TEORIA

lui

RÖSLER

Studii asupra stăruinței Romănilor in Dacia Traiană.

de

A. D. XENOPOL.

Profesor de Istoria Romînilor la Universitatea din Iași.

IAȘI.
Tipografia Nationala Strada V. Alexandri.
1884.

A. D. XENOPOL

Teoria lui Rösler

Studii asupra stăruinţei Românilor in Dacia Traiană

Tipografia Naţională
Strada V. Alexandri

Iaşi

1884

TEORIA

lui

RÖSLER

Studii asupra stăruinței Romînilor in Dacia Traiană.

de

A. D. XENOPOL.

Profesor de Istoria Romînilor la Universitatea din Iași.

IAȘI.
TIPOGRAFIA NAȚIONALĂ STRADA V. ALEXANDRI.
1884.

Teoria lui Rösler.

Introducere.

În afară de cercul naţionalităţii noastre se urmează de un şir de ani o luptă îndestul de vie, pe tărâmul istoric, asupra unei împrejurări din viaţa Romînilor, anume asupra întrebării dacă Romînii au părăsit Dacia pe timpul impĕratului Aurelian, şi părăsind-o, cum se face de îi întâlnim astăzi într'un numĕr atât de însemnat dincoace de Dunăre?

Cu toate ca această ceartă interesează pe Romîni într'un grad neasemânat, ea a găsit până acum puţin răsunet în sânul lor, de vreme ce dintre istoricii noştri numai Petru Maior[1] s'a îndeletnicit cu deadinsul cu această întrebare, între cei-l-ulţi, şi când au atins'o, a făcut aceasta numai în treacăt. Şi totuşi o atare controversă trebuie să ne mişte; căci este vorba de însuşi dreptul vostru de a trăi pe pămiutul pe care 'l ocupăm. Ştim că nu dreptul hotărăşte relaţiunele dintre popoare, ci puterea, şi că deci nu de la demonstra-ţiuni istorice va atârna alcătuirea statelor; dar nu e mai puţin adevărat că dreptul tot rémĕne un element de care se ţine samă, şi de aceea însuşi acei ce-l calcă în picioare tot se îndreaptă cătră dânsul, pentru a pune măcar pe închipuirea lui temelia pretenţiilor lor. Puterea este un fapt, şi ca atare repune adese-ori dreptul, care este o idee; dar ideea întru aceasta bate fapta, că cea d'întâi îşi are rădăcinile sale în conştiinţa omenească, şi deci nu poate fi smulsă şi peri nici odată, pe când fapta se sprijine numai cât în privazul timpului, şi este peritoare în fiinţa ei, ca şi cadrul în care răsare.

Este deci de cea mai mare însemnătate pentru Romîni de a se interesa de această întrebare, şi a vedea dacă ei nu sunt decât nişte venetici în ţările ce le locuesc astăzi. Unii istorici a'i noştri s'au grăbit a primi fără cercetare teoria lui Risler. Astfel Eudoxiu de Hurmuzaki[2], meritosul descoperitor al documentelor din arhivele austriace, spune în fragmentele sale asupra istoriei Romînilor": „Poporaţia Daciei – fu retrasă în anul 271 d. Ch. din ordinul împăratului Aurelian peste Dunăre, pe râpa dreaptă a fluviului, din causa îndesirei năvălirilor barbare. De atunci Dacia sluji timp îndelungat ca drum de trecere pentru popoarele barbare care se îndreptau din spre Nord şi Nordost cătră Dunărea. Când apoi se înalţa în Moesia împărăţia bulgară şi prinse la putere, îşi întinse în secolul al IX-le graniţele sale şi peste Valahia, împoporându-o cu numĕroşi Romîni, care din Haemus şi Macedonia emigrau bucuroşi în frumoasele câmpii a le ţerii de la Dunărea, lucru la care 'i impingeau şi desele prigoniri pe care le sufereau din partea ocârmuirii bizantine.

Oare aşa să fie într'adever? Teoria lui Rösler să fie ea mai presus de îndoială, şi Petru Maior, care combătuse pe predecesorii lui Rösler în această privire, s'o fi făcut numai cât împins de fanatismul patriotic? Cum se face atunci de însuşi învăţaţii străini, şi anume tocmai acei ce nu sunt interesaţi în causă, se declară în contra acestei teorii? Celebrul geograf Kiepert observase încă de mult că argumentul principul care stă în potriva teoriei Rösleniene este împrejurarea că „cercul în care se vorbeşte astăzi limba română dincoace de Dunăre, cade tocmai pe hotarele vechii provincii Dacia.[3] Învăţaţii străini cari combat teoria lui Rösler, produc în contra ei o serie de argumente, ce o zdruncină din temelie. Oare Romînii nu ar putea aduce şi ei grăuntele lor pentru a spori lumina în întunecatul trecut al istoriei lor? Cred că a sosit timpul ca şi o pană română să-şi spună părerea sa în această întrebare, una din cele mai grele, dar şi din cele mai frumoase nu numai a istoriei noastre, dar în de obşte a întregei istoriografii.

Originea acestei noue teorii nu este de cântat în dorinţa de a descoperi adevărul, ci cu totul în alte motive, care nu'şi nu locul în istorie. "Ungurii şi Saşii din Transilvania apăsau în secolul trecut pe Romîni

[1] Istoria pentru inceputul Romînilor în Dacia, Buda, 1812, şi a doua ediţie, Buda, 1837. Vezi şi un studiu al nostru asupra cărţii lui Rösler publicat în Convorbiri Literare, an. 1875, p. 159 şi urm. D-l Hasdeu a combătut pe Rösler, insă numai în mod ocasional; vezi Istoria critică a Românilor, Bucureşti, 1875 şi Columna lui Traian, 1882, No. 12.

[2] Euxodiu von Hurmuzaki. Fragmente zer Geschichte der Romanen, Bucureşti 1878, 1, p. 185. De aceaşi părere era şi reposatul profesor Al. Lambrior.

[3] Lebrbuch der alten Geographic, Berlin 1578, p. 337.

într'un chip cu totul neomenos, şi chiar astăzi, dacă nu le răpesc ca altă dată mijloacele vieţii fisice, vreau să le ucidă viaţa morală, să le desfiinţeze naţionalitatea, înlocuind-o cu cea ungurească sau germană." Romînii vezindu-se apăsaţi protestau şi protestă necontenit contra unui asemenea sistem de ocârmuire; ei îşi întemeiază protestările lor pe dreptul istorie, susţinând că ar fi locuilorii cei mai vechi a'i Transilvaniei, că dreptul de cucerire pe care 'şi întemeiază apăsătorii pretenţiile lor, ar trebui să fie părăsit într'un veac de lumini şi de civilisaţie[4]. Lupta, între apăsători şi apăsaţi fiind pusă pe tărâmul dreptului, cei d'întăi căutară s'o curme chiar pe acest tărâm, tăgăduind Romînilor tocmai dreptul istoric invocat de aceştia. De şi astăzi nu se mai poate lua Romînilor însuşirea lor de popor latin, coborâtor din coloniile aduse de Romani în aceste părţi, este lucru învederat că mai mulţi scriitori romani mărturisesc în mod respicat că coloniştii romani au părăsit Dacia pe timpul lui Aurelian. Prin urmare, dacă astăzi se găsesc Romîni locuitori în mărginile foastei Dacii, ei trebue a fi revenit când-vă de peste Dunăre, din Moesia, unde 'i aşezase Aurelian. Fiind vorba de a readuce pe Romîni de peste Dunăre, scriitorii protivnici acestora se folosiră de împrejurarea că niciun chronicar sau document nu ar pomeni intr'un chip lămurit despre existenţa acestui popor în părţile nordice ale Dunării, înainte de veacul al XIII-lea, pentru a coborî epoca reimigrării Romînilor în Dacia traiană tocmai la începutul acelui veac. Ungurii şi Nemţii, fiind veniţi în Transilvania înaintea acelei epoce, eată că şi dreptul istorie vorbea în favoarea acestora, şi ast-fel se tae Romînilor, cari până acuma se mângâiau cel puţin ca ideia că li se făcea o nedreptate, şi această de pe urmă ancoră de scăpare, lăsându-se aruncaţi, ca o frunză bătută de vânt, în voia întâmplării.

Nu e vorba, sunt doi cronicari a'i veacului de mijloc cari pomenesc de Valachi în regiunile aceste, la venirea Ungurilor, pe cari aceştia ar fi fost nevoiţi a'i bate şi a'i supune, anume: Anonymus Bellae regis notarius şi Rusul Nestor. Fiind-că cel din urmă pomeneşte despre Valachii găsiţi de Unguri în ţara pe care ei o cuprinseseră, fără a hotărî anume locul unde s'ar fi fost aflând aceşti Valachi, apoi protivnicii stăruinţei Romînilor în vechia Dacie interpretează că Valachii lui Nestor ar fi Francii împărăţiei Carolingilor, cari cuceriseră cu o sută de ani mai insinte, pe timpul lui Carol cel Mare, Panonia de la Avari. Cu Anonymus notar lucrul era mai greu; el spune apriat că Ungurii găsiră în Tranşilvanin un stat românesc sub un duce Gelu, pe care-l bătură şi-l supuseră. Neputându-se interpreta înţelesul cuvintelor lui Anonymus, şi fiind-că el era singurul care pomenia fără îndoială fiinţarea Romînilor în Transilvania înainte de venirea Ungurilor, apoi el fu declarat de minciunos, chronica lui întreagă de falsă şi închipuită, şi astfel curăţindu-şi câmpul, protivnicii Romînilor rădicară pe el măestriţa lor clădire.

Cu toate că ivirea ideii părăsirei Daciei de Romîni, şi reîntoarcerea Romînilor în această ţară după aproape o mie de ani, nu este datorită cercetării adeverului, ci unor uneltiri rĕutăcioase în potriva acestui popor, cu timpul ea a luat caracterul unei păreri ştiinţifice, şi sub o atare formă se înfăţoşază ea astăzi în istorie. Ast-fel va fi tratată ea şi în acest studiu.

I
Istoricul întrebării.

Cel întâi scriitor strein care se îndeletniceşte mai cu deadinsul cu Romînii este Ioan Thunmann, profesor de elocinţă şi de filosofie în Universitatea din Halle. El făcu cunoştinţă mai de aproape cu un student român din Macedonia ce se afla la acea Universitate, şi studiind dialectul vorbit de poporul acelei provincii, fu condus a se ocupa şi de istoria lui, cât şi de istoria popoarelor cu care el fusese în atingere. Resultatul unui aşa studiu fu publicarea unei cărţi asupra istoriei popoarelor răsăritene[5]. El ajunge în încheierea că Romănii din Macedonia sunt coborâtorii coloniilor latine stabilite în aceste ţeri, în urma cucerirei lor de Romani, în mijlocul poporaţiunilor de neam trac, care le locuinu ab antiquo. Părerea sa asupra Romînilor de dincoace

[4] Aşa în timpurile din urmă în conferinţa de la Sibin, Vezi Memorialul representanţilor alegătorilor Românii, Sibiu 1882
[5] Thunmann, Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Volker, Leipzig 1774.

de Dunăre este următoarea: „Ei sunt fraţi a'i celor din Macedonia, coborâtori din Tracii, cari sub numele de Geţi şi de Daci jucară un rol atât de însemnat. Sub stăpânirea romană ei îşi însuşiri limba şi obiceiurile romane, şi când Caracalla le dădu dreptul de cetăţeni, ei luară numele de Romani. Nu se poate admite ca împăratul Aurelian să fi strămutat peste Dunăre pe toţi locuitorii Daciei; fără îndoială că au mai fămas încă mulţi într'o ţară aşa de mare şi aşa de munţoasă. În timpul năvălirii Vandalilor, Goţilor, Hunilor, Gepizilor, Slavilor, Avarilor şi Bulgarilor, ei căutară mântuire în munţii lor, unde deveniră însă nomazi. Năvălirea Ungurilor 'i găsi în Transilvania şi în Ungaria de dincoace de Dunăre. Dar Valachii ocupase încă de multă vreme Valachia şi Moldova, şi ei nu se stabiliră pentru prima oară acolo în decursul veacului al XIII-lea şi al XIV-lea sub Radu Negru şi Bogdan".

De la ivirea celor d'întâi cercetări asupra Romînilor vedem că ideia cea sănătoasă, care priveşte lucrurile aşa cum au putut să se petreacă în lumea reală, şi nu ie de călăuz numai cât textele moarte tipărite pe hârtie, îşi deschise calea în ştiinţă. Mai tot-odată cu arătarea acestei păreri favorabile stăruinţei Romînilor în Dacia Traiană, vedem eşind la lumină şi părerea protivnică, şi, lucru caracteristic, pe când cea d'întâi curge din pana unui profesor din Halle, cea de a doua îşi găseşte apărătorul ei într'un Sas din Braşov.

Fr. Ios. Sulzer, care împlinia în Transilvania dregătoria de judecător, se ocupă şi cu istoria, şi el întreprinse a scrie istoria ţĕrilor locuite de Romîni[6]. În însuşirea sa de Sas, el împărtăşia toată ura conaţionalilor séi asupra Romînilor, cunoştea pretenţiunile acestora şi miseria în care 'i adusese apăsarea seculară a naţiunilor privilegiate. Îşi poate deci închipui cine-vă starea psihologică în care se afla Sulzer, când întreprin-se lucrarea sa. Totuşi trebuie să mărturisim, spre onoarea lui Sulzer, că dacă patima sa i-a falşificat raţionamentul, el n'a ascuns în mod conştiut niciun fapt istoric, după cum au făcut'o cei ce au îmbrăţişat mai târziu părerile sale.

Sulzer este cel d'întăi care respinge în modul arătat mai sus mărturia lui Anonymus şi a lui Nestor; apoi el sprijine cu următoarele argumente părerea că Romînii s'au format ca popor din colo de Dunăre, şi că au venit dincoace de acest fluviu prin veacul al XIII-lea. Mai întâi spune el, ar fi greu de crezut ca Valachii să fi suferit trecerea peste ei a întregului curent al năvălirii barbare, fără a primi în limba lor măcar o urmă a acelei năvăliri. Tot aşa de necrezut ar fi ca poporul cel mai numĕros, şi care se pretiude a fi cel mai vechiu al Transilvaniei, să nu se arate în această ţară ca o naţiune, să nu se bucure nici de libertate de conştiinţă, nici de drepturi civile, nici de proprietate, precum nici se poate admite ca el să fi perdut asĕminea drepturi, dacă le ar fi posedat când-vă, cu atât mai mult că cele mai vechi documente nu fac nicio pomenire de una ca aceasta. Apoi fiind că trebuie să privim religia creştină a coloniştilor ca perdută în timpul potopului năvălirei, fiinţarea religiei ortodoxe la Romîni nu s'ar putea esplica în mijlocul unei poporaţiuni catolice sau protestante, dacă nu s'ar admite ca ei primise această religiune pe malul drept al Dunării. În sfârşit Sulzer mai învoacă identitatea limbei între Romînii din Macedonia şi acei din Dacia, cari ar fi tot aşa de puţin de înţeles, dacă s'ar primi o dezvoltare despărţită a acestor douĕ ramuri ale aceluiaşi popor.

Câţi-vă ani după eşirea cărţii lui Sulzer, găsim acea teorie espusă din nou sub o altă formă de către istoricul I. Chr. Engel, şi anume întâi în Comentaţia sa asupra espediţiilor lui Traian[7], şi apoi în istoria Moldovei şi a Valachiei[8].

Ideile dezvoltate de acest autor sunt următoarele: Împăratul Aurelian, vezând că Dacia nu mai era de apărat contra năvălirii Goţilor, retrase din ea legiunile, şi le aşeză în Moesia, unde el creà doué Dacii nouĕ, una lângă râpa Dunării (Dacia rîpensis), alta mai în lăuntrul uscatului din partea Balcanilor (Dacia mediteranean). Romanii strămutaţi dincolo de Dunăre suferiră mai întâi năvălirea Slavilor, cari se stabiliră în mijlocul lor, introducând în sînul naţionalităţi lor elementul slavon. Mai târziu fură supuşi Bulgarilor, cari erau originari de la Wolga, şi cari le impuseră numele lor, acela de Valachi (Woloch-Wolga). Bulgarii întinseră în

[6] Geschichte des transalpinischen Daciens, Wien 1781 (n se revedea cu deosebire vol, II pag. 101-114).
[7] I. Chr. Engel, Commentario de esped, Traiani ad Danubium e origine Valachorum, Wien 1794.
[8] I. Chr. Engel, Geschichte der Moldou und Valachei, Halle 1804.

curând domnia lor pe râpa stângă a Dunării, supunând puterii lor Valachia propriu zisă, Banatul şi Transilvania. Unul din regii lor, Crum, începi a strămuta pe această râpă un mare numĕr de familii Valache, 'şi astfel învĕtă acest popor iarăşi drumul cătră vechia sa patrie."

Singura deosebire între Sulzer şi Engel constă în aceea că acest din urmă urcă mai sus emigrarea Românilor pe râpa stângă a Dunării (cătră anul 813), şi prin urmare nu este silit a declara de închipuită chronica Notarului anonym.

Fiind că aceşti doi autori susţineau că Romînii n'ar fi putut dobândi elementul slavon, care intră pentru o parte însemnată în alcătuirea naţionalităţii lor, de cât în sudul Duhârii, căci Transilvania n'ar fi fost nici o-dată ocupată de Slavoni, apoi o asemeuea greşită părere atrase şi pe slavişti în cercetarea împrejurării, şi Schafarik dovedi mai cu seamă din fiinţarea de numĕroase denumiri de origine slavonă în Transilvania, precum şi din repeţitele mărturisiri ale autorilor bizantini, că această ţară fusese tot atât de copleşită de Slavoni în veacul al V-le al erei noastre, ca şi regiunile de încolo de Dunăre. Părerea acestui învăţat, împărtăşită şi de alte slavişti, între care cităm pe Kopitar, este că „cele douĕ trunchiuri ale rasei Valache, atât acel de peste Dunăre, cât şi acel de dincoace de fluviu, au o origină asemănătoare (nu comună), fiind eşite în acelaş timp din amestecul Tracilor, Slavilor şi Romanilor; de la veacul al VII până la al X-le ei stătură în munţii Daciei, ai Macedoniei, ai Tesaliei ai Albaniei, şi când timpurile se mai liniştiră, ei se răspândiră în câmpiile învecinate[9].

Un alt învăţat slav, domnul Miklosisch, se pleacă mai mult către teoria lui Rösler. El crede că Romanii din Dacia au fost cu toţii strămutaţi în Moesia de cătră împăratul Aurelian, şi-şi pune apoi întrebarea când şi cum s'a întors ei pentru a se aşeza în ţĕrile în care stau astăzi?. „Ne pare de crezut că pricina acestei întâmplări trebuie căutată în cuterirea ţĕrilor balcanice răsăritene de cătră Slavoni pe la sfârşitul veacului al V-lea. Tot cătră acest timp trebuie pusă şi imigrarea Valachilor cătră părţile de Miază-zi, căci limba lor fiind aceiaşi, nu putem primi ca Valachii Macedoniei să se fi dezvoltat despărţit de acei ai Daciei.[10]

Scrierea Sasului Robert Rösler „Romnenische Studien"[11] dete o nouă îmboldire întrebărei asupra obârşiei Romînilor. La fie-care rând al acestei lucrări se vĕd rĕsărind scopurile răutăcioase ale autorului în privirea lor. El începe prin a arăta părerile sale de rĕu că s'ar fi încuviinţat Romînitor, din pricina aşezării lor geografice, o însemnătate politică mai mare de cum li s'ar coveni după numĕrul şi moravurile lor. El nu se teme de a întâlni la cititorii germani învinuirea că ar urmări scopuri politice în studiile sale; „alt-fel este însă lucrul cu Romînii, ai căror ochi deprinşi cu întunerecul apucăturilor naţionale, nu pot suporta nici cea mai mică rază de lumină, ce ar cădea din afară asupra lor, şi unde stricarea cea mai întinsă a moravurilor respândeşte tot felul de neîncrederi.[12] După nişte asemenea apreţuiri asupra poporului, cu a căruia istorie voeşte a se îndeletnici, el întreprinde a trezi din nou teoria lui Sulzer şi Engel, fără a pomeni însă nicăeri de numele lor, spre a-şi da meritul descoperirei unei idei, ce în adevăr era vechie da aproape 100 de ani.[13]

Rösler mai apropie încă timpul reintrării Romînilor în Dacia traiană; el susţine că Romînii trecură pentru întâiaşi dată Dunărea în timpul luptelor întreprinse de Valachi în unire cu Bulgarii în potriva împăraţilor bizantini (sfârşitul veacului al XII-le). „Adese-ori siliţi de a căuta o scăpare pe malul stâng al Dunării, Valachii nu întârziară a se încredinţa despre foloasele ce le înfăţoşau pentru viaţa lor de păstori, câmpiile întinse ale Munteniei, şi mai multe familii, mai multe obştii săteşti aleseră mai degrabă aşezarea pe malul nordic al

[9] Schafarik, Slovische Alterthimor, deutsche Ausgabe, II p. 205

[10] Miklosech. Die slavischen Elemente îm Rumanischen, Wien 1862.

[11] Romanische Studien, Untersachangen zur alteren Gechichte Romaeniens, Leipzig 1871. În aceste studii autorul întruneşte şi îndeplineşte nişte lucrări de mai înainte.

[12] Ibid. p. VIII.

[13] Se pretinde de cătră prietenii lui Rösler că acesta n'ar fi cunoscut scrierile predecesorilor săi, Pentru un învăţat ca Rösler, greu de crezut! Compară Jung, Rômer and Romanen în den Donauländern, Inshruck 1877 p, 237: „dass Rösler das Bach scenes Vorgangers nicht kaunte, als er gleichwohl über den Gegenstand schrieb, möchte ich ihm keineswegs zum Lobe anrechnen wie das einige seiner Freunde thun, um post festum noch gleichsam eine Art Prioritat für ihn zu retten".

fluviului de cât espunerea la jaful şi râsboiul ce domneau în vechia lor ţară„.[14] Cu toate că Rösler îşi susţine tesa cu o neînduplecată hotărâre, ceea ce'l împinge la o mulţime de tălmăciri false, de închipuiri silite, e, de etimologii peste putinţă, nu i se poate tăgădui o mare ştiinţă în desvélirea temeiurilor sale, şi cu deosebire un talent însemnat în amestecarea adevărului cu falsul, ast-fel ca să le contopiască într'un tot nedescurcat.

Cartea sa, care trata o întrebare oare cum nouă în ştiinţa istorică (scrierile lui Sulzer şi Engel fiind aproape uitate), atrase în curând numeroşi împărtășitori ai părerilor sale. Lipsind o teorie protivnică, care să fie sprijinită cu aceiaşi căldură, şi pe un tot aşa de bogat material științific, cei mai mulţi îmbrățișară ipotesa lui, ca ceva mai presus de îndoială; ea pătrunse în cărțile de istorie ale popoarelor interesate a o susține; profesorii şi învăţătorii Transilvaniei şi ai Ungariei o predară de pe înălțimea catedrelor lor, şi Romînii se văzura ast-fel de o dată deposedaţi și în teorie, precum erau de mult în practică, de drepturile ce le aveau asupra însă-şi ţérei lor, spre marea mulţămire a protivnicilor, cari le tăgăduiau împreună cu întăietatea în regiunea Carpaţilor, dreptul de a ființa şi resufla liber pe pământul strămoşilor lor.

Nu întărzie însă a se ivi o reacțiune; învăţaţii străini ei înșii simțiră cât de neîntemeiată era teoria lui Rösler. Cel întăi care se rosti împrotiva ei fu d. W. Tomaschek, profesor la Universitatea din Graz, în o dare de samă amănunțită asupra cărții lui Rösler.[15] Acest învăţat atrăsese încă mai înainte luarea aminte asupra împrejurărei că nu trebue numai de cât a se induce împreună-desvălirea a Romînilor din Macedonia cu acei din Dacia din o „*pretinsă identitate*“ a limbilor lor; că asemănările acestor douě dialecte se pot prea uşor esplica din identitatea elementelor care concurseră la alcătuirea popoarelor ce le vorbesc.[16]

Domnul Tomaschek însă nu rămase credincios părerilor sale; el se apropie mai tărziu de teoria lui Rösler. In o dare de samă asupra cărții d-lui Iung: „Römer und Romanen în den Donaulăndern“, D-sa susține, împrotiva ideilor sale de mai înainte, că *identitatea demonstrată* a limbei Daco-Romînilor cu aceea a Romînilor din Macedonia, îl împedecă de a primi părerea că ei să se fi putut desvăli într'un chip separat; că singura deosebire care 'l desparte de Rösler este că acesta pune obărșia nației românești în Moesia pe când el, Tomaschek, o găseşte în romanisarea poporului Bessilor, care ar fi trăit în regiunea centrală a mun-ților Balcani, de unde apoi Românii s'ar fi îndreptat către douě părţi, spre Nord în Dacia traiană, spre Sud în Pind şi Tesalia[17].

Această intoarcere a d-lui Tomaschek către teoria lui Rösler este cu totul proaspătă. Încă în 1876 d-sa 'i era protivnic. Intr'un articol intitulat „Zur walachischen Frage“ d. Tomaschek, lămurind un loc din Cinnamus, care vorbeşte de nişte Vlahi în anul 1167, şi pe care Rösler 'l potriveşte tot la Romînii din Sudul Dunării, îndreaptă către acesta următoarele rânduri: „Critica negativă cu tot spiritul cheltuit întru sprijinirea ei, totuși are părţile sale slabe, și fără îndoială, se vor găsi încă temeiuri în contra teoriei lui Rösler, pe care nu le vor putea resturna toate silințele sofisticei“[18]. Cum se face de d-l Tomaschek care încă în 1876 se îndoia foarte mult despre identitatea limbilor Macedono şi Daco-romînă, primeşte în 1877 această identitate ca demonstrată, când în acest restimp nu apăruse nici o lucrare așa de însemnată asupra acestei materii care să'l fi hotărit a'și schimba părerea? aceasta rămâne o ghicitoare. Nu e vorba, d-sa ne spune că după o mai serioasă cercetare a acestor limbi, s'a convins despre identitatea lor, pe care l'a început o pusese la îndoială. Atunci d-sa și-a esprimat întăia părere cu uşurință, și un învăţat care a făcut odată un asemenea păcat nu ştim pentru ce, nu l'ar face şi în alte rînduri. D-l Tomaschek ne va da deci voia a nu da o mare luare aminte spuselor d-sale, de vreme ce ele sunt în stare de a se schimba de astăzi până mâine, fără ca alte isvoare sau cercetări să'l fi împins la schimbarea părerei sale, ci numai cît fiind-că întăiași dată nu luase în destul de serioasă cercetare materialul adunat.

Tonul scrierilor d-lui Tomaschek asupra Romînilor este apoi aproape identic cu acel a lui Rösler. Şi d-

[14] Rom. Stud. p. 117.
[15] Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien 1872 p. 141-157.
[16] Brumalia et Rosalia de acelaşi în Sitzungsberichte der Wiener Akademie 1868 p. 402.
[17] Zeitschrift für oester. Gymn. 1877 p. 445.
[18] Ibid. 1876 p. 345.

sa vădeşte un simţimênt neprietenos cătră obiectul cercetărilor sale, care se vede cu deosebire în cea de pe urmă a sa scriere asupra acestei întrebări, apărută în 1882[19]. Aici d. Tomaschek sprijine din nou părerea d-sale despre obărşia Romînilor din poporul Bessilor. Este cunoscută plecarea autorilor după idei originale, şi d-l Tomaschek, crezênd că a găsit o ideie nouă, pentru care se pot aduce vr'o două, trei texte şi inscripţiuni, se grăbeştea trămbiţa urbi et orbi descoperirea sa, renegând cele spuse de d-sa cu un an înainte, ba chiar combătêndu-și propriele păreri cu o înverşunare de tot hazlie. Fiind însă că d-sa singur arătase, ca o descoperire proprie a sa, că ar fi găsit pe homini pomeniți de Nichetas Choniates încă în anul 1164 în stînga Dunării[20], apoi este nevoit să urce ceva mai sus epoca emigrării Romînilor de peste fluviu în Dacia. D-sa o pune între anii 1074 şi 1144 (admiraţi precisiunea cronologică!), în care restimp „ambii ţărmi ai Dunării ar fi ascultat de acelaşi stăpîn.“

D-l profesor Bidermann de la Universitatea din Graz propune o teorie nouă în privirea obărşiei Romînilor, care încă este înrudită cu aceea a lui Rösler. El face să se nască acest popor tot peste Dunăre, şi dă o obărşie comună tuturor Romînilor, atît celor din Dacia cît şi celor din Macedonia; dar el i pogoară nu din Traci romanisati, ci din un element celto-liguric, care ar fi fost foarte numeros în aceste părţi; deosebitele ramuri ale acestei rase, s'ar fi împrăştiat apoi mai tîrziu. [21]

Doi alţi învăţaţi, mai statornici în părerile lor, cari combat teoria lui Rösler, sunt *d. Iulius Iung şi d. Ios. Ladislaus Pic*, ambii profesori la Universitatea din Praga.

D. Iung este autorul mai multor scrieri însemnate în privinţa Romînilor[22]: d-sa 'şi pune ca ţintă să dovedească că Romanii trataseră Dacia într'un chip deosebit de cele-l-alte provincii; ei voiră să facă din această ţară o stavilă de apărare contra barbarilor, pe când pe de altă parte minele iei de sare şi de aur atrăgeau un numĕr nesfărşit de cetăţeni romani, în cât elementul roman se îmulţi aice într'un mod cu totul afară din cale. D. Iung primeşte şi d-sa îndepărtarea Romanilor din provincie, când Aurelian retrase legiunile; d-sa însă adaoge că „masa poporului dac, care nu cunoscuse de cît greutăţile, nu şi folosul stăpînirei romane, rămase pe loc, plătind noilor domni birul pe care 'l plătise celor vechi, şi ne păstrând ca amintire din epoca romană de cât dialectul său, părintele limbei romîne de astăzi.“

Tesa d-lui Iung, desvălită cu multă putere, întâlni însă o opunere aproape obştească, şi teoria lui Rösler păru a păstra încă isbânda în această luptă încordată asupra obărşiei poporului romîn. Ast-fel, afară de d-l Tomaschek s'a mai rostit încă în potriva lui Iung şi pentru Rösler d. Gaston Paris[23] şi d. Schwicker[24], acest din urmă Ungur.

Cel-alt autor care sprijină stăruinţa Romînilor în Dacia lui Trajan este d. Ios. Lad. Pic[25]. Fl iea cu drept cuvênt în băgare de samă că dacă Romănii ar fi trebuit să părăsească Dacia în vremile năvălirei barbare, ei n'ar fi putut găsi nici o scăpare în Moesia, de vreme ce această din urmă a fost tot aşa de devastată ca şi Dacia de cătră barbarii năvălitori. D-l Pic apoi se sileste a descoperi în documentele mai noue urmele vechi ale Romînilor din Dacia, o metodă din cele mai nemerite, întru cît pune fapta positivă în locul ipoteselor.

Ne rămine de pomenit încă un nume, pentru a încheia şirul autorilor care s'au îndeletnicit cu chestiunea romînă. Este acel al d-lui *Paul Hunfalvy*, membru al Academiei ungureşti. Dintre mai multe scrieri ale acestui domn asupra Romînilor noi vom alege numai douĕ care se îndeletnicesc cu dinadinsul de această chestiune. Cea mai veche este Etnografia Ungariei.[26]

---

[19] Zur Kunde der Hămus-Halbinsel, Wien 1882.

[20] Aceasta nu e esact. Locul din Nichetas fusese cunoscut încă lui Şincai; vezi Chronica Romînilor sub anul 1172, p. 219.

[21] Die Romanen und ihre Verbreitung în Oesterreich, Graz, 1877.

[22] Die Anfänge der Romaenen în Zeitschrift fir Ooster. Gymn. 1876. – Roemer und Romanen în den Donaulaendern, Innsbruck 1877.– Die romanischen Landschaften der roemischen Reichs, Innsbruck 1881 p. 314–381.

[23] In Romania, recueil consacră a Vétude des langues et des littératures Romanes, 7 éme année 1878 p. 608 et suiv. Un alt autor frances care primeşte teoria lui Rösler este C. de la Berge, Essai sur le régne de Trajan, Paris 1877 p. 48.

[24] Das Ausland, Ueberschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiet der Natur-Erd-und Völkerkunde, Stuttgard, 1877, No. 39, 1878, No. 10 şi 1879, No. 12 şi 15.

[25] Tn scrierea sa: Die Abstammung der Rumaenen, Leipzig 1880

[26] Ethnographie Ungarn's übertragen von Prof. II. Schwicker, Buda Pest 1877.

Autorul espune într'însa ideile următoare: Cînd au ocupat Ungurii Ungaria, ei n'au găsit locuind aici de cît pe Slavoni, care dispărură mai pe urmă, fiind absorbiți de elementul românesc, a căruia arătare în Transilvania şi Ungaria este mult mai tîrzie. Rutenii nu s'au putut cobori în aceste părţi de cît după întemeierea dinastiei lui Rurik, care dădu unei părţi din Slavoni numele de Ruşi, de unde se trage acel de Rutean. Sĕrbii, de şi au putut să se afle în Ungaria ca locuitori singuratici încă din vremile nmăvălirii lor în Europa Meridională, nu se înmulțiră în această țară de cît de la întinderea Turcilor în peninsula Balcanului; tot aşa este şi cu Slovacii, al căror numĕr spori în Ungaria după răsboiul Husiților. Germanii sunt cunoscuți ca mai noui în țĕrile ungureşti de cît Ungurii. Încheierea este că Slavii, singurul popor ce ar putea să se certe cu Ungurii de la întăietatea aşezării în țară, fiind dispăruți în sînul Romînilor, care sunt veniți mai tîrziu, Ungurii sunt, după dreptul istoric, singurii stăpănitori legitimi ai țĕrilor în care se află ei locuind împreună cu toate celelalte popoare. Metoda întrebuințată de d-l Hunfalvy, care este de a admite de adevărate toate ipotesele care plac scopului ce urmăreşte, ar fi putut stabili tot aşa de uşor că Ungurii sunt cei d'întâi locuitori ai Europei.

Această teorie, a căreia tendinţă politică n'are nevoe de a fi dovedită, este tratată în deosebi în ceea ce priveşte pe Romîni cu toate amănunțimile închipuite, în cea de pe urmă scriere a d-lui Hunfalvy: „Romînii şi pretențiile lor“[27]. După cum se vede chiar din titlul cel poartă, lucrarea d-lui Hunfalvy este o scriere de actualitate politică, provocată după cît se vede de congresul Romînilor Transilvaniei, ținut la Sibiu în Mai 1881, în care aceştia, răzămându-se pe dreptul lor istoric, cer din nou autonomia Transilvaniei, amenințată cu totul de a fi maghiarisată, de cînd a fost încorporată regatului unguresc. Condus de Rösler, pe care'l întrece în multe punte, d-l Hunfalvy se sileşte de a dovedi neîntemeiarea basei istorice, pe care Romînii îşi razemă drepturile lor asupra Transilvaniei, şi prin urmare zădărnicia acestor drepturi însuşi. Autorul respinge chiar un spectru mult mai amenințător: regatul daco-romîn al viitorului. Cartea d-lui Hunfalvy are deci un scop afară din sine însuşi, acela de a sluji unui interes politic. Ce lucru poate însă mai mult turbura expunerea adevărului de căt îngrijirea de un interes actual?

II Părăsirea Daciei.

După ce Dacia cucerită de Traian remase sub stăpînirea Romanilor, timp de 164 de ani, ea fu părăsită de cătră impĕratul Aurelian, care nu mai putea apăra imperiul în potriva năvălirei Goţilor. Istoricii Romani cari amintesc această părăsire a provinciei o înfăţişază ca deplină. Ast-fel *Flavius Vopiscus* zice, că nu numai legiunile fură retrase din Dacia, dar şi locuitorii, cari fură aşezaţi în Moesia.[28] *Sextus Rufus* arată acelaş cuvinte mai scurte, anume că Romanii ar ar fi fost strămutați din Dacia, care fusese perdută pe timpul imperatului Galienus.[29] In sfîrşit, *Eutropius* adaogă că coloniştii ce au fost retraşi din Dacia erau din oraşe şi de la țară: „(Aurelian) părăsi Dacia vĕzĕnd Iliricul şi Moesia pustiite şi ne mai putând'o apĕra, ear pe Romanii, aduşi din oraşele şi ogoarele Daciei, i-au aşezat în mijlocul Moesiei, pe care o numi Dacia şi care astăzi desparte cele douĕ Moesii.“[30]

Dacă ne-am ţinea de interpretarea literală a textelor, atunci n'am putea de cît priimi o părăsire deplină a Daciei. Nu trebue însă uitat că adese ori analişti şi cronicari, reproduc faptele într'un chip greşit sau schimbat, şi că este tocmai datoria criticei istorice de a reduce spusele lor la adevărata lor valoare. D-l *Iung* a luat cu drept cuvènt aminte că dacă ne-am ţinea de litera spuselor, ar trebui să primim ca tot aşa de deplină, şi

[27] Die Rumaenen und ihre Ansprüche, Wien 1883.

[28] Aurelian, c. 39: „Quum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri: abductosque ex ea populos în Moesiam collocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.“

[29] Breviarium c. 8: „Dacia Gallieno imperatore ammissa est; et per Aurelianum translatis exinde homanis duae Daciae în regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt.“

[30] Ilist. rom. 9, 15: „Provinciam Daciam, quam Trajanus ultra Danubium fecerat intermisit, vastate omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri: *abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae în* media Moesia collocavit, appellavitque eam Daciam, quae nune duas Moesias dividit." Cei-l-alți scriitori vechi care aduc această împrejurare nu conțin nimica nou: *Rösler,* Rom. Stud. p. 67.

deșertarea Raeţiei de Romani, căci Eugip în viaţa sf. Severin spune respicat că potrivit cu prezicerile sfîntului, toţi locuitorii ţării fură strămutaţi în imperiul roman, pe cînd neadevărul unei asemene mărturisiri pentru Raeţia, a fost dovedit într'un chip invederat.[31]

Rösler, pentru a da o mai mare greutate cuvintelor lui Vopicus face din el „un istoric prea înțelept, care 'şi întemeiază părerile sale pe o cercetare conştiinţioasă a faptelor şi care dispunea de un bogat material istoric."[32] Aceasta tot ce poate fi mai neadevărat! Mai toţi istoricii epocei imperiale, afară de Tacitus şi Marcellinus, sunt nişte oameni fără nici un soiu de spirit critic, cărora le place a povesti mai cu deosebire anecdotele ce se raportă la viața principilor şi care se îndeletnicesc prea puţin cu soarta popoarelor.[33] Vopiscus mărturisește apoi el însuși ce motiv l'au împins a scrie istoria impĕratului Aurelian, anume stăruințele unei rudenii a impĕratului, Iunius Tiberianus, care se tănguia cătră el că ar fi păcat ca viața unui principe atăt de însemnat să rĕmînă necunoscută. Îl sfătuește chiar că dacă ar vrea să o scrie n'ar avea nevoie să spună tot adevărul „căci ar avea tovarăşi în minciună, pe nişte autori a căror eloquență istorică o admirăm."[34] Eată deci istoricul cel „prea înțelept" al lui Rösler. Vom vedea în curĕnd pe ce se răzăma „cercetarea conştiincioasă a faptelor" espuse de dânsul.

Părăsirea Daciei este raportată fără nici un soiu de îngrădire de către istoricii romani. Poate ea fi crezută? Era ea cu putință? Trebuia să se întîmple? Eată ce ne propunem a cerceta.

Mai întăiu izvoarele reproduse mai sus, precum şi scriitorii noi cari le cred pe cuvănt, spun că poporațiunea Daciei fu strămutată în Moesia, care primi numele de Dacia aureliană. Totuşi aceleaşi izvoare încep prin a arăta că „Iliria şi Moesia fiind pustiile şi perdute", Aurelian se hotări a părăsi Dacia. Intr'adevăr înainte ca şi după Aurelian, Moesia fu expusă năvălirei cel puţin tot atîta pe cît şi Dacia, cea ce împinsese încă pe impĕratul Hadrian, a dărîma minunatul pod aruncat de cuceritorul Daciei peste Dunăre. Moesia, fiind anume o provincią mai apropiată de centrul imperiului, plină de oraşe mari şi conţinând mari bogăţii, oferea barbarilor o pradă foarte mănoasă. Rösler însuşi face o descriere prea vie a nenorocirilor cărora Moesia fusese expusă: „Locuitorii barbari ai ţĕrilor reci şi mlăştinoase erau atraşi prin o putere neinvinsă cătră calde-le suflări, dulcile poame ale sudului, cătră regiunile roditoare ale Moesiei şi Traciei cu pădurile lor minunate, păşunile lor cele grase şi văile lor incîntătoare. Ast-fel fu pregătită pentru peninsula Balcanului o năvălire fără asemănare mai păgubitoare de cît acea care se intinse asupra peninsulelor italică şi spaniolă. Poporaţiunea acestor părţi, fără încetare expusă a fi ucisă sau luată în robie, cu deosebire clasa avută, fu redusă simţitor în numĕrul ei. Regiunile rîpei drepte a fluviului suferise cumplit prin năvălirile Goţilor şi aveau, după cît se pare, mare nevoie de un spor de poporațiune".[35]

După ce Rösler a descris ast-fel starea ţărei în care vrea să adăpostească pe locuitorii fugiţi din Dacia, el adauge: „Cea ce rămase din vechea poporațiune a Moesiei și a celor două Dacii, era în orașe, clasa sărmană, care supraviețuește tuturor revoluțiilor, iar la țară, păstorii care căutară o scăpare în locurile cele mai neumblate şi aşteptară sfîrşitul furtunei. Acelaşi lucru se întîmplă în Tracia; şi aici partea romanisată a poporului tracic, mai ales Bessii, se păstră numai cît în numeroasa clasă a păstorilor".[36]

După aceste cuvinte ale lui Rösler s'ar aştepta că el să readucă pe Romîni în Dacia lui Traian, din regiunile acele unde 'i vedem pomeniţi în tot decursul veacului de mijloc, adecă din ţĕrile aşezate dincolo de Balcani, din Macedonia şi Tracia; căci el admite singur că Romanii trebuise să părăsească, în faţa năvălirii, Moesia tot atît pe cît şi Dacia. In locul acestei încheeri logice a gândirilor sale, îl vedem că readuce pe

[31] Iung, Die Anfänge der Romaenen în Zeitschrift für oester. Gymn. 1876, p. 92.

[32] Rom. Stud. p. 68.

[33] Mommsen, Die Schweiz în röm. Zeit, spune despre epoca imperială căar fi: „eine Zeit deren Ucberlieferung wesentlich von der Regierung, nebenher von der herrschenden Nation, nur zufällig von den beherrschten Völkern handelt," D-l Iung, 17.

[34] Aurelian. c. 2: „habiturus mendaciorum comites, quos historiae eloquentiae miramur autores."

[35] Rom. Stud. p. 74 comp. p. 68. Bine înțeles că Rösler face acest tablou al devăstărei Moesiei pentru a arăta că puteau să încapă în o ţară devastată coloniştii Daciei. El nu s'a gândit însă cum Moesia, care era tot atît de expusă năvălirilor, putea se ofere Daco-Romanilor un adăpost!

[36] Rom. Stud. p. 75

Romîni în Dacia din Moesia, unde 'i scoate tocmai din aceste rămăşiţe desmoştenite ale poporaţiunii romane, fără a lua în băgare de samă că ei puteau tot atît de bine duce ticăloasa lor viaţă în vechea Dacie pe cît şi în Moesia. „*Aceşti Valachi ai Moesiei, întemeitorii noului imperiu Valacho-Bulgar, sunt rămăşiţele vechei poporaţiuni romane în oraşele Dunării aşezate în Moesia, uniţi cu coloniştii romani eşiţi din Dacia de la al III-lea secol înainte, şi care se aşezase la sudul Dunării. Cea ce supravieţui nenorocirilor timpului, se ţinea mai ales de puternica rasă a păstorilor.*"[37] Toate aceste idei se bat cap în cap, şi Rösler el însuşi nu pare a'şi fi dat bine samă despre cea ce vroia să stabiliască. Intr'adevăr în partea întâi a acestui loc, Rösler zice că Romînii din Moesia erau rămăşiţele vechii poporaţiuni a oraşelor Dunărene, amestecaţi cu coloniştii romani veniţi din Dacia. In a doua el face din ei păstori, cari singuri ar fi putut să învingă greutăţile timpurilor. Păstori şi orăşeni sunt douě însuşiri ce nu se potrivesc, şi apoi dacă păstorii singuri ar fi putut rěmînea cu viaţă în timpul năvălirei, ei şi-ar fi putut tot atît de bine apăra traiul în strîmtorile Carpaţilor ca şi în acele a le Balcanilor.

Cum să se esplice atunci spusele istoricilor romani?

Imperiul roman simţea slăbirea sa, dar nu vroia s'o mărturisască. El se silea a făţări închipuirea unei puteri ce acum dispăruse. Eată pentru ce el ascundea perderile sale sub nişte arătări glorioase, şi cutare împărat care întorsese spatele duşmanilor, triumfa la Roma. Notitia dignitatum conţinea numele a mai multor dregători, a căror provincii erau acuma de mult prada barbarilor. Mai multe oraşe, care nu mai erau de cît dărămături, figurau încă în registrele provinciilor.[38] Istoricii, urmînd spiritul timpului, se sileau de a da o coloare mai puţin uricioasă nenorocirilor cari cădeau asupra împărăţiei. Eată pentru ce ei voesc să îndulciască perderea Daciei, arătînd că impěratul întocmise altă provincie, purtând acelaşi nume în vechia Moesie şi că în îngrijirea sa, el nu lăsase în uitare nici chiar pe locuitorii ei, pe care-i scosese din jugul barbarilor, dându-le adăpostire în noua provincie. Toţi istoricii Romani cari aduc acest fapt, copiază cu mai multă sau mai puţină credinţă *o espunere oficială, întocmită după ordinul împăratului Aurelian*. Cine nu cunoaşte valoarea unor asemenea acte menite tocmai a ascunde adevărul! Pe de altă parte potrivirea aproape identică a spuselor întrebuinţate, arată că toţi aceşti autori nu se îndeletniceau pe atăta cu controlarea arătărilor găsite, dar că ţinta lor de căpetenie era de a da o faţă mai puţin ruşinoasă retragerei impěratului.[39]

Este însă o dovadă hotăritoare că o ast-fel de strămutare a poporaţiunei romane a Daciei, era judecată peste putinţă, chiar de către Romani, şi e destul de curios ca nici un autor, afară de Petru Maior, să nu pomenească de dînsa.[40] Acelaş Eutropiu, care se aduce în sprijinul părerii protivnice, zice în viaţa lui Hadrian, că acesta „invidiind gloria lui Traian, părăsi de îndată trei provincii pe care Traian le adăusese împărăţiei şi retrase armatele din Asiria, Mesopotamia şi Armenia. Voind să facă acelaş lucru şi cu Dacia, l'au întors prietenii de la un asemenea gînd, *pentru ca să nu rămână o sumă de Romani, în prada barbarilor*."[41] Dacă prietenii lui Hadrian îl impiedecară pe acesta de a părăsi Dacia, de teamă că o mulţime de Romani să nu fie

[37] Rom, Stud. p. 109.

[38] Iung, Die romanischen. Landschaften des rom, Reiches p. 403.

[39] Vopiscus arată el însuşi isvoarele cu care s'a slujit la alcătuirea istoriei sale. El pune în gura lui Tiberianus următoarele: „Et tamen şi bene novi, ephemeridas illius viri scriptas habemus, etiam bella charactere historico digesta, quae velim accipias et per ordinem scribas… Quae omnia ex libris linteis, în quibus ipse quotidiana sua scribi praeceperat, pro tua sedulitate condisces. Curabo autem ut tibi ex Ulpiana Bibliotheca et libri lintei proferantur." Aurelian. c. 1. Eată izvorul cel mai vechiu căruia d-l Gaston Paris îi dă atîta valoare. Romania p. 611.

[40] Istoria pentru începutul Romînilor în Dacia, § 4.

[41] „(Hadrianus) gloriae invidens Trajani, statim provincias tres reliquit, quas Trajanus addiderat, et de Assyria, Mesopotamia et Armenia revocavit exercitus. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi eives Romani barbaris traderentur". Cap. 8. Să se observe că Eutropiu raportează faptul eşirei din Dacia a locuitorilor din oraşe şi de la ţară şi că tot el arată că în părerea Romanilor o asemene părăsire a provinciei era cu neputinţă !– D-l Duruy Hist. des Romains, Paris, 1879, IV, p. 330 pare a pune în îndoială sfatul dat lui Hadrian de prietenii sei. D-sa zice: „Ils montrent aussi quel cas il convient de faire de la tradition qui attribue A Hadrien la destruction du pont de Trajan, par jalousie de la gloire de son predecesseur, et jusqu'a lintention d'abandonner la Dacie, projet dont ses amis dit-on vinrent cependant A bout de le detourner." Chiar cînd nu s'ar admite că prietenii lui Hadrian săi fi dat acest sfat, părerea Romanilor asupra urmărilor părăsirei Daciei remăne neatinsă. Dar se poate foarte bine arunca bănuială asupra motivului, fără a tăgădui faptul însuş.

predați barbarilor, aceasta ne arată că în ideia Romanilor retragerea trupelor nu trebuia să aibă de urmare neapărată acea a cetățenilor, şi dacă această idee era adevărată pe timpul lui Hadrian, nu înțelegem pentru ce ar fi încetat de a fi așa pe acel al lui Aurelian. Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o arătase, se îndeplini sub Aurelian; cu alte cuvinte, cînd legiunile părăsiră Dacia, coloniștii rămaseră în țară, fură trădați barbarilor. Este de luat aminte că în aceste spuse ale lui Eutropius, noi avem însuși părerea Romanilor asupra lucrului de care se face ceartă, și nu este cu putință de a găsi un mijloc mai sigur de a o hotări, de cît acestă părere contimpurană a împregiurărilor, care trebue fără îndoială să cîntărească mult mai greu, de cît tot ce acei mai noi ar putea sprijini.

Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că, cu toată retragerea legiunilor, poporația țărei era să rămână alipită de patria ei. Intr'adevăr Dacia fusese supusă la atacurile barbarilor îndată ce moartea răpi pe întemeitorul ei. Chiar sub Hadrian am vězut că este așa de periculos atacată, şi anume de foștii tovarăși ai Dacilor, de Sarmați, în cît impěratul vroește să o părăsască. Antoninus Pius e nevoit să lupte contra acelei porțiuni din poporația dacă care, se retrăsesă afară din provincie. Dio Casius numeste pe Commodus „Sarmaticus“ şi o inscripţiune din timpul acestui imparat spune că „furiile Daciei nu lasă acestei provincii nici o speranță de pace“. Hadrian numeşte pe Maximinus „Dacicus" şi „Sarmaticus“. Sub Filip Arabul apar şi Goţii, care de căte ori vor trece de aici înainte prin Valahia pentru a strebate în imperiul de răsărit, ținta de căpitenie a năvălirilor lor, nu vor omite a trimite cîte un toiu de barbari care să prăde Dacia, intrând în ea pe șoseaua romană ce trecea prin pasul Turnului ros. Decius+ 251, scăpînd Dacia de o nouă năvălire a Goților este numit într'o inscripțiune „restitutor Daciarum“, şi Apulum care fusese, după cît se vede, ruinată de năvălitori se intitulează în acea inscripţiune „nova colonia Apulensis.“ Dacia este chiar părăsită de fapt de cătră Romani în timpurile impěratului Gallienus 259 –268, căci am vězut că Sextus Rufus spune că „Dacia au fost perdută pe timpul impěratului Gallien.“[42]

Năvălirea deci nu începe în Dacia cu anul 270. Ea începuse cu mult mai timpuriu, şi dacă poporația Daciei trebuia să fugă înaintea năvălirei, ea nu avea nevoe de un ordin al ocărmuirei pentru a o face; apoi fiind că este firesc lucru ca spaima cea mai mare să cadă în cele d'întâi momente, este de crezut că acei ce nu voiră să se expună pericolelor năvălirii, se îngrijiră de cu vreme și nu aşteptară retragerea legiunilor, pentru a părăsi Dacia. Aşa este raportat că muma impěratului Maximian (care ajunse la tron în 285 la o vrîstă coaptă) fugi din Dacia cînd încă purta în sînul ei pe viitorul impěrat,[43] deci cătră anul 250, și exemplul ei va fi fost urmat de multe alte persoane de starea ei. Dar se știe tot atît de sigur că toți locuitorii Daciei nu părăsiră provincia în același timp cu grămada, căci în anul 259, căpitala Daciei, Ulpia traiană, ridică un monument în onoarea Cesarului Valetianus, şi un oare care M. Valerius Veteranus Gallienus, aşază o piatră mormîntală pe groapa tatălui sěu în 260.[44] Daco-romanii rămăseseră deci în Dacia, cu toată năvălirea ce venise asupra lor, și ceea ce se întămplase înainte de 276 se urmă şi după aceea.

Rösler, pentru a putea mai uşor deslipi poporațiunea Daciei de pămîntul ei și a o face să primească o nouă patrie, ne înfățișază ţara ca pe deplin deșartă de locuitori indigeni, în urma răsboiului cu Romanii. El zice: „dacă nu ne înşelăm, Romanii înfiinţară în Dacia pe un pămînt aproape gol, încungiurat de o poporațiune duşmană, o țară curat colonială, unde elementul roman nu putu înplănta adănci rădăcini, nerèzâmîndu-se pe temelia largă şi sigură a a unei poporaţiuni cucerite şi în chip intelectual. De acolo provine uşurința cu care el putu fi îndepărtat şi dispăru.“[45]

---

[42] „Sarmatae bellum inferebaut.“ Capitolia Ant. Pius, 5: „Germanos et Dacos–contulit per praesides.“ Dio Cassius LXXII, 15. Akner und Müller, Röm. Inschriften în Dacien, 726: „Quamquam furiis Daciae nulla spes pacis ac salutis relinquitur, imperatori Caesari invicto L. Aurelio Commodo clarissimi aequiterque res constituendi faciendum curavit colonia Potavissa.“ Herodian VII.2. Akner und Müller R. I. în D. 510: „Imp. Caes." Caio Messio Quinto Traiano Decio–restitutor Daciarum, colonia nova Apulensis.“

[43] Lactantius. De mortibus persecutorum, c. 9.

[44] Iung, Die romanischen Landschaften des röm. Reiches, p. 410.

[45] Rom Stud. p. 45.

Rösler pare deci a priimi de adevărate spusele lui Eutropiu, care zice că „Dacia perduse prin lungul resboiu în potriva Romanilor, poporaţiunea sa bărbătească.“[46] El pare a avea o slăbiciunea pentru intepretarea literală a textelor. Pentru ce atunci nu o primeşte el şi pentru cele-l-alte cuvinte ale aceluiaş istoric care zice că Traian „după ce a supus Dacia, a adus în ea din toate părţile imperiului roman *o nenumărată mulțime de oameni*, pentru a cultiva cămpiile şi ogoarele ei?“.[47] El pretinde din potivă că „trebuia să fie destul loc în Moesia pentru cîte-va zecimi de mii de colonişti romani, căci nu trebue să ne facem o prea mare îdee despre totimea cetăţenilor romani.“[48]

Rösler ca şi toţi discipulii sĕi au douĕ sisteme de interpretare pentru isvoarele ce se raportă la istoria Romînilor. Unele, acele ce se împacă cu teoria lor, le primesc fără control şi fără nici o critică; cele însă care se împotrivesc, le storc şi le resucesc până nu rĕmîne din ele de cît umbra adevăratului lor cuprins. Şi aceasta se chiamă cercetare istorică, descoperirea adevărului!

Dară chiar dacă am lua ca atare spusele lui Eutropiu, nu arată el oare prin cuvintele sale că femeile şi copii Dacilor nu suferiră cu toţii soarta părinților? apoi această nouă generație nu era ea îndestulătoare pentru a reconstitui în țară o basă națională pe care să se poată hultui elementul roman? De aceea şi inscripţiunile găsite atît în Dacia cît şi aiurea, ne dovedesc cu prisosință ființarea poporului dac după cucerire, precum şi romanisarea lui. Trebue amintit că poporul roman înțelegea a lipi de imperiul sĕu provinciile cucerite într'un cu totul alt chip de cum au făcut'o în timpurile mai nouă Ungurii sau Nemţii. Departe de a alcătui o castă despărțită de poporul cucerit, Romanii se legau cu el prin căsătorii, îi inlesneau intrarea în cetăţenia romană şi cu toate că îl întrebuințau la toate lucrările, îl făceau să se bucure şi de toate foloasele.

V'om reproduce aici numai cîte-va din inscripţiunile cele mai însemnate, care dovedesc într'un chip neîndoelnic ființarea poporului dac sub stăpînirea romană.

Aia Nandonis vixit annis LXXX, Andrada Bituvantis v. a. LXXX, Bricona v. a. XXX, Bedarus v. XII. Post obitum ei Herculanus libertus patronae benemerenti.[49]

Numele unui libertus în o familie dacă, arată introducerea moravurilor romane în sînul poporațiunii indigene; pe de altă parte acelaș fapt dovedește că această familie se bucura de oare-care bună stare, de vreme ce putea să'și dea luxul de a libera pe sclavii săi. Numele latin, Iusta, printre altele de obîrșie dacă, găsindu-se în aceeaşi familie, indegetează o contopire foarte intimă a acestor douĕ elemente. In o altă inscripţiune găsim un nume roman purtat de o persoană ce se arată ca Dacă:

Iulius Secundinus evoc. coh. III pr. salarior XXVII qui vix. an. LXXXV natione Daeus, Atticia Sabina coniunx et Iul. Costas filius et H. D B. M. fer.[50]

Femeea şi fiul lui Secundinus poartă nume pe jumétate dac, pe jumétate roman. Julius Secundinus era deci un vechiu soldat rechemat sub arme (din cohorta militum evocatorum), probabil legionar şi deci cetăţan roman. Numele sĕu cu totul roman vădeşte că poporațiunea dacă se amestecase pe deplin cu acea romană, în cît s'a găsit de nevoie a se însemna lîngă numele lui că ar fi de obărşie dac. Dar căţi alţi Daci cu nume roman, a căror neam nu se mai ştiea, se vor fi aflînd pe inscripţiunile ce pomenesc nume romane şi care ascund în stilul lor cel scurt lapidar tot atît de tainic obărşia celui care 'l purta, precum copere peatra pusă pe morment corpul celui ce zace într'însul.

O a treea inscripţiune dă pentru bărbat un nume jumătate dac, jumătate roman; femeea un nume roman, cei doi fii earăşi nume romane, ear nepotul unul dac.

---

[46] „Dacia enim diuturno bello Decebali vivis erat exhausta.“ c. 8.

[47] „Victa Dacia ex toto orbe romano eo infinitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas.“ Ibid.

[48] Rom. stud. p. 69. Este cu toate aceste cunoscut că izvoarele vechi au păstrat numele a mai mult de 80 de oraşe ale Daciei; că Sarmizagetusa, capitala ei cuprindea locul a 12 sate din zilele noastre; că numai în minele Transilvaniei lucrau aproape de 20.000 de oameni. Vezi Goos Studien zur Geschichte und Geographie des traianischen Dakiens p. 157.

[49] Corpus Inscriptionum latinarum, III, Nr. 917.

[50] Orellius Nr. 6884; Costas în loc de Constans? Vezi Tocilescu Dacia înainte de Romani, Bucureşti 1880 p. 231 Compară; Iul. Pi-tinus, cives dacus. Ephem. Epigr. II Nr. 944.

D. M. T. Aelio Ariorto II vir. an. municipii D. interfecto a latronibus v. a. LVII. Digna coniugi pientissimo et P. Aelius filius et P. Aelius Val. filius et Udarus nepos b. m. posuerunt.[51]

Aelius Ariortus, nume ce aparţine învederat unui dac, este arătat că îmbrăcînd dregătoria de quattuorvir annalis municipii D. (poate Drobetarum); deci cetăţenii de obărşie dacă ajunsese chiar a intra în dregătorii municipale în cît se uitase vechea duşmănie ce desbinase odată pe Daci şi pe Romani. Convieţuirea stinge cu timpul toate urele, şi istoria mai apropiată şi mai cunoscută de noi conţine încă un fapt de asemenea natură, împăcarea Anglo-Saxonilor cu Normanii, de care cei d'întâiu fuseseră aşa de prigoniţi în timpurile de la începutul cucerirei Angliei.

O altă dregătorie şi anume preoţască imbrăcată de un Dac este amintită de inscripţia următoare:

D. M. Aelii Andennae Aelius Macrinus Epidianus qui et Epidius augustalis coloniae et Macrina Marcia filia posuerunt.[52]

O altă inscripţiune ne arată pe un Dac ridicat la rangul de cavaler.

D M. Mucasenus Cesorini aeques ex singularibus cos. vixit a. XX; Rescu Turme Soie coniux pientissima posuit.[53]

Dintre inscripţiunile culese până acuma s'a putut atribui 22 de nume de bărbaţi şi de femei cu siguranţă la Daci, ear vr'o 20 de alte nume sunt comune Dacilor şi Tracilor.[54]

Dacii fiind cu totul romanisaţi, se înţelege cum se face de nu se găseşte mai nici o inscripţiune care să pomenească numele unor zeităţi a acelui popor. Nu s'au găsit de cît trei, cari sunt în deobşte primite ca conţinénd numele unor zei daci:

Turmasgada Maximus Maximinus et Iulianus Maximinus ex voto posuerunt.[55]

Deo Sarmando Demetrius Antoninus votum libens posuit.[56]

Sule Flavius Attalus v.I. s.[57]

Din potrivă sunt mai multe monumente care dovedesc că Dacii se închinau la zeităţi romane. Ast-fel următorul găsit în Dacia:

Apolini sacrum Sola Mucatri veteranus alae Frontonianae votum solvit.[58]

Mai sunt încă vr'o 20 de inscripţiuni găsite în Britania, cari s'au aflat pe pietre puse de soldaţii cohortei Aelia Dacorum, ce au fost trimisă acolo de Hadrian. Din aceste cea mai mare parte sunt închinate lui Jupiter, una lui Marte, iar două lui Marte şi unei zeităţi britane Coccidius: reproducem aici cîte-va din ele:

Iovi Optimo Maximo Cohors prima Aelia Dacorum Antoniana.

I. O. M.et Numini Augusti, cohors prima Aelia Dacorum cui praeest Gallicus tribunus.

I. O M. Cohors prima Aelia Dacorum Postumiana cui praeest Marcus Gallicus tribunus.[59]

Această cohortă Aelia Dacorum strămutată în cela-lalt capět al Europei precum şi mai multe alte monumente, care pomenesc soldaţi „natione dacus" în cele-lalte părţi ale Imperiului precum Siria, Noricul, Panonia, dovedesc cu prisosintă fiinţarea poporului dac sub stăpînirea romană.

Dacii erau chiar aşa de bine văzuţi pe timpul Romanilor încît găsim, între aşa numiţii treizeci de tirani care se luptau pentru tronul împărăţiei, pe unul Regalian, despre care autorii istoriei imperiale vorbesc ca

---

[51] C.I. L. III 1559.
[52] C.I. L. III 1488
[53] C.I. L. III 1195
[54] Tocilescu, Dacia înainte de Romani p. 256. Goos, Untersuchungen ueber die Innerverhältnisse des traianischen Daciens în Arhiv für Biebenbürgische Landeskunde 1874. p. 126.
[55] Hirschfeld, Epigraphische Nachlese zum C. I. L. 1II p. 41, ap. Tocilescu op. cit.
[56] C.I. L. III, No. 964.
[57] Goos, Innerverhältnisse p. 182.
[58] C.I. L. III, No. 787.
[59] C.I L. VII No. 806–826, 975. Tocilescu, Dacia înainte de Romani p. 346 crede că Dacii adorau sub numele latin a lui Jupiter zeitatea lor, Dyonisios Sabazius. Dar atunci cum se esplică adorarea zeului Britan? Se vede că Dacii părăsiseră religia lor şi se închinau la zei streini. Comp. Duruy Hist. des Rom. IV p. 260.

fiind „de spiță dac și după cum se spune neam cu Decebal“.[60]

Istoricii amintesc însă şi grupe mai însemnate de Daci sub stăpînirea romană. Dio Cassius raportă că locotenentul impĕratului Comod, Sabinianus, pentru a sfărăma împotrivirea Dacilor cari se retrăseseră afară de marginele provincii, strămută în această 12,000 suflete din această națiune[61] şi nişte asemenea măsuri au trebuit să fie luate mai adese ori, căci autorii vechi nu lipsesc de a da mai multe ştiri despre revoltele şi lovi-turile repetate ale acelor Daci, cari nu voiră să primească jugul roman.[62] Apoi este sigur că o parte a popoarelor din Dacia nu părăsise ţara, anume acelea care se aliaseră cu Romanii, pentru a scutura stăpînirea, după cît se vede prea împovărătoare, pe care le-o impusese Decebal. Aceste popoare, de şi nu erau chiar Daci proprii ziși, şi cu toate că fusese înglobați în statul dac în urma unei cuceriri, erau totuşi de un neam înrudit cu națiunea domnitoare, tot Traci, ast-fel în cît ele înfăţioşau tot atîta de bine ca şi aceasta din urmă elementul dac. In sfîrşit Ptolemeu care descrie geografia Daciei pe timpul Romanilor, enumeră triburile următoare care ar fi locuit ţara şi care nu se pot referi de cît la poporaţiunea dacă care remăsese în Dacia sub stăpînirea romană: „In partea de mează-noapte a Daciei locuesc începĕnd prin apus: Anarţii, Teuriscii şi Cistobocii; sub dînşii Prendavensii, Ratacensii și Caucoensii; sub aceștia în aceeaşi ordine Bicfii, Buridensii și Cotensii şi mai jos încă Albocensii, Potulatensii și Sensii; sub aceștia în partea de mează-zi: Saldensii, Ciagisii și Piefigii“.[63]

Acelaşi geograf reproduce numele a 36 orașe de nume dac, a căror existență în Dacia ar fi tot așa de neesplicabilă dacă s'ar primi peirea de istov a poporului dac din ţara sa *Ruconium, Docidava, Porolissum, Arcobadara, Marcodava, Ziridava, Singidava, Zermigira, Tiriscum, Sarmisagethusa regia, Netindava, Tiasum Triphilum, Patridava, Carsidava, Petrodava, Napuca, Patruissa, Sandava, Utidava, Comidava, Ramidava, Pirum, Zusidava, Paloda, Zurobară, Lizizis, Argidaba, Tibiscum, Zeugma, Dierna, Acmonia, Druphegis, Arcinna, Amutrium, Sornum.*

Dacă luăm în privire pe lângă aceasta că numele rîurilor fură împrumutate de Romani de la Daci precum Aluta, Mariscus, Tibiscus, Pyretus, Tysia, Samus, Grisia, Gilpil, Museus, ne vom încredința uşor că topografia acestei țĕri n'ar fi putut rĕmînea, dacă poporul ce i-a dat naştere ar fi fost înlocuit în totul cu un altul.

Este chiar de mirat că cu tot numĕrul cel nemăsurat de cetăţeni romani veniți din toate părţile împărăției, topografia țărei să fi fost aşa de puţin înrîurită. Ptolomeu ne dă alăturea cu cele 37 nume dace de orașe ce se aflau pe timpul lui în Dacia, numai cît 8 nume de orașe romane; Ulpianum, Salinae, Praetoria Augusta, Apulum, Aquae, Angustia, Frateria şi numele îndoit al capitalei Ulpia Traiana.

Tesa lipsei de poporațiune indigenă care să slujască de temelie romanisării acestei țĕri, neputĕnd fi susținută cu deadinsul, ucenicii lui Rösler o părăsiră; dar ei, de şi primiră stăruința poporului dac în vechea sa țară, nu se înduplică a crede în romanisarea lui. Ei sprijinesc părerea lor pe următoarele temeiuri: Erau în Dacia doue clase de popor: coloniștiii romani cari au putut avea limba latină ca limbă oficială, ceea ce se vede din obștească ei întrebuințare în inscripţiuni, dar a căror limbă vorbită era aceea a deosebitelor provincii de unde 'şi trăgeau obărşia. Apoi poporațiunea supusă a Dacilor, care nu putură învăţa latineşte mai întâi părţi pe cuceritori de cuceriți; în sfîrşit din pricină că limba latină nefiind vorbită în Dacia, ei nu aveau de la cine să o învețe.[64]

Acest fel de a privi lucrurile, vădeşte că acești autori nu ș'au dat bine samă de sistemul urmat de Romani pentru a introduce moravurile, obiceiurile şi limba lor până în părţile cele mai îndepărtate ale împĕrăţiei. Ei

[60] „Gentis dacae, Decebali ipsius ut "fertur affinis". Scriptores hist. aug. 30 tyr. c. 10.

[61] Dio Cassius LXXII. 3. Acest mijloc de a înfrînge cerbicia Dacilor fusese întrebuinţat chiar în resboaele d'inaintea domniei lui Trajan. Aşa Romanii așază în Moesia într'un rînd 50.000 (Strabon III, 10), şi într'un altul 100.000 de Daci (Orellius No. 750).

[62] Capitolinus. Anton. Pius 5. Dio Cassius LXXVII, 16, 20, LXXVIII 13, 16, 27.

[63] Claudii Ptolomaei, Geographiae libri octo, Essendiae 1842 III, 8. E probabil că nu toate aceste triburi existau în Dacia pe timpul lui Ptolomeu şi că acest geograf copiase relațiunile sale asupra Daciei din o scriere anterioară. Cîte-va din ele însă se aflau fără îndoială sub stăpînirea romană. Vezi Tocilescu, Dacia în. de Romani p. 72.

[64] Paul Hunfalvy Ethnographie Ungarns p. 342. Die Rümänen und ihre Ansprüche p. 14. Schwicker, Ueber die Herkunft der Rumänen în Ausland. 1877, p. 761-768.

întîmpină că coloniștii care împoporară Dacia nu erau de obărşie din Italia, ci din Iliria, Panonia, Dalmaţia, Siria şi Asia minoară, precum se vede aceasta din inscripţiunile ce s'au păstrat. Dar acelaşi lucru ar putea fi susținut şi pentru cele-l-alte provincii a le împărăției romane; sau poate crede cine-va că elementul latin să fi venit în toate părţile lumei romane deadreptul din Italia, şi că numai cît Dacia să fi rămas afară din această rînduială? Elementul latin propriu zis era la început foarte restrîns şi n'ar fi ajuns pentru a romanisa toate provinciile; dar el se înmulţi prin faptul însuși al întinderei sale, şi popoarele care fură latinisate de către Latinii proprii zisi, slujiră mai apoi pentru a latinisa pe altele. Ast-fel Samniții și Etruscii dădură colonii Spaniei, aceasta Galiei şi Galia ea insăși Britaniei şi Daciei. De şi fără îndoială oare-care indivizi veniți în Dacia vor fi vorbit limba țărei lor, nesfîrșita majoritate a coloniștilor trebuia să întrebuințeze latineasca, cea ce era cu atîta mai de nevoe cu cît, vorbind fie-care un graiu deosebit, ei nu s'ar fi putut înțelege. Deci chiar dacă latineasca n'ar fi fost limba coloniștilor chiar de la sosirea lor în Dacia, ea deveni numai de cît în întrebuințare după trecerea unui timp.

Este aproape dovedit că Traian nu aduse coloniile sale în Dacia, din peninsula Italică.[65] Dar fără îndoială că el, voind să prefacă Dacia în provincie romană, va fi îngrijit ca coloniștii aduși şi din alte părţi a le împărăției să fie elemente romanisate. Apoi putea el împedeca pe mulțimea speculanţilor şi venătorilor de avere, care pe atunci foiau în Italia de a veni în Dacia unde erau atraşi prin bogatele mine de aur ale acestei țări? Dacă Dacia deveni în scurt timp aşa de înfloritoare, dacă ea numeră în curînd mai multe orașe de cît ori care altă provincie de întinderea ei, dacă capitala ei acoperea o suprafață pe care astăzi sunt aşezate 12 sate, aceată înflorire nu poate fi datorită în întâiul loc de cît elementului voluntar al colonisărei. Eată pentru ce, după cum au mai luat aminte şi alți autori, Dacia se deosebea adînc de alte provincii ale împărăției. Era nu numai o provincie ci şi o colonie romană în adevăratul înțeles al cuvântului. Se poate oare susținea, măcar cu o umbră de temeiu, că tocmai aici elementul roman să fi lipsit, cînd îl vedem prinzând aşa de adânci rădă-cini în Reţia, Tracia şi Macedonia?

Se mai întîmpină încă în potriva romanisării poporului dac, împrejurarea că Romanii nu se stabiliseră de cît în o parte a provinciei: Transilvania apusană, Banatul şi Valachia mică, pe cînd Nordul Transilvaniei, Moldova și Muntenia mare din coace de Olt, ne fiind ocupate de Romani, nu au putut fi romanisate.[66]

Nu putem împărtăşi părerea celor care cred rămășița Daciei subtrasă de la înrîurirea romană. Este aproape peste putință de admis că Romanii să nu fi ocupat cel puţin rîpa stingă a Dunării de la vale de gurile Oltului, cînd se păsesc orașe aşa de însemnate de alungul rîpei drepte a acestui fluviu. S'a găsit apoi inscripţii în mai multe localităţi din Valahia mare precum la Cămpu-Lung.[67]

Dar chiar cînd nu s'ar fi aflat colonii romane în afară de hotarele Transilvaniei, oare Dacii erau supuşi numai la înrîurirea elementului latin al coloniilor? Romanisarea părții celei mai însemnate a acestui popor, ca şi a tuturor acelora ce trecură sub stăpînirea romană se făcu prin slujba militară. Că legiunile staţionau și în Valahia mare dovedesc mai multe cărămizi găsite în această regiune.

Legiunile romane erau compuse din elemente latine sau latinisate. Streinii nu erau primiți dă cît în cohortele ajutătoare. Armata stătea mai tot-dea-una în acelaşi loc[68] ceea ce uşura soldaților legătura cu femei din acea țară şi dădea naştere la numeroşi copii, care crescuți în lagăr, încercau înrîurirea elementului ce-i înconjura. Ast-fel ştim că în timpul resboiului cu Spania trupele romane dădură naştere cu femei localnice la un mare numĕr de copii, care fură crescuţi în lagăr şi din care republica înființă mai tîrziu un oraş, după rugămintea părinților lor.[69] Aceasta era cu atîta mai firesc cu cît un singur soldat avea adese ori până

[65] Capitolinus zice despre Antonin c. 11: „Hispaniis exhaustis italica allectione, contra Traiani praecepta verecunde consuluit".

[66] Hunfalvy Ethnographie Ungarns p. 342. Vezi şi C. de la Berge. Essai sur le regne de Trajan, Paris 1877 p. 55.

[67] Aceste inscripţiuni încă nu a fost publicate. Ele se află la museul din Bucureşti.

[68] Pentru legionari slujba era de 20 de ani. Ea se urca la 25 pentru trupele ajutătoare. Vezi Mommsen C.I. L. III p. 903 ş. a. şi Iung Römer und Romanen în den Donaulăndern pag. 45. ş. a.

[69] Mommsen, Röm. Gesch. II p. 4. Comp. W. Harster, die Nationen des Römerreiches în den Heeren der Kaiser, Speier 1877, p. 26: „Daneben aber kommt nicht weniger als 81 mal die Bezeichnung castris statt des Vaterlandes vor, was nicht anderes

la 4 concubine. Soldaţii liberaţi se aşezau de obiceiu în provincia unde şi slujise, de unde familia lor era de loc; acei cari nu erau cetăţeni obţineau dreptul de cetățenie, cu toții conubiul cu femeile lor, legitimăndu'și copii „per subsequens matrimonium“.

Cît despre trupele ajutătoare, ele nu erau întrebuințate de obiceiu în țara lor de naştere ci în altele, în scopul tocmai de a desființa naționalitatea lor. Dacii, a căror numĕr se vede a fi fost însemnat în armatele romane, erau scoși din ţara lor şi, de şi romanisați, nu se întorceau de cît arareori înapoi.

Dacia era deci supusă unui curent îndoit, introducerea elementului roman şi slăbirea elementului dac, cu deosebire a celui bărbătesc. O ast-fel de lucrare urmărită timp de aproape de douĕ secule era fără îndoială mai mult de cît îndestulătoare pentru a desnaționalisa un popor aproape barbar, cînd pe de altă parte, elementul civil al poporațiunii, care lucra în același sens, era așa de puternic.

Pe cînd deci înrîurirea elementului latin civil contribui mai cu osebire la romanisarea claselor de sus a societății dace, slujba militară strecură acest element în păturile inferioare ale poporului. Ast-fel toată națiunea Dacilor care rămăsese în provincie fu romanisată, așa că ea lăsă numai cît slabe urme în limba vorbită astăzi de Romîni. Această sărăcie a elementului dac în limba romînă nu este însă mai afară din firea lucrurilor de cît acea a elementului celt din limba franceză.[70] Totuşi luăm aminte că dacă elementul dac este slab representat în limba Romînilor, aceştia au păstrat de la dĕnşii alte rămăşițe care nu sunt mai puţin însemnătoare, precum în portul părului, în hainele lor, în zidirea caselor lor şi chiar în tipul feții lor care aminteşte până la înșelat, figurile dace săpate pe columna lui Traian.

O a treia greutate ce s'ar opune la romanisarea Dacilor ar fi timpul cel relativ prea scurt al stăpînirei romane în Dacia, 106–270, adecă 164 de ani.[71] Timpul întrebuinţat pentru romanisarea tuturor provinciilor nu a fost nicăirea mai lung şi pentru căte-va din ele chiar cu mult mai scurt. Astfel Strabon ne spune că în timpul sĕu (cătră naşterea lui Christos), Spania era cu totul romanisată, că băştinașii spanioli uitaseră limba lor şi adoptaseră întrebuințarea latinei şi că nu se mai deosebeau în nimica de Romani.[72] Organizarea acestei provincii cade însă în anul 197 şi întăia colonie aşezată în ea este din 171, Carteia. Provincia Narbonesă din Galia, supusă Romanilor de către Iulius Caesar (52 an. H.), era pe timpul lui Plinius (+ 79 d. H) „mai mult o Italie de cît o provincie“.[73] In sfărşit Velleius Parterculus mărturiseşte că în Panonia, la a cărei cucerire luase el singur parte, deci în decursul unei singure generații, nu numai cît limba latină era răspîndită, ci însuși literatura romană se introdusese în sînul poporațiunii.[74] După nişte asemenea esemple mai putem găsi așa de afară din cale romanisarea Daciei în timp de 164 de ani mai ales cînd este dovedit că clementul roman era aici așa de puternic? Națiunea Dacilor, a căreia existență sub stăpînirea romană este afară de ori ce îndoială, a fost romanisată prin înrîurirea statornică şi a tot puternică a elementului domnitor. Erau anume în Dacia douĕ clase de poporațiune: acea a oaselor care alcătuia pentru a zice astfel aristocrația ţărei, compusă în cea mai mare parte din cetăţeni romani veniți în Dacia, în care se contopise şi clasa inaltă a poporului dac);[75] a doua clasă era acea ce locuia la cămp, lucrători ai pământului și păstori care se coborau din Dacii romanisaţi, uniţi cu veteranii legiunilor stabilite în Dacia. Cănd năvălirea începu, vedem îndată pe oameni bogaţi căutînd scăpare scăpare în părţile mai apărate ale imperiului roman, după cum am găsit mai sus fugind pe muma împĕratului Maximian. Puţin căte puţin oraşele se despoporară prin emigrarea neconte-nită a cetăţenilor romani şi chiar a Dacilor celor avuți ce se deprinseră cu viaţa romană. Oare tot ast-fel se întămplă

bedeuten kann als im Lager geborenes Soldatenkind, so dass also nach diesem Verhältnisse drei achtel der gesammten Manschaft unter den Waffen geboren und aufgezogen war“.

[70] Littre, Hist. de la langue franc. II p. 104. Miklosisch, die slavischen Elemente im Nengriechischen p. 537. Elementele pe care le credem rămase de la Daci sunt acele aşa numite albanese.

[71] Hunfalvy, Ethnographie Ungarns p. 344.

[72] Strabo III 15.

[73] Plinius, H N. III, 4: „breviterque Italia quam provincia“.

[74] Hist. rom. II. 110 „in omnibus Panoniis non disciplinae tantum modo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam lit-terarum usus et familiaris animorum est exercitatio".

[75] Romanii bogaţi locuiau numai în oraşe. Cămpul era sălăşluința sărăcimii, mai ales pe timpul imperiului.

lucrul şi cu locuitorii cîmpului, cu clasa sărmană a poporului, care nu primise de la Romani de cît idiomul lor, dar în cele-alte adusese ei pe Romanii ce se aşezase printre ei (veteranii) la felul lor de traiu? Nu vedem nici un temeiu pentru a o admite. Aceşti ţărani fiind săraci, le lipsea mijloacele de trebuință pentru a fugi aşa de departe şi a trăi în străini.[76]

Clasa sermană însă de pe altă parte nu a putut rămînea pe loc pentru a ţnfrunta grozăviile năvăliri. Şi dănsa trebui să fugă şi să caute un adăpost. Dar acesta 'l găsia în apropiere, în locuri cunoscute, şi n'avea nevoe să'și părăsească ţara pentru a'și mîntui viața. Făcea cea ce a făcut în tot timpul istoriei lor Romînii cînd fură espuşi năvălirii. Căci această periodă turburată a istoriei, de şi încetează pentru Europa cea-laltă de la un timp oare care, pentru Romîni se perpetuează, reproducăndu-se mai pe fie-care an, prin prădăciunile celui de pe urmă şi celui mai cumplit neam de barbari revărsat de Asia asupra Europei, Tătarii. Unde fugeau Romînii cînd veneau Tătarii asupra lor? Cronicarii ne respund într'un glas: la munţi şi la păduri. Aşa N. Mustea spune: „că Tătarii după obiceiul lor au şi lasat ciambur în toate părţile în şese zile de au prădat şi robit, și fiind calea grea și omeţii mari, nu s'au putut ascunde bieţii oameni şi s'au împlut de robi şi de dobitoace; cum erau săniile şi bijăniile aşa le aduceau încărcate de mueri și copii degeraţi şi fete mari, cum era mai amar, şi am fost faţă de am văzut aceste". Ioan Canta arată că „de jafurile lui Const. Mavrocordat mulţi oameni fugeau prin munţi și prin codri şi mulţi periau de frig şi de foame şi mulţi din fruntaşii satelor s'au primejduit", şi aiure: „În domnia a patra a lui Const. Mavrocordat toată puterea turcească se suise în capul ţărei la cetatea Hotinului şi ţara se bejănise la munţi şi la codri." Miron Costin în poema polonă spune: „şi cînd coloniştii nu mai putură înfrîna furioasa muţime înăbuşitoare.... s'au retras în partea munţilor lăsând pustii frumoasele lor oraşe." Const. Căpitanul, cronicarul Munteniei, adauge că: „oamenii cei proşti erau fugiţi prin păduri şi prin munţi pentru o veste ce venise că vor să robească ţara Tatarii.* Anaforaua obşteştii adunări din 1817 crede că: „nu puţin norod de locuitori pătimea după vremi de năvăliri streine şi întru această pricină unii năzuiau în părţile munţilor, fiind locuri tari spre a se putea apăra"[77] etc. etc.

Aceleași împrejurări determină pe oameni la aceleași fapte; cea ce 'i videm făcănd mai tărziu vor fi pus-o în lucrare şi de la început.

Chiar bogaţii cănd fugeau din Dacia, încă nu o părăseau fără gândul de a se întoarce, căci greu se deslipeşte omul de ceea ce a agonisit, dovadă mulţimele de comori îngropate, găsite pe pămèntul vechii Dacii.[78] Dar încă sărmanul! El se retrăgea tot-deauna în preajma locuinței sale, sperănd că se vor linişti vremile şi că va putea să'şi revadă aşezarea şi casa. Dar timpul trecea şi izvorul barbarilor nu mai seca; necontenit se împrospăta trimitănd în locul celor sătui pe alţii flămănzi. Timpul trecea şi o generaţie se stingea după alta în creerii munţilor, în cît cei născuţi la umbra înaltelor lor piscuri se deprinseră în curănd a găsi aici o nouă patrie. Ast-fel se schimbă în curând condiţiunea socială a Daco-romanilor; ei deveniră păstori, fără însă a imbrăţoşa în totul viața nomadă, după cum se pretinde, ci luănd din obiceiurile ei numai cît era neaparat pentru noul lor chip de a trăi.[79]

Eată pentru ce noi întilnim pretutindeni rămăşiţele vechii poporaţiuni romane în munţi. La Sudul Dunării o găsim în Haemus, Rodope, Pind. Călătorul evreu Veniamin din Tudela descrie ast-fel pe Valachii din

[76] Cultura pămîntului era infloritoare în Dacia, şi deci presupune o numeroasă clasă de ţărani. Pe o medalie din 115 se vede Dacia stănd pe o stăncă şi ţinănd în mînă o insignie militară; dinaintea ei sunt doi copii purtănd unul spice, celalt un strugur.

[77] Letopisiţele moldovei de M. Cogălniceanu 1852 III p. 70, 174, 188. Arhiva Istorică de Hasdeu V. 1, p. 169. Magazinul Istoric pentru Dacia de Laurian şi Bălcescu II p. 3, 252.

[78] Observăm cu acest prilej că D-l Hunfalvy, Ansprüche 127, se înşală cînd susţine că nu s'ar fi găsit în Transilvania monezi de după timpul lui Gallienus, cînd Corpus Inscript. Lat. III p. 661 constată aflarea de monezi romane în Dacia din secolii al IV, V, şi VI: , Ceterum etiam post amissam provinciam nummos Romanos ibi în usu mansisse vix opus est exemplis confirmare, ut solidorum cusorum a Theodosio II ad Iustinum thesauro effosso propevicum Kleinschelken". Dar d-sa avea interes de a dovedi că după părăsirea Daciei, această provincie a fost cu totul isolată de împărăţia romană, şi deci necunoştinţa unei asemenea împrejurări pentru d-nul Hunfalvy se esplică.

[79] Limba vine în sprijinul acestui mod de a videa: Latinescul domus care însămna locuinţă trainică şi oare cum bogată s'a perdut din limba română care a păstrat numai sărăcăcioasa casă (casa). Dobitoc care la Slavi însamnă avere, la Romanii, reduşi la starea de păstori, capătă înţelesul de animal – singura lor avuţie.

Tesalia: „Valachii încep de la Zituni a căreia locuitori împoporează munții. Această rasă poartă numele de Valachi. Ei samănă pentru agerime cu caprele, se cobor din munții lor şi pradă pe Greci. Nimeni nu poate să'i ajungă şi nici un rege nu i-au putut stăpîni.“[80] Nicetas Choniates care reproduce cu deamănuntul luptele între Valachi şi imperiul bizantin, pune ţara locuită de ei în Haemus şi Rodope, unde earăşi 'i descrie sărind ca caprele peste prăpăstii. Călugărul Rogerius care espune în scrierea sa Carmen miserabile, starea Transilvaniei după năvălirea Tatarilor, așa după cum o văzuse el cu ochii lui, arată că popoporația țerei se retrăsese la munți pentru a scăpa de năvălire: „Şi era acolo la o îndepărtare de vr'o 10 mile lăngă o pădure un sat care se chiamă Frata în limba de rând, şi din jos de pădure la 4 mile un munte minunat şi înalt pe a cărei vîrf se înalțau nişte stănci îngrozitoare; acolo căutase scapare o mare mulțime de barbaţi şi de femei, care salutându-ne ne primiră cu lacrimi întrebându-ne despre primejdiile cele îndurasem. Ne oferiră o pâne neagră făcută din făină şi coajă de stejar. Am stat aice o lună de zile şi nu îndrăsniam a ne cobori, dar trimeteam adese-ori descoperitori care să afle și să ne spună dacă mai rămăsese în Ungaria vre-o parte de Tatari, şi cu toate că adese ori lipsa de hrană ne silea a ne cobori în părţile ce fusese când-va locuite, totuși nici odată nu ne era sigur coborîşul.“[81] Aceste vorbe ale lui Rogerius ne arată într'un chip viu şi văzut efectul năvălirei asupra părții sărace a poporației țerilor copleşite de barbari. Este afară de ori-ce îndoială că cea mai cumplită din toate năvălirile a fost acea a Tatarilor. Ce efect produce ea asupra popoarelor ce au suferit'o? I face ea a'și părăsi ţara? Nu videm aceasta. Găsim numai cât poporul refugit în munți şi necontenit la pândă pentru a se cobori earăși în locuințele sale. Pentru ce oare atunci năvălirea Goţilor, care, după cum vom vedea mai la vale,[82] nici nu avuse de obiectiv principal al seu provincia Daciei, să fi avut de rezultat părăsirea ţerei de către întreaga sa poporație? Că Valachii locuiau într'adevăr în munți până adânc în timpurile noastre se vede dintr'un document din veacul al XV-lea în care comitele Secuilor, Iaksch, scrie către senatul acestui popor: „De acea rog prietinia voastră ca în fie ce zi să urcați munţii și să sfărămați pe viclenii de Valachi“.[83] Aceași retragere în munți a elementului roman sau romanisat s'a adeverit şi pentru alte părţi ale imperiului roman. Aşa Mommsen spune despre Retia: „Muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor care fugeau în aceste timpuri pline de turburări înaintea Germanilor, atît din țările Dunărei cît şi din Noric sau din valea Padului. Civilizaţia suia treptele munţilor de care Reţienii n'avuseră încă nevoe şi pe care încă nici îi atinsese.“ Un alt autor, Steub, spune despre Tirol: „Mai de însemnat este însă că tocmai muntele cel mai înalt, mai gol și mai sălbatec din dosul Tegernsee este încă plin de nume romane“.[84]

Eată pentru ce nu trebue să ne mirăm, după cum pare a o face Rösler, de a găsi cea întâi pomenire despre Romîni în documentele Transilvaniei ca locuind regiunea înaltă şi munţoasă a sudului acestei țări.[85] Tot această împrejurare esplică cum se face că nu se găsesc de cît puţine urme a vechei poporațiuni în regiunea joasă a țărei, pe cînd muntele este plin cu ele, precum vom vedea mai jos.

D-l Iung spune că a rămas în Dacia poporațiunea originară romanizată, pe cînd coloniştii romani propriu zişi s'ar fi îndepărtat din provincia părăsită. Noi credem că în această privință un element cu totul altul a hotărît care parte din poporație a rămas și care s'a dus. Nu a hotărît în această întrebare naționalitatea locuitorilor ci starea lor economică. Cei bogați s'au dus, Daci sau Romani; cei săraci au rămas aici, ori de ce naţiona-

[80] Tafel de Tessalonic în Rösler. Rom. Stud. p. 108 nota 5.

[81] Schwandtner. Scriptores rerum hungaricarum I p. 320: „Et erat ibi ad decem miliaria iuxta silvam villa quae frata dicitur în vulgari; et infra silvam, ad quattuor miliaria mons mirabilis et excelsus în cuius swmmitate lapis et petra fundabatur terribilis; magna eo hominum et mulierum confugerat multitudo; qui nos gratulantes uno fletu receperunt interogantes nos de nostris periculis, obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et corticibus quercum pistum. Mansimus igitur uno mense, nec fuimus ausi discedere sed mittebamus semper speculatores videre et rescire şi adhuc aliqua pars Tartarorum în Hungaria remansissent, et quamvis saepius necesitate quaeruit victualia cogente, loca petivimus quont dam habitata, nunguam tamen noster tutus erat descensus.“

[82] Vezi cap. VIII Limba.

[83] Fejer, Codex diplomaticus regni Hungariae X, 5, p. 143: „igitur adhuc vestras rogamus amicitias, quatenus cum tota vestra potentia singulis diebus alpes ascendatis et perfidos Valachos penitus interficiatis, demtis pueris et mulieribus.“

[84] Citati de Iung, Die Anfänge der Romaenen în Zeitschrift für Ő. G. 1872. p. 98, 99.

[85] Rom. Stud. p. 98.

litate s'ar fi ţinut. Aceşti din urmă erau legaţi prin însuşi traiul lor de pămĕntul pe care '1 locuiau, şi deci nu puteau să-l părăsească fără a se espune unei peiri mai sigure de cît aceea ce-i aştepta din partea barbarilor. Un popor aşezat nu fuge nici odată în întregimea, lui înaintea unei năvăliri. Numai nomazii, care îşi duc viaţa în căruţele lor, umblînd din loc în loc, se pot strămuta cu totul. Sĕ poate oare găsi un singur exemplu în istorie unde un popor întreg aşezat să fi părăsit ţara sa pentru a căuta scăpare aiurea? Este de netăgăduit că oamenii avuţi au trebuit să fugă, căci ei nu erau siliţi să sufere nici neplăcerile, dară încă pericolile năvălirei. Şi astăzi tot fac îndată ce răsboiul se apropie de ţara sau asediul de oraşul lor. Greul poporului însă a rămas şi rĕmîne în tot-d'auna pe loc. S'ar putea formula în această privinţă o lege generală: anume că popoarele nomade se strămută înantea unei năvăliri; cele aşezate rĕmîn lipite de teritoriul lor şi năvălirea trece peste ele, precum valurile mărei se retrag de pe ţărmul pe care îl cuprinsese. De alt fel nu s'ar mai vedea paturi de popoare aşezate una peste alta, ci o goană necontenită a acestora fără perspectivă de încetare. Pentru ce oare singură Dacia să fi făcut excepţie de la această obstească lege?

Protivnicii stăruinţei Romînilor în Dacia, pentru a'şi putea susţine teza, voesc să dovedească că civilizaţia romană încetă în această provincie odată cu retragerea legiunilor. În aceasta pot avea dreptate. Dar ei amestecă civilizaţia ronană cu poporul însuşi daco-roman, şi conchid de la dispărerea celei întăi la acea a celui din urmă. Ast-fel ei se miră cum ar fi cu putinţă ca inscripţiunile să înceteze de odată după anul 270. Apoi pentru ce oare Attila ar fi luat pe miniştrii sĕi romani de la Aetius şi nu-i găsea în Dacia sa?[86] Nouĕ ni se pare că unor asemine întrebări nici li se cuvine un rĕspuns serios. Cum? nişte sĕrmani fugari în gíturile şi prăpăstiile munţilor, care mai apoi devin în mare parte păstori, să pună pietre morment̆ale pe groapa morţilor lor, sau să fie chemaţi a ocărmui împărăţia Hunilor?!

Pe scurt protivnicii stăruinţei Romînilor în Dacia Traiană susţin tesa următoare: Dacii nu au fost romanizaţi; Romanii au părăsit Dacia la venirea barbarilor; deci elementul roman a dispărut cu totul din provincie. Find-că astăzi îl întălnim în aceiaş ţară într'o grămadă închegată, trebue adus de undeva, căci din nouri nu s'a putut coborî; de aici teoria reîntoarcerei lor de peste Dunăre. Toată această clădire se razămă pe o temelie cu totul putredă. Dacii nu au dispărut din Dacia; din potrivă, ei au rămas aici în mare numĕr şi au fost cu toţii romanizaţi. Poporaţia se împărţea fireşte în douĕ clase; cea bogată alcătuită mai ales din Romanii veniţi în Dacia şi din rămăşiţele clasei aristocratice a poporului supus şi cei săraci, grămada poporaţiunei dace romanizate, coborîtorii legionarilor romani născuţi în Dacia din femeile locului şi un numĕr de veterani romani. Dacă este afară de îndoială că cei bogaţi fugiră, cei săraci trebuiră să rĕmînă, pentru pricinele ce am arătat.[87]

III Reintrarea Romînilor în Dacia.

Am vĕzut că părăsirea Daciei de către locuitorii ei, nu este de cît o ipotesă neîndreptăţită. Tot aşa este şi pretinsa reîntoarcere a Romînilor în acea ţară, care s'ar fi petrecut după deosebiţii autori cari o susţin, în deosebite timpuri.

Rösler cu ucenicii sĕi readuc, după cum făcea şi Sulzer, pe Romîni din Moesia, în decursul secolului al XIII-lea, tocmai pe cînd Valachii transdanubieni se rescoală în potriva împărăţiei bizantine. Engel îi reîntoarce în Dacia traiană către secolul al IX-le, pe cînd Miklosisch îi readuce tot din Moesia, însă mult mai timpuriu, către sfârşitul secolului al V-lea, epoca năvălirei Slovenilor în peninsula balcanică. In sfîrşit Tomaschek le pune obărşia mai jos, în părţile centrale ale muntelui Haemus, vechea patrie a Bessilor, şi-i aduce de acolo în Dacia către jumătatea secolului al XII-lea.

Vom începe prin a analisa cea întăi din aceste păreri, aceea care face pe Romîni să revină din Moesia.

---

[86] Hunfalvy die Rumaenen und ihre Ansprüche p. 20

[87] D-l Gaston Paris, Romania 1878 p. 618 zice în această privire: „Au reste avec la théorie de M. Iung, ce ne serait que la lie de ce peuple mélangé qui serait resté adherent au sol de la Dacie: belle succession à revendiquer pour les Roumains!" Ni se pare că nu ar fi o necinste a se cobori spre pildă din ţăranul frances.

Pentru ca poporul Romîn se revină în Dacia din Moesia, trebue ca el să se fi aflat acolo la epoca cînd se presupune că au părăsit'o, sau cel puţin la o epocă anterioară. Insă noi vom vedea că aceasta nici odată nu s'a întîmplat; că elementul roman în tot-d'a-una a fost prea slab în Moesia, chiar pe vremile Romanilor; că mai tărziu el a dispărut cu totul și că poporațiunile valache ce se întălnese acolo în zilele noastre, sunt cu toatele fără escepţie, imigrate în timpurile mai nouă din Valachia, pentru a fugi de apăsarea la care erau expuse din partea ocărmuirii acestei ţări. Puţinii Romîni macedonieni ce se întîlnesc în Bulgaria locuesc prin orașe, îndeletnicindu-se cu comerciul şi sunt deci cu toţii – imigraţi nu de mult aice.[88]

Din toate provinciile imperiului roman, cea mai sĕracă în incripţiuni este fără tăgăduială Moesia. Corpus inscripţionum latinarum conţine de abea cîte-va pagini de inscripţiuni culese în această țară, pe cînd pentru cele-l-alte provincii ale imperiului, ele se numĕră cu miile. Poporaţiunea care locuia în orașele sale cele mari, era mai ales de obărșie greacă și este cunoscut că pretutindenea unde acest element era puternic, el nu lăsa să înflorească elementul roman.[89]

Dar chiar cînd acesta din urmă ar fi avut o oare-care vlagă, încă este vădit că Moesia a fost expusă unei năvăliri tot atît de sălbatice ca şi aceia îndurată de Dacia. Mai ales orașele, fiind dărîmate de barbari, locuitorii lor fugiră pentru a găsi o scăpare în părţile mai retrase ale împărăţiei, pe cînd săracii trebuiră să-și adăpostească viața lor, retrăgându-se în munţii care mărgineau țara despre miază-zi, Haemul sau Balcanul. In viața Sfîntului Dimitrie se găsește pomenită această fugă a poporațiunei orașelor Moesiei cătră miază-zi, pentru a afla o scăpare în orașele întărite, şi autorii bizantini sunt plini de povestiri ale crudelor întămplări cărora fură expuși locuitorii Moesiei.[90]

Dar apoi chiar împrejurarea că toată peninsula balcanică este plină de poporațiuni de obărșie slavă, dovedește cu prisosință că această regiune era ţinta cătră care tindeau toate năvălirile şi că prin urmare aici trebuia să fiă mai simțită violența lor. Precum am observat'o şi mai sus, toată poporaţiunea de obărşie romană sau romanizată, care nu a părăsit țara, se adăposti în munte unde îmbrățișă viața ciobănească, pe care o păstrează în mare parte până azi. Nicăiri la sudul Balcanului Romînii n'au părăsit, chiar astăzi, cu totul viaţa lor schimbătoare, pentru aceea așezată a plugarului. Acei care s'au pogorît în orașe, s'au apucat de meserii sau de negot; dar numai foarte rar în aceste regiuni se întîlnesc Valachii lucrînd pămîntul pentru a-şi scoate hrana din el. Din potrivă, la nordul Dunărei îi găsim de timpuriu dedați la agricultură şi această îndeletnicire a deveni, pentru a zice așa, națională la dĕnșii. Această deosebire în starea socială şi economică a Romînilor de din-coace de Dunăre şi cei de din colo de Haemus, are însemnătatea ei pentru întrebarea pe care o tratăm, după cum v'om vedea mai la vale.

Cercetarea autorilor bizantini, la care avem să păşim, dovedeşte într'un chip învederat, că nu se găseşte nici o urmă de Valachi între Balcani şi Dunăre, şi că toate amintirile despre acest popor se rapoartă la regiuni-le muntoase de la sudul Haemului. Teophylact şi Theophun povestesc că generalii bizantini Martinus și Comentiolus, vroind să lovească pe Avari în Tracia în anul 579, fură împiedecaţi de la aceasta prin o spaimă care intră în armata lor. Căzind sarcina de pe spetele unui catîr, un soldat strigă cătră stăpînul dobitocului în limba patriei sale: , torna, torna fratre“, şi oastea, luînd această chemare drept un strigăt de spaimă, o rupse

[88] Kanitz, Donaubulgarien und der Balkan, Leipzig, 1882, I, p. 69: „am Timok sind die walachisehen Orte vorwiegend. In Prof. Bradaska's Abhandlung und Karte erscheint das bulgariche Elemen, hier als das stărkere, Dies ist jedoch unrichtig. Veschiedene Ursachen und namentlich das banernfeindliche Regiment der walachischen Bojaren begünstigten die Entstehung und rasche Zunahme der rumănischen Colonien auf dem bulgarischen Donauufer." p, 64: „Cincaren, Griechen und Armenier liefern den kleinsten Bruchtheil der Bevölkerung bulgarischer Städte: es fehlt nur selten în den Handelsstadten, erreicht aber în Westbulgarien niemals eine nennenswerthe Stărke.

[89] Kanitz, Idem II, p. 120: „Griechische Kaufleute bahnten mit cingeführten Waaren dort gleichzeitig ihrer Sprache undihren Găttern den Weg, und die spăter folgenden Römer vermochten diese vicht zu verdrăngen. Selbst die nördlichen Balkan-Territorien nahm griechiche Cultur în so alleinigen Besitz, dass ich wohl zahlreiche griechische, nur selten aber lateinische Inschriten dort traf.

[90] Vezi Pic, Abstammung der Rumănen, p. 65. Comp. Eunapius. Excerpta de legatiönibus, Bonn. p. 51; Malchus, Idem, p. 95: Priscus, Idem, p. 171.

de fugă. Theophilact dă o altă formă acestor vorbe, căci el zice „retorna“.[91] Aceste cuvinte să țin fără îndoială de dialectul valach, cu toate că se deosebesc întru cît-va de limba vorbită astăzi în acele părți și care ar suna: toarnă, toarnă frate!

Cedrenus rapoartă că în lupta căpitenielor bulgare: David, Moisi, Aron şi Samuil, în contra impĕratului Constantinopolei Vasile al II-le, David fu ucis în Macedonia, între Castoria și Prespa, de cătră nişte Valachi călători în 976.[92]

Acelaş împĕrat voind să nimicească puterea Bulgarilor, făcea în toți anii cîte o expediție în inima țărei lor, care se afla în regiunea Ohridei, în munții Macedoniei. Samuil regele Bulgarilor, pentru a scăpa de aceste loviri, care se întîmplă după 1013, întărește o trecătoare ce se afla între Cleidion şi zívóa-Aéyyos.[93] Numele acestui loc fiind de obîrsie valach, arată locuinţa acestui popor în acei munți.

In 1019, după supunerea desăvîrșită a Bulgarilor, împăratul Vasile al II-le, organizază biserica acestei națiuni, lăsîndu-i forma națională, însă numind un arhiepiscop grec la scaunul Ohridei. Impăratul prin hrisovul dat cu acest prilej, dispune ca Valachii din întreaga Bulgarie să fie supuși autorității acestui archiepiscop.[94] Din această vorbă nehotărîtă de „Valachii întregei Bulgarii“ s'au încercat a se deduce că aceștia locuiau și în Moesia până la Dunăre, ceia-ce nu este de loc îndreptățit, întru cît hrisovul putea, chiar vorbind de Valahii întregei Bulgariei, să nu se rapoarte de cît la părţile locuite de ei, munții acestei ţĕri.

Oștirile bizantine sunt adese alcătuite din Valachi. Nu vom aminti aici de cît cuvintele Anei Comnenei, care zice că nouele ridicări de armată ale lui Alexios, se alcătuiau din Bulgari şi din „nomazi“ numiți Valachi în limba poporului. [95]

Cantacuzin vorbește de Valachii cari ar locui în muntele Rodop.[96]

Cătră anul 1170 Veniamin de Tudela, pomeneşte despre Valachii în descrierea călătoriei sale cătră Palestina. El îi întîlneşte în Tesalia, şi spune, precum am vĕzut mai sus: „Valachia începe la Zituni ai căreia locuitori împoporează munții. Această rasă poartă numele de Valachi. Ei seamănă pentru agerimea lor cu caprele, se cobor din munți și pradă pe Greci. Nimene nu i-a putut apropia şi încă un rege nu ar fi în stare să-i stăpînească“.[97]

Cronica care conţine povestirea cruciatei a treia, pomeneste despre o regiune lîngă Tesalonic numită Flachia.[98] După cît se vede este aceiaşi pe care Nicetas Choniates, o numeste Valachia mare[99] şi care este cunoscută și de cronicele imperiului latin din Constantinopole sub numele de Blachie, *Blaquie la grant*. In vechea Etolie şi Acarnanie, se întindea Valachia mică, ear în epir Valachia superioară.[100]

Până aici nu am întălnit nici o pomenire despre Valachii din Moesia. Dar s'au aflat Valachi în Serbia. Mai multe documente publicate de D-l Fr. Miklosisch, vorbesc de familii valache dăruite de cătră regii sĕrbi unor mănăstiri. S'ar putea scoate de aice aflarea de Valachi dincoace de Balcani. Aceasta o și dă a înțelege d-l Hunfalvy, pe cînd d-l Pic, dela care d-sa împrumută aceste fapte, atrage cu de adînsul luarea aminte că aceşti Valachi sunt cu toții de baştină „din nordul Albaniei sau din părţile cele mai sudice ale Serbiei,“ ceia ce-i strămută în centrul Balcanilor. Se înţelege că d-l Hunfalvy se fereşte de a arăta şi această îngrădire.[101]

---

[91] Theophanes, Chronographia, Bonn. I, p. 397.

[92] Cedrenus, Bonn. 1I, p. 435: “BAzzóv óv.": Cinnamus Bonn. p. 260. spune despre Valachi că ar fi vechi coborîtori din Italia.

[93] Cedrenus, II, p. 457. Cămpu-lung.

[94] A se vedea citaţiunea în Pic, Abstammung der Rumănen, p. 62 nota 45.

[95] Anna Comnena, Bonn. I, p. 395

[96] Cantacuzenus, Bonn. 1], p. 146.

[97] Tafel, De Thessalonic. ap. Rösler, Rom. Stud. p. 108, nota 5.

[98] Ansbertus, De expeditione Frederici, citat de d-l Hunfalvy. Ansprüche p. 65 nota 1.

[99] Nicetas Choniates, Bonn. p. 841.

[100] G. Phrantzes, Bonn. p. 414. Schol. Thucyd. II, 102.

[101] Hunfalvy, Ansprüche, p. 73. Pic, Abstammung. p. 56. – Nu adăugim la cele expuse locurile din Cinamus şi din Choniates, pentru că, după cum vom vedea, ele se rapoartă fără cea mai mică îndoială la Romînii de la nordul Dunării.

Ne rămîne de lămurit o întrebare însemnată pe care mai ales se razămă partisanii teoriei lui Rösler, anume acea privitoare la fiinţarea statului valacho-bulgar la sudul Dunării. In deosebire de Slavişti, ei primesc că acest stat a fost întemeiat şi susţinut mai cu osebire prin opintelele naţiunii valache „care, zic ei, trebuia să fie foarte numeroasă în Moesia“. Cum se face insă. ca ea în urmă să dispară de aici? Cum să se lămurească acest fapt, ce pare atît de afară din cale, că astăzi ea nu se mai găseşte mai de loc acolo, cînd a trebuit să fie cînd va prea numeroasă şi puternică, pentru a infrunta oştirile bizantine şi a pricinui aproape dărăpănarea împărăţiei latine din Constantinopole? Altă esplicare nu pare cu putinţă de cît de a pune pe Valachi să treacă Dunărea pe malul ei stîng, unde începem ai găsi îndată după răscoala care dădu naştere statului valacho-bulgar.

Tărîmul pentru limpezirea acestei întrebări a fost acum pregătit prin cercetarea a tot ce se află pomenit despre Valachi în scriitorii bizantini şi în cele-l-alte izvoare contimpurane acestora. Am vĕzut că până aici nicăiri Valachii nu se găsesc pomeniţi ca locuind în Moesia. Să cercetăm acuma dacă Nicetas Choniates, cronicarul statului valacho-bulgar, sdruncină arătările tuturor celor-l-alte izvoare pe care le-am petrecut.

Impăratul Isaac Anghelul, vroind să se însoare de iznoavă, ceru şi obţinu mîna fetei lui Bela al III-lea, regele Ungurilor. Având el nevoie de mulţi bani pentru a'şi sărbători căsătoria, el impuse supuşilor sĕi nişte dări împovorătoare, care apăsau cu deosebire asupra oraşelor din jurul Anchialei şi pe „barbarii muntelui Haemus, care se numeau mai înainte Mysieni şi acuma Valachi“.[102] O dovadă, că aceşti Valachi locuiau într'adevăr muntele Haemus, reesă între altele din faptul, raportat de Nicetas, că aceşti barbari erau „apărați prin nişte castele întărite, ridicate pe stînci prăpăstioase“, care nu erau de cît întăriturile clădite de Justinian în lanţul Balcanilor, pentru a se opune năvălirei barbare.[103]

Deputaţii trimişi de Valachi la Constantinopole, Petru şi Asan, „doi fraţi din acea naţiune“[104], cerură de la împĕratul să le micşoreze dările şi să le împărţască proprietăţi în Haemus, care cereri fiind respinse şi unul din fraţi fiind chiar pălmuit de impĕratul, ei se reîntoarseră în sînul poporului lor pe care îl aţiţara la răscoală. Valachii la început stăteau la gînduri, speriaţi de îndrăsneala întreprinderii; da căpiteniile lor izbutiră a-i hotări prin un meşteşug. Valachii resculaţi, se împrăştie „până în oraşele îndepărtate de Haemus, de unde ei răpesc cătimi însemnate de vite“.[105] De îndată ce impĕratul se arăta, reintrau în cotloanele neumblate ale munţilor lor. Totuşi impĕratul isbuti a-i scoate şi de acolo, şi atuncii barbarii constrînşi, căutară scăpare în vecina Scitie. Împăratul vrăfui atunci prin toată Mysia şi ar fi putut pune străji în toate satele lor „care sunt foarte numeroase în Haemus“[106], mai toate aşezate pe prăpăstii ameţitoare şi înălţimii ‘nfricoşate; dar el nu făcu nimica, ci se intoarse îndărăt, înşelat prin rugăciunile de ertare ale Valachilor.

Asan, revenind cu o trupă de Sciţi, se hotărî a restatornici „imperiul Myseinilor şi al Bulgarilor după cum fusese mai înainte“.[107] Luptele reîncep cu mai multă înverşunare şi resculaţii repoartă mai multe izbînzi, care întăresc noul lor stat.

Descrierea pe care Nicetas o face despre Valachi, pe care îi văzuse cu ochii săi, căci era secretarul impĕratului şi-l intovărăşea adese-ori în expediţiile sale, se potriveşte întocmai cu acea a lui Veniamin din Tudela: „Impĕratul găsi cetăţuile şi satele întărite prin noue metereze, ear apărătorii lor acăţaţi pe înălţimi după chipul cerbilor, săreau ca şi caprele preste prăpăstii şi nu primiau nici o luptă făţişă".[108]

După moartea lui Asan, cari peri jertfa unui omor în 1196, fratele sĕu Petru ocîrmui încă un an statul cel nou, până căzu şi el sub cuţitul unui alt ucigaş, în 1197. Fratele lor mai mic Ioan (Ioniţă), care domni timp de 10 ani, urmări luptele în contra împărăţiei bizantine, şi aceste lupte se petrec tot-deauna în Mace-

[102] Nicetas Choniates, Ed. Bonn. 482.
[103] Procopius, de aedificiis, Bonn. p. 304 şi urm. unde numĕră vr’o 84 cetăţui.
[104] N. Ch p. 482.
[105] N. Ch. p. 486.
[106] N. Ch. p 487.
[107] N. Ch. p. 489.
[108] N. Ch. p. 561.

donia şi Tracia[109]. Impărăţia bizantină căzând în acest restimp în mînele Latinilor, Ioniţă nu încetă cu dușmăniile în contra noilor stăpîni ai bizanţului, şi chiar birui în o luptă pe impĕratul Balduin de Flandra pe care 'l şi prinse, 1205.

Ioniţă fiind ambițios şi dorind să dea puterii sale o consfințire legiuită, trimise papei o solie însărcinată a cere pentru dînsul titlul de rege al Valachilor şi Bulgarilor. Solia lui nu putu pătrunde în Italia, din pricina unui resboiu ce izbucnise între Ungaria şi împărăție. Papa însă luănd pe altă cale cunoştinţă despre dorința lui Ioniţă, îi trimise un legat cu o bulă, în care se cuprindea între altele: „că noi auzind că străbunii tăi îşi trag obărşia din neamul urbei Roma, ne propusesem încă de mult a te cerceta prin scrisori şi soli". Ioniţă, în răspunsul sĕu către archipăstorul catolic, mulțămeşte „prea puternicului Dumnezeu că ne-au readus la amintirea sîngelui şi a patriei noastre din care ne coborîm". In corespondența care urmă, Ioniţă este în tot deauna numit: Caloioan domnul Valachilor şi al Bulgarilor," şi tot acest titlu 'i este dat şi la încoronarea oficială care are loc în ziua de 8 Noembrie 1204.[110]

Slavistii, în deosebire de autorii care tăgăduesc Romînilor stăruința în Dacia traiană, nu se împacă cu ființarea unui stat valacho-bulgar de cea parte a Dunărei. Ei susțin că acest stat precum şi acel care fusese înaintea lui (sfărâmat de Vasile II, Bulgaroctonul în 1018) era curat bulgăresc; că elementul Valach nu juca nici un rol, că dinastia asaniană era de obărşie bulgară, şi tăgăduiesc deci Romînilor ori ce parte la resboiul pentru neatirnare întreprins în potriva impărăţiei bizantine către sfirstul secolului al XII-lea. Slaviştii susțin că scrisoarea papei către Caloioan nu era de cît un compliment pe care vicleanul Bulgar nu lipsi de a şi'l însuşi, pentru a'şi căştiga mai mult bine-voința capului bisericei catolice. Cît despre scriitorii bizantini, ei ar fi înlocuit tot-d'a-una cu scop numele de Bulgar prin acel de Valach, pentru a putea astfel înăduşi numele unui popor pe care'l urau de moarte. D-l Pic se rosteşte în această privință în chipul următor: „Expunerea deosebită a luptei pentru neatîrnarea Bulgarilor îşi găseşte explicarea în amestecarea numelor de Valach şi de Bulgar la istoricii contimporani, şi fiind că în timpurile următoare numele Bulgarilor revine earăşi în onoare, şi aceaşi schimbare a numelui în izvoarele apusene poate fi datorită înrîurirei greceşti, apoi s'ar putea induce o înlocuire voluntară a unui nume prin cel-lalt din partea politicilor din Bizanţ, care'şi poate găsi explicarea în ura politică şi desprețul național, şi care căuta să înlăture cu totul uriciosul nume al Bulgarilor. Numai atunci cînd Bulgaria fu restatornicită în vechile sale margini, cînd existența ei fu cunoscută de toată lumea şi cînd chiar ajutorul ei fu cerut în potriva împărăției latine din Constantinopole, nu se mai făcu nici o greutate a se recunoaşte oficial numele, altă dată atît de uricios al Bulgarilor".[111]

Mai întăi această susținere nu este întemeiată, căci Nicetas vorbeşte în mai multe locuri de Bulgari alăturea cu Valachii. Ast-fel am raportat mai sus un loc unde el zice că Asan vroia să restabilească împărăția Valachilor şi a Bulgarilor. Aiure el pomeneşte despre un episcop bulgar.[112] Apoi ce folos ar fi putut isvori pentru onoarea şi gloria bizantinilor de a atribui căderile lor Valachilor mai curĕnd de cît Bulgarilor? In sfîrşit ar fi destul de neînțeles cum complimentele papei să se potrivească aşa de bine cu falşificatorii din Contantinopole. Dar nici n'avem nevoe de a cerceta puterea acestor argumente, căci posedăm o dovadă positivă şi neresturnabilă că dinastia asaniană era de obîrşie valachă.

Nicetas Choniates povesteşte anume că în una din numeroascle lupte întămplate între Valachi şi Bizantini, „unul dintre preoții prinşi pe cînd era să'l ducă prisonier la Haemus, fiind că cunoştea limba Valachilor, se rugă de Asan, ca unul ce era de aceaşi limbă cu el, sĕi dea drumul".[113]

Nicetas spune deci că acest preot rugâ pe Asan în limba valachă, şi arată causa acestei întîmplări în faptul că Asan era de aceaşi limbă. Este tot atît de puţin îndoios că prinsul vroia: să predispună pe Asan în

[109] N. Ch. p. 520, 561, 569, 570, 575, 589, 614, 618, etc. Comp. Lirecek, Geschichte der Bulgaren, p. 231.
[110] Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 15–39
[111] Uber die Abstamung der Rumacnen, p. 87. Comp. lirecek Geschichte der Bulgaren, p. 225.
[112] N. Ch. p. 329.
[113] N. Ch. p. 617. Compară: Eudoxiu de Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumănen, Cap. II „Entstehung, Dauer und Unterjochung des Wlacho-bulgarischen Staates", p. 29.

favoarea lui, îndreptîndu-se către dînsul în limba acestuia, şi această mărturisire făcută de Nicetas fără nici un scop şi fără măcar ai da o însemnătate deosebită, împuterniceşte cu atîta mai mult adevărul ei. Credem că prin această dovadă se hotăreşte pe deplin obărşia valachă a capilor rescoalei valacho-bulgare.

Cu toate aceste, noi suntem departe de a da Valachilor de cea parte de Dunăre rolul precumpenitor pe care Rösler susține că l'ar fi avut. Cu toate că întemeietorii noului stat și regii dinastiei asaniane erau de obărșie valachă, clasa surioară a poporului pe care erau chiemaţi a ocîrmui era de naționalitate bulgară; tot așa era și cu limba cultivată, biserica și în deobște cu toate elementele civilizătoare. Rösler zice că în această rescoală „Bulgarii înfățoșau mai mult brațul, puterea brutală, ear Valachii capul sau inteligența".[114] Noi credem că mai curând inversul este adevărat. Înțelege de la sine că în mijlocul unei societăți bulgare – căci regii dinastiei asaniane părăsiră în curând muntele, de locuiau Valachii, şi se coborîră în cîmpia ocupată de bulgari – dinastia pe cît şi cele cîte-va familii valache, care urmară pe capul lor, perdură în curênd naționalitatea lor şi luară pe acea a mijlocului unde ei se aşezaseră. Valachii jucase un rol strălucit în timpul luptei pentru neatîrnare.

Cînd trebui să se organiseze statul, Bulgarii începură a da tonul. Dacă nu ne înșelăm, ni se pare chiar a descoperi o oposiție în potriva acestei dinastii din partea poporului bulgar, cît timp ea nu fu deplin bulgarizată. Așa știm că toți frații, care deschiseră noua dinastie, periră jertfa unor omoruri politice a cărora autori erau, după cît se vede Bulgari. In urmă rolul Valachilor se șterse din ce în ce mai mult; nu se mai vĕd arătîndu-se de cit în luptele pe care noul stat a-vea de susținut. In timp de pace, ei își urmau vieața lor retrasă în strîmtorile Balcanilor, și dacă unii din ei se co-borau în orașe pentru a lua parte la viața politică, ei erau absorbiți de elementul domnitor și treceau drept Bulgari.[115] In urmă rolul Valachilor se șterse din ce în ce mai mult; nu se mai vĕd arătîndu-se de cît în luptele pe care noul stat avea de susținut. In timp de pace, ei își urmau vieața lor retrasă în strîmtorile Balcanilor, și dacă unii din ei se coborau în orașe pentru a lua parte la viața politică, ei erau absorbiți de elementul domnitor și treceau drept Bulgari.

Tot de aici se lămureşte şi cum se face că în monumentele slave, capii statului Valacho-bulgar nu poartă titlul de rege ai Valachilor şi ai Bulgarilor şi că acest titlu nu se vede apărând de cît în monumentele latine.[116] Domnii țineau să împace elementul domnitor şi nu vroia să dee pricină unei oposițiuni firești, în potriva unei dinastii străine.

Eată cum se poate esplica naşterea statului valacho-bulgar, fără a se silui nici textele nici faptele, dăndune seamă atît de precumpenirea Valachilor în întâile momente a fiinţărei sale, cît şi de mistuirea lor ulterioară de pe scena politică.

Istoria Romînilor a avut nefericirea de a fi tratată până acum mai ales de străini, şi faptele arătate până aici, cu deosebire această din urmă, arată metoda urmată de ei în expunerea trecutului lor. Interesul care 'i leagă de popoarele din care fac parte, falşifică judecata lor, şi adese ori merge chiar mai departe, impingându-i a lăsa la o parte sau a falşifica chiar faptele asupra cărora ei trebue să judece. A sosit timpul de a restatornici aceste fapte ast-fel după cum ele reesă din izvoarele ce le conţin, şi de a le da o tălcuire firească și rațională.

Protivnicii stăruinței Romînilor în Dacia Traiană, crezând că află un argument neresturnabil pentru trebuințele lor, în existența unui stat valacho-bulgar la sudul Dunării, susțin în potriva Slaviştilor că Valachii au jucat rolul principal în această rescoală a celor douĕ popoare aliate în contra împărăţiei bizantine, mărturisesc naționalitatea valachă a capilor răsvrătirei şi tratează în deobste această întrebare după dorințele Romînilor. Dacă ei însă concedează Romînilor un rol așa de strălucit de cea parte a Dunării, aceasta o fac numai cît pentru a le putea tăgădui cu atîta mai uşor aflarea lor pe malul stîng al fluviului; căci dacă Romînii erau altă dată atît de numeroși în peninsula Balcanului, în cît mai că le stătu în putință resturnarea împărăţiilor

[114] Rom. Stud. p. 110.
[115] Eudoxiu de Hurmuzaki, 1. c. p. 29, 46 şi 75
[116] Jirecek, Geschichte der, Bulgaren, p. 382. Pie, Abstammung, p. 86.

care succedau la Constantinopole, şi dacă astăzi numărul lor e atît de redus în acele părți, este învederat că ei trebuit să emigreze de acolo; şi anume unde ? fără îndoială că acolo unde nu-i găsim pe cît timp ei înflorise dincolo de Dunăre, şi unde ei nu întîrzie a se arăta şi a se constitui în state, de îndată ce dispar din istoria împărăției bizantine.[117]

Slaviştii din potrivă, care se arată în deobşte dispuşi a admite stăruirea Romînilor fără întrerumpere la Nordul Dunării, începând de la colonisare, cer pentru națiunea lor onoarea de fi scuturat jugul Bizanțului şi tăgăduesc Romînilor ori ce soiu de împărtăşire la întemeierea regatului bulgar, ca preţ pentru a zice ast-fel, a îngăduirii ființărei lor în Dacia. Cine nu vede în acest chip de a trata istoria, apărarea unor interese cu totul altele de cît acele ale adevărului?

Analisa autorilor bizantini şi mai ales acea a lui Choniates, care se îndeletniceşte mai mult cu Valachii, dovedeşte cu totul alt ce-va de cît spusele Slavilor sauale Nemților. Valachii nu trăiau în aceste timpuri de cît în Balcani şi în ramificările lor; ei lipseau cu desăvărşire din Moesia, de unde Rösler şi cu ucenicii săi voesc ai readuce în Dacia traiană. In Balcani se găsesc aşezările lor cele mai numeroase; aici chiar par ei a fi părăsit viața lor nomadă şi a se fi apucat măcar întru cît-va şi de agricultură, căci împăratul pune foc la clăile lor de grîu;[118] aici sunt loviți în mai multe rînduri de către armatele imperiale, care nu-i pot ajunge din pricina agerimei piciorului lor prin prăpăstiile munților. In afară de Haemus–Tesalia, Epirul, Acarnania, Etolia, toate ţări de munte, aşezate la sudul Balcanilor, adăpostesc această rasă voinică şi neîmblînzită; nici un scriitor bizantin nu-i pomeneşte în Moesia, şi chiar în timpul lui Ioniță, luptele care se încinsese între acest rege şi împărații de Constantinopol au necontenit de teatru Tracia şi Macedonia.

In fața unor asemenea fapte învederate, cum se poate oare abusa de numele de Mysieni, dat de autorii greci Valachilor, care în limbagiul lor arhaic, este tot una cu acel de Traci,[119] pentru a admite că Valachii locuiau în Moesia propriu zisă, aşezată între Haemus şi Dunărea, Bulgaria actuală, a'i coborî aici din rămăşițele poporațiunei romane, redusă la starea de ciobani şi în sfîrşit a scoate din ei cele 10,000,000 de Romîni care locuesc astăzi în vechia Dacie traiană?

Ni se pare cel puţin mai rațional de a nu pune un popor întreg să întreprinză asemeni preumblări, şi că faptul însuşi că Romînii ocupă astăzi încă tocmai aceaşi țară pe care o stăpăniau străbunii lor, vorbeşte în favoarea stăruinții lor la Dunăre.

Dacă Romînii rîpei stîngi a Dunării ar fi venit aici din Moesia, ar trebui să se găsească şi astăzi măcar nişte urme a aceştii poporaîii în ţara de unde se pretinde că ei au venit; căci un popor nu emigrează nici odată cu totul din o ţară, şi numai doară pentru Romîni a vrut să se găsască o excepţie de la această regulă. Romînii care locuiesc astăzi în Bulgaria (cea nou întocmită), au venit cu toții aici din partea stîngă a Dunării, în vremile epocei fanariote, sau pe timpul regulamentului organic, pentru a fugi de încălcările de tot felul pe care le sufereau. Era acelaş fenomen care se reproce în zilele noastre cu Romînii din Ungaria, care emigrează în Romînia; dar nu se află nici un singur Romîn care nu fie băştinaş din vechile principate, şi nici unul nu este vechiu locuitor al acestei regiuni. Această observaţie a fost făcută odată de Kanitz, adîncul cunoscător al etnografiei balcanice, care spune: „că nu se află nici un singur sat Valach dincolo de douě mile la rîpa dreaptă a Dunări, şi aşezările Valachilor de această parte fluviului aparţin, ca şi acele de lîngă Timok, pentru cea mai mare parte acestui secol.[120]

Apoi ce nevoe ar fi împins pe Valachi a trece Dunărea în cei dintâi ani ai înființărei statului valacho-bulgar? Rösler şi Hunfalvy susțin că Valachii, find siliți în vremile luptei pentru neatîrnare, a trece de mai

[117] Rösler, 1. c. p. 114: „Hier (in Thessalien) în der Rhodope müssen sie bis în die Zeit der ethnographischen Umgestaltung der Halbinsel durch die Osmanen, sehr zahlreich gewesen sein.“ Dar dacă Valachii erau numeroşi în Rodop, este aceasta un temeiu pentru a-i găsi în număr mare în Moesia? Apoi dacă împuţinarea lor în aceste regiuni este pusă în legătură cu emigrarea Turcilor în Europa (după 1356), cum se esplică arătarea lor atît de numeroasă la această epocă în Transilvania, şi în Valachia, unde alcătuise chiar state? După cum am spus'o şi mai sus, Rösler nici nu ştie ce vroeşte să stabilească.

[118] N. Ch. p. 487.

[119] În vechime numele de Thracia se întindea la mai toată peninsula balcanică. Const. Porphyrog. Bonn. de thematibus, p. 45.

[120] Citat de Iung, Die Anfänge der Rumänen, în Zeitschr. für O. G. 1877. p. 447.

multe ori Dunărea, pentru a găsi o scăpare la Cumani, se obicinuiră cu încetul a părăsi vechia lor patrie şi a se aşeza în Moldo-Valachia, de unde apoi trecură în Transilvania şi în ţările ungureşti; [după Rösler].

Mai întăi aceasta nu este exact. Valachii nu au trecut Dunărea de cît o singură dată, la începutul rescoalei. In urmă, fiind tot deauna învingători, nu mai avură nevoe a o face. Apoi cum să ne putem închipui că Valachii să fi părăsit ţara lor tocmai în momentul cînd întemeind un stat neatîrnat, ei puteau să se bucure de toate drepturile lor, şi în ce scop? pentru a merge la Cumani, care nu vor fi fost mult civilizaţi de cît Goţii, înaintea cărora Rösler face să fugă în cea mai mare grabă pe locuitorii Daciei! Dar eşirea din Moesia, ne fiind făcută în urma unui ordin împărătesc ca acea din Dacia, trebui să ţină mai mult timp, şi eată Romînii revenind în Dacia în timpul celei mai cumplite a tuturor năvălirilor, acea a Tatarilor (1241). Rösler prevede întimpinarea şi caută să o înlăture observînd: „că Mongolul care pustii Ungaria în chipul cel mai neomenos pare a fi cruţat Cumania orientală, Valachia şi Moldova; la ei nu era un imperiu de resturnat, nu erau comori de prădat“.[121] Ca şi cînd barbarii ar avea drept ţel în prădăciunile lor resturnarea statelor şi nu averile individuale, şi care alte bunuri puteau fi mai dorite de ei, de cît turmele păstorilor romîni, din care barbarii în viaţa lor nomadă puteau să-şi agonisască traiul?

Varianta propusă de Miklosisch, că Romînii ar fi trecut din Moesia în Dacia traiană în vremile năvălirii Slovenilor (sfîrsitul veacului al V-lea) are împotriva sa pe lîngă temeiurile ce se opun ipotezei lui Rösler, încă şi împrejurarea că Slovenii se întinsese în acelaş timp de ambele părţi ale Dunării, şi că deci Romînii n'ar fi putut scăpa de ei trecând fluviul.

Domnul W. Tomaschek este iscoditorul unei alte teorii, care se abate întru cît-va de la acea a lui Rösler, nu numai cît prin data cînd d-sa readuce pe Romîni în Dacia traiană, dar încă şi în privirea regiunei unde d-sa pune închegarea acestui popor. El nu'l readuce în Dacia, din Moesia, unde nu'l poate afla; dar îl găseşte mai jos, în părţile centrale ale Haemului, unde locuia în timpurile vechi poporul trac al Bessilor. „Pentru a da peste străbunii Romînilor, nu este de lipsă a alerga la coloniştii Daciei, şi tot atît de puţin trebue să ne îngrijim de părăsirea acestei provincii şi de strămutarea cetăţenilor daco-romani în Dacia aureliană–căci aceşti noi veniţi, să fi fost numeroşi sau ba, nu făcură alt ceva de cît a adăugi numărul ţăranilor traci. V'om găsi în sudul Dunării, pe toată graniţa Iliricului şi a Macedoniei, un popor romanisat care este în destul de întins şi însemnat, pentru a da naştere întregului popor al Valachilor“.[122]

Această obărşie singură ar putea esplica tot ce se pare a fi o ghicitoare în caracterul poporului romîn. Poporul Bessilor romanisat, despărţindu-se în două ramuri, din care unul emigrâ către Dacia traiană şi celalt către sud, în Tesalia şi regiunile alăturate, dă chea identităţii (?) limbagiului Romînilor din Macedonia şi acelor din Dacia. Poporul Bessilor, fiind de obărşie tracă, înfăţoşarea de elemente albaneze în limba Romînilor de la nordul Dunării îşi găseşte esplicarea ei firească. D-l Tomaschek se leapădă deci de părerile pe care le suţinuse mai înainte în privirea acestor două întrebări şi găseşte că elementul albanez al limbei romîne nu şi-ar mai putea găsi esplicarea în fiinţarea de numeroase colonii iliriene pe pământul vechii Dacii, căci acuma „ar fi silit a mărturisi că elementele streine în limba daco-romînă, ar avea un caracter prea modern (bizantin din veacul de mijloc) care n'ar fi putut pătrunde în acest idion de cît la sudul Dunării în epoca post-romană sau romanică.“

Eată pentru ce el lasă să cadă şi esplicarea ce o dădea mai înainte despre identitatea dialectelor romîne, pe care o numea pe atunci „preţioasă-identitate“, anume: „că romanisarea lucrînd asupra unor base naţionale asemănătoare, trebuia să producă, chiar în regiuni despărţite în mod geografic, aproape aceleaşi efecte“.[123]

Insă fiind-că d-l Tomaschek el însuşi, în timpul cînd combătea teoria lui Rösler, atrăsese luarea aminte asupra unui loc din Nicetas Choniates, în care acest istoric pomeneşte Valachi prin părţile Galiţiei încă în

[121] Rom. Stud. p. 117.
[122] Critica lui Iung în Zeitschr für Ö. G. 1877, p. 447.
[123] Zeitschr für O. G. 1877. p. 449.

anul 1164,[124] apoi el este nevoit a mai urca cu cîți-va ani data pretinsei reintrări a Romînilor în Dacia traiană, şi o pune între anii 1074–1144, „în care timp ambele maluri ale Dunării ascultau de acelaş stăpîn“.[125] Chiar dacă ambele maluri ale fluviului ar fi fost supuse aceleiaşi stăpîniri, noi nu vedem nici un motiv care să fi împins pe Bessii d-lui Tomaschek a'şi părăsi ţara, şi este de luat aminte că în istorie, ca și în toată sfera lucrărei omeneşti, faptele sunt în tot d'a-una determinate prin motive. D-l Tomaschek însă uită tocma de a găsi un motiv care să esplice măcar întru cît-va emigrațiunea unui popor întreg. Dară susținerea acestui istoric nu este nici măcar adevărată. Cele douĕ rîpi ale Dunărei fuseseră supuse aceluiaşi stăpîn, după cum vom vedea-o mai jos, în timpul ființărei primului stat bulgar, nimicit în 1018 de Vasile al II-lea Bulgaractonul, impĕratul Constantinopolei. De aici înainte această stăpînire fu impărțită între Bizantinii (mai tărziu Valaho-Bulgarii) care comandau pe rîpa dreaptă, şi Cumanii care se întinsese pe cea stîngă, şi nici că mai poate fi vorbă de o stăpînire comună pe ambele maluri ale fluviului.

Cumanii, neam sălbatice şi barbar, încep a coprinde regiunea Moldovei şi ale Valachiei în 1050, tocmai în epoca în D-l Tomaschek vrea să facă pe Bessi a trece Dunărea. Observația pe care o face cu acest prilej, spre a'şi îndreprăţi părerea, adecă: „că nomazii Turci aveau îndestule dobitoace mari şi mici, că erau lacomi de bani şi că îşi îndreptau armele mai ales în contra Grecilor, pe cînd legăturile lor cu Valachii trebuiau să fie prietinoase,“ aminteşte prea de-a dreptul observaţia lui Rösler, pentru a fi luată în băgare de samă.

Dar dacă d-l Tomaschek pune în secolul al XI-lea reîncerea Romînilor în Dacia, el ar trebui după cum fac Sulzer, Rösler şi Hunfelvy să respingă mărturisirea lui Anonimus notar, cronicarului unguresc, care vorbeşte de Romîni aflindu-se în Dacia la venirea Ungurilor (898). D-l Tochek însă luase apărarea lui Anonimus notar, pe cînd era protivnic teoriei lui Rösler, observînd cu multă dreptate „Anonimus nu putea fi aşa de nepriceput în cît să fi vrut să încredințeze pe compatrioții sĕi că Valachii ar fi fost nişte locuitori vechi ai țărei, cînd toată lumea din jurul sĕu ar fi trebuit să ştie că acest popor – după cum pretinde Rosler – era mai vechiu în țară de cît de 60 ani. Nu! Tradiţiunea vechie de cît memoria oamenilor arăta ca popoare străvechi pe Valachi şi pe Slavi. Dacă ar fi putut numai cît pe Valachi ca nişte vagabonzi noi veniți, apoi el, care-i tratează de cei mai netrebnici oameni, nu le-ar fi cruțat nici astă ocară“.[126]

Ne-am aştepta ca D-l Tomaschek să revină şi asupra acestei păreri, arătînd că s'a greşit din o ne-deplină cercetare a faptelor privitoare la ea – scuză cam îndoelnică pentru un învețat; – dar din potrivă îl vedem că şi acuma se mîndreşte cu nimerirea acestei observaţii, complimentind şi pe D-l Iung că: „după exemplul sĕu ar lua de mărturie pe Anonimus notar, că încă în secolul al XIII-lea nimeni nu gîndea să vadă în Valachi nişte emigrați veniţi de curând“.[127] Şi cu toate acestea D-l Tomaschek însuşi pune data reintrărei Romînilor în Dacia în secolul al XII-lea!! Cum să se împace aceste lucruri nu înțelegem. Atîta ne mirăm cum de D-l Tomaschek n'are mai multă inimă în arătarea părerilor sale, şi, aruncînd împreună cu tot ce a spus mai înainte şi pe Anonimus în baltă, să se înhame la carul cel încărcat cu erudiţiune, al teoriei Rösleriane.

Descoperirea făcută în timpul din urmă a unui nou izvor bizantin, notele strategice a unui despot din Constantinopole, un oare-care Keyxupévos,[128] dă D-lui Tomaschek prilejul de a găsi „singura dovadă istorică directă a ipotezei sulzero-rösleriene, precum şi o strălucită întărire a teoriei autorului despre obîrşia Valachilor din poporul romanisat al Bessilor“.

Acest scriitor bizantin, care mărturiseşte el însuşi a nu fi istoric de meserie ci militar, face un amestec din cele mai de plîns între Valachi, Daci şi Bessi, pe care-i aruncă cu toţii de la o-laltă, ast-fel că nu poţi scoate din cuvintele sale de cît o arătare cu totul generală, care însă combate tocmai teoria lui Rösler în

[124] Zur walachischen Frage în Zeitschrift für O. G. 1876, p. 342. D-I Tomaschek: pretinde că d-sa ar fi atras pentru întăia oară luarea aminte asupra acestui loc. Aceasta nu este exact. El era cunoscut încă lui Şincai care reproduce în chronica sa sub anul 1172 Vezi Chronica Romînilor, Iaşi, 1858, p. 219.

[125] W. Tomaschek, Zur Kunde der Himus-Halbinsel, Wien, 1882, p. 50.

[126] W. Tomaschek, Critica cărţii lui Rösler în Zeitschr. für Ő. G. 1872, p. 152.

[127] Zeitschr. für Ö. G. 1877, p. 453

[128] Publicate la Petersburg de profesorul Wassiliewsky sub titlul Sowjity i raskazy wizantiiskago bojarina XI wjeka, 1881.

chipul cel mai învederat, întru cît conţine o amintire întunecată, a unei emigrațiuni a Valachilor sau Dacilor de la nord spre sud şi nu din potrivă, după cum ar cere-o ipoteza reîntoarcerei Romînilor în Dacia de peste Dunăre. El zice, în capitolul său asupra necredinţei Valachilor „Valachii sunt Dacii şi Bessii. La început ei locuiau în apropierea Dunărei și a Savei unde se găsesc acuma Serbii în niște locuri tari și grele de strebătut, care răzeměndu-se, ei făţăriau iubire şi supunere către împărații vechi, pentru a putea cu atît mai uşor să le pustiască provinciele. Aceştia perzěnd răbdarea îi atacară; atunci ei o rupseră de fugă și se împrăştiară prin Epir, Macedonia, ear cei mai mulţi se aşezară în Elada“. Acest loc conține fără îndoială o aducere aminte a lui Kekavmenos spre resboiul lui Traian în potriva Dacilor, luată după cît pare din cărţile lui Dion. Se vede apoi că el, ştiind că Valachii sunt coborîtori ai vechilor Romani, şi găsindu-i în zilele sale împrăştieți în părţile greceşti, a adaos de la dănsul lămurirea cea cu neputinţă, că Dacii fiind atacați de Romani fugise tocmai într'acolo pe unde le venea atacul. Dacă acest loc ar putea sluji la ceva, apoi de sigur că nu spre a da o „strălucită întărire“ teorielor d-lor Tomaschek şi Rösler.

De altmintrelea D-l Tomaschek însuși, după obiceiul D-sale, nu are mare credință în propriele sale gîndiri. După ce a buciumat sus şi tare strălucita sa descoperire cu Bessii şi strălucita confirmare a acestei strălucita confirmare a acestei descoperiri prin stragul Kekavmenos, el sfîrşeşte zicând: că „poate s'ar putea susţine că Dacii lui Aurelian sunt străbunii Valachilor Istrieni şi ai Dunărei, pe cînd Bessii ar fi acei ai Valachilor din Rodope și Pind,“ ceea ce ne readuce curat la teoria lui Rösler.

IV Biserica Romînă de rit slav.

Din cele spuse în capitolul de mai înainte, ar eşi deci că Romînii s'au putut tot atît de puţin întoarce în Dacia pe cît le ar fi stat prin putinţă a o părăsi. Totuşi dacă se admite că acest popor n'a părăsit nici odată Dacia lui Traian, se ridică o greutate, care trebuie înainte de toate înlăturată. Se ştie că Romînii au îmbrățoșat ritul slav sau bulgar în biserica lor,[129] că limba bulgară sau veche slavonă a fost în timp de veacuri atît în Transilvania cît şi în principate limba oficială şi scrisă a Romînilor. Cum să se lămurească această împrejurare, dacă se admite că Romînii nici odată n'au trecut Dunărea?

Respunsul la această întrebare se află în faptul că Bulgaria se întindea, cel puţin în vremile întăiului imperiu bulgar şi pe rîpa stîngă a fluviului, asupra Moldovei, Valachiei şi Transilvaniei. Se înțelege interesul lui Rösler şi a ucenicilor săi de a combate existența unei Bulgarii dincoace de Dunăre. Se căutăm deci a stabili pe date positive adevărul în această întrebare, una din cele mai însemnate a încurcatului proces pe care 'l desbatem în aceste file.

Bulgarii ocupau la început pămănturile aşezate în regiunile Niprului. Fii lui Cubrat (†660) le părăsiră, şi unul din ei, Asparuch, veni cu o parte din poporul său, şi se aseză în Valachia, pe malurile Dunărei. Insă chiar în anul 678 el se sculâ şi de aici şi, trecând fluviul, luă aşezare pe rîpa dreaptă a acestuia, în mijlocul Slovenilor, care se scoborîse aici încă cu un veac mai înainte. Istoria nu spune dacă Asparuch păstră în stăpînirea sa rîpa stîngă a fluviului, dar ea nici nu dă cunoscut pe cineva care să o fi ocupat în locul său. Este prin urmare de crezut că Asparuch rămase stăpînul Valachiei.

Sub domnia lui Crum (802?–820) noi vedem pe autorii bizantini făcând o deosebire între o Bulgarie de din-coace una de dincolo de Istru. Aşa Nicefor Gregoraș aduce că regele bulgar, prinzând o mulțime de familii din Adrianopole, strâmută în Bulgaria de dincolo de Istru (pentru noi de dincoace) şi le aşeză acolo.[130] Aceste familii isbutiră a scăpa din e sub domnia urmaşului lui Crum, Mortagon, ceea ce acă încă sub acesta Valachia tot se ținea de regatul Bulgar.

În conţinuatorul Analelor fuldense se găseşte de asemenea un loc care pomeneşte despre întinderea stăpînirei Bulgariei la nordul Dunărei. Găsim intr'adevăr aici sub anul 895 raportată următoarea împrejurare:

[129] Introdus în Bulgaria prin discipulii lui Methodius şi Cyril pe timpul regelui Bogor sau Boris care luă din botez numele de Mihail 855, Vezi: Louis Léger, Méthode et Cyrille, Paris, 1869.

[130] Nic. Gregoras, Bonn. p. 391. Comp. Leo Grammaticus, Bonn. p. 231.

„In acest an încheind Grecii pace cu Avarii care se numesc şi Unguri, se supărară pentru aceasta soţii lor Bulgarii şi făcură o espediţie contra Grecilor, pustiind toată regiunea până aproape Constautinopole. Cea ce Grecii vroind să resbune, trimit năvile lor în aparenţă contra Avarilor, care 'i transportă în regatul Bulgarilor de dincolo de Dunăre unde transportaţi atăcă cu putere pe Bulgari şi ucid un mare numer din ei. Auzind aceasta Bulgarii cei din expediţie (contra Constantinopolei) se întorc în grabă pentru a alunga pe duşmani; dar luăndu-se a luptă sunt din nou bătuţi".[131]

Grecii deci pentru a'şi resbuna de incursiunile Bulgarilor se prefac că atacă pe Unguri şi trecănd Dunărea, chip în protiva acestora, ajunşi pe malul nordic, se întorc odată contra Bulgarilor pentru ca prin acest atac al împărăţiei lor la nordul fluviului să 'i silească, a părăsi imperiul bizantin; deci nu numai că împărăţia bulgărească se întindea la nordul Dunării, ci era chiar aice un centru în destul de însemnat pentru ca Grecii atăcăndu'l să silească pe Bulgari a alerga intr'a lui aparare.

Dar Bulgarii aveau sub stăpînirea lor şi Transilvania, cea ce reese din următoarele împrejurări:

Suidas aduce că acelaşi Crum supuse domniei sale pe Avarii, care fuseseră alungaţi din Panonia de către Franci sub Carol cel Mare[132], ceea ce nu se poate raporta de cît la părţile de lîngă Tisa.

Izbucnind apoi o duşmănie între Bulgari şi Franci, cea ce presupune o vecinătate între aceste douě popoare, Bulgarii năvălesc în Panonia în mai multe rînduri. Cu toate că Rösler care nu poate tăgădui aceste fapte, el observă că nu ar fi de nevoe a se admite fiinţarea unei Bulgarii lăngă Tisa pentru a se pricepe aceste năvăliri, căci Bulgarii ar fi putut prea bine intra în Panonia prin sud şi „nicăirea nu s'ar întălni măcar o pomenire că Bulgarii să fi fost vecinii răsăriteni ai Panoniei".[133] Totuşi în aceleaşi Annales fuldenses, pe care Kösler le cunoaşte şi le cîtează se spune sub anul 863: „Intre acestea regele, adunănd armata sub Rastizen ducele Slavilor Moravi cu ajutorul bulgarilor ce veniau de la răsărit....[134] Acest loc spune tocmai ceea ce Rösler nu găseşte în Analele fuldense, că Bulgarii erau vecinii răsăriteni ai Panoniei, şi dacă Rösler a putut susţine aseene neadevěr vězut, este numai cît fiind-că interesul tesei ce apăra, şi pe care vroia cu orice preţ să o dovedească, l'a împins până şi a lăsa la o parte texte ce nu se potriviau cu dînsa. Oare aceasta este o lucrare vrednică de un istoric? Oare se întemeiază adevărurile în ştiinţă, prin tăcerea cu vroinţă a locurilor ce nu se împacă cu teoriile iubite? Nu este de admis că acest loc din Annales fuldenses să fi fost într'adevěr necunoscut lui Rösler; căci mai întăi unui învăţat nu-i învoit a nu cunoaşte toate izvoarele ce privesc la obiectul cercetărilor sale; apoi el citează anul 823 şi anul 892 acele anale; ear anul 863, pe care 'l trece sub tăcere, se află numai cît puţine file la mijloc între ambele celelalte. Ni se pare că o asemenea descoperire în modul lui Rösler, a trata istoria ne îndreptăţeşte a susţinea că el punea mai mult de cît patimă în aşezarea cercetărilor sale, şi acest mai mult se numeşte rea credinţă, cu care ştiinţa nu se poate împăca precum nu se împacă ziua cu noaptea.

Vecinătatea resăriteană a Bulgarilor cu Panonia este arătată şi de Constantin Porphyrogenitul, impěratul bizantin, care scrise cătră 952 cartea pentru învăţătura fiului său, care poartă în ediţiile mai nouă în latineşte titlul „de administrando imperio". El spune asupra aşezărei Ungurilor că ar fi mărginiţi „*despre răsărit cu Bulgarii* de care 'i desparte fluviul Istru care se mai numeşte şi Danubius; din partea nordului se mărginesc cu Pacinaţii, din partea apusului cu Francii, ear dinspre sud cu Croaţii". Această arătare a lui Porfirogenitul pune într'un chip învederat pe Bulgari ca locuitori ai Daciei Traiane, de vreme ce Dunărea este dată ca

[131] Muratori, II, p. 575 apud Katona, Historia critica primorum Hungariae Ducum, Pestini, 1778, I, p. 164: „Pacem ergo Graeci eodem anno (895) cum Avaris, qui dicuntur Ungari, facientes, quod eorum concives Bulgari în pravum vertentes, hostili expeditione contra eos insurgunt, et omnem regionem illorum usque ports m Constantinopolitanam devastando insequntur. Quod ad ulciscendum Graeci astutia sua naves illorum contra Avaros mittunt ae în regnum Bulgarii: n ultra Danubium transponunt. Ubi transpositi, manu cum valida gentem Bulgarorum ingressi, maximam partem caedendo neci tradiderunt. Hoc audientes positi în expeditione Bulgari cum omni festinatione, primum se libers e ab infesto hoste recurrunt consertoque illico praelio, victi sunt."

[132] Suidas, I, p. 1017.

[133] Rom. Stud. p. 203.

[134] Pertz, Mon. Germ. I. p. 874: „Interea rex collecto exercitu specie guidem quasi Rastizen, Marahensium Sclavorum ducem, cum auxilio Bulgarorum, ab oriente venientium."

margine despărțitoare a Ungurilor de Bulgari dinspre răsărit, adecă în partea unde curge de la nord spre sud de pe la Pesta până la T.-Severinului și Widin. E drept că această notiță atît de precisă pare a fi tulburată prin cea ce Portirogenitul spune ceva mai în jos, anume că Ungurii ar locui în regiunea rîurilor Timeșului, Mureșului, Crișului şi a Tisei, adecă ei înșii ar ocupa Transilvania, în care cu toate acestea cîte-va rînduri mai la vale, Porfirogenitul pare a pune pe Bulgari. Intr'adevăr Ungurii fiind arătați de Porfirogenitul că locuind de ambele părţi a le Dunării în cursul acesteia de la nord spre sud (Peşta-Orşova), de vreme ce el arată că ei ocupau Temișiana, Crișiana și cel puţin o parte din Transilvania, s'ar părea că el face o încurcătură când spune cu toate aceste că Dunărea despărția spre răsărit pe Ungaria de Bulgaria. Incurcătura însă dispare dacă băgăm de samă că Dunărea curge tot de la Nord la Sud şi la Turnu Severinului până la Widin și deci fiind că Muntenia, nefiind cucerită de Unguri, rămăsese tot a Bulgarilor, Porfirogenitul putea cu drept cuvînt să spună că Dunărea despărția spre răsărit Ungaria de Bulgaria, înțelegând Muntenia sub această denumire.

Stăpînirea Bulgariei asupra Transilvaniei reiesă însă și din alt loc al Analelor fuldense, sub anul 892 unde spun că „Arnulf, regele Germanilor, trimise o solie către Vladimir, regele Bulgarilor, rugându'l a nu mai vinde sare Moravilor,“ cu care avea resboiú.[135]

De unde putea Bulgaria să esporte sare către împărăția Moravilor? de peste Dunăre, din peninsula Balcanului, fără îndoială că nu, pentru cuvĕntul cel forte firesc că în această parte de loc nu se află ocne de sare, afară de acele cu totul neînsemnate ale Bosniei, ast-fel că şi astăzi, Bulgaria Serbia şi cele-lalte ţĕri transdunărene importează sarea din Valachia. Cum era dar cu putință nu numai ca Bulgarii să exporteze sare, dar să o transporte în o regiune așa de îndepărtată ca Moravia, dacă acea sare n'ar fi provenit din salinele Transilvaniei? D-l Hunfalvy[136] admite mai curĕnd că fi fost această sare de cea marină, culeasă pe țărmurile Mărei Negre şi exportată tocmai în Moravia, lucru ce ne pare peste putință cînd numai cît privim pe o hartă nemăsurata indepărtare a locurilor. Dacă ar fi fost vorba de sare de mare, mai uşor şi-ar fi adus'o Moravii de pe țărmurile Mărei Baltice.

Apoi este cunoscut că salinele Transilvaviei totdea-una au hrănit ţĕrile apusene, cu deosebire Panonia. Aşa pe timpul Romanilor, se știe că sarea scoasă din ocnele Daciei se cobora pe rîul Mureş în Panonia, şi acelaş drum o vedem apucînd şi pe vremea lui Achtum, unul din cei d'întĕi capi unguri ai Transilvaniei, 1007; căci în viaţa sf. Gerhardt se spune despre acest principe : că el îşi însuşia pe nedrept stăpânirea asupra sărurilor regeşti care coborau Mureşul, aşezând vămi şi păzitori în porturile acelui fluviu şi până în Tisa, şi puindu-le pe toate la dări.[137] Este învederat că această coborire a sărei pe Mureş se urma încă de mult timp înaintea lui Achtum, de vreme ce Achtum usurpa un drept regesc, care ființa de mai înainte. Vedem deci că se apropie data cînd aflăm lucrate salinele din Transilvania, de anul 892 în care se pune de Analele fuldense solia cu cererea Bulgarii să nu vândă sare Moravilor, şi deci este invederat, că această rugăciune nu putea avea în vedere alte saline de cît acele din Transilvania, care fiind în stăpînirea Bulgarilor, aceştia puteau opri exportul sării din ele.

Cronicele veacului de mijloc nu lipsesc însă de a raporta existența mai multor ducate bulgare în Dacia pe vremile năvălirei maghiare. Aşa afară de Anomimus notar[138] care aminteşte ducatele lui Salanus şi Menu-morut mai găsim o asemene pomenire şi în Zhuroez, unul din izvoarele cele mai vrednice de credință în pri-vinţa istoriei poporului unguresc. El spune la domnia lui Stefan cel sfînt regele Ungurilor despre luptele acestuia cu Kean ducele Bulgarilor, următoarele: „după acea a pornit armata sa în protiva lui Kean ducele Bulgarilor şi al Slavilor, care gintă ocupa nişte locuri întărite prin natură pe care duce l'au bătut şi

[135] Pertz, Mon. Germ. I p. 408: „(Arnulfus) missos etiam suos inde ad Bulgarios et regem corum Laodamur ad renovandam pristinam pacem, cum muneribus mense Septembri transmisit et ne cocumptio salis inde Morawanis daretur exposcit.“

[136] Ansprüche p. 31. Contra Pic, Abstammung, p. 78.

[137] Reprodusă în Katona, Historia critica, I, p. 134: „Et usurpabat (Achtum) sibi potestatem super sales regis descendentes în Moravio, constituens în portibus eiusdem fluminis usque ad Tisiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tribato.“

[138] Asupra acestui cronicar, a căror spuse sunt bănuite de protivnicii stăruinţii Romînilor, vezi mai jos: Cap. V. „Cronicari şi istorici. “

ucis numai cît după grele osteneli şi sudori resboinice, şi luă de la el nestimată mulțime de comori mai ales în aur, scule şi pietre prețioase... Stefan aşezâ acolo, pe un moş al seu cu numele Zoltan, care după acea moşteni acele părţi transilvane; şi de aceea se şi numeşte în limba vulgară Erdely Zoltan".[139] Acest Kean este deci înviderat un duce bulgar de dincoace de Dunăre, căci ţara lui este aratată că fiind aşezată în munți, pentru care este descrisă ca întărită de natură; apoi se spune anume că ea făcea parte din ţara numită mai apoi Erdely, Ardeal. Pe atunci Bulgarii de la Sudul Dunărei susţineau lupte crăncene cu Bizantinii care cucerise pe timpul impĕratului Zimisces Bulgaria dunăreană, şi peste puţini ani erau să peardă cătră Vasile Bulgaroc-tonul cu desăvărşire neatărnarea lor (1018). Principatul lui Kean, ca şi acele ale lui Silanus şi Menumorut, pomenite de Anonimus, care la început erau fără îndoială vasale puternicilor împărați bulgari de peste Dunăre, devenise aproape neatărnate, cănd acest început de viață liberă fu strivit încă în leagănul seu de cotropirea maghiară. Din averile luate, Sf. Stefan înzestră mai multe biserici şi mai ales pe acea din Alba, şi fără îndoială că amintirea acestui resboiu se va fi păstrat de preoți, ca unii ce erau datori să pomenească în biserică atît pe gloriosul donator cît şi strălucitele sale fapte. Spusele lui Thurocz capătă prin această o puternică întărire.

Această stăpînire a Bulgarilor la nordul Dunărei a avut de urmare că mult timp în epoca veacului de mijloc ţĕrile Daciei au purtat numele de Bulgaria. Aşa cronicarul persian Ullah Raschid, despre care D'Ohsson în Histoire des Mongols arată că a alcătuit scrierea sa după nişte documente oficiale care se aflau în arhivele Khanului Mongolilor spune la anul 1240 că: „principii Mongolilor, trecură munţii Galiției, pentru a intra în ţara Bulgarilor şi Ungurilor; Orda care mergea spre dreapta, după ce a trecut ţara aceasta 'i esă înainte Bazaram-bam cu o armată dar e bătut. Cadan şi Buri au mers asupra Saşilor şi 'i au învins în trei bătălii. Bugek din ţara Saşilor trecu peste munți intrând la Karaulaghi şi a bătut popoarele ulaghice". Este inviderat că sub numele de ţara Bulgarilor şi a Ungurilor Raschid înțelege Transilvania, căci el o arată ca fiind aşezată îndată munții Galiției şi înaintea ţărei Oltului şi a ţărei Karaulaghilor în care trece apoi năvălirea mongolă. Această arătare a lui Raschid corespunde pe deplin cu faptele, întru cît am vĕzut mai sus că în Transilvania erau mai multe ducate bulgare care fură nimicite tocmai pe timpul lui Sf. Stefan şi deci se putea uşor întîmpla că numele de ţara Bulgarilor să nu se fi şters încă de pe Transilvania în 1240, căci vom vedea în curînd că amintirea stăpînirei bulgare în această ţară era ţncă vie în 1231.

In o scrisoare a regelui maghiar Bela IV cătră papa Gregorie al IX, el îi spune că de cît-va timp ar fi crescut foarte mult poporațiunea „in terram Zemram circa partes Bulgariae" adecă în ţara Severinului din părţile Bulgariei, pe cînd ţara Severinului care este bine cunoscută după o diplomă din 1247 a aceluiaşi rege, se întinde „usque ad fluvium Oltae" şi nu era deci altă ceva de cît Oltenia de astăzi, care purta pe atunci încă numele de Bulgaria.

Există în Braşov o parte de oraş numită de cătră Maghiari Bolgárszek adecă scaunul Bulgarilor, de şi tocmai în această parte nu se întîlneşte nici o urmă de popor bulgăresc.

Apoi o mapă catalană din 1375 da Romîniei dunărene numele corupt de Bulgaria, pe cînd pentru Bulgaria propriu zisă păstrează forma cea mai corectă de Bulgaria. Intr'un document de la Mateiu Corvin găsim chiar pe Valachii din ţara Bărsei desemnați ca Bulgari.[140]

Pe lăngă aceste dovezi împrumutate de la d-l Hasdeu[141] mai adăugim încă următoarea: Chartuicius, cronicar vechiu unguresc, care trăeste sub Coloman (1095–1114), spune undeva că pe timpul lui Sf. Stefan s'ar fi aşezat în Ungaria venind din părţile Bulgariei, 60 de familii de Peceneghi, națiune ce este cunoscută

[139] Thurocz II, cap.30 „Post haec movit exercitum super Kean ducem Bulgarorum et Selavorum, quae genus loca, naturali situ munitissima, inhabitabat, unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus praedictum ducem vix tandem devicit et occidit, et ines us timabilem copiam thesauroum et praecipue în auro et gemmis ac pretiosis lapidibus, occipit... Et locavit (Stefanus) ibi unum provam suum nomine Zoltan qui postea hereditavit illas partes transsilvanas; et ideo vulgariter dici solet Erdeli Zoltan."

[140] „Bulgari în civitate nostra Brassoviensi et terra Bareza commorantes temporibus diversum Reg.m Hungariae praedecessorum nostrorum de ovibus coram nunqi m aliquos proventus quinquagesimales solverint." (Columna lui Traian, 1874, p. 127).

[141] Istoria Critică, Ed. II, p. 11, 12 şi 68. Domnul Hasdeu aduce aceste dovezi, însă pentru un alt scop decît pentru a dovedi existenta stăpinirei bulgare la nordul Dunărei.

a fi locuit în Valachia, şi nici odată în Bulgaria propriu zisă.[142]

Amintirea acestei stăpîniri a Bulgarilor înTransilvania şi prin urmare în toată Dacia, se păstră îndelung timp. Astfel citim în un document din anul 1231: „că moşia Boie, care se mărgineşte cu moşia Sămbăta şi care astăzi se află în însăşi ţara Valachilor, fiind stăpănită din timpuri mai vechi de cît amintirea omenească de către mai marii, bunii şi străbunii lui Trulh, fusese alipită către pământul Făgăraşului încă din vremile pe cînd ţara Valachilor era ţară bulgărească etc. etc.“.[143] Această amintire care întrecea la 1231 memoria oamenilor, se referea fără îndoială la vremile întăiului imperiu bulgăresc, care fusese nimicit în 1018 de către Bizantini, cînd atunci încetă şi domnia Bulgarilor pe malul stîng al Dunărei, care este pomenită în document ca un fapt de mult trecut.

Mai este apoi de luat aminte că dacă admitem că Bulgaria nu se întindea în vremile întăiului regat bulgăresc şi pe rîpa stîngă a Dunării, o nesfărşită întindere de pămînt rămîne cu totul fără stăpîn; căci către sfîrşitul veacului al IX-le (860) Ungurii locuiau încă în Ateluzu, între Nipru şi Siret, ear împărăţia Moravilor nu se întindea din-colo de Tisa. Tot locul mijlociu dintre aceste două rîuri rămînea afară din ori-ce stăpînire. Nu este oare firesc lucru de a admite că regatul bulgar, care luase o întindere aşa de însemnată la sudul Dunării, în cît restrîngea chiar stăpînirea împărăţiei din Constantinopole, se întindea şi la nordul acestui fluviu în regiuni pe care le stăpînise cînd-va şi care nu erau supuse unui alt domnitor? D-l Hunfalvy ne ştiind ce să facă cu Transilvania, susţine că în acel timp ea era „un teritoriu neutru pe care atît Maghiarii cît şi Peceneghii exercitau dreptul de vînătoare, dar de la care Bulgarii erau înlăturaţi şi pe care ei nici nu-l pretindeau.“.[144]

In sfîrşit, să mai adaogim o dupe urmă dovadă despre existenţa Bulgarilor la Nordul Dunării. Lucru destul de neaşteptat, aceasta este însuşi numele capitalei regatului unguresc, Peşta, care este de obărşie bulgăresc. Rösler de şi recunoaşte acest fapt, vrea să-i micşoreze însemnătatea arătînd că „numele de Poşta nu ar dovedi alt-ceva, de cît aflarea de popor bulgăresc pe rîpa stîngă a fluviului“.[145]

Toate aceste temeiuri ne par că dovedesc îndestul fiinţarea unei Bulgarii dincoace de Dunăre, în timpul cît a ţinut întăiul imperiu bulgăresc. Istoria bisericei romîne va întări această încheiere.

Este de netăgăduit că Romînii erau creştini încă de pe timpul stăpînirei romane. Acest fapt este dovedit într'un chip învederat prin numeroasele denumiri de obărşie latină a unor noţiuni creştine, precum mai întăi însuşi numele de creştin care vine de la latinescul chrestianus şi nu de la grecescul Hpionarc; apoi păgîn–paganus, biserică–basilica, botez–baptiso, Dumnezeu–Dominus Deus, sînt–sanctus (alăturea cu sfânt–sfeti, slavon), înger–angelus (lîngă el: Anghel, nume bărbătesc şi Archangel), templă (parte a bisericii care desparte altariul de public)–templum, altar–altar, cruce– Crux şi multe altele.[146] Această mărturisire a limbei

---

[142] Katona, Hist. Crit. I. p. 277: „sexaginta viri Bessorum quorum superius mentionem habuimus, cum univcrsu apparatu suo, videlicet auri et argenti copiositate multaque varietate ornamentorum curribus ornatis de partibus Bulgariae egressi ad regem venire volentes termini Pannoniorum apropinquaverunt.“ Besii de aice nu sunt poporul din Tracia a d-lui Tomaschek, ci Peceneghii Picenati, Piceni, Biseni, Bessi.

[143] Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch zur Geschichte Siebonbürgens, Nr. XLIX: „quod terram Boie, terrae Zumbuthel, conterminam et nunc în terra Blachorum existentem, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Truth possessa et a temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum exititisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit“....

[144] Ansprüche, p. 33. Pare că d-l Hunfalvy ar fi fost faţă la întemeierea acestor drepturi!

[145] Rom. Stud. p. 205 : „so ware damit höchstens ein Auftreten von Bulgaren im pannonischen Theile von Ungarn bezeugt – ein bul-garisches Reich daraus zu deduciren grenzt an Taschenspielerei. Cu toate aceste aiurea Rösler neagă aflarea de Bulgari de a stingă Dunării, susţinend că Slavii din aceste părţi au fost de obărşie ruteana, pentru a dovedi că Rominii n'au putut împrumuta elementul sloven al limbei lor de cit la sudul Dunării p. 127: „Slawisches konnte die walachische sprache în sicii aufnehmen wenn das romănisclie Volk im norden wie im süden der Donau gevohnt hat... Aber es waren doch wesentlich verschiedene Idiome die im norden und im süden erklangen: nördlich wohnten die Ruthenen... im süden verbreiteten sicii die bulgarischen Slaven. Hat sich die walachische sprache ihr Scherflein slavisch im nord-lichen Lande beigelegt so wird diese die unterscheidenden Züge des nördlichen Dialectes tragen; wenn în Stiden so wird es die der südlichen Sprache zeigen; nun aber erweist sich das Slavische im Romănischen als slowenisch.“ Adecă fiind că la nordul Dunărei au locuit numai Ruteni nu şi Sloveni apoi Romînii n'au putut lua elementul sloven al limbei lor de cît la sudul Dunării, căci Slovenii nu ar fi locuit nici odată la nordul fluviului. Şi cu toate aceste în locul raportat la începutul acestei note admite pentru a esplica Peşta să fi locuit Bulgari adecă Sloveni acolo. Oare o asemene schimbare de argumente şi păreri să nu fie şi ea o Taschenspielerei?

[146] Vezi asupra acestor cuvinte un studiu al d-lui Gh. Chiţu: Cuvinte creştine în limba romînă, publicat în Columna lui Traian

este întărită prin o novelă a împaratului Justinian pe care o vom aduce mai la vale.

Totuşi dacă este afară de ori-ce îndoială, că Romînii erau creştini înaintea venirei Bulgarilor şi a aşezărei lor în Morea, este tot atît de positiv că ei îmbrăţişară mai tîrziu ritul sloven sau bulgar în biserica lor, unde el ţinu aproape de 800 de ani (864–1640). Legăturile ce au fiinţat între biserica romînă, atît în Moldova cît şi în Valachia[147] şi acea a Bulgariei, dovedesc că introducerea acestui rit la Romîni n'a putut să se întămple de cît în timpul celui întăiu imperiu bulgar (680–1018) şi că Romînii nu l'au putut primi de cît la nordul Dunărei.

Creştinismul a fost introdus la Bulgari prin discipulii lui Metodiu şi Constantin, cunoscut şi sub numele de Ciril, pe timpul regelui Bogor sau Boris (852-888), care luă prin botez numele de Mihail. Aceşti apostoli ai religiunei creştine în Bulgaria şi în genere la Slavoni, întemeiară în această ţară o biserică naţională, introducând limba bulgară în slujba dumnezeească şi traducănd pentru a ajunge asemene ţintă, cărţile sfiinte în limba bulgară, care nu este alta de cît vechea slovenă. Această nouă biserică atîrna, prin obărşia sa însăşi, de patriarchatul de Constantinopole; papii însă nu lipsiră de a o atrage cătră ei, până ce un sinod, ţinut la Constantinopole la începutul anului 870, hotări ca Bulgarii se fie supuşi patriarchatului de răsărit.[148]

Bogor, neputănd-se mulţămi cu titlul de Kneaz, prinţ, purtat de naintaşii săi, luă acel de Ţar, impărat, şi fiind că după ideile timpului, un impărat nu era cu putinţă fără un patriarch lîngă dînsul, arhiepiscopul bulgar fu înălţat la acest rang. Intăia sa reşedinţă fu Preslaw; dar ea se schimbă în curănd împreună cu capitala regatului, care fu una după alta: Sofia, Moglena Voden şi Prespa.[149] După cucerirea Bulgariei dunărene prin impăratul Zimisces (969–976) regele bulgar Samuel, a cărui putere se mărginea mai ales în Macedonia, alese drept capitală a ţărei, oraşul Ohrida, aşezat lîngă lacul cu acelaşi nume, care deveni în acelaşi timp reşedinţa patriarchului bulgar.

Cînd regatul bulgar căzu sub mîna puternică a impăratului de Constantinopole Vasile II, supranumit din pricina acestei cuceriri Bulgaroctonul, în 1018, acest impărat păstrà neatîrnarea bisericei bulgăreşti, luînd numai cît capului ei titlul de patriarch şi ne lăsîndu-i de cît pe acel de arhiepiscop.[150] Acest arhiepisco-pat nu întîrzie cu toate acestea a cădea în mînile Grecilor, care elenisară cu desăvîrşire. Nu se află de cît doi patriarchi bulgari cu reşedinţa în Ohrida, Filip către anul 1000 şi David 1015–1018. Impăratul Vasile II numeşte el însuşi pe întăiul arhiepiscop grec în acest oraş, Ioan de Dibra, 1019.[151]

Cînd regatul bulgar fu restatornicit prin fraţii Petru şi Asan, ca regat valacho-bulgar, ei aleseră drept capitală Trnovo şi aşezară aici un patriarch neatîrnat de biserica din Constantinopole,[152] căci patriarchul din Ohrida fiind cu totul grecisat, Bulgarii nu'l mai priviau ca ţinându-se de naţia lor.

Istoria mai de apoi a bisericei bulgăreşti ne mai infăţoşînd vre-un interes pentru lucrarea noastră, să cercetăm legăturile în care se găsia această biserică cu acea a Romînilor din Dacia.

Cele d'întăi cunoştinţi positive care au ajuns până la noi asupra bisericilor din Moldova şi din Valachia, ni le arată fiind supuse patriarchiei din Ohrida. Ast-fel cronicele moldoveneşti spun că Iuga domnul Moldovei (1375) trimise la patriarchia din Ohrida pentru a cere „blagoslovenie" spre ungerea Mitropolitului Teoctist.[153] Această supremaţie a archiepiscopului de Ohrida, asupra bisericei moldoveneşti, fiinţa pe timpul lui Stefan cel mare. Acest domn, scrie chiar în anul suirei sale pe tron, 1457, o scrisoare către archiepiscopului de Ohrida în care îl titlueşte: „prea fericitul archiepiscop al Primei Iustiniane şi a tuturor Bulgarilor, Sărbilor şi ţărilor Daciei". Il înştiinţează despre moartea mitropolitului Visarion şi'l roagă să'i trimită binecuvăntarea spre ungerea unui altuia. Archiepiscopul în respunsul său se numeşte: „Dorotheiu, prin mila lui

a D-lui B. P. Hasdeu, 1882: Iulie, Septembre, Octombre şi Decembre.

147 Acea din Transilvania a fost tot-dea-una supusă ierarchiei bisericei din Valachia.

148 Jiricek, Geschichte der Bulgaren, p. 157.

149 Idem, p. 190.

150 Jirecek, Geschichte der Bulgaren, p. 202.

151 Idem, p. 211 nota 1. Comp. p. 201.

152 Idem p. 226.

153 Letopiseţele ţărei Moldovei de M. Cogălniceanu, Iaşi 1852, I p. 2 (Cronica lui Ureche).

D-zeu arhiepiscop al Primei Iustiniane, a tuturor Bulgarilor şi a ţĕrilor de mează-noapte.“ El cere ertare că nu poate veni însuşi spre a unge pe mitropolit, trimite domnului bine-cuvĕntarea sa, poftindu'l a sfinţi pe noul titular cu ajutorul episcopilor ţărei şi al mitropolitului Ungro-Valachiei, „fratele nostru întru Christos, domnul Macarie, fiind că şi el se ţine tot de eparchia noastră“.[154]

Finţarea acestei autorităţi a archiepiscopului de Ohrida asupra bisericei din Valachia reiesă chiar din un document al patriarchiei de Constantinopole. Astfel către anul 1390 patriarchul Antoniu scrie lui Mircea I domnul Valachiei şi 'i zice: „Şi archiepiscopul vostru de la Ohrida au consimţit la aceasta şi au dat bine-cuvĕntarea sa; însă noi nu putem nici necunoaşte nici schimba ceea ce înţelepciunea sa a găsit cu cale“.[155] In sfîrşit Mateiu Vlastari care scriea către 1335 o adunare de legi bizantine, zice că Moldo-Valachia era supusă Ohridienilor.[156]

Patriarhul din Constantinopole era totuşi departe de a recunoaşte în tot dea-una scaunului Ohridei această întindere a jurisdicţiei sale. El cercâ, după cît se vede în mai multe rînduri a răpi de la el puterea ce o avea asupra ţĕrilor romîne şi amintirea uneia din aceste lupte au fost păstrată în arhivele Constantinopolei; căci cu toate că scaunul episcopal de la Ohrida a fost grecisat, el tot păstră faţă cu acel din Constantinopole o oare-care neatîrnare, care treabuia să jignească tendinţele cotropitoare ale patriarchatului.[157]

Cătră sfîrşitul veacului al XIV-lea patriarchul bisericei răsăritene, luînd ştiinţă că biserica moldovenească căzuse în le unui înşălător, Tagara, care dîndu-se drept patriareh sfinţise un episcop în ţară, trimise mai multe feţe bisericeşti dă cum stau lucrurile. Domnul care ocîrmuia în acest în Moldova, respinse amestecul lor, cea ce împinse pe patriach a face pe stăpînul şi a numi din propria lui autoritate drept mitropolit în Moldova pe un oare-care Ieremia. Acesta însă fu alungat cu ruşine.[158] Patriarchul trimise atunci mitropolitul din Mitelene ca să aducă în orînduială biserica moldovenească;[159] după cît se vede nici acesta n'a fost mai norocit şi patriarchul vĕzĕnd că Moldovenii nu vroesc a primi preoţi streini în ţara lor, numi atunci ca locoţiitor, până la alegerea canonică a unui mitropolit, pe un membru al clerului moldovan, protopopul Petru.[160] Moldovenii cereau ca patriarchul să recunoască legalitatea alegerei mitropolitului Iosif, care fusese sfinţit de către acel din Galiţia, după cît se vede din pricina unei văduvii la scaunul Ohridei.[161] Ei nu voiră să lese nimica din cererile lor, şi patriarchul trebui, pentru a obţine izbînda atît de mult dorită de el, a încuviinţa ertarea mitropolitului Iosif, pe care 'l afurisise de la început, şi'l recunoscu în însuşirea lui, cu condiţie ca şi acesta să se supună supremaţiei patriarchului.

Totuşi aceste legături închegate cu atîta trudă, nu ţinură mult timp. Imperiul bizantin, ameninţat în toate zilele mai mult de către Turci, căutâ un sprijin în apusul Europei. Ioan Paleologul îl ceru de la papa, care făgădui a stărui pe lîngă curţile apusene, dacă biserica răsăriteană s'ar supune autorităţii sale. Patriarchul consimţi la această cerere şi pofti pe toţi ceilalţi capi ai bisericii răsăritene a lua parte la sinodul de la Flo-

---

[154] Publicate pentru prima oară în Glasnic, organul literaturei serbe, VII p. 177. Reprodus în Magazin istoric pentru Dacia de Bălcescu şi Laurian, 1, p. 277. Data 1456 sub care această corespondenţă este publicată în aceste douĕ colecţiuni este greşită. Intr'adevăr data complectă tipărită este: 6964 luna April 20 indicţionul IV-le. Aceasta este cu neputinţă, căci indictionul al IV-le au început tocmai la 1 Septembre 1456 şi s'au sfîrşit la 31 August 1457. Deci luna April n'a putut cădea de cît în 1457. Vezi Emile Picot, Chronique de Moldavie par Gregoire Ureche, Paris, 1878, p. 90.

[155] Acta patriarchatus Constantinopolitani MCCCXV–MCCCCII Ed. Miklosich et Müller, Wien, 1860, II, p. 230.

[156] Vezi Indreptarea legii, Tîrgovişte, 1652, p. 403: „asta să scrie în pravila lui Mateiu Vlastari, cum că şi Moldo-Valachia au fost supusă Ohridenilor“, apud Melchisedek, Chron. Rom. p. 44.

[157] Archiepiscopul Teophylact (1085–1107) scrie patriarchului de Constantinopole: „ce drept îşi însuşeşte patriarchul de Constantinopole de a se amesteca în trebile bulgăreşti, cînd acest popor e biserica sa autocefală şi cînd patriarchul n'au dobîndit nici un privilegiu asupra ei?“ Istoria bisericei bulgăreşti de M. S. Drinov citat de Episcopul Romanului, Melchisedek, în Cronica Romanului, Bucureşti, 1871, I, p. 33

[158] Acta patr. Const. II, p. 223.

[159] Idem, p. 266.

[160] Idem, p. 241. Compară Emile Picot et Georges Bengesco, Alexandre le Bon prince de Moldavie (1401–1433) Vienne 1882. p. 50.

[161] Altă dată videm din aceaşi causă un mitropolit moldovan sfinţit de Arhiepiscopul de Ipek al Serbiei. (Letop. 7. p. 113). După cît se vede această împrejurare face pe D-l Hunfalvy (Ansprüche p. 125) să susţină că biserica Romînilor era supusă canoniceşte mitropolitului din Halici. Oare legăturile cu scaunul Ohridei îi erau necunoscute sau le lasă înadins la o parte?

rența, unde era să fie desbătută această prea însemnată întrebare. Patriarchul de Ohrida, acel de Ipek (Serbia) şi mitropolitul Valachiei nu dădură consimțimântul lor. Patriarchul de Constantinopole trimise în Moldova pe un călugăr grec, Damian, care stărui mult pe lîngă domnul țării pentru a face ca biserica moldovenească să ia parte la sinod. Nu cunoaștem la ce au eşit aceste stăruințe; dar noi găsim pe acelaș Damian, representînd Moldova ca mitropolit la intrunirea de la Florenţa. Se pare că patriarchul, rezămîndu-se pe autoritatea nou dobîndită asupra Moldovei, trimise pe acest personagiu să represinte țara la sinod. Adevărații trimiși ai Moldovei potriviră să ajungă la Constantinopole după plecarea impăratului şi a patriarchului. „N'au aflat solii lui Alexandru Vodă nici pe patriarchul, nici pe impăratul la Țarigrad, ci iar se întorceau neisprăvind nimica; nu le au părut a fi cu cale; ci s'au dus la Ohrida unde, găsind pre episcopul de Ohrida şi dând solia la dînsul, că erau trimişi pentru învăţătura legei, luat-au de acolo şi preoţi şi cărţi sărbeşti de toată orânduiala bisericei".[162] Ast-fel reintră Moldova sub atîrnarea vechii sale suzerane spirituale, şi curând după aceea Turcii, punînd mîna pe Constantinopol patriarchul acestui oraș fu împedecat de la restatornicirea autorității sale asupra țărilor romîne, care rămaseră sub atîrnarea canonică a Ohridei până la perderea autocefaliei sale, către sfărşitul secolului trecut, 1767. Ast-fel am văzut pe Stefan cel Mare cărând de la acest scaun binecuvântarea mitropolitului său.

Învățatul domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir, explică într'un alt chip obîrșia supremației spirituale a Ohridei asupra bisericilor romîne de la nordul Dunărei. El zice că mitropolia din Moldova atîrna de la începutul ei până la sinodul de la Florenţa, de patriarchul de la Constantinole, dar că mitropolitul acestei țări, împreună cu patriarhului răsăritului, rostindu-se în acest sinod pentru unirea cu biserica catolică, unire respinsă de cea mai mare parte a bisericei ortodoxe, mitropolitul moldovan nu îndrăsni a se mai reîntoarce la scaunul său. Archiepiscopul din Efesa trimise atunci în locul său în Moldova un archidiacon, ordonîndu'i a primi sfințirea de la arhiepiscopul de Ohrida, şi de atunci până la începutul veacului XVII-lea Moldovenii rămaseră sub atîrnarea Ohridei.[163] Domnul nu face de cît a reproduce în această espunere, conţinutul unei scrisori a patriarchului bizantin, trimisă lui Vasile Lupu (1634–1654), şi pe care el o dă în întregul ei. Este învederat însă că scaunul din Constantinopole, avînd interes a atrage din nou biserica moldovenească sub atîrnarea sa, iscodi această fabulă pentru a arăta domnului că, supunându-se patriarchului din Constantinopole, n'ar face de cît a restatornici o veche stare de lucruri care fiinţase în toate timpurile şi care nu fusese turburată de cît în urma sinodului de la Florenţa de către pseudo-patriarchul Mitrofan. Că această părere nu este de cît o iscoadă se vede din însuşi actele patriarchatului de Constantinopole, reproduse de noi mai sus, şi care sunt cu mult mai vechi de cît sinodul de la Florenţa.

Să tragem acum urmările ce izvorăsc din aceste fapte.

Dacă admitem că Romînii să fi îmbrățișat creştinismul bulgăresc dincolo de Dunăre, în peninsula balcanică, atunci nu se pot esplica mai multe fapte netăgăduite. Mai întăi eşirea Valachilor transdunăreni presupusă ca începută pe la 1185 trebui să se prelungească indestul de mult timp, şi chiar Rösler admite că ea urmă şi deveni mai numeroasă pe vremile năvălirii turceşti (după 1356).[164] Insă în tot acest timp Românii din cea parte a Dunării erau supuşi autorității religioase a patriarchului de Trnowo. Cum se face atunci că îndată ce ei trec Dunărea săi vedem întorcîndu-se la vechiul lor patriarch din Ohrida, care perise, pentru a zice ast-fel, pentru națiunea bulgărească în cufundarea întăiului său stat?

Apoi la Romînii din Macedonia, Tesalia şi Pind, şi în deobşte la toți Romînii sud-balcanici, slujba religioasă se face în limba greacă şi nu în cea slavonă, precum aceasta avu loc mult timp la Romînii de la

[162] Letopisiţele ţărei Moldovei, de M. Cogălniceanu I, p. 106. nota.

[163] Operile principelui Dimitrie Cantemir, tipărite de societatea academică romînă, Tom. I, Descriptio Moldaviae, Bucureşti, 1872, p. 144. Această părere este împărtăşită de către d-l Golubinsky, profesor la Universitatea din Moscova, în cartea sa: Kratkii ocere istorii pravoslavnik tírkvei Bolgarskoi, Serbscoi, Rumânskoi, ili Moldovlasskoi, 1871, tradusă în romîneste de d-l T. Caracicoveanu: Privire scurtă asupra istoriei bisericeşti romînă-ortodoxa, Iaşi, 1879.

[164] Rom. Stud. p. 116. „Unter den ethnographischen Veraenderungen welche sich im Gefolge derselben (Osmanischen Machtentfaltung) vollzogen, erscheint uns keine bedeutender als der Rückgang des romaenischen Elementes auf der Halbinsel, bewirkt durch Anfsaugung und Auswanderung."

nordul Dunării.

Această deosebire în limba predicărei este tot atît de puţin de înţeles dacă admitem că Romînii să fi revenit în Dacia din părţile centrale ale Hemului, de unde vroeşte să-i readucă d-l Tomaschek, şi aceasta, ori-care ar fi esplicarea ce s'ar da presenţei limbei greceşti în biserica macedonică a Romînilor: sau că admitem că ei de la început să fi săvărşit slujba religioasă în această limbă, sau că să ne închipuim că patriarchia din Ohrida grecizîndu-se, înlătură încetul cu încetul limba bulgărească de mai înainte şi o înlocui cu cea grecească.

Dacă deci Romînii au trecut Dunărea înainte de data însemnată de Rösler venind din jos de Balcani, ei ar trebui să slujească sau să fi slujit cînd-va şi dincoace de Dunăre în limba grecească.

Această deosebire în limba liturghiei esplică şi acea care se află între caracterele cu care sunt scrise ambele dialecte romîne. Acel din Macedonia întrebuinţează alfabetul grecesc, pe cînd acel din Dacia se slujia până în vremile din urmă cu literile cirilice, pe care le-au părăsit apoi pentru a introduce caracterele latine. Tot din această înrîurire trebue dedusă aflarea unui numĕr mult mai mare de cuvinte slavone în dialectul daco-romîn de cît în acel al Macedoniei, care este din potrivă plin de cuvinte greceşti.

Până acum însă supunerea bisericei romîne către patriarchia din Ohrida, păstrîndu-se ritul bulgar la nordul Dunărei, pare a remîne o ghîcitoare nedescurcată. Pentru a o esplica va trebui să ne urcăm, mai sus, până la o novelă a împăratului Justinian.

Patriarchatul din Ohrida, sub forma sa bulgară, avu un traiu prea scurt, pentru a se admite că în timpul fiinţărei sale să fi putut introduce creştinismul slavon pe rîpa stîngă a Dunărei, cu atît mai mult că întemeierea scaunului acestei patriarchii în Ohrida cade în vremile impĕratului Zimisces, care supuse prin arme Bulgaria dunăreană, în cît era chiar împedecată de a'şi întinde autoritatea pe malul nordic al fluviului, întru cît ţara mijlocie dintre Balcani şi Dunăre căzuse sub stăpînire duşmană.

Patriarchia din Ohrida a purtat însă în tot-d'auna titlul de patriarchie sau archiepiscopie a Primei Justiniane. Aşa Archiepiscopul din Ohrida care ia parte în 1256 la sinodul din Constantinopole, se inti-tulează: „smeritul monach Ioan şi cu mila lui Dumnezeu archiepiscop al Primei Justiniane şi a toată Bulgaria.“.[165]

In decursul secolului al XV-lea acest archiepiscop portă titlul de: archiepiscop al Primei Justiniane, al tuturor Bulgarilor şi al ţĕrilor de mează-noapte“. El păstrează acest titlu şi în decursul secolului al XVI-lea: „Prin mila lui Dumnezeu archiepiscop al Primei Justiniane şi patriarch al Bulgariei, Sĕrbiei, Macedoniei, Albaniei, Bosniei şi Ungro-Valachiei“.[166] Patriarchul din Constantinopole cînd se îndreaptă către acel din Ohrida îl numeşte: „prea fericitul archiepiscop al Primei Justiniane, Ohrida şi a toată Bulgaria.“

Archiepiscopul Primei Justiniane este pomenit pentru întăiaşi dată în novela a XI-a a impĕratului Justinian din anul 535, îndreptată către capul bisericei din acel oraş, a căruia aşezare era unde-va pe malurile Dunărei. Impĕratul prin această lege, orînduеşte căderile ei şi arată regiunile asupra cărora era să se întindă jurisdicţia acestei episcopii. Intre altele el zice: „Fiind că acuma, cu ajutorul lui Dumnezeu, ast-fel s'a mărit republica noastră, în cît ambele maluri ale Dunărei să fie pline de cetăţile noastre şi atît Viminaciul cât şi Recidua şi Literata care sunt peste Dunăre, să fie earăşi supuse autorităţei noastre, am găsit de cuviinţă etc.“ Acest loc arată că jurisdicţia archiepiscopului Primei Justiniane se întindea şi pe rîpa stîngă a Dunărei şi că deci aflau creştini şi în aceste părţi".[167]

---

[165] Golubinsky citat de Melchisedec, Chronica Romanului, p. 54

[166] Melchisedek, ibid. p. 55.

[167] Nov. XI: „Imp. Justinianus A. Castelliano viro beatissimo, Arhiepiscopo primae Justinianae: „cupientes ut primae Justinianae patriae nostrae pro tempora sacrosanctus antistes, non solam metropolitanus sed ctiam arhicpiscopus fiat et cacterae provinciae sub eius sint auctoritate, id est tam ipsa mediterranea Dacia quam Dacia rîpensis nec non Mysia secunda, Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars sccundae etiam Pannoniae, quae în Bacensi est civitate. – Quum igitur în praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est ut utraque rîpa Danubii iam nostris vitatibus frequentetur, et tam Viminacium quam Recidua et Literata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum ditioni subiectae nt, necesarium duximus etc.“ In timpul dominaţiunei romane şi acelei a Gepizilor, Dacia avea episcopi. Vezi scrisoarea papei Eugeniu către Tutund chaganul Avarilor în care îl invită a restatornici acele episcopii. Epist. Eugenii papae ad Tutundum Avarerum Chaganum a. 826 în Thierry, Attila,

Bulgarii aşezîndu-se în Mocsia, puseră mîna pe archiepisatul Primei Justiniane şi făcură din el un scaun bulgăresc, care păstră vechiul sĕu titlu sub noua sa stăpînire. Am arătat mai sus, că patriarchatul din Ohrida nu ființă în forma sa bulgară de cît foarte puţin timp (20 sau 30 de ani) în acest restimp era chiar împedecat de a întinde autoritatea sa pe rîpa stîngă a Dunărei. Pentru a esplica supunerea bisericei Romînilor sub scaunul episcopal din Ohrida, trebue admis că această archiepiscopie n'a făcut de cît a moşteni drepturile cele vechi pe care archiepiscopia primei Justiniane le avea pe rîpa stîngă a Dunărei, drepturi care întinseră tot mai mult, cu propăşirea puterei bulgăreşti asupra țĕrilor aşezate la nordul fluviului. Cînd Bulgarii cuprinseră Moesia şi aşezară aci un patriarch bulgar în vechiul scaun al Primei Justiniane, ei introduseră creştinismul bulgar în toate regiunile supuse eparchiei sale precum şi în acele ce le supuseră în urmă autorităţii lor, deci şi asupra țĕrilor romîne de la nordul Dunărei. Acest archiepiscopat schimbă apoi de mai multe ori reşedința sa, păstrînd însă pretutindeni autoritatea sa spirituală asupra țĕrilor puse sub jurisdicția sa. El se opri în sfîrşit la Ohrida, unde perdu în curând caracterul sĕu bulgăresc şi o parte din neatîrnarea sa. Țĕrile romîne, care fusese supuse în timp de veacuri autorității sale, nu încetară cu toate acestea a ‘i o recunoaște chiar şi acum, cînd era decăzut din vechea sa strălucire.

In timpul reîntemeicrii puterii bulgăreşti la sudul Dunărei sub forma ei valacho-bulgară, țĕrile romîne de la nordul fluviului erau căzute acuma sub alte stăpîniri, ast-fel că de astă dată statul bulgăresc s'a oprit la Dunăre. Ungurii cucerise acum Transilvania, în timp ce Moldova şi Valachia sufereau stăpînirea Cumanilor. Eată pentru ce găsim că autoritatea patriarchului de Trnowo nu trece fluviul[168] şi popoarele care locuiau pe rîpa stîngă, de şi supuse politiceşte la nişte puteri streine, erau libere în privirea religioasă şi puteau să'şi urmeze legăturile lor cu capul bisericei lor, care reşedea tot la Ohrida.

Romînii deci n'au putut să revină din Moesia, fiind că ei nu s'au aflat nici odată acolo. Pentru a înțelege rolul lor dincolo de Dunăre în vremile statului Valacho-bulgar, nu este de nevoe a închipui ca ei să fi fost foarte numeroşi în Moesia și apoi a esplica mai tîrziu dispărerea lor din această ţară, punĕndu-i să treacă Dunărea. Cei d’întăi capi ai rĕscoalei erau valachi; cele d’întăi lupte pentru răsturnare avură drept teatru muntele Haemus, patria Valachilor; elementul bulgar, care era singurul mai cultivat, sfîrşi prin a predomni şi statul valacho-bulgar se schimbă pe nesimţite în stat curat bulgăresc.

Cît despre ritul bulgar care se întîlneşte la Romînii de la nordul Dunărei, el a fost introdus aici în vremurile întĕiului stat bulgar, care ‘şi întindea stăpînirea lui până în Panonia. Nu este de nevoe a face pe Romîni să primească acest rit la sudul Dunărei şi chiar legăturile bisericilor moldoveneşti şi munteneşti cu scaunul arhiepiscopal din Ohrida, arată că Romînii n’au putut primi creştinismul bulgar de cît la nordul Dunărei, în țĕrile pe care ei le ocupă și astăzi. Căci dacă Romînii ar fi venit din Moesia după veacul al XII-lea ar trebui să asculte de patriarchul de Trnowo; dacă s’au reîntors de mai jos din sudul Balcanilor după 1018, ei ar trebui să slujească în biserica lor în limba grecească ca şi acei din Macedonia. A se admite însă că Romînii să fi revenit mai înainte de secolul al X-lea în Dacia, nu este de loc nimerit, întru cît violența năvălirei, care se presupune că ‘i ar fi putut alunga din Dacia, stăruia încă în toată furia ei.

V Cronicari şi istorici.

Se mai întîmpină împotriva aflărei Romînilor în Dacia Tra, tăcerea absolută pe care ar păzi-o asupra acestui fapt zvoarele veacului de mijloc.

Chiar cînd această tăcere ar fi într'adevăr, încă ea nu ar dovedi nimic, căci Dacia a fost o țară care

Paris 1855. II p. 204.

[168] Dl. Hunfalvy (Ansprüche p. 28) admite ființarea unei Bulgarii dincoace de Dunăre în vremea întăiului stat bulgăresc; o neagă însă pentru timpul următor. Pentru a scăpa însă Transilvania, el restrînge această stăpînire a Bulgarilor pe rîpa stîngă a Dunărei la părţile care învecinează gurile sale. Noi credem că d-sa are dreptate în ceea-ce priveşte timpul cînd a ființat această stăpinire; căci dacă statul valacho-bulgar ar fi avut supremație pe malul stîng al Dunărei, ar trebui să găsim pe Romîni supuşi patriarchului de Trnowo, cea-ce nu se vede. Cît despre restrîngerea locală a acestei stăpîniri, am vĕzut mai sus că ea se întindea tocmai asupra Transilvaniei şi prin părţile Tisei, unde însuşi Rösler nu poate tăgădui a recunoaşte cel puţin ființarea poporului bulgar. (Rom. Stud. p. 205).

rămase, pentru a zice ast-fel, afară din mişcarea istorică. Nefiind civilisată şi lipsită de atingere cu popoare care cunoşteau întrebuin-ţarea scrierei, se înţelege uşor cum se face că isvoarele veacului de mijloc nu pomenesc despre aflarea Romînilor în această regiune. Insă autorii bizantini conţin destul de des arătări care se rapoartă către ţările aşezate la nordul Dunărei, şi deci firesc lucru ar fi ca ei să vorbească despre Romîni ca locuind în aceste părţi, dacă ei s'ar fi aflat pe aici. Aceasta este foarte drept; însă trebue luat aminte că nici odată ţările Daciei n'au avut în acest restimp un traiu neatărnat, ci trecând fără încetare din mănile unor barbari în acele ale altora, primiau în tot-d'auna numele năvălitorilor. Ast-fel Dacia fu numită succesiv Gotia, Hunia, Gepidia, Avaria, Bulgaria, Cumania etc., şi popoare care o locuiau, ori de ce neam ar fi fost, îşi schimbau numele la fie-care schimbare de stăpîn, şi aceste nume sunt singurele cunoscute de autorii bizantini. Ast-fel Pachymeres ne pare a amesteca Valachii din această parte a Dunărei cu Sciţii, de oare-ce el observă că impăratul Andronic s'ar teme ca Valachii de pe lîngă Constantinopole să nu vină în ajutorul Sciţilor care se aşteptau se năvălească – fiind traşi în partea lor prin asemănarea vieţuirei şi doară şi prin comunitatea sîngelui şi a neamului.[169] Am văzut mai sus că Valachii din muntele Haemus caută scăpare la Sciţii de pe rîpa stîngă a Dunărei.[170] Se crede în deobşte că aceşti Sciţi ar fi Cumanii; dar s'ar putea tot aşa de cu temeiu vedea în ei Valachii, fiind că este mai de crezut că Valachii din Haemus să fi cerut ajutor la cei din Dacia de cît la nişte barbari cu care nu aveau nimic de împărţit. Apoi să se mai bage de seamă că atunci cînd Bizantinii nu numesc pe locuitorii aşezaţi la nordul Dunărei după numele stăpinitorilor lor, ei 'i botează cu porecle vechi, precum: Sciţi, Geţi, Daci, Tribali, etc. Ast-fel credem a regăsi pe Romîni în acest loc a lui Cantacuzen: „dar Geţii de dincolo de Istru, care se slujise cu aceleaşi arme ca şi Tătarii, şi care venise pentru a ajuta Misienilor".[171] Este cu atîta mai puţin afară din cale de a vedea pe scriitorii bizantini că se îndeletnicesc aşa de puţin cu Romînii dincoace de Dunăre, cu cît 'i aflăm pomenind aşa de rar despre acei ce locuiau în inima chiar a împărăţiei lor. Ast-fel am văzut mai sus că cea d'întăiu pomenire a acestui popor, ca rasă deosebită, purtând numele de Valachi, cade în 976, deci către sfîrşitul secolului al X-lea şi cu toate acelaşi Pachymeres, citat mai sus zice că ei locuiau lîngă mahalalele Constantinopolei. Cît puţin timp Valachii nu jucară nici un rol în istorie, ea nu se îndeletnici cu dănşii; de îndată ce ei încep a pune în cumpănă soarta împărăţiei bizantine, se văd pe istoricii ei scoţindu-i din uitarea în care'i părăsise. Nicetas Choniates vorbeşte de ei mai pe fie-care faţă. D-l Jung observă cu multă dreptate, că Valachii care astă-zi în Austria, de şi alcătuesc a 12-a parte a populaţiei împărăţiei şi locuesc o întindere de pămînt de 2000 mile pătrate, mai nu sunt amintiţi în istoria acestui stat până la 1848 unde ei încep a se arăta.[172]

Intr'un cuvânt, argumentul a silentio, nu dovedeşte absolut nimic. Indată ce încep a se afla documente sau scrieri asupra Daciei traiane, se văd în ele pomeniţi Romînii. Dacă deci, aceştia par a nu fi amintiţi de istoricii veacului de mijloc, lucru îşi are esplicarea sa în împrejurarea că dănşii nu'i cunoşteau. A se deduce de aici nefiinţarea lor pare o încheiere cam pripită.

Dar este oare adevărat că nici un isvor istoric până în secolul al XII-lea să nu pomenească pe Romîni la nordul Dunărei? Protivnicii stăruinţei Romînilor procedează în chipul următor pentru a întemeia această axiomă: Ori unde ei întîlnesc veri un loc care să pomenească despre acest popor ca locuind în Dacia traiană, ei îl interpretează şi '1 răsucesc până ce scot din el un înţeles cu totul altul de cît acel pe care 'l are în adevăr. Cînd se întămplă de dau peste isvoare mai îndărătnice, cărora nu li s'ar putea aplica această operaţiune, atunci declară isvorul însuşi de mincinos. Astfel se ajunge la încheierea dorită că Romînii nu s'ar afla în isvoarele, din care ei înşii 'i alungă. Sistemul urmat de protivnicii Romînilor este foarte îndemănatec. Cînd întîlnesc dovezi conforme teoriei lor, le primesc fără nici un control; cînd dau peste dovezi ce nu se împacă cu dănsa, caută să scape de ele prin unul din mijloacele arătate. Cu o aseminea metodă se poate proba ori-

[169] Pachymeres, Bonn. p. 430.
[170] Nicetas Chroniates, Bonn. p. 488
[171] Adecă Valachilor. Cantacuzenus, Bom. I. p. 465.
[172] In istoria Austriei a profesorului Krones ei nu sunt pomeniţi de cît de vr'o 12 ori. Vezi Iung, Romer und Romanen în den Donanlaendern, Innsbruck, 1877, p. 245.

ce. Rămîne numai întrebarea dacă aceasta se chiamă a face istorie.

Este un cronicar unguresc *Anonymus Belae regis notar*, care pomenește în chipul cel mai neîndoelnic despre fiinţarea Romînilor în Transilvania pe timpul cînd Ungurii au cucerit această ţară. El 'i arată chiar ca alcătuind un stat sub un duce a lor numit Gelu şi 'i dă drept oamenii cei mai ticăloşi ai pămîntului „fiind că ar fi Valachi şi Slavi".[173] Pentru ca teoria lui Rösler să poată rămînea, trebuia cu ori-ce preţ înlăturată această mărturisire a notarului anonim. De şi vedem că Rösler îşi deschide chiar cariera de învăţat prin o critică nimicitoare a cronicarului unguresc.[174] Rösler se sileşte mai ales a dovedi în această scriere neştiinţa fabuloasă a cronicarului şi sistemul sĕu de a falşifica istoria în interesul gloriei maghiare. Să cercetăm mai cu deamănuntul aceste invinuiri.

Anonimus aduce pe Unguri din Sciţia; dar Regino, „singurul izvor pe care cronicarul l'ar fi avut înaintea ochilor", ne pune ca pricină a acestei părăsiri a vechei lor patrii, pustiirea Ateluzului de către Peceneghi, fapt întărit şi prin arătările lui Constantin Porfirogenitul, care adaugă că Peceneghi fură ajutaţi în această întreprindere de către Bulgari, sub regele lor Simeon.[175] Anonimus trece peste acest motiv nu prea de fală, şi atribue eşirea Ungurilor din Scitia sporirii peste măsură a poporaţiunei. Anonimus apoi schimbă în izbînzi perderile invederate suferite de Unguri, precum spre exemplu acea din 955, unde oardele lor fură sfărămate de Othon cel Mare în cămpia de la Lech. In neunire cu toate izvoarele veacului de mijloc, fără a scoate pe Regino, Anonimus face pe Unguri să mănuească sabia şi numeşte popoarele care se slujiau cu arcul şi cu săgeata, mărşave şi ticăloase, căand este cunoscut că tocmai Ungurii întrebuinţau această armă, după cum făceau şi Hunii străbunii lor. Cînd el descrie ruinele vechii reşedinţi a lui Attila, le arată-că ar fi de peatră, pe căand Priscus, care văzuse această capitală pe chiar căand trăia întemeietorul ei, o descrie ca fiind de lemn. Eată în ceea ce priveşte reaua credinţă,

Cît pentru neştiinţa lui ea nu ar reeşi mai puţin la lumină, dacă se pun în asemănare fabulele sale cu faptele istorice dovedite într'un chip neîndoelnic. Aşa el vorbeşte despre un duce al Kievului care s'ar fi supus Ungurilor cînd aceştia trecură prin statul său, cînd este cunoscut că pe vremile venirei Ungurilor în Panonia, nici măcar nu fiinţa un ducat neatărnat al Kievului, căci acesta fusese întrunit cu acel al Novgorodului sub puternica mînă a lui Oleg, care nu era om să tremure înaintea unor fugari. Cucerirea Serbiei şi aceea a Croaţiei de către Unguri nu putea să aibă loc la intrarea Ungurilor în Panonia, fiind că cea d'întăi nu fu nici odată cucerită de Unguri, care n'au trecut nici cînd preste rîul Sava, ear a doua n'a fost supusă de Unguri de cît mult mai tîrziu. Anonimus nu pomeneşte nimic despre Avari, care trebuiau să se afle încă în Panonia de mează-zi; el nu cunoaşte apoi nici pe Gepizi care trăiau încă în Dacia pe la anul 871. Tot atît de necunoscător este el despre şirul ducilor celor d'întăi ai Ungariei, căci el pune în fruntea lor pe Almus care ar fi fost urmat de Zulta, pe cînd Porfirogenitul arată ca cel d'întăi pe Arpad al cărui fiu şi urmaş ar fi fost Leonta.

Anonimus vorbeşte şi de un duce al Bulgarilor, Salanus, şi Rösler observă că fiinţarea unui ducat bulgar neatărnat pe rîpa stîngă a Dunărei nu este cu putinţă, fiind că chiar dacă Bulgarii şi-ar fi întins stăpînirea şi pe malul stîng al Dunărei, statul bulgar care se afla tocmai pe atunci în culmea înflorirei sale, n'ar fi putut îngădui fiinţarea unui stat neatărnat bulgăresc, ci l'ar fi contopit în propria sa unitate.

Este netăgăduit că unele din aceste învinuiri sunt întemeate. Anonimus era fără îndoială tot atîta de neştiutor pe cît nu se sfia a înfrănge adevărul de îndată ce el nu se împăca cu gloria maghiară. Dar critica lui Rösler merge prea departe, de exemplu cînd găseşte de vină lui Anonimus pentru ce nu ar pomeni nimica despre Avari şi Gepizi, care trebuia încă pe timpul venirei Ungurilor să se fi aflat în Panonia. O asemene

[173] Schwandtner, Scriptores rerum hungaricarum Vindobonnae 1746, " I. p. 17: „tunc Tuhutum–dum coepisset audire ab incolis bonitatem terrae ultra silvanae ubi Gelou quidam Blaccus dominium tenebat" p. 18: „et habitatores illius terrae viliores homines essent totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi et dux eorum Gelow minus esset tenax". A. Thierry, Attila, II, p. 869 pune traiul acestui notar sub Bela I (1061–1063); Rösler îl strămută tocmai sub Bela IV (1285–1240).

[174] Rösler. Zur Kritik der ältesten ungarischen Geschichte, Tropau 1860. Reprodusă şi adaosă în cap. IV a Rom. Stud.

[175] Porphyr. De adm. imp. Bonn. p. 173

invinuire nu i s'ar putea face nici chiar atunci cînd el ar fi descris nişte fapte contimpurane, căci un cronicar nu este ţinut să arăte toate faptele care ar putea să intereseze pe noi; el povesteşte acele care lui i se păreau de samă. Pentru Anonimus care trăeşte însă, după susţinerea lui Rösler, vr'o 300 de ani după venirea Ungurilor, o asemenea învinuire nu are nici un înţeles. El nu au pomenit de Gepizi şi de Avari pentru că sau nu iau găsit amintiţi în cronicele anterioare întrebuinţate de dînsul, sau pentru că tradiţiunea tăcea asupra lor. Necunoştinţa apoi ce i se pune în socoteală despre șirul ducilor ungurești, este tot atît de puţin întemeetă, întru cât se aduce numai cît pe Porphirogenitul pentru a combate arătările sale, şi acesta, de şi mai apropiat de epoca emigrărei Ungurilor din Ateluza în Panonia (952), totuși ca strein nu putea cunoaşte cu atîta exactitate istoria unui popor barbar, în cît s'ar putea întîmpla ca Anonimus să aibă dreptate, sau chiar ca ambii să se înşele.[176] Rösler mai bănueşte încă lui Anonimus că ar vorbi despre nunta unui duce rusesc în Kiev, cînd este cunoscut că la un asemene ducat nu era în ființă, căci ar fi fost întrupat ducatul lui Oleg din Nowgorod. Dar dacă n'a fost un duce a fost cel puţin un comandant al orașului cu care Ungurii s'au luptat, şi acest popor nu era ţinut să se informeze despre relațiunile politice ale popoarelor prin teritoriile cărora trecea, în cît se lese tradițiunei nişte arătări precise asupra unor asemene împrejurări. Apoi pentru ce oare nu ar fi tolerat imperiul bulgar de peste Dunăre existența unor ducate vasale bulgare pe malul stîng al fluviului? Ori cine vede că toate aceste critici sunt silite și fără îndoială că dacă găseşte numai atîta de spus în potriva lui Anonimus, aceste lipsuri, chiar în casul când ar fi adevărate, încă nu pot ridica lui Anonimus ori ce putere doveditoare, după cum Rösler se ţncearcă a susținea:

Se poate însă întămpla ca numele atît a ducelui romîn cît şi a celor bulgari amintiți de Anonimus să fie iscodite, fie de dînsul, fie de tradițiune. Este însă peste putință de admis că Anonimus să fi iscodit și popoarele slave, bulgare şi valache, care constituiau acele ducate.

Cu toate că Anonimus pare a se apăra de a fi urmat în expunerea sa datele tradiționale şi spune că şi-ar fi scris cronica după istoriografii de mai înainte,[177] noi credem că nu s'ar putea pune mare temiu pe această pretenție a unui om neştiutor care vroia să treacă drept învăţat, şi care de şi a putut scoate cîte-va fapte de la un izvor de mai înainte, totoși culegea cele mai multe din întămplările, povestite de dînsul din bogatul cîmp al tradiţiunei. Se poate observa că de căte ori povestirea sa urmează marele trăsături ale tradiției naționale, ea conţine adevărul; amănunţimele pe care el le adaogă pot fi false sau închipuite; ele însă nu pot resturna substanța tradiției insăşi, cu atîta mai mult că ea poate fi adeverită şi prin alte mărturisiri contimpurane cu notarul.

Aşa Anonimus spune că Ungurii veniră din Sciţia în Panonia trecând pe lîngă Kiev şi intrară în acea țară prin partea de mează-noapte, trecănd peste munții Carpaţi. Rösler, care pare a găsi o plăcere deosebită de a arăta de neadevărate toate spusele notarului anonim, şi care ține a dovedi încă odată că Bulgarii nu stăpîneau Valachia, face pe Ungurii cei alungați din ţara lor de către Peceneghi și Bulgari să apuce calea sudică pentru a intra în Panonia, prin Valachia şi Banat. El zice în scrierea sa de căpitenie: „Dacă Ungurii ar fi putut în 892 să întreprindă prin partea de mează noapte o espediție în potriva Moravilor, cîţi-va ani după acea ei n'ar mai fi putut apuca aceiași cale pentru a altă locuință. In anul 892 Ungurii locuiau între Nipru şi Carpații răsăriteni ai Transilvaniei. Nici un popor puternic nu-i împedeca de a trece prin Podolia şi podișurile nordice ale Carpaților către Ungaria. In 895 ei nu mai locuiau acolo, ci se strămutaseră şi locuiau acuma regiunea aşezată între Aluta şi Porţile de fer. Cumpliții Peceneghi a căror putere o simțiră în cea de pe urmă a lor supunere, i-ar fi împedecat de a încunjura Carpaţii“[178].

Acest loc desgoleşte pe deplin sistemul autorului în întemeierea teoriei sale, anume acela de a pune ca dovedit, lucrul care tocmai are nevoe de dovadă. In 892 Ungurii ar fi să treacă prin Podolia pentru a intra în

[176] Comp. Katona, Historia Critica 1. p. 130. Cap.: „Qno modo Belac notarius cum Porphyrogenito conciliari potest.

[177] Schwandtner 1. c. I. p. 2: „Etai tamen nobilissima gens Hungariae primordia suae generationis et fortia quaeque facta sua em falsis fabulis rusticorum vel a. garullo cantu joculatorum quasi somniando audiret, valde indecorum et satis indecens esset.– „ Et secundum traditiones diversorum historiographorum divinae gratiae fultus auxilio“.

[178] Rom. stud. p. 198.

Ungaria prin nordul acestei ţări, căci nici un popor puternic nu le închidea această cale. In 895 ei nu puteau s'o mai facă. Pentru ce? ori cine s'ar aştepta de a găsi pricina acestei împedecări în un popor puternic care s'ar fi aşezat în Podolia. In locul acestei încheieri logice, Rösler pune o alta anume că Ungurii n'ar mai fi locuit în Ateluzu, dar se aşezaseră în Oltenia pentru a găsi ast-fel în Peceneghi acel popor puternic de care are nevoie spre a împedeca pe Unguri de a înconjura Carpaţii. Eată deci pentru ce Rösler, îi strămută în Oltenia. Dar de unde ia Rösler această locuință a Ungurilor în acea regiune? Care istoric al acelor timpuri i-o spune? eată ce a uitat să ne arăte. El susține acest fapt fiind nevoie de el din douě puncte de vedere: întâiu pentru n combate pe Anonimus şi al doilea pentru a arăta că ungurii, putînd trece liber prin Valachia, aceasta nu era supusă Bulgarilor.

Intărirea spuselor notarului i vine dintr'o parte de unde ea n'ar prea putea fi aşteptată. Cronica rusască atribuită lui Nestor (scrisă către anul 1100) conţine o arătare identică cu acea a lui Anonimus: „Anii 6396, 6397, 6398, 6399, 6400, 6401, 6402, 6403, 6404, 6405, 6406 (898). Ungurii trecură pe lîngă Kiev, lîngă muntele care şi astăzi se numeşte încă muntele Ungurilor. Ajunşi la malurile Niprului ei aşezară acolo corturile lor, căci ei erau nomazi precum sunt şi astăzi Polovzii. Ei veniau de la răsărit și trecură niște munți inalți care s'au numit munţii Ungureşti şi se apucară la luptă cu Valachii şi Slavii care locuiau în aceste ţări.[179]

Este greu de crezut că Anonimus să fi cunoscut cronica lui Nestor şi să fi luat din ea arătarea sa asupra drumului urmat de Unguri. Această răspundere deplină între Anoninimus şi cronicarul rus, dă fără îndoială spuselor celui d'întăi o strălucită întărire şi arată că acolo unde n'avea interes a ascunde adevărul, el îl da la lumină. Rösler crede că Anonimus „n'ar putea fi scăpat nici chiar prin ajutorul lui Nestor."[180] Dacă s'ar urma principiile de critică puse în lucrare de Rösler, cînd e vorba de a nimici o dovadă care vine în sprijinul Romî-nilor, ar trebui să ne lepădăm pentru tot-deauna de încercarea de a întemeia adevăruri istorice. Noi credem că această potrivire deplină între douě isvoare așa de deosebite este cea mai bună dovadă a fiinţărei unui fapt istoric, şi că Rösler care strămută pe Unguri fără nici o dovadă în Oltenia, mare dreptul de a învinui pe Anonimus cu atîta amărăciune, căci şi el îi urmează întocmai, iscodind fapte acolo unde nu le află potrivite cu dorințele sale, pentru a sluji unei cause streine istoriei.

Este apoi de observat că Porphirogenitul spune că Unguriii ar fi părăsit Ateluzul fiind împedecați de a'l reocupa, de către Peceneghi. Ungurii care atacase mai înainte pe Simeon regele Bulgarilor se înduşmănise cu el. Cînd în 892 ceata resboinică a Ungurilor apucă cătră apusul Europei pentru a ajuta pe Arnulf contra lui Swiatopluc, Bulgarii trimit soli la Peceneghi ca să atace familiile Ungurilor remase acasă apărare şi pustiesc împreună Ateluzul într'un mod îngrozitor. Cînd se întorc Ungurii înapoi din expedițiunea lor, unde avuseră prilegiul a cunoaşte întinderea şi mănoşia cămpurilor panonice, ei, găsind ţara lor prăpădită, îşi culeg familiile și averile lor împrăştiete de Bulgari și Peceneghi şi se strămută în Panonia. Pe unde au apucat? Chiar logica cea mai elementară ne arată că ei n'au putut urma alt drum de cît acele pe care 'l cunoşteau, de vreme ce s'au dus ear cătră Panonia, de unde tocmai ei se întorceau. Fiind însă că trebue să ne închipuim că Bulgarii şi cu Peceneghi nu vor fi părăsit cu totul ţara pustiită şi cucerită de ei – causă pentru care Peceneghii locuiau în Ateluzu pe timpul lui Constantin Porphirogenitul – apoi Ungurii nici nu putură să se încerce a străbate cătră sud, ci apucară înapoi cătră Panonia. Parte din Ungurii cei rămași acasă spre paza familiilor, fugise de atacul combinat al Bulgarilor şi Peceneghilor în munţii Moldovei sudice; ei rămaseră apoi aice, alcătuind națiunea Secuilor, care sunt tot de rasă maghiară, de şi limba lor e mai barbară de cît a Ungurilor propriu zisi. Singură această împrejurare explică cum se face de întălnim numai cît această parte din poporul maghiar aşezat în munţi, pe cînd tot celalalt ocupă șesul. Aşa dar lovirea Ateluzului de Bulgari şi Peceneghi a avut doue urmări pentru națiunea maghiară: parte din ea căută un adăpost în munţii Moldovei – Secuii –, cealaltă parte, care revinea din expediţia în Panonia se întoarse pe calea pe unde venise earăsi în acea țară.

[179] Chronique dite de Nestor, par Louis Leger, Paris 1884, Cap. 1 XIX, p. 19
[180] Rom. Stud. p. 199.

Din această expunere a faptelor se vede într'un chip neîndoelnic că Ungurii nici odată n'au putut să ocupe Oltenia pentru a trece apoi de aice în Panonia.

Anonimus are deci deplină dreptate cînd el pune pe Unguri să între în Panonia pe la nord și nu pe aiurea.

O pătrundere a Ungurilor în Panonia prin sud era chiar peste putință din mai multe pricini: Intăiu, fiind că Ungurii nu o cunoşteau, pe cînd calea de la nord le era pe deplin cunoscută, căci e io apucase în mai multe rînduri în espedițiile lor în potriva apusului. Așa este de crezut că însuși Rösler nu gîndea a aduce pe Unguri pe hotarele monarchiei france în 862, făcîndu'i să treacă strîmtorile Porţilor de fer. Am văzut mai sus că chiar dînsul admite că în 892 Ungurii ar fi lovit Moravia venind de către mează-noapte. Apoi chiar cînd Ungurii, presupunăndu-i așezați în Oltenia, ar fi vrut să treacă din Valachia în Panonia, pe acele timpuri nu era nici o cale deschisă între aceste douě regiuni, şi aceasta cu atît mai puţin cînd era vorba de strămutarea unui popor întreg. Avem asupra acestei împrejurări o dovadă invederată. Istoricul bizantin Menandru, rapoartă că Chaganul Avarilor, Baian, (care locuia în Panonia) vroind în 581 să pedepsească pe Slavii care locuiau în Valachia, pentru că aceștia nu vroiau să asculte de ordinile sale și să-i plătească tributul, şi rugat tot odată și de impĕratul Mauriciu ca să pedepsască pe Slavi pentru o invasiune a lor în împărăția bizantină, trece Dunărea la Singidunum, merge de a lungul rîpei drepte a fluviului pănă în dreptul Schiţiei (Dobrogia) şi'l trece înapoi pe malul nordic pentru a ajunge pe supușii sĕi résvrătitori.[181] Este însă învederat că dacă Baian ar fi putut trece de a dreptul din Panonia în Valachia, el nu ar fi făcut acest încunjur.

Rösler, pentru a dovedi cum Anonimus turbură pretutindene adevărul, pune într'o necontenită asemănare spusele sale cu acele ale cronicilor apusene. Această metodă, de şi foarte nimerită, nu poate conduce la resultate sigure de cît în privinţa istoriei exterioare a Ungurilor, atingerea lor cu popoarele apusului. Ea nu poate fi pusă în lucrare pentru istoria interioară a acestui popor, faptele petrecute la cucerirea Ungariei, pentru că nici o cronică apusană nu cunoaşte aceste fapte. Inducţiunea trasă de Rösler că Anonimus fiind prins mai multe ori cu minciuna în spusele sale, nu ar putea fi crezut nici odată, nu este logică, și apoi am văzut că asupra unui punct prea însemnat din istoria lăuntrică a Ungurilor, calea urmată de ei pentru a trece din Ateluzu în Panonia Anonimus chiar conţine adevărul. El nu avea interes aici de a falşifica cele petrecute, şi chiar neştiința sa, făcându-l să primească tradițiunea ca temelia povestirei sale, dă cuvintelor sale şi mai multă crezare.

Mărturisirea sa despre aflarea Romînilor în Transilvania, cu toate fabulele de care el o înconjoară, să nu conţină ea un fond de adevăr? Ce interes ar fi avut Anonimus a iscodi ființarea acestui popor? Nu se poate admite falsificarea unui fapt istoric, de cît din o pricină oare-care. Insă în zadar s'ar căuta o asemenea în casul nostru. Rösler însă care atît asupra tuturor punctelor, descopere în curând pricina care ar fi împins pe Anonimus a iscodi ființarea Romînilor în Transilvania pe vremile venirei Ungurilor. Găsind în timpul sĕu (1235–1270) Romîni în Transilvania, el trebuia să dea o esplicare a aflărei lor în această țară. Şi ast-fel închipui el pe acest popor ca aflat în Transilvania de cucerirea maghiară. Eată originea fabulelor sale privitoare pe Gelu. Cel mai bun respuns ce se poate opune unei asemenea susţineri a fost făcut de d-l. Tomaschek, pe cînd era încă protivnicul lui Rösler. Reproducem încă odată cuvintele sale aduse şi mai sus: „Anonimus nu putea fi așa de nepriceput să vrea a face să creadă pe compatrioții sĕi că Valachii ar fi nişte locuitori vechi ai țărei, cînd – după cum susține Rösler – ei abia ar fi fost intrat în ea cu 60 de ani mai înainte. Nu, tradițiunea mai veche de cît amintirea oamenilor şi credinţa obștească a timpului sĕu i arăta ca atari pe Valachi şi pe Slavi. Dacă ar fi putut privi pe Valachi, pe care 'i numeste cei mai ticăloși dintre oameni, ca pe nişte vagabonzi noi veniți, de sigur că el nu le-ar fi cruțat şi această ocară."

Anonimus însă nu este singurul isvor al veacului de mijloc care să amintească ființarea Romînilor în Transilvania. Datele sale sunt sprijinite și de alte cronici contimporane sau cu puţin timp posterioare, a căror

[181] Menander, Bonn. p. 404. Comp. Pic, Abstammung der Rumănen, p. 75.

credință n'a fost nici odată bănuită. Așa cronica intitulată *De facto Hungariae magnae invento* scrisă în 1237, începe prin cuvintele: „S'au găsit în faptele Ungurilor creştini, că ar fi altă Ungarie mare, de unde au eşit 7 duci cu popoarele lor, care au venit în țara ce astă-zi se numește Ungaria, ear pe atunci se numea *păşunele Romanilor*, pe care şi-o alesese spre a o locui, după ce au supus popoarele ce trăiau atunci intr'insa.“[182] Nu trebue uitat că şi Anonimus vorbeşte de anale pe care le-ar fi avut sub ochii săi și reproduce din aceste anale tocmai faptul raportat şi de cronica de mai sus; el spune: „In anul întrupărei lui Dumnezeu 884 după cum se spune în cronicele anale, șapte fețe de căpitenie au eşit din țara Scitică către apus.“[183] Cronica anterioară consultată de Anonimus era aceeași pe care a avut'o în vedere şi scrierea de *Magnae Hungariae invento*. Anonimus aducând dintr'ănsa povestirea despre eșirea Ungurilor din Scitia, este firesc lucru de a admite că el reproduce după acel isvor întreaga espunere despre eșirea lor din vechea lor patrie şi aşezarea lor în cea nouă, cu atît mai mult că cuvintele întrebuințate de dînsul sună aproape în acelaşi mod, vorbind şi el despre păstorii Românilor pe care ’i dă ca Valachi: „Pe care țară (adică Panonia) o locuiau Slavii, Bulgarii şi Valachii sau păstorii Romanilor.“[184] Anonimus deci în privirea aflărei Romînilor în Transilvania, nu face de cît să reproducă un izvor anterior, ceea cel pune afară din cearta întreprinsă asupra adevĕrului acestei notițe. Archidiaconul Thomas în Istoria pontificilor din Salona şi Spalato scrisă cătră 1266, zice că „Ungurii veniră în Panonia şi după ce uciseră locuitorii acelei regiuni şi pe o parte din ei îi reduseră în sclăvie, s'au aşezat în acel cîmp – această regiune se zice că din vechime a fost păşunele Romanilor.“[185] In sfîrşit Simon Keza zice în cronica sa, scrisă cătră 1285; „Valachii care fură păstorii şi colonii Romanilor rămĕnend de bună voia lor în Panonia.[186] Termenii deci de Valachi şi de păstorii Romanilor (de unde numele ţérei de păsunele Romanilor) sunt întrebuinţaţi fără osebire unul pentru altul, spre a însemna aceaşi poporațiune, și acest termen este cu atîta mai potrivit cu cît Valachii fusese reduși prin împrejurările espuse mai sus la starea de păstori.

Rösler dovedeşte pe Anonimus de fals în toate părțilă istoriei sale care se rapoartă la atingerea Ungurilor cu națiunile apusene, unde am vĕzut că el avea interes a ascunde adevărul. O asemănare de acelaşi fel făcută cu alte izvoare indigene în privirea faptelor lăuntrice ale istoriei ungureşti, întăreşte din potrivă spusele sale în chipul cel mai vădit; ce trebui dedus de aici? Nimic alt ceva, după cum credem noi, de cît că Anonimus nu este cu mult mai neştiutor nici mai fals de cît cele mai multe din cronicele veacului de mijloc, că el nu ascundea adevărul de cît acolo unde era interesat a o face, şi că prin urmare arătările sale în privirea Valachilor, întemeindu-se pe tradițiune şi chiar pe nişte cronici mai vechi, ele trebue să fie privite ca vrednice de credință.

Cronica atribuită lui Nestor, pe care am găsit’o mai sus întărind spusele lui Anonimus în ceea ce priveşte calea urmată de Unguri pentru a veni din Ateluzu în Panonia, aminteşte pomenirea făcută de acesta despre aflarea Romînilor în Transilvania şi anume la sosirea Ungurilor în această ţară. Reproducem în întregul sĕu locul unde el espune această împrejurare: „*Ungurii trecură pe lîngă Kiev, lîngă muntele care şi astăzi se numeşte încă muntele Ungurilor. Ajunşi la malurile Niprului ei aşezară acolo corturile lor, căci ei erau nomazi precum sunt şi astăzi Polovzii. Ei veneau de la răsărit; ei trecură nişte munți înalți care s'au numit munții ungureşti şi se apucară la luptă cu Valachii şi Slavii care trăiau în aceste ţĕri; căci mai întăi se aşezase Slavii aice; apoi veniră Valachii care supuseră pămîntul Slavonilor; apoi Ungurii alungînd pe*

[182] „Inventum est în gestis Hungarorum Christianorum, quod esset alia Hungaria maior de qua VII duces cum populis suis egressi fuerant qui venerunt în terram quae nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum, quam inhabitandam prae terris ceterris elegerunt, subiectis sibi populis qui tunc habitabant.“ Citată de Tomaschek în critica cărţii lui Rösler, Zeitschr, für Ö G., 1872.

[183] Anno dominicae incarnationis DCCLXXXIIII sicut în analibus continetur cronicis, septem principales personae egressi sunt e terra Scitica versus occidentem.“ Schuwandtner 1. c. 1, p. 6.

[184] „Quam terram inhabitabant Slavi, Bulgari et Blachi ac pastores romanorum.“ Schwandiner, 1. c. p. 8.

[185] „Interfectis namque incolis regionis illius, aliisque în servitudiredactis posuerunt se în planitie illa–basc regio dicitur anitus fuisse pascua Romanorum“. Thomas archidiacomi spalatensis Historia Salonitarum politificum atque Spalatensium. Sche-wandtner 1. 0. III p. 349.

[186] “Blakis, qui Romanorum fuere pastores et coloni, romanentibus spoute în Pannonia“. Kd. Endlicher p. 37.

Valachi şi cucerind această țară, se aşezară aice cu Slavonii după ce i supuseră: de aice vine numele țării de Ungaria".[187]

Nestor repetează aceste cuvinte în douĕ alte locuri. Aşa capul al III-lea conţine vorbele următoare: „Valachii venind la Slavii Dunărei, aşezându-se în mijlocul lor şi făcîndu-le silnicie, aceşti Slavi se duseră să s'aşeze pe Vistula şi luară numele de Lechi".[188]

El revine asupra acestei teme în capul al VIII-lea al cronicei sale: „Atunci veniră Ungurii albi și moștenură ţara Slavonilor, *după ce alungară pe Valachi care o aveau luată de mai înainte*".[189] Chiar cînd acest de pe urmă loc ar fi respins ca interpolat, totuşi nu este mai puţin sigur că Nestor vorbeşte de Valachi în mai multe rînduri şi este vorba a se şti ce popor înțelege el sub această denumire. Se înțelege poate fi de cît un popor de viță latină, căci Slavonii păstrează această numire în deosebi pentru popoarele acestei rase.[190]

Rösler pe care acest loc il încurca deopotrivă cît şi Anonimus şi care nu putea declara de falsificator și pe cronicarul rusesc, găsi un mijloc destul de ghibaciu de a interpreta acest loc ast-fel ca să'l facă de tot nelovitor pentru teoria sa. El susține că Valachii lui Nestor nu sunt de cît – francii imperiului Carlovingian!! Şi Rösler susține această aparență cu toată seriositatea. El se rostește asupra acestui punt în chipul urmă-tor: „Valachii lui Anonimus notar, locuesc în Ungaria resăriteană, țară aşezată pe rîpa stîngă a Tisei; acei ai lui Nestor trebue se fie căutați pe partea opusă, în vechea Panonie. Valachii lui Anonimus sunt poporul acela pe care şi noi modernii îl cuprindem sub acest nume; Valachii lui Nestor sunt Francii imperiului Carlovingienilor. Şi această deosebire însemnată n'a fost descoperită până astăzi. Ceea ce s'a presupus în tot-dea-una şi cu drept cuvĕnt este că Valachii lui Nestor n'ar putea fi Romînii de astăzi. Schlözer 'i ţinea drept Italieni. Fraehn din potrivă presupunea că ţara Valachilor lui Nestor ar fi fost Francia. Dacă se observă că la el Gallicanii sau Galiții, adecă Spaniolii din nordul Spaniei sunt numiți îndată lîngă Valachi, se va găsi o nouă întărire a acestui adevăr. Dacă deci Francii sunt numiți Valachi în totalitatea popoarelor care făceau parte din împărăția lor, atunci se întelege de la sine că Germanii Franciei răsăritene sunt și ei cuprinși sub acest nume".[191]

Mai întăiu nu înțelegem de unde iea Rösler deosebirea între Valachii lui Nestor care ar trebui căutați din dreapta Tisei şi acei ai lui Anonimus care ar fi de a stînga ei. Este cunoscut că Ungurii au cucerit întăi Transilvania, chiar atunci cînd ei au păşit peste Carpaţi, şi că numai cît mai tîrziu au întins ei domnia lor asupra Panoniei, anume după moartea lui Sviatopluk în timpul resboiului civil ce au izbucnit între fii acestuia Moimir şi Zentobolch, 896–898. Data cuceririi Transilvaniei şi a Panoniei nu se potrivește în tocmai în deosebiţii cronicari şi istorici. Anonimus o pune în 894, Const. Porphirogenitul în 896 şi conţinuatorul analelor fuldense în 898. S'ar putea impăca aceste deosebite arătări aplicîndu-se data adusă de Anonimus la cucerirea Transivaniei şi celealtă la acea a Panoniei.[192]

Nestor face în capul al II-lea o enumerare a popoarelor din rasa jafetică: „Waregii, Suedezii, Normanii, Goții, Ruşii, Spaniolii (Galitzani), Valachii (Volochi), Romanii (Rîmlieni, romînește vechiu, Rîmleni) Germanii (Nemtzi), Korliazii, Venețianii (Veneditzky), Francii (Friagovie)".[193] El cunoaşte deci tot atît de bine

[187] Nestor, par Louis Leger, Cap. XIX, p 19.

[188] Idem, p. 4.

[189] Idem, d. 8. Partea subliniată, neaflîndu-se de cît în douĕ manuscripte, este presupusă a fi fost interpolată de cătră copisti. D-l Franz Miklosisch au lăsat'o afară din ediţiunea sa a cronicarului rus, Viena 1860.

[190] Martin Cromer de origine et rebus gestis Polonorum Cap. XII: Polonorum atque Slavonum lingua non modo hi populi, verum etiam omnes qui sunt Italici generis Vlassi et Vlossi dicuntur, quod ipsum etiam argumento est Italicam hanc gentem esse."

[191] Rom. Stud. p. 80.

[192] Vezi şi Katona Hist. Crit. ducum, p. 186 ş. u.

[193] Nestor par Léger, Cap. I, p. 2. In acest cap. enumerarea este recedată de următorul lor: „lîngă marea Varegilor locuesc Varegii până la răsărit cătră moştenirea lui Sem, şi spre apus ei se întind până la ţara Englejilor şi a Valachilor". Această arătare face pe domnul Léger să înţeleagă sub Valachii din acest loc al Nestor pe Italieni. (Vezi Idem, p. 391). Insă atunci cum să înţeleagă spusele lui Nestor care arată că Varegii adecă Scanlinavii (Idem, p. 385) ar atinge spre apus până la ţara Englejilor şi a Valachilor? Suedia să se mărginească spre apus cu Italia!" Se vede deci cît de confuse erau cunoştinţele geografice a lui Nestor, şi deci ce valoare se poate pune pe şirul enumerărei sale.

pe Franci ca şi pe Romani, şi putea deci, să numească imperiul Francilor Carlovingiani cu termenul de Valachi, ci ar fi întrebuințat acel de Friagovie sau de Rîmliani, căci acest imperiu purta de la 800 şi de imperiu roman. Cît despre rîndul în care sunt expuse aceste popoare, de unde Rösler vrea să tragă un argument pentru aşezarea lor geografică şi înțelege sub Valachi pe Italieni, observăm că Nestor nu urmează în expunerea lui nici aşezarea geografică nici asemănarea națională; aşa el sare de la Ruși la Englezi, pentru a trece de la aceştia la Spanioli peste Franci, pe care nu-i aduce de cît la sfîrşit după ce au pomenit pe Valachi, Romani, Nemți şi Venețiani. Necunoscând el aşezarea popoarelor după cum era în realitate el arată numai numele lor care lovise urechile sale. Italienii nici nu fiinţau ca popor pe vremile lui Nestor, şi popora-ţiunile de căpetenie ale Italiei în acest timp erau tocmai Venețienii și Romanii pe care Nestor 'i cunoaşte şi 'i numeşte cu numiri deosebite.

Dacă este adevărat că Carol cel Mare cucerise Panonia asupra Avarilor în 797, oare aceste părţi nu schimbase stăpînul lor în decursul secolului care trecuse, și ascultau ele în 898 tot de împărăția Francilor? „Situaţia ţărilor dunărene se schimbase mult de la moartea lui Carol cel Mare şi nimicirea desăvîrşită a imperiului avar. Acuma confederația Slavilor Marahani sau Moravi stăpînea de pe înălțimea unde ca întemeiase scaunul puterii sale, şesurile de la nordul Dunării şi ţinea în cumpănă Francia răsăriteană. Carol cel Mare nu avuse drept urmaşi de cît nişte principi slabi care nu ştiură să ducă greutatea toiagului sĕu impărătesc, sau nişte copii ambiţioşi a căror împărecheri rupseră împărăția în bucăti".[194] Imperiul roman apoi fiinţa cătră sfîrşitul veacului al IX-lea tot atît de puţin ca şi regatul Francilor. Cel întăi încetase de a mai fi cu Carol cel Gros în 887 şi nu fusese încă reînfiinţat în legătură cu Germania prin Othon cel Mare (962). El fusese înlocuit în partea sa răsăriteană tocmai prin acest regat al Germaniei în persoana lui Arnulf din Carnitia. Unde se găseşte oare în această stare de lucruri cel mai slab motiv care să fi făcut pe Nestor a pomeni pe Francii imperiului carlovegian cu numele de Valachi? Nestor apoi zice respicat și în mai multe rînduri că Valahii se aşezase în mijlocul Slavonilor; el pare deci a fi fost bine ştiutor asupra acestei împrejurări. Nu e vorba numai cît de o stăpînire a Valachilor asupra ţerilor căzute mai apoi sub Unguri, dar de o năvălire a Valachilor ca popor în aceste ţări, de o colonisare a Valachilor aşezată aici în urma unei cuceriri. Francii însă nici odată n'au venit ca popor să se aşeze în Panonia. Carol cel Mare orînduise aici cîte-va comitate, ocîrmuite de Franci; dar coloniile pe care el le trimise aici erau „de obîrşie germană, ridicate din Bavaria sau slavone, aduse din Carnitia. Numerul lor aşezat aici deveni însemnat şi ast-fel se dădu naştere în jurul Vienei şi a muntelui Comagene unui sîmbure de poporaţiune teutonică.[195]

Cum dară să esplicăm într'un chip logic şi potrivit cu faptele istorice cunoscute tesa sprijinită de Nestor, că Valachii loviră pe Slavoni şi se aşezară în mijlocul lor, că mai tîrziu Ungurrii veniră peste dînşii şi supuseră domniei lor pe Valachi şi pe Slavi?

Trebue luat aminte că nu putem cere prea multă logică şi precisiune cronicarilor veacului de mijloc, şi că tocmai năzuinţa noastră de a esplica faptele aduse de dînşii potrivit cunoştinţele noastre actuale, poate să le dea un înţeles pieziş şi să inducă în eroare asupra adevăratului lor înţeles. Faptul adus de Nestor că Slavonii alungaţi de pe malurile Dunării de cătră Valachi, se aşazară pe acele ale Vistulei sub numele de Lechi, este una din acele gîcitori neesplicabile care îşi are obîrşia în cunoştinţele încurcate, legendele sau tradiţiunile fără temeiu, unite cu ştirile mai mult sau puţin sigure a le cronicarului rusesc. Rösler care găseşte tot atît de puţin esplicarea acestei relaţiuni, admite că a putut fiinţa printre Slavoni o tradiţie care punea în legătură emigrarea Slavonilor cătră nord cu cucerirea Panoniei.[196]

S'ar putea lua spusele lui Nestor drept o întunecată amintire a cucerirei romane şi a efectului ce această cucerire trebui să'l aibă asupra popoarelor sarmatice care locuia în alăturea cu Dacii.[197] Valachii lui Nestor

[194] A Thierry, Attila, II, p. 215.
[195] Thierry, Attila, II, p. 194.
[196] Rom. Stud. p. 31.
[197] Aceaşi părere este reprodusă şi de Dlugoss Historia polonica I, 1122: „Stephano Moldaviae Woiewodae apud Walachos mortuo, quorum maiores et aboriginarii de lItaliae regno pulsi (genus et natio Volscorum esse fuisse creduntur) veteribus dominis

nu pot deci fi de cît Romînii Transilvaniei, căci Ungurii au cucerit chiar de la început Transilvania, şi deci Valachii lui Nestor, cari nu pot fi în nici un chip Francii lui Carol cel Mare, trebue să fie numai decît poporul românesc. Nouă ni se pare că Schlözer are pe deplin dreptate cînd zice că: „aceşti Valachi ai lui Nestor nu sunt alt ceva decît acei pe care şi astă-zi 'i cunoaştem sub acest nume; cu cît mĕ îndeletnicesc mai mult cu cronicele ruseşti, cu atîta mă încredinţez pe fie ce zi despre acest fapt și retrag deci cele ce am spus mai sus.[198] Nu sunt nici Romani, nici Bulgari, nici Franci, dar chiar Valachi coboritori din vechiul şi marele popor al Tracilor, Dacilor şi Geţilor, cari au încă și astă-zi limba lor deosebită şi trăesc în numĕr de mai multe milioane, de și apasați în Moldova, Valachia şi Transilvania".[199] De aceeași părere este şi ultimul traducător şi comentator al lui Nestor, d-l Louis Leger.[200]

Mărturisirea lui Anonimus că Valachii s'ar fi aflat în Trannsilvania la venirea Ungurilor, capătă întărire şi dintr'o altă parte, încă mai neașteptată de cît cronica rusască. In poemul german Nibelungen se găsesc pomeniți Valachii printre popoarele care veniră să feliciteze pe Attila cu prilejul căsătoriei sale cu Crimhilda (cîntul 22). Poemul Nibelungenilor a fost turnat în forma acea în care îl posedăm noi astăzi cătră sfîrşitul secolului al XII-lea, 1190, şi manuscriptele cele mai vechi ce ne au pastrat această redacţiune sunt dintre anii 1210–1225. Acest poem însă nefiind de cît întrunirea cântecelor singuratice ce se aflau de mai nainte în gura barzilor germani, este învederat că părţile din care el s'a alcătuit, trebuie să fie mult mai vechi. Astăzi nu mai suntem în stare a deosebi data precisă a încorporărei în întregul seu a deosebitelor sale episoade. Infăţoşarea Peceneghilor şi a Polonilor la curtea lui Attila este un achronism învederat, adaos prin vre un cântăreț de tîrziu. Oare tot astfel s'a petrecut lucrurile cu Romanii. Fost-au ei introduşi în poem în acelaș timp cu popoarele în tovărășia cărora i împreunează poemul în forma sa actuală sau sunt ei contimporani a arătărei lui Attila în cercul cînturilor germane, fără îndoială una din părţile mai vechi ale epopeei. In nehotărirea în care ne pune această întrebare, trebue să căutâm data cea de pe urmă cînd a putut intra Romînii în poemul Nibelungenilor. Este afară de îndoială că chiar dacă am presupune răsăritul Europei cu cunoscut Germanilor, cruciatele au trebuit să-i pună în cunoştintă mai apropiată cu etnografia Europei răsăritene, și este de crezut că această nouă cunoștință împinse pe unul din cîntăreții mai de apoi ai poemului a îmbogăți nomenclatura naţiunilor care se înfăţoşază la curtea lui Attila. In timpul cărei cruciate însă a putut spiritul german să dobîndească aceste noue cunoştinţe? Fără îndoială că în timpul celei întăi (1096) sau cel mult în al celei a doua (1146), căci cea a treia, condusă de impĕratul Frideric Barbă-roșă, (1188-1190) este prea apropietă de data redacțiunii definitive a poemului.

Apropierea Valachilor şi a Polonezilor îndegetează o vecinătate a acestor popoare; de asemine cu țara Kievului şi Peceneghii. Cît despre Ruși şi Greci acestea sunt popoarele cele mai îndepărtate, care nu lipsiră nici ele a veni să curtenească pe Attila. Ducele *Ramunc al ţĕrii valace* nu este alta de cît numele poporului Romîn, dat capului său. Germanii aud tot deauna sunetele nasale, care lipsesc în limba lor, ca şi când ar fi urmat de un *g* sau *c*. Aşa în dicționarul conversațiunii a lui Meyer 1875 găsim pronunțarea numelor franceze sfîrşite în *an*, *on* arătate pe nemțește prin *ang*, *ong*, spre exemplu: Florian (sprich: Floriang); flacon (spr: flacong); Melun (spr: Melung). de asemenea şi numele de Romîn, care este cu totul nasal, a devenit în transcrierea germană Ramunc. Acest nume pe care Nibelungen îl dau capului nației Valache, nu se află de cît la nordul Dunărei; Romînii din peninsula Balcanilor se numesc tot deauna pe sine Armîni.

Aceste trei isvoare atît de deosebite concurgînd într'un chip aşa de deplin a dovedi fiinţarea Romînilor la nordul Dunării înaintea secolului al XIII, arată că lipsa absolută de pomenire a acestui popor ca locuind

---

et colonis Ruthenis, primum subdoli deinde abundante în dies multitudine per violentiam expulsis, illam occuparunt în Ruthenorumque ritus et mores quo facilior proveniret occupatio a propriis degenerantes transmigrarunt."

[198] Nestor, Russische Amalen în ihrer slavonischen Grundsprache von L. A. von Schlözer, Gött. 1805, II, p. 30, unde el crede că Valachii lui Nestor ar fi Italieni. Rösler citează numai cît părerea cea d'intăiu a lui Schlözer; pe aceasta de a doua, prin care Schlözer revine asupra ci, o trece sub tăcere.

[199] Nestor par Léger p. 391. Numai cît Valachii din cap. I susţine că ar fi Italienii dar şi aceasta fără cuvînt.

[200] Idem, III p. 144.

în Dacia până la acest secol nu se află de cît în mintea acelora ce au interes a nu'l afla aicea.

Să trecem la autorii bizantini:

Cinamus în epitomele sale raportează faptul următor, care s'ar fi petrecut pe timpul impĕratului Manoil Comnen, în anul 1161: În una din numeroasele sale expediții în protiva Ungurilor, pentru a putea mai ușor înfrînge pe duşmanii sei „El trimise pe Alexios cu o mare armată contra Dunării, prefăcîndu-se că ar voi să lovească pe Unguri iarăşi prin locurile obicinuite. Leon Bataţe cu o armată tot aşa de mică, *care numera mai ales un numĕr însemnat de Valahi care se zic a fi colonie ilalică, fu trimis pentru a cădea asupra Ungurilor din o altă parte, despre Marea Neagră, unde ei nu fusese nici o dată loviți*. Conform cu acest plan ajunse la Dunăre şi spăria necontenit pe Unguri, prefăcîndu-se că ar vrea să treacă fluviul, în timp ce Bataţe căzînd asupra lor din părţile de cătră Marea neagră, pustii totul în calea sa, ucigînd un mare numĕr de oameni, şi luînd tot pe atîta în robie şi se întoarse înapoi încarcat cu prăzi. Impăratul vroind însă să dea Ungurilor şi o a treia lovitură, trimise încă o armată care înaintă mai cătră nord în direcțiunea Tauro-Sciţiei sub conducerea lui Lamparda şi N. Petralifa".[201] Rösler care citează numai partea subliniată[202] pentru a-i putea da, astfel dislipită, înțelesul ce 'i convine susține că Valachii lui Cinnamus erau din peninsula Balcanului, cărora singur impĕratul putea să le ordone să ia parte la luptă, căci el n'ar fi avut nici un drept a face aceasta pentru Valachii de această parte a Dunării, dacă ei s'ar fi aflat aici. O analisă acestui loc în întregul său, ne va descoperi cu totul alt ceva. Ungaria trebuia să fie lovită din trei părţi de o dată: prin locurile obicinuite, din partea Mărei negre şi prin Tauro-Sciţia. Locurile obicinuite sunt prin sud, trecînd Dunărea şi Sava, pe unde în nenumărate rînduri vedem pe Bizantini resboindu-se cu Ungurii.[203] Tauro-Sciţia nu este alt-ceva de cît Galiţia.[204] Partea dinspre Marea Neagră trebuia deci să se afle între aceste două puncte extreme, şi fiind că după cum arată Cinnamus lovirea trebuia să vină din spre Marea neagră, este învederat că el avea în vedere Moldova şi trecătorile Carpaților din aceste părți (bună oară pasul Oituzului), pe unde Ungurii nu fusese nici odată loviți. Insă tocmai în această armată se afla mulțimea cea mare de Valachi. Ei se alipiră deci de la sine pe lîngă armata lui Bataţe, pentru a combate pe Unguri care silise pe mare parte din acest popor, prin cucerirea Transilvaniei, a se coborî pe laturile exterioare ale Carpaţilor, lucru pe care vedem că '1 fac şi mai tîrziu.

Cum se poate atunci trage din acest loc înțelesul pe care Rösler vrea să'l scoată din el, că Valachii de care e vorba ar fi fost acei ce locuiau la *Bizia, Anchialos prin jurul Constantinopolei în prajma Mării negre*?! Pentru ca corpul lui Bataţe să vină din acele regiuni, ar fi trebuit să treacă şi el Dunărea, și Cinnamus zice respicat tocmai din potrivă cînd arată că acel ce lovea pe Unguri la Dunărea era Alexios, și că deci celo-lalte două expediții erau la nordul fluviului. Al treilea corp de armată a lui Lamparda, fiind tocmai în Galiția, unde se putea găsi alt loc pentru a ataca pe Unguri, şi anume din spre părţile Mării negre, decît în Moldova ?[205]

Mai sus am găsit pe Rösler trecînd sub tăcere un loc însemnat pentru descoperirea adevĕrului în întrebarea cu care ne îndeletnicim. Aici îl vedem ciuntind un altul pentru a scoate din el un înțeles cu totul deosebit de acela pe care 'l are într'adevĕr. Dacă era convins de dreptatea tesei sale, erau oare de lipsă atare mijloace pentru a o întemeia?

Un alt autor bizantin, contimporan lui Cinnamus, acelaşi Choniates pe care l'am întrebuințat mai sus pentru a limpezi întrebarea statului valacho-bulgar, ne-a păstrat o aratare încă mai precisă asupra aflării Romînilor la nordul Dunării, tocmai pentru epoca în care ea este tăgăduită. Sevastocratorul Andronic Comnen, fiind închis pentru că uneltise o răscoală în contra nepotului seu impĕratului Manoil Comnen ajunge a

[201] Cinnamus, Epitome, Bonn. p. 260.
[202] Rom. Stud. p. 85.
[203] Cinnamus p. 12, 119, 131, 217, 222, 239 etc.
[204] Ibidem p. 115
[205] D. Hasdeu, Istoria critică a Romînilor, Bucureşti, 1874 I, p.

scăpa din închisoare (1167) şi voi se fugă în Galiţia; „el întrase acum în hotarele acestei ţări şi se credea ajuns în un loc de scapare, cînd fu apucat de cătră nişte Valachi, care prinsese limbă despre fuga lui, şi 'l înapoiră la impĕratul"[206]. O interpretare este aici cu neputinţă; nici măcar nu se poate înţelege sub numele de Γαλτεα oraşul Galaţi, căci Nicetas vorbeşte de hotarele acestui loc, şi autorii bizantini pun Γαλτεα între părţile Rusiei mici. Nefiind însă cu putinţă de a se desface de Nicetas în chipil îndemănatec precum se urmează cu Anonimus, d-l Hunfaley nu găseşte în acest loc alt-ceva de cît „o dovadă că imigrarea Valachilor de această parte a Dunăre, la Cumani, începuse încă înaintea epocei lui Petru şi Asan".[207]

Aiurea el susţine tot cu atîta convingere : „că ar fi afară din îndoială că aceşti Valachi nu sunt locuitori vechi din Galiţia, coborîtori ai colonilor romane".[208] Nu cumva ar fi oare şi aceştia Franci de ai lui Carol cel Mare rătăciţi până aicea?

Nicetas spune că Andronic fu prins îndată după ce trecu hotarele Galiţiei. Dacă am putea determina până unde se întindeau aceste hotare, din partea Moldovei, am găsi cu aproximaţie locurile pe unde hălăduiau Valachii. Un document din 1134 ne dă mijlocul a o face. In acest document se vede un principe al Bărladului Ivancu Rotislavovici „atţrnător de tronul Galiţiei", care orîndueşte negoţul principatului sĕu şi dă numele a trei oraşe ce s'ar afla în el: Tecuciu, Bĕrlad şi Galaţi.[209] Acest principat al Bĕrladului fiind vasal al celui de Galiţia, trebuia să'i fie vecin şi se întindea după toate probabilităţile până din sus de Tecuci. Hotarele Galiţiei în Moldova erau deci în aceaşi regiune. Nu este vorba deci precum crede d-l Tomaschek de Romînii care ar locui lîngă Nistru în Galiţia, ci de Romînii din Moldova aşezaţi aproape în aceleaşi locuri pe unde găsim că au trecut armata lui Batatzes în Transilvania, însoţită fiind ea de o mulţime mare de Romîni. Aceste douĕ notiţe se sprijin deci una pe alta.

Cît despre Kekavmenos, pe care l'am analisat mai sus, el nu conţine nişte date în destul de lămurite pentru a fi întrebuinţat cu folos.

VI Documentele.

Cum se face însă de Romînii nu sunt pomeniţi cel puţin în documentele care se rapoartă la Transilvania înainte de veacul al XIII-lea? La această întrebare pusă de protivnicii stăruinţii Romînilor în Dacia, vom respunde printr'o alta. Se află oare multe documente asupra Transilvaniei înaintea acestui veac? Cel mai vechiu este din 1165 şi chiar al 5-lea din şirul lor conţine o dovadă învederată despre aflarea poporului nostru în Transilvania.

Acest document este din anul 1197 şi porneşte de la regele Emerich, care dăruеşte o stăpînire bisericii sf. Martin din Orod; documentul arată între altele şi hotarele acelei posesiuni în modul următor: „are deci de margine în partea meridională *Fequetee*; de aici merge pe drumul cel mare la *Hegesholmu*".[210] Acest cuvĕnt de pe urmă conţine dovada de care e vorba. El este alcătuit din douĕ părţi: cea d'întăiu ungurească: Heges, dela Hegy, munte, deal; a doua romînă, holmu =deal, formă dublă aspirată din culme, de la latinescul, deal.[211]

---

[206] Nicetas Choniates, Bonn. p. 171.

[207] Ethnographie Ungarns p. 348. Rösler nu cunostea acest loc, sau cea ce este mai de crezut l'a trecut sub tăcere.

[208] Die Rumănen und ihre Ansprüche, p. 80.

[209] Acest preţios document este proprietatea D-lui Antioch Cantemir Rolsky din Podolia rusească. El a fost publicat pentru întăia oară de d. Hasdeu în foia Instrucţiunea publică, 1860, No. 1. Compară Rösler, Rom. stud. p. 323 nota 3 şi Pie, Ueber die Abstammung der Rumănen, p. 107, nota 15.

[210] Teutsch und Firnhaber Urkundenbuch zur Geschichte Siebenürgens, Wien 1857, p: 6: „in meridionali parte habent metam super Fegeutee, deinde protenditur per magnam viam ad Hegesholmu".

[211] Sunt mai multe localităţi cu acest nume în România: *Holmu* sat în jud. Romanului, com. Vovrieştii; *Holmu* sat în jud. Iaşi, com. Hoiseştii; *Holmu* în jud. Vaslui, com. Drăguşeşti, (vezi *Frunzescu* dicţionar topografic al României, Bucureşti 1872). In Transilvania aflăm satele: *Criholma, Cohalmu.* Romînii din Transilvania au cuvântul *hîlmu,* rădicătură, movilă. Compară lat. culmen. *ital.* colmo, *milan.* colina, sp. culmbre. *port.* cume. *vsl.* Hulm, pol. chelm. Ungurii deci au împrumutat de la Romîni cuvĕntul lor *halom,* movilă de hotar. In limba romînă acest cuvĕnt se ţine de o întreagă familie, pe cînd în ungureşte el este cu totul isolat. In această limbă nu există nici un cuvĕnt cu formă şi înţeles analog, în cît să lese a presupune că ar fi de origină

Ungurii, auzind pe Romînii acelui timp numind acel deal *holmu*, nu înțeleseseră ce însamnă cuvântul şi, luîndu'l drept nume propriu, i aninară apelativul *Heges* formînd numele *Hegesholmu* adică *dealul holmului*, ceea ce în ungureşte ar alcătui o tavtologie. O altă împrejurare care întăreşte romănismul cuvĕntului este finala *u*, care nu este de cît articolul romănesc postpus, prescurtat din *ul* în *u*, după cum aceasta se obicinueşte adese-ori chiar astăzi, cînd se zice *omu* în loc de *omul*, *calu* în loc de *calul*.

Nu trebue să ne mirăm că de şi unele din cele mai vechi documente a le Transilvaniei, conţin delimitări de moşii,[212] deci numiri geografice, acele de obîrşie romănească să fie aşa de rari. Ungurii au pus în toate timpurile în lucrare maghiarizarea a tot ce-i încunjoară. Ei dau deci tuturor locurilor, apelor sau dealurilor numiri ungureşti. Aşa găsim mai tîrziu chiar o sumă de documente în care se pomenesc sate, ce se zic a fi romăneşti, sub denumiri ungureşti, şi nu este de admis că ele să nu fi avut pe lîngă numele lor oficial maghiar şi unul naţional al poporului care locuia, dar care nu este amintit în document. Ast-fel un act din 1360 pomeneşte despre; "villas *olachales,* Zalatina, Harpatokfalva, Kapaesfalva, Drzefalva, Hernershaza et Sugatugfalva: şi un altul din 1387 aminteşte: "*possesiones nostras valachales*, Kerepecs, Lafalva, Sztanfalve, Zavidfalva, Kathonega, Ardanahaza, medencze, Draga-Bartfalva et Sandorfalva.[213] Numai vr'o douĕ din aceste nume trădau originea lor slavonă sau romînă precum Zalatina sau Kapacsfalva; toate cele-lalte apar ca necunoscute, învestmîntate în haina cea ungurească. De aceea spre esemplu găsim în unul din aceste vechi documente asupra Transilvaniei pomenită cîmpia *Kereztes* sub acest nume unguresc şi nu sub acel de *Pratul lui Traian* pe care îl purta încă de la colonisarea Daciei şi sub care este şi astăzi cunoscută la Romîni.[214] In genere în toată colecţia lui Teutsch şi Firnhaber în care se cuprind 230 de documente şi mai multe sute de numiri geografice, cu greu se vor găsi 30 de numiri de obîrşie romînă. Acest nume *Hegesholmu* a scăpat ca prin minune de potopul numirilor maghiare ce s'au revărsat asupra Transilvaniei, şi au păstrat până în zilele noastre una din dovezile cele mai învederate despre existenţa Romînilor în această ţară la venirea Ungurilor; căci aceştia cât-va timp după ce cucerise Transilvania, numesc cu un nume romănesc un deal, care nume fără îndoială că a trebuit să'l primească cu mulţi ani mai înainte, de la un popor aşezat în împrejurimi.

Romînii sunt pomeniţi chiar sub numele de *Valachi* pentru întăia oară în un document din 1222 şi anume ca locuind partea sudică a ţării, din jos de ţara Bărsei, în munţi, lucru de care pare a se mira Rösler, dar care nu este de cît prea firesc întru cît Romînii locuiau partea muntoasă a ţĕrii, după cum am arătat'o până aici şi vom avea prilejul s'o mai dovedim încă şi în paginile ce urmează.

Se crede a se fi descoperit o dovadă învederată despre lipsa de poporaţie indigenă în Transilvania, la venirea Ungurilor, într'un document din 1211 prin care regele Andreiu II dă cavalerilor Teutoni ţara Bărsei, pe care o numeşte „deşartă şi nelocuită".[215] Protivnicii stăruinţei Romînilor în Dacia, care pun în lucrare o critică din cele mai migăioase, îndată ce este vorba de un text contrar teoriei lor, par a uita până şi principiile criticei celei mai elementare şi cu prilejul acestui document, după cum i-am vĕzut procedînd în tot-dea-una unde află vre-un loc ce se potriveşte cu ţinta ce urmăresc. Era cu toate aceste prea uşor de a se convinge că acest loc din documentul citat, nu putea fi luat după cuvĕnt. Intr'adevăr actul papei Honorius întăritor donaţiunei, de şi reproduce această calificare a pămăntului de „deşert şi nelocuit", adaugă cîte-va rînduri mai jos

---

maghiară. Este numai cuvĕntul *holmi* care însamnă *cîte ce-va.* Dar chiar cînd s'ar admite că românescul *holmu* vine de la ungurescul *halom* încă dovada pe care voim s'o deducem din *hegesliolmu* n'ar fi întru nimic atinsă, întru cît acest nume conţine forma românească a cuvĕntului, *Hegesholmui* cu articolul postpus şi nu acea ungurească, *hegeshalom,* care cu toate aceste ar fi fost mult mai firească într'un document unguresc. Comp. Fekete holmu în *Fejer N,* 2, p. 164, anno 1274 şi VII, 4 p. unde Fejer explică acest cuvĕnt pe ungureşte prin Fekete *ha-lom.* Până acuma această dovadă nu fusese băgată în samă. Se credea că cea d'întăiu amintire a Romînilor s'ar fi aflînd într'un document din 1222. Vezi mai jos.

[212] D.e. Teutsch und Firnhaber, Nr. X p. 8 anno 1211, Nr. XV, p. 13. a 1219.

[213] Cel întăiu 1360 conţinut în *Fejer,* Codex diplomaticus regni Hungariae, IX, 3, p. 159; cel al doilea 1387 în *Duliscovitz,* citat de *Pie* Abstammung der Rumaenent p. 148 nota 29.

[214] Teutsch und Firnhaber p. 2. Trauenfeld Geographischer Lexicon Siebénbürgens, Wien 1839. s. v. Kereztes. Vezi şi mai jos, Cap. VII, Toponimia.

[215] Teutsch und Firnhaber, p 9: „terram Borza nomine–licet desertam et inhabitatam."

că: „*oamenii care ar locui pământul în momentul donaţiunii să fie scutiţi de ori-ce sarcini*“. Aceiaşi contrazicere este conţinută în alte două documente aproape contimporane şi care se referă la aceiaşi dăruire.[216] Toate aceste documente dovedesc fără nici o îndoială că ţara Bărsei era locuită atunci cînd a fost dată şi anume de o poporațiune alta de cît cavalerii.

Este deci învederat că ţara concedată cavalerilor Teutoni era departe de a fi fost lipsită de poporaţie. In afară de aceste să vădește din documente contimporane că înconjurimile ei erau locuite şi anume tocmai de Valachi. Ast-fel un document din acelaş an cu confirmarea papei Honorius, vorbind despre drepturile încuviințate cavalerilor Teutoni, spune că li s'au concedat a nu plăti nici o dare cînd vor trece prin pămînturile Secuilor sau ale Valachilor.[217] Actul de întărire al papei Honorius vorbeste despre o altă moşie *Cuteburc* adaosă de Andreiu către donația anterioară a țărei Bărsei şi dă acestei moşii ca margine ţara Valachilor, care era deci un ținut bine determinat.[218]

Prin urmare chiar alăturea cu ţara Bărsei, se întindea de o parte ținutul Secuilor, de alta acel al Valachilor. Fiind că documentele constitutive ale donației vorbesc de o poporație de baştină a țărei Bîrsei în momentul chiar cînd a fost dăruită, această poporație nu putea fi de cît romînă sau secuiă, asemenea aceleia care locuia în ținuturile mărginaşe. Trebue deci mai mult de cît bună vroință pentru a găsi în acest document ceea ce Rösler şi D. Hunfalvy cred a fi descoperit, o dovadă că ţara concedată cavalerilor Teutoni era pustie, pentru a putea aduce acolo pe Unguri şi pe Nemti înaintea Romînilor.

Noi credem din potrivă că vom putea stabili cu ajutorul documentelor şi a celor lalte isvoare studiate până aici că Dacia, departe de a fi deşartă de oameni, bine înțeles de obărşie romînă, numěra o poporație îndestul de însemnată de această rasă, care locuia de ambele părţi a le Carpaților, începěnd de la Porţile de fer, de a lungul Valachiei şi a unei părţi din Moldova, până prin actualul ținut al Bacăului, precum şi în centrul Transilvaniei.

Documentele analisate mai sus vorbiau de Valachi cari ar fi locuit un ținut din regiunea Braşovului, în megieşie cu ţara Bărsei. O altă regiune locuită de Romîni se întindea către cea laltă parte a Transilvaniei, pe lîngă Sibiu, unde se aşezase cei d'întăi colonişti germani şi cărora regele Andreiu II reînoeşte în 1224 privilegiile încuvințate de către naintaşii sěi cînd zişii Germani veniră să locuiască Transilvania.[219] Documentul de care este vorba poartă numele de Andreanum şi conţine între altele voia dată de rege coloniştilor de a întrebuinţa spre folosul lor pădurea Blachilor și a Cumanilor împreună cu acei Blachi și Cumani.[220] Nu este cu putinţă de a determina astă-zi într'un chip lămurit pe unde se întinde numita pădure. D-l Teutsch o aşază lîngă Olt; d-l Hunfalvy în partea Sibiului.[221] De samă este însă împrejurarea că această pădure a Valachilor era aşezată în o cu totul altă regiune de cît districtul Valachilor pomenit în documentul din 1222, de unde se adevereşte existența Romînilor într'o altă parte a Transilvaniei.

O a treia pomenire a Valachilor, tot în regiunea Sibiului ne a fost păstrată într'un document din 1223. Acelaşi rege anume Andreiu dărueşte mănăstirei Kirch o bucată de pămént pe care o ia de la Romîni.[222] D-l Hunfalvy care nu poate tăgădui acest fapt, observă că Valachii aceştia nu se aşezase acolo de cît vremelnic

---

[216] Teutsch und Firnhaber, Nr. XIX, p. 20, anno 1222: „quandam terram nomine Burszam tunc desertam et inhabitatam–ad hoc homines qui terram ipsam inhabitabant quando dicta donatio facta fuit vobis“. Nr. XIV, p. 11, anno 1213: „terra Borza vacua et inhabitatam–universis ejusdem terraae incolis, presentibus et futuris“. Nr. XIV, p. 12, a. 1218:, „terram de Burza vacuam et inhabitatam – decimas ipsius terrae ab eis incolis tam futuris quam presentibus exsolvendas“.

[217] Teutsch und Firnhaber, Nr. XVIII p. 18, a. 1222: „Item concessimus quod nullum tributum debeant persolvere, nec populi eorum, cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blacorum“.

[218] Id Nr. XIX, p. 20, a. 1222: „Cuteburc–que procedit usque ad terminos Blacorum“.

[219] Asupra acestor două colonizări germane deoscbite ale Transilvaniei, vezi Teutsch, Geschichte der siebenbiirger Sachsen, Leipzig 1874, I, p. 14–16.

[220] Teutsch und Firnhaber, Nr. XXVIII, p. 30, a. 1224: „silvam Blacorum et Bissenorum cum aguis usus comunes exercendo cum praedictis Blacis et Bissenis eisdem contulimus“.

[221] Teutsch, Geschichte der sieb. Sachsen, I p. 80; Hunfalvy, Ansprüche, p. 85.

[222] Teutsch und Firnhaber, Nr. X.XIII, p. 24 a. 1223: „Monasterio de Kirch–confirmamus în praesenti privilegio terram guam primo eidem monasterio contuleramus, *exemptam de Blaccis.”* D-l *Pic,* Abstammung, p. 164, rapoartă locul „exemptam de Blaccis" la scutirea de dreptul romîn. (?)

(zeitweilig). Pe ce 'şi întemeiază părerea sa, uită însă a ne spune. Nouă ni se pare contra că dacă regele ie de la Valachi o bucată de pământ pentru a înzestra mănăstirea amintită, aceasta dovedeşte pe deplin că Valachii trebuiau să o posede mai înainte, deci erau aşezaţi pe ea. In 1252, după năvălirea Tătarilor întîmplată în 1241, aceşti Valachi care locuiau teritoriul mănăstirei Kirch sunt pomeniţi din nou; regele Bela IV dărueşe unui Secuiu moşia Szek care era cuprinsă între Saşii din Barasu, Secuii din Sepsi, şi Valachii din Kirch.[223] D-l Hunfalvy, uitînd că a întîlnit pe aceşti Valachi încă în anul 1223 în acelaş loc gîndeşte că „poate aceşti Valachi s'au stabilit aici după năvălire.

Un document din 1247 ne va arăta încă alte teritorii locuite de Romîni la începutul veacului al XIII-lea, teritorii aşezate pe laturea meridională a Carpaţilor din partea Valachiei. Regele Bela IV pentru a apăra ţara lui de reîntoarcerea năvălirii mongole, care pusese în o cumpănă aşa de grea statul unguresc, vroeşte să aşeze pe marginile Transilvaniei din spre Muntenia pe cavalerii Sfintului Ioan din Ierusalim. Prin actul sĕu de donaţie el dispune în favoarea lor de ţara Severinului şi de cele doue Knezate a lui Ioan şi a lui Farcaş care se aflau acolo, până la rîul Olt, necuprinzănd în această donaţie ţara Voivodului Valach Linoy (sau y), pe care o lasă Valachilor precum o avuse şi până acuma. Dincolo de Olt el concedează cavalerilor toată Cumania scoţînd earăsi afară ţara voevodului Valach Seneslau pe earăşi spune că o lasă Valachilor precum o stăpănise mai nainte.[224] Romînii deci posedau pe coasta meridională a Carpaţilor mai multe principate, care corespund tocmai cu aşezările lor pe partea nordică a acestor munţi şi anume acei de dincolo de Olt cu Romînii Transilvaniei din regiunea Sibiului acei din Valachia mare cu fraţii lor de peste munţi din regiunea Braşovului. Găsim deci ambele laturi ale Carpaţilor locuite de Romîni.

Dacă urmărim cercetările, mai dăm peste Romîni ce ar locui tot intr'acel timp partea cea mai răsăriteană a lanţului carpatin, acolo unde aceşti munţi întorcindu-se deodată către nord încep a alcătui marginea despărţitoare a Transilvaniei de Moldova. O bulă papală din 1234 pomeneşte cxistenţa Valachilor în episcopatul Cumanilor. Papa spune în ea că ar fi aflat că în zisul episcopat ar locui nişte popoare ce se numesc Valachi, care de şi s'ar considera de creştini, nu primesc sfintele taine de la Episcopul Cumanilor, ci de la nişte pseudoepiscopi ce se tin de ritul grecesc, şi atrag chiar la religia lor pe Unguri, Sasi şi alţi ortodocşi.[225] Este învederat că aici este vorba de o masă mai mare de Valachi, de vreme ce ei au episcopii lor și sunt în stare chiar să atragă la ritul lor elemente străine.

Episcopatul Cumanilor era acelaşi care mai din vechi se numea al Milcovului, aşazat pe părăul cu acelaş nume, între ţinuturile Putnei şi al Rîmnicului. Asupra acestei episcopii al Milcovului avem un document din 1096, în care Laurentius, episcopul ei, cere ajutor de la Secui pentru a repara biserica cea întemeată de străbunii lor şi care acuma era ruinată.[226] Pe la 1228 Robertus Strigoniensis archiepiscopul Ungariei institue în această episcopie un scaun menit cu deosebire pentru întoarcerea Cumanilor la crestinismu şi schimbă numele acestei episcopii din acea a Milcovului în acea a Cumanilor. Secuii, întemeitorii ei, se supără pentru

[223] Teutsch und Firnhaber Nr. LXVIII, p.70 a.1252: „terram zek, terras Olachorum de Kircz, Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus existentum".

[224] Fejer IV, 1, p. 447: „damus et conferimus illi et per eum dictas domui totam terram de Zewrino cum alpibus, ad ipsam pertinentibus pariter cum kenezatibus Ioani et Farcasii usque ad fluvium Oltae, excepta terra Kenezatus Lyrtioy (Pr. Lynioy) voivodae, quam Olachis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt. –Ad haec contulimus praeceptori ante dicto–a fluvio Oltae et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra Zevrino superius sunt expressae, excepta terra Szeneslai voivodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt".

[225] Fejer III, 2, p. 850: „In Cumanorum episcopatu sicut accepimus quidam populi qui Valachi vocantur existunt, qui etsi censeantur Christiani, Romanam ecclesiam contemnentes, non a venerabili patre nostro, episcopo Cumanorum, sed a quibusdam pseudoepiscopis, graecorum ritu tenentibus universa recipiunt sacramenta, anonulli de regno Unguriae tam Ungari quam Teutonici et alii ortodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis, quasi populus unus factus cum eisdem Valachis, eo contempto, praeimissa recipiunt sacramenta." Comp. Pic, Abstammung p. 114 nota 26.

[226] Hasdeu Arhiva istorică I, 1, p. 59. (reprodus după Benkő, Milcovia): „Laurentius în die nomine Ecclesiae–Milcoviensis minişter, presbyteris Siculorum de Kecsd, Orbou et Scepus–salutem în omnium Salvatore. Sicut fraternitatibus vestris–traditum fuerat a domino Michaele, bonae recordationis praedecessore nostro et sedis huius vero restitutore usque hodie în finem non perductum, qualiter collecta undique ...in aedificationem sedis et sanctae ecclesiae universum populum hortarentur meminisse hanc . ecclesiam prisco tempore, cuius memoriam rerum alterationes prope deleverunt, pro se cum pro suis anttiquis parentibus fundatamet duris temporibus conservatam etc.–dominae incarnationie MXCVI."

această schimbare a titlului bisericei lor şi sunt mustraţi de noul episcop Teodoric, cu următoarele cuvinte: „Ce vă supără schimbarea numelui, cînd episcopatul rămăne cu aceaşi raţiune şi virtute către naţiunea voastră? Au în biserica lui Christos nu s'au împăcat să pască alăturea lupul şi cu mielul; pentru ce oare nu şi Secuiul cu Cumanul şi Valachul?“[227] Din acest loc al scrisoarei lui Teodoric către decanul Secuilor se dovedeşte fără îndoială că episcopatul Cumanilor, în care se pomenesc Valachi de mai multe documente, era aşezat în colţul sudic răsăritean al Carpaţilor. Acest episcopat însă se întindea şi în Moldova până la Siretiu, căci călugărul Rogerim dă acest rîu ca margine orientală a episcopatului.[228] Aceşti Valachi ai episcopatului Cumanilor nu locuiau însă numai cît pe laturea Carpaţilor din spre Marea neagră ci şi în munţii Transilvaniei alăturea cu Secuii, de către care ei fură mai tîrziu desnaţionalisaţi. Ast-fel Simon Kesa, cronicarul unguresc (1285), ne spune că Secuii, rămăşiţi de a le Hunilor, ar fi locui la marginile ţării în munţi, unde amestecaţi cu Valachii, ar fi împrumutat de la aceştia literile lor.[229]

Toate aceste disposiţiuni pe care regii le iau în privirea Valachilor dovedesc într'un chip neîndoelnic că acest popor era privit ca supus de-a-dreptul către autoritatea regală, cît timp el locuia ţinuturile sale particulare. Dacă din contra îşi strămuta aşezările sale pe pământurile nobililor sau ale bisericilor, el devenea, după dreptul feodal, care predomnia în acel timp în Ungaria ca şi în apusul Europei, supus proprietarilor moşiilor pe care se stabilea; începea a plăti acestora dăjdiile feodale fiind scutit de acele către fisc. Regele însă avea interes ca Valachii care s'ar afla pe pământurile nobililor sau ale altor proprietari să fie întruniţi pe domeniul sĕu regal, unde ei ar păstra ca şi în ţinuturile lor particulare caracterul de supuşi regeşti. Dacă aceşti Valachi ce s'ar afla pe pământurile nobililor n'ar fi fost de mai înainte supuşi ai regelui, ce drept ar fi avut acesta a ordona ca ei să fie adunaţi pe domeniul sĕu şi încă cu întrebuinţarea puterei în caz de opunere?

Dacă însă documentul adus de d. Hunfalvy nu dovedeşte nimic în contra aflării Romînilor în Transilvaia, un altul, care tocmai a fost lăsat la o parte de publicistul ungur, arată dinpotrivă că Romînii erau foarte numeroşi chiar în acel timp în vechia Dacie centrală.

In anul 1260 Otocar regele Boemiei îndreaptă către papa o scrisoare care 'i spune că în armatele lui Bela şi Stefan V regii Ungariei, pe care le au combătut, se aflau numeroase trupe de Cumani, Unguri, Slavoni, Secui şi Valachi.[230]

Eată cum înţelege d-l Hunfalvy să scrie istoria! Cu ajutorul unor interpretări ca acele pe care le-am însemnat în mai multe rénduri şi mai punénd la dos documente importante, D-sa ajunge la prea poetica încheiere că Romînii ar rea până la această epocă în Transilvania „ca nişte nouraşi pe un cer azuriu“.[231]

Aceste sunt însă documentele cunoscute, a căror analisă trebuia numai cît din nou întreprinsă, întru cît ele n'au fost nici odată studiate în mod obiectiv, pentru a scoate din ele cele ce conţin asupra Romînilor. Apoi ele nu a fost puse în legătură unele cu altele ci a fost tot deauna amintite în chip despărţit, în cît se înţelege că perdeau ast-feliu cea mai mare parte din puterea lor doveditoare. Există încă o amintire basată pe documente autentice, asupra căreia au atras luarea aminte, după cît ştim pentru prima oară d-l Hasdeu, cel mai adînc cunoscător al izvoarelor istoriei romîne, care este estrasă din un manuscript al biblioticei museului din Pesta; aceasta sună ast-fel: „Fiii acestui Urcund, *Negrilă şi Radomir*, se zic a fi fost strebunii familiei Tomay-aga, Valachi nobili din Bărsa. Spre a cărui dovadă autentică aducem extractul protocolar al

[227] Teutsch und Firnhaber, No. XIII, p. 45, a. 1228: „Quid vobis officit nominis mutatio, eadem manente episcopatus erga vestram nationem ratione et virtute? Nonne în ecclesia Christi lupum et agnum una pasci convenit. Quidni etiam Siculum cum Cumano Olachoque ?“ Comp. Katona, Hist. Crit. V, p. 526.

[228] *Schzoandtncr,* Scriptores rerum hungaricarum 1 p. 302: „Bochetor autem cum aliis regibus flumen qui *Zerecli* (Siretiu) dicitur trauseuntes pervenerunt ad terras episcopi Cumanorum.“

[229] Simon Kesa ed. Endlicher, p. 62: „Isti Zatuli, Ilunnorum sunt residui–insimulque Panonia couquesta parteim în ea sunt adepti non tamen în plano Pannonie, *sed cum Blacchis în montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis conmixti litteris corum uti perhibentur“.*

[230] Fejer IV, 3, p. 15: „quod adversus innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Valachorum, Bezzeninorum et Ismaelitarum–gessimus“.

[231] Ansprüche p. 85.

comitatului Maramureşului care spune: că coborîtorii familiei Tomay-aga, produc în anul 1763 înaintea judecătoriei fireşti a comitatului recunoaşterea lui Kenderes de Malomcomitele comitele aceluiaş comitat din 1445 în care Petru, Mandra, Kosyta, Sandrinus, Nicolau Pap şi Nicolau de Viso vedesc că primii lor părinți numiți Negrilă şi Radomir *dobăndise încă de la Sf. Stefan numirea în knezatul Vizăului*".[232] Că este vorba de Romîni se vede afară de anumita arătare a familiei ca valachă încă şi din numele unuia din strebunii ei, *Negrilă*, cu sufixul românesc *ilă*. Ştirea apoi este scoasă din nişte documente judecătoreşti, cele mai sigure izvoare, şi anume se constată din extratul protocolar din 1763 că strănepoții acelor Negrilă şi Radomir înfăţoşase înaintea Tribunalului o diplomă din 1445 în care se spunea că antecesorii lui Petru, Mîndru etc, anume acei Negrilă şi Radomir fusese dăruiți cu knezatul Vizăului de către regele Ştefan cel sfînt al Ungariei, deci între anii 997–1038. Eată deci Romîni tocmai în Maramureş, în părţile cele mai nordice a le Daciei încă de prin veacul al X-lea, şi cum sunt ei înfăţoşaţi? Ca nişte judecători de sate care se bucurau până la un punt de prerogative nobiliare, după cum vom vedea mai la vale.

Singură această arătare ar fi de ajuns pentru a resturna întreaga teorie a lui Sulzer, Rösler, Hunfalvy; dar ei nu fac nici o amintire, despre dînsa, sau că nu o cunoşteau, sau că ne avănd interes a o scoate la lumină, mai ales că este peste putință de resturnat sau de interpretat, au trecut'o sub tăcere, cum a făcut cu atîtea alte dovezi.

Noi credem că din documentele analisate până aici reiesă că Romînii locuiau în munții Carpați şi în văile lor cele mai apropiate, atît pe laturea nordică cît şi pe cea sudică; că ei sunt pomeniți ca fiind respîndiți pe tot încunjurul meridional și răsăritean al Transilvaniei, și cu toate că numĕrul lor nu poate fi determinat, posedăm o indicare prețioasă că trebue să fi fost însemnat în împrejurarea că ei alcătuiau o parte de samă a armatelor ungurești. Cît puţin despre timpul de cînd ei ocupau aceste locuri este prea firesc lucru a nu întâlni nici o pomenire întru cît erau băştinaşi ai acestor ţĕri. Despre Unguri, Sasi şi Secui avem arătări mai mult sau mai puţin precise asupra timpului cînd ei veniră să loiască în aceste regiuni; despre Romîni nimic! căci ei n'au venit de nicăeri; ei erau de loc de aice, peste ei au venit celelalte popoare. De acea chiar la la primele ştiinţi rămase asupra ţerilor noastre îi şi găsim pomeniți; așa pe timpul lui Stefan. Eată-ne deci departe de „nourașii" d-lui Huny și această îndepărtare va creşte și mai mult cînd vom studia acuma starea socială şi politică a poporului romîn, pe care d-lui Hunfalvy 'i place a şi-o închipui ca ăceea a unor nomazi.

Am arătat şi mai sus că nici odată Romînii nu au părăsit totul viața așezată pentru a se deda acelei nomade, cu toate că în mai multe locuri ei s'au dedat la păstorit. Astfel am găsit că chiar în Balcani Valachii cultivau grîul. Tot aşa se întîmplă şi în vechia Dacie. In primii timpi ai năvălirii, cînd Romînii fură siliți a căuta o scăpare în munți, probabil că agricultura fu puțin căutată; dar îndată ce Hunii se retraseră şi Avarii se aşezară în Panonia, Romînii începură a se coborî în văi unde putură da o mai mare întindere lucrărilor lor agricole. Ei se amestecară cu Slavii, care se aşezase în ţară pe timpul Avarilor, şi adăogiră ast-fel elementul slavon al limbei lor, pe care 'l dobîndise încă din viețuirea lor în munţi alăturea cu Sarmații.

Dovada cea mai învederată a acestei împrejurări se află în limba însuşi a Romînilor, care conţine mulţi termeni privitori la agricultură de obîrşie latină, precum: *ara* (arare), *arie* (area), *falce* (falx), *ogo*r (agrum) *secere* (sicilis), *grîu* (granum), *orz* (hordeum), *malaiu* (Milium), *rapiţă* (rapa), *săcară* (secale) etc.

Pentru cultura viei amintim: *vie* (vinea), *viță* (vitis), *vin* (vinum), *poamă* (poma), *must* (mustum), *dud* (uva), *strugur* (tryga); iar pentru aceea a albinelor: *albină* (de la alveus), *ceară* (cera), *miere* (mellis).

---

[232] Simonchich, Noctium Marmaticarum vigiliae, Ms. 274 în quart lat. în Bibliotheca Museului, din Pesta, p. 19: „Hujus Urcund fllii *Negrite* et Radomer dicuntur esse progenitorcs familiae Tomay-aga, Nobiles Valachi în Borsa. In cujus probam authenticam adducimus protocolarcm Comitatus Marmaros extractum qui sic est: Familiae Thomay-aga successores producunt anno 1763 coram le gitimario comitatus foro Nobilitatis recognitionem Kenderes de Malomvize comitis comitatus ejusdem de anno 1445 în qua Petrus, Mandra, Han, Koszta, Sandrinus, Nicolaus de Pap et Nicolaus de Viso specificatur, quod ipsorum primis parentibus *Negrille* et Radomer vocatis *collatio aclhuc a St. Stephano fada sit,* pro fidelibus servitiis, în Kenezatu de Viso," Apud *Hasdeu* Istoria critică Ed. II Bucureşti, 1874, p. 123, nota 17.

Aflarea unor asemenea termeni în limba romînă dovedește deci că Romînii se dădură neîntrerupt lucrării pămăntului de la colonisare înainte, fiind că dacă n'ar fi fost așa, atunci aceste cuvinte ar fi trebuit să se fi pierdut din întrebuințare, precum s'au întîmplat bună oară cu termenii privitori la viața de stat roman, care au fost cu toții uitaţi. Dacă Romînii ar fi venit în Dacia în starea de popor nomad de ciobani, ei ar trebui să înfățișeze astăzi în limba lor o terminologie agricolă împrumutată de la popoarele acelea ce i-ar fi învăţat lucrarea pământului, şi mai ales cuvinte de obîrsie ungurească, lucru despre care nu se dă nici de cea mai mică urmă; căci *nu există în limba romînă nici un singur cuvĕnt privitor la agricultură, care să fi fost împrumutat de la Maghiari*. Din potrivă sunt oare cari termeni agricoli pe care limba maghiară i-au luat din cea românească. Ast-fel *aratni, aratos* care însamnă seceriş nu este de cît românescul *ara*; *alakor* vine de la românescul *alac* (un soiu de hrişcă), latin. *alica*, span. *alaga*.

Singura înrîurire pe care Romînii au suferit'o în terminologia lor agricolă este aceea a elementului slavon. Ast-fel întîlnim în limba lor alăturea cu cuvintele citate mai sus altele, privitoare tot la lucrarea pămăntului, care vin fără nici o îndoială de la Slavoni: *lan, otavă, brazdă, toloacă, părloagă, prăjină, cucuruz, ciocălău, coasă, plug, grapă*. In viticultură aflăm: *cramă*, în apicultură: *roiu, prisacă, trăntor.*

Această, împrejurare că Romînii au îmbogățit vocabulariul lor agricol prin împrumutări făcute exclusiv de la Slavoni şi n'au luat absolut nimic de la Unguri, dovedeşte într'un chip învederat că ei au trebuit să practice agricultura împreună cu Slavonii mult timp înainte de venirea Ungurilor, şi că Ungurii care au făcut din potrivă căte-va împrumuturi terminologia lor agricolă atît de la Romîni cît şi de la Slaoni, sau aşezat şi au devenit agricultori după aceste popoare.

Eată ce ne învață cercetarea limbei romîne. Aceea a documentelor întărește din toate puntele această închiere şi conduce la resultate identice.

Acestea ne arată pe Valachi ca ocupînd nişte regiuni hotărîte, cea ce nu ar putea avea loc pentru un popor nomad, propriu vorbind, n'are țară. Ast-fel documentul din 1222 vorbeşte de *termini Valachorum* pe care 'i arată ca hotarele unui teritoriu determinat; acel din 1252 ie de asemenea ţinutul Valachilor din Kirch ca margine până unde s'intindea proprietatea dăruită secuiului din Sepsi. Mănăstirea Kirch primeşte ca dar în 1223 o altă proprietate pe care regele o arată ca luată de la Valachi; o pădure a Transilvaniei se numeşte *silva Blacorum*, ceea ce arată că Valachii aveau proprietatea ei, şi ce se întărește încă prin faptul că regele impune Valachilor de a împărți cu Sașii din Sibiu folosul acestei păduri. Mai departe vedem pe rege vroind să întrunească pe toți Valachi ce s'ar găsi pe proprietățile nobililor domeniul său. Această măsură s'ar fi putut ea aplica asupra unor nomazi?

Există un act care dovedeşte nu numai cît că Valachii erau proprietari la epoca cînd el fu redactat; dar că fusese în toate timpurile. El datează din 1231. Un oare care Gallus fiul lui Wydh de Bord după cît se vede un german din Flandra, cumpără o proprietate de la un Romîn, Buiul fiul lui Stoia, aşezată în ţinutul Valachilor; dar el declară înaintea capitulului bisericii transilvane, că consimte a înapoi această proprietate vechiului ei stăpîn, un alt Romîn Trulh fiul lui Cioru, de la care primise îndărăt banii ce-i dăduse lui Buiul, fiind că Trulh dovedise prin numeroşi martori că această proprietate aparținuse din timpuri imemoriale străbunilor, moşilor şi strămoşilor săi.[233]

Acest document singur ar fi de ajuns pentru a răsturna din temelie toată clădirea de sofisme pe care se

[233] Teutsch und Firnhaber Nr. XLIX, p. 50. a. 1231: „Quod accedens nostri în praesentiam Gallus filius Wydh de Bord, confessus est coram nobis, quod licet terram Boje terre Zumbuthel conterminam, et de praesenti în ipsa terra Blacorum existentem habitam propriis suis justisque impensis ab homine Bujul filio Stoje coemerit–considerans tamen qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte per majores, avos, atavosgue ipsius Trulh filii Choru possessa et a temporibus iam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit, qualiter id dictus Trulh filius Choru, guamplurimum hominum elogiis affirmare adnisus fuit, hinc ne jurgia temporum în processu enascerentur, fraterne mutuegue caritatis–dictam terram Boje–eidem Trulh filio Choru, accepta eius recompensa în pecuniarum solutione, remisit coram nobis–“. Cuvântul Choru se citeşte în ortografia maghiaro-latină a veacului de mijloc Cioru. Compară Chak-Ciak etc. – Asupra locului relativ la Bulgari vezi mai sus, p. 79.

întemeiază teoria lui Rösler şi a d-lui Hunfalvy, căci el dovedeşte într'un chip neîndoelnic următoarele lucruri:

1. Numele romîn al proprietății *Boia*, care vine de la bou.

2. Faptul că această proprietate era aşezată în districtul Valachilor, ceea ce arată că Valachii aveau o proprietate teritorială care nu se împacă cu o stare nomadă.

3. Că un Romîn *Buiul* fiul lui *Stoia* vinde această proprietate unui strein în 1231 şi că prin urmare cel puţin la această dată nu poate fi vorba de o stare nomadă a Romînilor.

4. Că vechiul proprietar al acestui pământ era un alt Romîn *Trulh* fiul lui *Cioru* care dovedise prin marturi înaintea judecății că acest pământ fusese al lui şi al străbunilor lui, din timpuri imemoriale, hotărînd ast-fel pe cumpărător ai întoarce moşia pentru o despăgubire, spre a înlătura un proces de revindicare, căruia s'ar fi expus, după cît se vede, în pricină că vînzătorul Buiul, nu era proprietar legiuit al pământului. Am vĕzut mai sus că dovada vechimei stăpînirii lui Trulh se urcă cel puţin până la stăpînirea Bulgarilor în Transilvania, adică pe vremile întăiului imperiu Bulgar, înainte de 1018.

Romînii aveau în acelaş timp şi o biserică organisată sub episcopi de ritul răsăritean, care era în destul de puternică pentru a atrage la dĕnsa pe catolicii Transilvaniei. Aceşti episcopi romîni erau stabiliţi în Valachia, în aceiaşi regiune unde se întindea şi episcopia Cumanilor; eată pentru ce episcopii romîni din ţerile de peste munţi au fost tot-dea-una sfinţiţi de mitropolitul Valachiei, care poartă pentru acest temeiu chiar în zilele noastre titlul de: „Mitropolit al Ungro-Valachiei şi exarh plaiurilor".

Eată ce zice în această privinţă Eudoxiu de Hurmuzaki: „După împărţirea imperiului bizantin în diocese, făcută de împăratul Andronic Paleologul, jurisdicția eclesiastică a mitropolitul Valachiei se întindea nu numai cît asupra episcopilor de Rîmnic şi Buzău din această ţară, dar încă şi asupra episcopului romîn din Transilvania şi asupra diocesului Maramureş în Ungaria superioară, causă pentru care mitropolitul Valachiei care reşedea la început în Tărgoviştea şi mai tîrziu în Bucureşti, purta titlul de Mitropolit al Ungro-Valachiei. De la el primeau cei doi episcopi din Alba Iulia şi din Muncaciu în cazul îmtîmplător sfinţirea lor, până cînd unirea bisericii romîne cu acea catolică rupse legăturile confesionale şi ierarchice cu scaunul episcopal din Valachia. Cei pe urmă episcopi răsăriteni ai Transilvaniei, Teofil şi Atanasiu, primiră încă consfinţirea de la mitropolitul de Bucureşti" 1698.[234]

In sfîrşit Romînii se arată la această epocă ca înzestraţi cu cunoştinţi care nu se împacă cu starea aproape barbară a unui popor nomad. Ei întrebuinţează scrisoarea şi de la ei împrumută Secuii alfabetul, după cum o spune Kesa în locul citat mai sus. Este cu neputinţă a determina astăzi care erau literile împrumutate de Secui, dacă erau latine sau slavone cirilice. Noi credem că această de pe urmă presupunere este singura probabilă, fiind că fără nici o îndoială ritul creştin răsăritean exista încă din acest timp la Romîni sub forma sa bulgară şi prin urmare ei trebuiau să fi avut în întrebuinţare şi scrisoarea bulgară.

Condiţiunea socială a Romînilor, după cum o arată cele mai vechi documente, nu este deci acea a unui popor nomad de păstori, ci din potrivă acea a unor agricultori, proprietari de pămînt, care aveau o biserică organisată şi începuturi de civilisaţie. Nu se poate tăgădui că n'ar fi existat în acest timp şi o poporaţiune de păstori, care s'au păstrat până astăzi, şi care era silită prin chiar viaţa sa a duce un traiu pe jumătate nomad.[235] Dar această poporaţie, nomadă, care alcătuia în timpurile cele mai vechi majoritatea locuitorilor Daciei, scăzu necontenit cu timpul, paralel cu coborîrea Romînilor în regiunea cea joasă a ţĕrii, unde se aşezau ca agricultori. Eată cum trebuie esplicat ordinul dat de regele unguresc în 1293, de a întruni pe domeniul sĕu pe toţi Valachii care s'ar afla locuind pe teritoriile nobililor. Aceşti Valachi, care la început locuiau în propriile lor ţinuturi, în munţi, erau supuşi de a dreptul autorităţii regeşti, Nobilii, avĕnd nevoie de braţe de

[234] Fragmente zur Geschichte der Rumănen, II Geschichte der rumănichen Kirche în Siebenbürgen, p. 2; Comp. p. 33.

[235] Un document din 1326 citat de d. Pic, Abstamung, p. 149, nota 30 spune: „ut nullus Nobilis et homo possessionatus dicti Regni nostri Hungariae, signanter vero Nobilis în confiniis partium nostrorum Sapusiensium existentes Walachos de partibus extraneis pro nutriendis animalibus et pecudibus, în terra et silva sua tenere et conservare audeat et debeat."

muncă pentru a'şi cultiva pământurile, smomiau pe Romînii din ţinuturile regeşti; aceştia se coborau mai numeroşi din munţii lor pentru a impopora cîmpia. Regele, văzând că această strămutare a domiciliului lor micşura veniturile sale, ne putînd pe de altă parte să silească pe Romîni a reintra în vechile lor locuinţi, ia măsura de a aşeza pe toţi Romînii pe domeniul său.

Tot în aceste împrejurări se găseşte şi esplicaţia faptului a căruia d. Hunfalvy îşi dă osteneala de a stărui atît mult, anume că documentele Transilvaniei ar pomeni în mai multe rînduri despre nişte locuri sterpe pe care Valachii le-ar fi împoporat de iznoavă, spârgînd pădurile şi deschizînd locurile pentru agricultură. Aceşti Valachi nu sunt immigranţi de dincolo de Dunăre, ci locuitori din munţi care coborau în cîmpii.[236]

Foarte important pentru a determina condiţiunea socială Romînilor este documentul regelui Bela din 1247, pe care l'am atins şi mai sus pe care însă aice vroim al supune unei analise mai amărunte:

Prin acest document regele dă cavalerilor Ospitaliţi din Ierusalim ţara Severinului împreună cu knezatele lui Ioan şi a lui Farcaş până la rîul Olt precum şi ţara numită Lytira, eară dincolo de Olt întreaga Cumanie până la Marea neagră, esceptând din această donaţiune numai cît ţările voevozilor Valachilor *Lyrtioy* dincolo de Olt, în Muntenia şi *Seneslau* dincoace, în cea mare. De la toate teritoriile cedate regele învoeşte cavalerilor ca să perceapă jumătate din veniturile lor şi spune anume că Ospitaliţii vor putea lua şi jumatate din veniturile regeşti de la Valachii din ţara Lytira precum şi jumătate de la acele ce se cuvin regelui din ţara lui Seneslau, pe care totuşi ştim că o esceptare din donaţiunea făcută cavalerilor. Pentru a înţelege această aparentă contrazicere trebue să observăm că veniturile regeşti din aceste deosebite ţerişoare puteau fi de doue soiuri: *biruri* în acele supuse direct autorităţei regelui şi pe care el le dăruеşte cavalerilor; *tribut* în acele a le lui Lyrtioy şi Seneslau, pe care le lasă afară din donaţia făcută; ast-fel regele putea încuviinţa cavalerilor jumătate din veniturile sale din ţările voevozilor valachi, fără ca cu toate aceste se fi dat cavalerilor vre un drept de ocărmuire asupra lor, pe care nici regele nu'l avea. Anume el le cedase jumătate din tributul cuvenit şie. Regele însă renunţă în favoarea cavalerilor la unele venituri speciale din ţările date sub stăpînirea lor directă, anume de la biserici, atît acele existente cît şi acele ce s'ar face în viitor, şi care rămîn bine înţeles nu în folosul Ospitaliţilor ci în acel al bisericilor însăşi; apoi de la morile acelor ţerişoare a căror desvoltare regele vroia să o favorească. Lucru curios de la morile din ţară Lytira care este arătată în document ca locuită de Valachi, regele crede că nu are nevoie de a încuviinţa această favoare şi 'şi păstrează dreptul la jumătatea veniturilor din ele, probabil din pricină că aice, ele fiind bine întemeete, regele nu mai avea nevoe să încurajeze înfiinţarea lor. Regele mai concede cavalerilor în totalitatea lor veniturile păscăriilor, afară de acele de Dunărea, din care 'şi opreşte jumătate, s. a. m. d.

Mai este de luat aminte că Valachii din Lytira sunt obligati a face slujba militară ajutînd cavalerilor de cîte ori ar fi să se respingă vre un atac exterior şi cavalerii sunt la rîndul lor îndatoriţi să dee sprijinul lor Valachilor în aceasi prejurare. In sfîrşit mai conţine documentul disposiţia cea foarte însemnată că de cîte ori vre un nobil din ţara concedată cavalerilor, care am văzut'o că era locuită mai cu seamă de Valachi, ar fi fost osîndit la moarte, el să poată apela la curia regească.

Aşa dar după acest document, Valachii au atît dincoace şi dincolo de Olt nişte ducate pe jumătate neatîrnate, asupra cărora regele se opreşte de a dispune, precum făcea cu ţările supuse autorităţii sale. Aceşti Valachi sunt arătaţi ca avînd mori şi sunt îndatoriţi la slujba armelor pentru apărarea Ungariei alăturea cu cavalerii de Ierusalim. Ei au încă şi o nobleţă căreia regele 'i reservă oare care privilegii, chiar în ţările concedate în totul cavalerilor.[237]

Oare toate aceste fapte constante şi neîndoelnice se împacă ele cu starea unui popor nomad? Oare nişte

[236] Hunfalvy, Ansprüche, p. 101 şi urm. Trebue să însemnăm că Hunfalvy nu citează în sprijinul acestui fapt de cît documente inedite, din colecţiunile prietenilor d-sale, a căror autenticitate nu poate deci fi controlată.

[237] Această nobleţă romînă apare chiar de la cele d'întâi documente ungureşti. Vezi Fejér, V, 2, p. 201, anno 1274: „eosdem Petrum, Paulum, Micou, Ioannem et Nicolaum ac Egidium et per eos heredes eorum heredumque eorum successores de ipso iobagionatu castri pure et simpliciter eximendo cum terris eorum quocunque iusto titulo possessis în numerum, coetum et consortium Nobilium servientium regalium accipimus".

păstori neorganisați ar fi putut ei să impună regelui unguresc respectul drepturilor lor? Apoi cum putea regele să încredințeze paza granilor țărei sale unor oameni care astăzi ar fi fost aice şi mîni cine știe unde? In sfîrșit ce înțeles ar avea disposiția ca nobilii din țerile concedate cavalerilor să apela la regele? Dar se va susținea poate că aceşti erau Unguri. S'ar putea însă măcar admite că regele să fi concedat o stăpînire atît de deplină cavalerilor asupra unei părţi din poporul domnitor? Regele ar fi avut nevoie să mai spună că nobilii unguri nu vor putea fi esecutați de cît în urma unei judecăţi regeşti, cînd o atare disposiţie era cuprinsă chiar în esența vechiii constituții maghiare?.[238]

Documentul din 1247 este cea mai puternică dovadă că Romînii erau un popor așezat în părţile Daciei. Combinat cu acel din 1231 el întemează acest fapt mai clar de cît lumina zilei, și numai cît cei ce nu vrau să vază şi mai ales nu vrau să înțeleală mai pot susține bărfelile lor.

Să trecem la cercetarea condițiunei politice a Romînilor ast-fel precum ea reesă din documente.

Am vězut din conţinutul prea importantului document din 1247 că voevodatele romîne din Valachia se bucurau față cu coroana ungurească de oare care neatirnare. Eată pentru ce mai tîrziu aceleași voevodate incercând a înlătura cu totul supremația maghiară. Ast fel voevodul Lythen, poate acelaşi cu Lyrtioy, se revoltă cătră anul 1272 în protiva autorităţei regeşti şi trebue să fie supus cu armele.[239] Că acest voievod Lythen nu poate fi de cît Romîn se vede întăiu de pe faptul că el locueşte dincoace de Alpi (pentru Unguri, dincolo), adecă în locurile unde documentul din 1247 arată că se aflau Lyrtioy sau Seneslau. Apoi numele frate lui Lythen, care este *Barbat*, pune românismul lui Lythen mai presus de ori ce îndoială. Se întălnesc mai des asemene rescoale a voievozilor în contra coronei ungurești. Ast-fel un alt voevod romîn, Bogdan din Maramureş, ne putând scutura alt fel jugul Ungurilor, îşi părăseşte ţara cu o mulțime de popor şi coboară Carpații în Moldova unde întemeiază un principat neatărnat. Regele speriat de această eșire cu gramada a poporației romîne, se sileşte însă în zădar a readuce pe Bogdan în Ungaria. El trimite după dînsul pe mai mulţi alți voevozi romîni, ce-i rămăsese credincioși; dar toate silințele sale nu pot împedeca înființarea şi desvoltarea noului principat, care începe curînd timp după acea a juca un rol din ce în ce mai însemnat în istoria Europei răsăritene.[240] Voevozii ungurești ce se întîlnesc în Transilvania au o posiție tot atît de neatărnată față cu coroana ungurească. In timpul turburărilor care urmară după stingerea dinastiei arpadiane,

---

[238] Reproducem documentul în părțile sale esențiale, din combinarea cărora reesă înțelesul dat despre el în text: „damus– dictae domui totam terram de Zewrino, pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Oltae, *excepta terra Kenezatus Lyrtioy voiavodae quam Olachis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt*; ita tarnen quod medietatem omnium utilitatum et redituum ac servitiorum de tota terra Zevrini memorata et Kene-zatibus supra nominatis provenientium nobis nostris reservamus, medietate alia ad usum domus supra diete cedente, exceptis ecclesiis constructis et construendis în omnibus terris supra dictis, de quarum reditibus nihil nobis reservamus; *exceptis etiam molendinis omnibus,* infra terminos praenominatarum terrarum ubi- cunque factis vel faciendis, *praeterquam intra Lytira,* nee non aedificiis et agriculturis omnibus, sumtibus fratrum dictae domus factis… fenetis… piscinis etiam… praeter piscationes Danubii quae nobis et ipsis communes reservamus. Concedimus etiam quod *medietatem omnium proventuum et utilitatum, quae ab Olachis terram Lytira habitantibus…* regi colliguntur, domus hospitalis percipiat. Volumus etiam quod *memorați Olachi ad defensionem terrae* et ad iniurias propulsandas seu ulciscendas quae ba extraneis inferentur cum apparatu suo bellico asistere, et e converso ipsi fratres în casibus consimilibus eis subsidium et iuvamen iuxta posse impendere teneantur; nee non sententias quas tulerit în eosdem, ratas habebimus atque firmas, hoc addito quod si contra *maiores terrae* aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, în qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appelare. Ad liaec contulimus praeceptori ante dicto… a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisden conditionibus quae de terra Zevrini superius sunt expressae, *exepta terra Seneslai voiavodae Olachorum, quam eisdem relinqui-mus, prout iidem hactenus tenuerunt,* sub eisdem etiam conditionibus peromnia, quae de terra Lytira sunt superius ordinatae. Hoc autem nolumus praeterire, quod a primo introitu saepc dictorum fratrum usque ad viginti qtiinque annos, omnes reditus Cumaniae terrac integraliter domus percipiat iam praefata, *praeterquam de terra Szeneslai ante dicta, de qua tantum medietatem redituum et utilitatum obtinebit"*

[239] Fejér V, 3, p. 274, a 1285: „Cum nos în actate puerile rege cepissemus, Lythen Waywoda una cum fratribus suis per im infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra, Alpes etem pro se occuparat et proventus illius partis nullisaditionibus redire curabat; saepe dictum M. Georgium contra m misimus qui cum summo fidelitatis opere circumpugnando eodem ipsum interfecit et fratrem suum nomine Barbath capet nobis adduxit, et sic per eundem M. Georgii servicium um nostrum în eisdem partibus nobis fuit restitutum". Regele Vladislav venise la tronul Ungariei la o vîrsta minoară, în 1272 în cît documentul, de şi din 1285, referă la acea dată întîmplarea rescoalei lui Lythen.

[240] Thuroca, III, c. 49 (din Ioan de Küküllö): „Huius (Ludovici) etiam tempore. Bogdan Waiwoda Olachorum de Marmarusio, coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus, în terram Moldaviae habitatoribus destitutam, clandestine recessit". (Schwandtner, Scriptores I. p. 193).

voevodul Transilvaniei Ladislau, nu se hotărește a recunoaste pe regele Carol de Anjou de cît după ce fu escomunicat de papa.[241]

Regii unguri pentru a impăca aceste fețe turburătoare, se sileau ai căștiga prin dăruiri însemnate, întocmai precum făceau și regii apusului cu seniorii feodali din staturile lor. Ast-fel videm pe regele Ludovic mulțămind pe un voevod romîn din Maramureș, anume pe Balk fiul lui Sas, pentru slujbele făcute de el craiului în Moldova, după cît se vede în urmărirea trădătorului Bogdan, cu donația unei însemnate proprietăți din Maramureș.[242]

Voevozii sunt adese ori numiți comiți şi palatini. Ast-fel găsim pe voevodul Dausa purtând aceste trei titule; ei îndepliniau ca şi palatinii dregătoria de judecători în ţinuturile lor, şi regele trebuia să scutească anume de jurisdicția lor persoanele pe care dorea să le sbtragă de la dînsa.[243] Titlurile acestor voevozi sunt în tot deauna foarte pompoase; ei sunt numiți: *ezcellentissimi, magnifici* etc. şi aceste titluri sunt purtate şi de voevozii romîni cari şi ei sunt numiți comiţi şi se bucură de toate onorurile lor cuvenite.[244]

Aceşti voevozi erau deci nişte seniori teritoriali, capii unor mici state, pe care ei le ocărmuiau sub suzeranitatea coroanei ungurești. Erau vasali de ai regelui, supuși acestuia, după regulele dreptului feodal, care se introdusese în Ungaria, o-dată cu biserica catolică, limba latină şi cele-alte elemente de cultură apusană. Acești voevozi reprezentau încă vechea neatărnare a teritoriilor pe care ei le ocărmuiau, şi existenţa lor sub stăpînirea ungurească arată chipul cum s'a alcătuit statul maghiar, care nu fu în stare să sfărîme şi să contopească în sine națiunile pe care le supuse autorității sale, ci le alipi numai cît cu mai multă sau mai puțină tărie de un centru comun.

Să trecem acuma la *knezi*. Acest așezământ era în totul asemănător celui al voevozilor, cu care el pare chiar a fi fost une-ori amestecat. Ast-fel am vězut cum documentul din 1247 vorbeşte de *Kenezatus Lyrtioy Waiwodae*. El îi este însă fără îndoială în de-obște inferior, căci knezii sunt adese-ori arătaţi ca supuşi voevozilor sau comiților, cari am vězut că sunt una şi aceiași.[245] Knezii erau deci şi ei un fel de seniori teritoriali mai mici în putere de cît voevozii, dar cari nu aveau o autoritate mai puţin reală asupra poporului din Transilvania. Ast-fel knezii posedau şi ei dreptul de judecată asupra supușilor lor, pricină pentru care sunt numiți şi ei judecători, ca şi voevozii.[246] Knezii erau cu toate acestea mai jos de cît nobilii în condițiunea lor socială, de care sunt în tot-d'a-una bine osebiți în documente.[247] Ast-fel knezii plăreau în de-obște dări, ca şi poporul de jos, pe cînd nobilii erau scutiți. Regele, cu toate acestea, scuteste une-ori pe zi knezi de oare-

[241] Fejér, VII, 3, p. 701, a. 1309. Tbid. VIII, 1, p. 389, a. 1310.

[242] Fejér, IX, 3, p. 4G9, a. 1365: „Ludovicus–*strenuo viro Balk filio Saaz Moldavo Waiwodae Maramurusiensi,* quod idem adhuc în terra Moldavana regi fideliter adhaescrit ibiqne complura vulnera, amissis servitoribus suis, pro rege sustinendo, terrasque proprias et iura ibidem relinquendo, regem în Hungariam secutus fuerit, ipsi Balk et per eum Drag, Dragomer et Stephano fratribus uterinis posessionem Ilunya vocatam, cum appertinentiis donavit."

[243] Fejér, VIII, 2, p. 285, a. 1320: „Dausa *Waiwoda iudex* per quinque comitatus." *Idem,* VIII, 2, p. 98, a. 1317: „Magister Da-usa *comes* de Biliar et de Zobolc ac în comitatibus de Zathmar, de Zonuk, de Krasna vice sua *judex* specialist *Idem,* VIII, 2, p. 394, a. 1322 : „Viro *magnifica* Dausa palatino." *Teutscli und Firnliaber,* Nr. X, p. 9, â. 1211: „Statuimus etiam quod nullus Woi- woda super eos descensum habeat". (descensus – drept de judecată).

[244] Fejér, VIII, 1, p. 147, a. 1303: „Nobili viro et honesto Nicolao *Waiwodae,* filio magnifici Mauritii, *comiți* de Ugocsa et Marmarusio". *Idem* (vezi pag. preced, nota 3): „Strenuo viro Balk, filio Saaz Moldavo, Waiwodae Maramurusiensi." *Idem,X,* 1, p. 581, a. 1390: „fidelis noster *Dragh comes* de Marmarus et *Valk Waywodae similiter comitis* dicti comitatus". *Idem,* X, 2, p. 63, a. 1392: *„Magnificis Balk et Dragii Waiwodis comitibus* Marmarus et Ugocha."

[245] Maniu, disertaţie istorico-critică, Temişoara, 1857, p. 541, a. 1457: „Praeterca annuimus eisdem nobilibus Valachis et Kineziis ne ullus eos judicet praeter comitem eorum, cuius iudicio şi non contenti fuerint ad judicem curiae et ad praesentiam Regis appelare."

[246] Kemeny, Knesen und Kneziate în Magazin für Landeskunde Siebenbürgens, 1846, II, p. 311, a. 1543: „Item decretum est quod coloni habentes res trium florenorum dicentur, qui vero non habent tantum, non dicerentur, sed per judicem vel Kinezium deposito juramento liberentur". Ibid. a. 1552: „Porro guoscungue judex vel Kinezius juramento suo liberare voluerit".

[247] Fejér, IX, 3, p. 553, a. 1366: „Si vero communis Olachus aliguem nobilem hominem în publico maleficio inculpans non possit totaliter suam probare actionem, tunc probationem ipsam faciat, prout potest, videlicet per Nobiles vel per Kenezos aut per communes homines seu Olachos." Maniu I. c. „universorum Nobilium et Keneziorum nec non alium Valachorum". – Fejér, XI, p. 504, a. 1435: „nos una cum iuratis et universitate Nobilium ac Keneziorum ipsius districtus Hatzak". Kemény, I. c. II, p. 300 a, 1363: „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad ac universis Keneziis et senioribus Olachalibus districtus Hatzag."

care dăjdii.[248] EI îi înalță adese-ori la rangul de nobili, cînd atunci luau titlul de *nobiles Kinezii*.[249] Knezii îndatorați a face slujba militară, mai ales pentru apărarea granițelor,[250] şi noblița era dată mai cu osebire alora cari se deosebiau prin vitejiile lor la vreme de resboiu. Knezii erau supuşi jurisdicției comiților sau voevozilor şi aveau recurs contra sentințelor pronunțate de dînşii la judecata regelui.[251] Ei păstrau dreptul knezatului în chip ereditar[252] dar puteau să'l îbstrăineze cu consimţimĕntul regelui sau voevodului. Fiind proprietarii unei asemenea drept, îi vedem imitînd pe voevozi în năzuinţele lor după neatîrnare şi documentele nu lipsesc de a raporta mai multe încercări de revolt întreprinse de knezi.[253]

Ei usurpau uneori titlul de nobil, după cum se vede aceasta dintr'un doment citat de Hunfalvy, în care mai mulţi knezi valachi, copărtaşi al unui knezat, protestează contra usurpărei titlului de nobil din partea unuia din ei, ceea-ce scutindu-l pe acesta de îndatoririle legate de posesiunea knezatului, arunca toată greutatea sarcinilor pe spetele celor rămaşi.[254] Titlul de kneaz ca şi cel de voevod, era dat de rege cînd era creat din nou.[255]

Knezii erau deci nişte pristavi de sate romînești sau rutene, cari aveau asupra conaţionalilor lor un drept de judecată ereditară. Ei erau îndatoriți a plăti regelui oare-care contribuții şi de a săvărşi slujba militară, şi alcătuiai o clasă mijlocie între nobili şi țărani.

Aceşti knezi se află sub un alt nume şi în Polonia, unde sunt numiți *sculteti* de la germanul *schultheiss*, şi de aicea se trage *șoltuzul* romîn care se întîlneşte pretutindeni în principate, unde numele de kneaz devine sinonim cu proprietar liber, moşnean, răzăs. Acest aşezământ era comun la Germani şi la Slavoni, care, sub numiri deosebite, posedau aceiaşi organisare.

D-l Hunfalvy nu putea recunoaşte în voevozii Romînilor seniori teritoriali, nici în knezii lor pristavi

---

[248] Kemény, 1. c. ll, p. 304, a. 1387: „quod în festo beati Michaelis Archangeli singulis annis de qualitate sessione singulos tres grossos, et şi în festo beati Georgii martiris quinquagesimam castellanis praescripti castri Mihald per tanc constitutis solvere teneantur prout de aliis liberis villis ipsorum Kenezialibus solvere sunt consueti". Ibidem, p. 310, a. 1482: „Fidelibus nostris–dicatoribus et exactoribus quarumlibet taxarum, censuum et contributionum–expositum est nostrae majestati în personis universorum Keneziorum nostrorum în pertinentiis castri Hunyad, commorantium, gravi cam querela–qualiter ipsi antiqua libertatis eorum praerogativa requirente a solutione quarumlibet taxarum, censuum et contributionum exemti fuerint."

[249] Pesty citat de Pic, Abstammung, p. 157, a. 1390: „Nobilis Kenezius de Temeschel–et heredes–ad praedictum exercitum cum una lancea ut– consuctudinis certorum nobilium Keneziorum dictarum terrarum proficisci teneantur".

[250] Benko, Nilcovia, II, p. 117, a. 1426: „Volumus autem, quod sicut hactenus sunt consueti ita et în futurum dicti Kenczii et villam de saepedicta Berekfalva ad faciendam custodiam în illis confinibus et ad explorationem în partibus Moldaviae obligati sint." Maniu I. c. (pag. precedentă nota 1): „ut ipsi nobiles Valachi et enezii firmata inter se unione, dicta servitia în tuendo vado Danubii". (a se vedea şi nota precedentă).

[251] Maniu I. c. (pag. precedentă nota 1). *Duliscovitz* citat de *Pic,* Abstammung, p. 149, nota 30: „quare fidelităţi vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenuspraedictos *Kenezios* etOlachos nostros în nullis causis judicare sitis ausi, excepția publicis furto et latrocinio et criminalibus causis, nec res bona eorundem irrequisita justiția prius ab eisdem prohibere praesuinatis modo aii quali, si quidem actionem contra ipsos habetis–in praesentia comitis de Beregh vel officiali eorundem Olachorum prosequi de beatis, jure observate".

[252] Kemény, Knesen und Knezate în Magazin II, p. 306. a. 1361: „Keneziatum medietatis eiusdem possessionis Olachalis Ozon vocatae în dicta terra Maraniurosiensi existentem, quem Keneziatum prius Stan dictus Feyr Olachus conservare dignoscebatur–*filius Locoloy eorumque filiis et posteritatibus universis* sub eisdem utilitatibus quibus Stan eundem conservase—donavimus et contulimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam". *Pesty* citat de *Pic,* Abstammung, p. 154, nota 39, a. 1387: „quandam possessionem nostram sub ipsius *Keneziatu* seu officiolatu hactcnus habitam, Almafa vocatam–anotato *Bogdano Olaclio–per ipsos eorumque heredes ac heredum ipsorum soboles et cunctos superstites perpetuo et irrevocabiliter possidendam.*

[253] Ast-feliu trei knezi valachi *Kosta, Standul* şi popa *Volcul* fug în Moldova după ce pustiise knezatul lor, pricină pentru care sunt dați judecății şi osîndiți de voevodul Transilvaniei a perde dreptul lor de knezi, pe care voevodul îl dă lui Mihail Bazarat „et Ioanni filio Ioannis et per ipsos filiis eorum ipsorumque lieredibus et posteribus". *(Fejér,* XT, p. 504, a. 1435); o altă încercare de nesupunere e păstrată într'un alt document reprodus de *Kemeny,* 1. c. II, p. 315, a. 1437: „quod nonnuli populi în districtibus Olachalibus dicti castri existentes, *malesanis acfrivolis Keneziorum suorum suggestionibus et consiliis agitati ac inducții* variis sub coloribus se cum manifesto dicti castri noştri detrimente a solitis castri servitutibus subducere conentur". Altă mențiune a fugei unuia *Ladislau Lehacescu,* nobil din districtul Mehadiei, pentru care regele Ludovic confiscă în anul 1376 moşia lui Balaşnița („ad partes fugit trausalpinas în despectum nostrae Maiestatis et nostro adhaesit aemulo"—Vladislas Basarab) şi o dă feciorilor lui Raicu, ca să o posedă după norma stabilită pentru ceilalți nobili romîni din districtul Mehadiei („qua caeteri Nobiles Olachi districtu în eodem quas possessiones conservare sunt consueti.") Col. lui Traian 1874, p. 126.

[254] Hunfalvy, Ansprüche, p. 111: „Idem Juga, nescitur quo ductus consilio, quartam partem ipsius possessionis Ponor, *titulo nobilitatis* sibi ipsi usurpare et applicare niteretur.

[255] Kemeny, I. c. II p. 301: „Et sic Ladislaus a rcgis Maiestate ipsorum ius Keneziale sibi conferre postulasset".

săteşti fără a resturna el însuşi întreaga sa teorie. El trebuia însă să le găsască o esplicare, şi iată aceea pe care o dă, cu o siguranţă care mai că te-ar îndupleca a o crede de serioasă. El zice: „Knezii valachi erau judecătorii acestui popor *dar erau înainte de toate întreprinzători autorisaţi de coroană, de un episcop sau alt proprietar a aşeza locuitori în locurile deşarte*, şi în schimb pentru această slujbă nu numai cît că puneau în lucrare asupra acestor coloni dreptul de judecată, dar primeau încă şi pământuri scutite de îndatoriri şi alte beneficii, pentru că ei adunau contribuţiile cuvenite coroanei şi în deobşte ori cărui proprietar. Această obligaţie şi aceste foloase fură însemnate prin un cuvânt, acel de knez, şi knezatul era ereditar ca mai toate îndeletnicirile veacului de mijloc; dar el putea fi şi înstrăinat, cu consimţimântul proprietarului. Voevodul valac nu se deosebeşte în nimic de knez, afară doară prin aceea că avea sub privegherea sa mai multe knezate“.[256]

Ne întrebăm oare d. Hunfalvy este serios cînd susţine nişte asemenea lucruri? Era însă silit să o facă; căci alt-fel cum putea să împace susţinerile sale că poporul romîn era compus din nişte păstori nomazi, cari sporeau pe fie-ce zi în numĕr, venind de dincolo de Dunăre, cu aflarea knezilor şi voevozilor romîni în Transilvania? D-sa trebuia să îngrămădească esplicările cele mai peste putinţă pentru a silui faptele şi a le potrivi cu teoria sa.

Am atras mai sus luarea aminte asupra unor împrejurări care ne vor convinge cu uşurinţă că o asemenea esplicare este peste putinţă. Mai întâiu knezii sunt înfăţişaţi ca o clasă întreagă, având drepturi şi îndatoriri regulate prin obiceiul pământului.[257] Departe de a se bucura numai de prerogative pentru slujba pe care se pretinde că ar fi făcut'o colonisînd ţara, noi îi vedem supuşi la nişte îndatoriri care îi apăsa une-ori aşa de greu în cît ei caută a scăpa de dînsele fugind din ţară şi părăsindu-şi patrie şi moşie. Alte ori îi întîlnim luînd pe furiş titlul de nobili, pentru a înlătura aceleaşi greutăţi, şi este netăgăduit că nişte asemenea fapte nu se pot împăca cu ideea unor întreprinzători, cari ar fi avut dimpotrivă tot-d'a-una interesul de a sta în cea mai bună armonie cu statul pentru care lucrau.

Dl. Hunfalvy însuşi, simţind prea bine slăbiciunea tărîmului pe care se pune, mai ales în ceea ce se atinge de voevozi, adaugă, cît pentru aceştia, că: „aceşti voevozi valachi ar fi priviţi de la cea d'întâiu a lor arătare ca nobili unguri, ast fel că numele de *voevod n'ar fi de cît un titlu zadarnic, fără nici o însemnătate politică*. Regele Ludovic dă în 1365 lui Balk, Drag şi fraţilor lor Dragomir şi Stefan moşia Hunya, ca mulţămire pentru slujbele făcute pe cîmpul răsboiu. Balk şi Drag sunt numiţi: „nobiles et strenui viri comites“ şi Balk mai este încă intitulat şi de „voevod Valachilor“. Nu se ştie din ce pricină se dă lui Balk acest titlu; *poate din aceea că era cel mai bĕtrîn din familie* (!!) sau pentru un alt motiv.“[258] Dacă însă aceste titluri ar fi numai cît nişte nume aşa goale, fără nici o însemnătate reală, ce înţĕles ar avea titlurile de „Voivodae comites Marus et Ugocha“ date aceloraşi „magnificis Balk et Drag“, precum şi toate cele-l'alte purtate de voevozii valachi?[259] Dacă numele de voevod ar apărea singur, fără arătarea poporului sau a ţerei asupra căreia îşi punea în lucrare autoritatea, s'ar putea încă admite goliciunea titlului; dar a se priimi o asemenea interpretare pentru titluri ca acela de voezod al Valachilor, precum le găsim pentru Seneslau, Lythen sau Bogdan, sau acela de voevod al Maramureşului şi Ugocei, precum îl întîlnim pentru alţii, ar fi o adevărată escamotare adevărului.

Paralel cu această organisare a Valachilor sub voevozii şi knezii lor, îi aflăm ascultînd de un drept obicinuelnic naţional, valac. Aceste deprinderi regulau nu numai cît relaţiile de drept privat între Romîni ci şi modul cum trebuiau să plătească dările către stăpîni sau autoritate, cum şi raporturile între popor şi knezi.[260]

---

[256] Ansprüche, p. 93.

[257] Afară de textele raportate în notele precedente mai vezi încă; Kemeny, I c. II, p. 310: „Unde nos praefatos Kenezios nostros în antiquis eorum libertatibus tenere volentes“.

[258] Ansprüche, p. 112.

[259] Fejér, VIII, 1, p. 147, a. 1303

[260] Duliscovitz citat de *Pic,* Abstammung, pag. 141, nota 16, a. 1493 : „Praeterea si aliquem *Keneziorum sive Valachorum* nostrorum pertinentiarum Krajna heredes habentem mori contingent–Praeterea *antiqua eorum lege ac consuetudine* atque modo superius specificate vitulum trium annorum sive castratum taurum ad cuius corna chonda apponi potest ab eisdem et non aliter

Un document dir 1377 ne arată pe regele Ludovic luînd măsuri în contra încălcărilor pe cari knezii le făceau, atît față cu episcopul Transilvaniei, a căruia drepturi le usurpau, schimbînd în posiune ereditară concesiunile unor knezate vremelnice, cît cu poporul, încurcîndu-1 cu imposite şi îndatoriri, *împotriva dreptului teritorial existent*.[261]

Fiinţarea acestui drept obicinuelnic al Romînilor se regăseşte în procedura urmată în judecățile ce se făceau în ţinuturile romîne. Şi aice întîlnim aşezământul *cojurătorilor*, pe care Romînii din toate țările de la nordul Dunării l'au introdus în daraverile judecătoreşti prin mijlocirea Slavonilor, care ei înşişi împrumutase acest sistem de dovadă de la Germani. În principatele Moldovei şi Valachiei, până la veacul al XVIII-lea, întîlnim pretutindeni aceşti cojurători pomeniți în numeroase documente.[262]

Poporul romîn mai avea în vremile vechi în Transilvania o nobilime întinsă şi puternică, care avea drept îndatorire de căpitenie apărarea țărei contra năvălirilor streine. Această nobilime se întîlneşte în ţinuturile Devei, Hațegului, Făşului, Uniedoarei, în Banat şi în Maramureș. Nobilimea romînă, îndatorită a sluji sub steag, se bucura ca şi acea ungurească de privilegiul de a nu plăti birul sau tributul, darea țărănească. Am vězut mai sus pe voevozii romîni numiţi comiţi şi purtînd titlurile pompoase cuvenite nobililor. Aceste titluri însă nu erau conferite de cît la individualităţi, pe cînd în ţinuturile arătate, găsim nobilimea romînă ca o clasă a poporului.[263]

Această nobilime a dispărut mai cu totul în zilele noastre, sorbită fiind de elementul maghiar, care o

---

dum contingeret exigatis aut exigi faciatis". *Pesty* citat de *Pic,* Abstammung, p. 155, nota 43, a. 1500: „Nos Iacobus Gerlysthey et Petrus Tharnok de Mackhos, Bani zeurinienses,–sed quod nullo ampliori documente edem partes sua allegata, *iure volachie* requirente coram nobis probare potuerunt". *Idem,* a. 1503: „easdem utrasque partes amonuismus ut certos probos nobiles viros ad id sufficientes *iuxta ritum volachie* eligant et adoptent, qui omnia praemissa inter eosdem reinveniant".– Romînii trăiau după dreptul lor particular şi în Polonia unde se coborîse din Maramureș, în acelaş timp, sau poate ceva mai inainte de a se cobori în Moldova. Vezi un document publicat de d-1 Hasdeu, Archiva istorică a Românieі, Bucureşti, 1865, I, 2, p. 118, a. 1569: „viri Iwan Krzewicki, eidem facultatem dedimus villam de nova et cruda rădice în silvis nostris–*iure et consuetudine Walachorum locare.* Ut autem homines ad incolendum eandem villam eo citius coufluant, damus eisdem libertatem ab omnibus censibus et daciis nobis praestari solitis *iure et consuetudine walachica extenuandamu.*– După cît se vede d-1 Hunfalvy se înteineiează pe acest document pentru a susține că knezii Transilvaniei nu erau de cît nişte întreprinzători de colonisare, căci regele Poloniei voeşte într'un chip învederat să atragă Romîni pe teritoriul seu. Dar acest document vorbeşte tocmai de Valachi ce ar fi eşit din Ungaria, nu ce ar fi imigrat în acea țară; apoi este de observat că chiar dacă s'ar afla documente ungureşti cari să pomenească aceeaşi împrejurare, ea s'ar esplica prin coborîrea Romînilor de la munte la cîmpie.

[261] Kemeny, Knezen und kneziate în Magazin II, p. 297, a. 1377: „Ludovicus– episcopi Transilvani et capituli ecclesie sue–kenezii terras, prata et silvas keneziatus ipsorum titulo, ex concessione eiusdem episcopi–temporaliter possessa, aliis per libita vendere et în filios, heredesque suos, cum gravi et manifesto iuris terrestralis damno et decuratione, perhennaliter transfundere, ceteros subditos Olachos novis inauditisque exactionibus vexare".

[262] Fejér, XI, p. 503, a. 1435; „Nos Ladislaus de Chaak Vaivoda–una cum *juratis* et universis nobilium ac keneziorum ipsius districtus Hatzak". Acest district era poporat de Romîni, (reproducem locul de la p. 148, nota 37: „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad, ac universis *keneziis et senioribus Olachalibus* districtus Hatzag". Compară o lucrare a noastră asupra *jurătorilor* în Convorbirile literare, anul al VIII-lea, 1874, p. 137 şi urm. – Vezi şi nota următoare, documentul din Columna lui Traian, a. 1556: *„iuratis tribus terminis sedium nostrarum ab consuetudine observatis".*

[263] Maniu, Disertatie istorico-critică: „Ladislaus–universorum nobilium et keneziorum, nec non album Valachorum în districtus Lugos, Sebes, Mehadia, Almas, Karasofii, Bargafit, Komiaty et Illed, quod ipsi în confiniis regni nostri collocati, în custodia et tuitione vadorum Danubii contra crebros încursus Turcorum–omnia eorundem Valachorum et Keneziorum privilegia super quibuscunque eorum libertatibus, praerogativis et juribus confectasub illis tamen conditionibus, oneribus et servitutibus, quibus eadem emanatae et praedecessores nostros reges Hungariae ipsis concessa sunt authoritate regia, pro eisdem nobilibus Valachis et Kinezis caeterisque Valachis – ut ipsi nobiles Valachi et Kinezii firmata inter se unione, dicta servitia nostru în tuendo vado Danubii co melius conţinuare possint. Praeterea annuimus eisdem nobilibus Valachis et Kineztis, ne ullus eos judicet praeter comitem eorum". Pesty citat de Pie, Abstammung, p. 158, nota 36, a. 1451: „Nobilibus viris iudicibus nobilium septem sedium volachalium". Ibidem, a. 1439: „universitas nobilium et Keneziorum districtus Sebes". Kemény I. c. II p. 800, a. 1363: „Nos Petrus, vice-vaivoda transylvanus–inter ipsum filium Musath, ac Stroja et Zayk kenezios–judicium facere deberemus, ambabus partibus cum eorum instrumentis în facto ipsius possessionis Zalasd, coram nobis et regni nobilibus de comitatu ac universis Keneziis et senioribus Olachalibus districtus Hatzag comparendi assignassemus" (vezi şi textul citat la nota precedentă din Fejér). Pentru nobilimea romînă din ţinutul Făgăraşului vezi colecţiunea de documente a d-lui Aron Densuşanu publicată în Columna lui Traian, anul IX, tom III, 1882. Cităm cîte-va estracte: 1556 (p. 10). „Nos-memoriae commendamus-quod cum nos una cum iuratis huius pertinentiae nostrae, Boieronibus sedis nostrae judiciariae assessoribus pro–faciendo judicio causantibus consedissemus, tunc honorabilis Stan Popa, Algye et Raduly, filii quondam agilis Stanislav Boeronis–item Man et Marcul, filii agilis quondam Bassan boeronis–tribus terminis sedium nostrarum ab consuetudine observatis". A. 1680 (p. 15): „genitorem seu patrem eiusdem de dicta Posorita ab antiquo e numero verorum et indubitatorum istius districtus terraeque nostrae Wogaras, nobilium Boeronum emistitisse".

atrase în sînul sĕu prin favorurile de tot felul cu care o înconjură, ast fel că astăzi nu se întîlneşte în Transilvania nici o familie nobilă romînă, şi cele cîte-va nume de obîrşie nobilă care s'a păstrat, s'a coborît în clasa poporului de jos amestecîndu-se cu dînsul. Nobilimea maghiară numĕră în rândurile sale un număr însemnat de familii romîne prin obărşie, începând cu a *Corvineştilor* care dădu Ungariei un general şi un tot atît de vestiţi, *Ioan Corvin de Hunyade*, biruitorul Otomanilor şi fiul său, regele *Matei Corvin*.[264]

Este cunoscut, că desnaționalisarea unui popor începe în tot-dea-una prin clasele sale cele mai înalte, care sunt mai espuse înrîurirei elementului strein, şi în acelaş timp pot fi mai uşor primi asemene înrîuriri, pe cînd poporul de jos găseşte tocmai în spiritul seu mărginit şi puţin cultivat o putere mult mai mare de împotrivire contra silințelor nației cotropitoare. Acelaş fenomen s'a petrecut şi în Transilvania. Nobilii se lepădară de naționalitatea lor şi trecură în rândurile nației domnitoare; poporul din potrivă, rămase romîn cu toate suferințele pe care le suporta, tocmai din pricina naționalității sale.[265]

Nobilimea romînă se bucura, după cum am vözut, de toate drepturile alipite de titlul de nobil, între altele lua parte la adunările obşteşti ale teri sau la cele particulare ale tinuturilor. Ast fel găsim pe nobilii celor septe ținuturi romîne luînd parte la congregaţiunile generale.[266] Terminul de congregatio insamnă în limba documentelor ungureşti ,ale veacului de mijloc, adunare.[267] Acest fel de state generale ale terei se îndeletnicesc cu tot soiul de trebi, căci deosebirea stabilită în zilele noastre între autoritățile administrative, legiuitoare şi judecătoreşti nu ființa încă la această epocă. Ele intruncau deci toate atribuţiunile ocîrmuirei şi se înțelege de la sine că judecarea proceselor era aceea care venia mai ades în rîndul afacerilor lor. Poporul de jos lua şi el uneori parte la aceste congregaţiuni.[268]

Un document important conține darea de samă a unei ședinți ținută de o congregațiune, care trebue privită ca generală, de vreme ce fu ținută în capitala ţerei, la Alba-Iulia, și scopul pentru care ea fusese convocată era nevoia de a îmbunătăți soarta poporațiunilor. In această ședință congregațiunea ia în cercetare procesul magistrului Ugrinus, pe care ’l şi hotăreşte în favoarea acestuia. *Romînii sunt arătați ca făcĕnd parte din adunare.*[269]

---

[264] Pentru obîrşia romînă a familiei Corviniştilor, vezi: Fejer, Genus et virtus Ioannis Corvini de Hunyad, Regni hungariae gubernatoris, Budae, 1844. Familia ungurească Maskasi de Tincova se trage din Romînul Sturza, knez de Karansebeş, pomenit în 1292. Familiele Noptsa, Csura, Marila şi Pripu se cobor din Romînii Dionisiu, Mihai, Vlad şi Voicu, amintiţi în 1404. Mark, Kenderasi, Szerecsen, Roşca, Viod–Nandră, Baloş, Popaltul şi Negamir se cobor din Romînii Danciul, Costa, Saracin, etc. pomeniţi în 1454, Bacsa, Farkas, Lorinca, Şarban, Parosi, Gruiţa, Rezeila, Dragith, Stroia, Popa, Sferlea-Draguiu şi Endres îşi trag obărşia din Romînii Ivul, Vlaicul, Dragul şi Barbul, amintiţi în 1500. Dovezile pentru toate aceste genealogii, indicate de D-1 Hasdeu în Columna lui Traian 1874, p. 126-128.

[265] Acelas lucru găsim şi în Bulgaria, unde ţara fiind supusă de Turci, toată nobilimea bulgărească se turci şi deveni mahometană, ast-fel că astăzi nu se găseşte în toată Bulgaria nici o singură familie nobilă de religie creştină. Vezi Tirecek Gesch. der Bulgaren p. 393: „Einen christlichen Adel gibt es jetzt în Bulgarien nicht. Viele Bojaren Familien haben den Islam angenommen“.

[266] Pesty citat de Pic, Absiammung, p. 152, nota 36, a. 1451: „Ioliannes de Hunyad *nobilibus viris judicibus nobilium septem sedium valachalium*—universis vicinis et commetaneis praescripti ' castri *ceteristpie nobilibus comprovincialibus praescriptarum septem sedium valachalium—in* eanden sedem vestram judiciariam per modum proclamate *congregationis generalis* vestri în praesentiam insimul convocatis". *Ibidem,* a. 1439: *„universitas nobilium et keneziorum districtus Sebeş–per modum proclamate congregationis* (Districtul Sebeşului era romînesc). Ibidem, a. 1452 (Pic, p. 154, nota 40): „ad oppidum Sebeş vocatum, sedem scilicet judiciariam principalem septem sedium *nobilium–more proclamate congregationis generalis”.*

[267] Schuller v. Libloy, Siebenbürgische Rechtsgeschichte, Ilermannstadt, I, p. 214.

[268] Un document din 1291 (Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch, No. CLXV, p. 159) conţine procesul verbal al unei congregaţiuni generale a Transilvaniei: „quod cum e consensu venerabilium patrum, archiepiscoporum, baronum, procerum, et omnium nobilium regni nostri (bine înțeles şi nobilii valachi) apud Albam–habita congregatione generali qui în articulis expri-muntur infra scriptis firma fide promissimus observare“. Urmează 41 articole în care se regulează deosebite chestiuni monetare, de jurisdicție, contribuţiuni, etc. Fejér, VIII, 2. p. 98, a.1317; „Magister Dausa comes de Bihar et de Zobolch ac în comitatu de Zathmar–vice sua–judex specialis deputatus, în congregacione Nostra speciali; quam coram venerabili patre domino Emmericho et coram nobilibus et communibus hominibus comitatuum praedictorum– causa iustitiae faciendae“

[269] Teutsch und Firnhaber, No. CLXX, p. 167: „Andreas–quod um nos universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis în parbus Transilvanis apud Albam lIule, pro reformatione status eoTundem congregationem cum eisdem fecissemus, magister Ugrinus uasdam possessiones suas Fogras et Zumbathely vocatas, iuxta fiumen Olth existentes asserens a se indebite alienatas, surgendo în ipsa congregatione nostra, sibi redare postulasset, nos–ab eisdem nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis diligenter inquiri fecis": Celelalte provincii ungureşti posedau şi ele congregațiunile lor; aşa Sclavonia. Vezi un document în Pic, Der nationale Kampi gegen das ungarische Staatsrecht, p. 236, nota 91, a.1273 os Matheus banus totius Sclavoniae–quo in-con-gregaciune regni totius Sclavoniae generali nobiles et iobagiones castrorum“.

D-l Hunfalvy nu vede în acest document de cît relațiunea unor desbateri *judecătorești* în care Romînii ar fi depus *ca marturi* pentru a hotărî procesul magistrului Ugrinus, și sus-ține că nu ar fi vorba de o *adunare legiuitoare* în care Romînii ar fi stat ca *membri*.[270] Dar nobilii sunt iarăși arătați ca făcĕnd în deobște parte din congregație, și fiind-că existența unei nobilimi romîne este dovedită în Transilvania, nu înţĕlegem pentru ce dînsa ar fi fost esclusă de la această adunare. Apoi regele zice anume că convocase acea adunare, în care Romînii sunt arătați anume ca luînd parte, în scopul de a reforma starea poporului „pro reformatione status eorundem“, și nu înţĕlegem cum această îndreptare ar fi putut să fie adusă la îndeplinire prin judecata unui proces, fie chiar şi acel al magistrului Ugrinus. Apoi noi am vĕzut că Romînii sunt anume arătaţi de alte documente ca făcând parte din congregațiunile țerilor de peste munți și prin urmare nu poate fi afară din cale de a'i găsi încă odată pomeniți aici. Se înţĕlege de la sine că D-l Hunfalvy pentru a putea argumenta după cum îi cere interesul, şi a arăta pe poporul romîn ca un popor de păstori nomazi veniți de curĕnd în Transilvania, căruia deci nu ‘i se putea încuviința așa de curĕnd drepturi politice, se fereşte de a aduce şi cele-lalte documente cari pomenesc aceeași împrejurare.

Cercetarea stărei politice a Romînilor în cele d’întăiu veacuri după amintirea lor în documentele asupra Transilvaniei, ne au arătat că acest popor se bucura de oare-care drepturi. Ast-fel el poseda voevozi şi knezi sau judecători sătești, cari judecau daraverile sale după dreptul obicinuelnic romîn; acelaș drept hotăra apoi modul şi măsura dăjdiilor sale bănești, precum și slujba militară ce era dator să îndeplinească. Romînii apoi sunt arătați ca luînd parte la adunările obștești pe cît şi la cele particularnice ale țĕrii, și nobilii lor nu se deosebeau întru nimic de nobilii maghiari.

Dacă asemănăm această stare politică a poporului romîn, cu aceea în care îl aflăm mai târziu, către sfîrșitul veacului al XVIII-lea, suntem loviți de înjosirea la care este coborît. Nobilimea lui, care prin simplul fapt al existenței sale, sprijinea existența şi drepturile poporului, a dispărut. Tot aşa s'a întîmplat cu knezii și voevozii sei, cu dreptul sĕu şi cu împărtăşirea sa la treburile publice. Romînii se arată acuma un popor de țărani, șerbi ai pămăntului, cari nu mai posedă nici un drept, „a căror existență în țară este numai tolerată pentru interesul public, cît timp le va plăcea principilor şi regnicolilor“. Ei sunt declarați „neputând avea nimic în a lor proprietate afară de simbria pentru munca lor; le este oprit de a se îmbrăca precum membrii națiunilor domnitoare, de a purta pantaloni, cămeşi de giulgiu, pălării duple și, bine înţĕles, şi arme; aceasta din urmă sub pedeapsa de a perde mîna dreaptă, pentru a le lua astfel şi putinţa de a se apăra în contra asupritorilor lor.[271]

Această schimbare în condițiunea politică a Romînilor nu se făcu fără nişte sguduiri teribile, care cutremurară pănă în temeliele ei constituția basată pe nedreptate a Transilvaniei. Rescoalele repetate întreprinse de Romîni, ne fiind nici odată încunate cu izbîndă, aduseră soarta lor în o stare tot mai ticăloasă, şi aceasta ajunse cu timpul a fi nesuferită. Nu va fi fără interes a schiţa în puţine trăsături lupta cea înverşunată a Romînilor în potriva calăilor lor, în care cei d’întâi apăra, cu puterea ce o dă desperarea, nişte drepturi ce erau pe fie-ce zi mai încălcate.

Cea d’întăi rescoală a Romînilor din Transilvania, despre care s’a păstrat o amintire în documente, este acea întîmplată în 1437. La această mişcare luară parte ţăranii atît unguri şi romîni ai Transilvaniei. Ţăranii căzuseră prin împrejurări analoage acelora ce produse acelaş fenomen şi în apusul Europei, la starea de șerbi ai pământului, şi proprietarii nobili, pe pămênturile cărora ei trăiau, abusau de autoritatea lor pentru a supune pe țărani la toate încălcările pe care nesațul cel mai neruşinat îi împingea să le facă. Ţăranii ar fi suferit poate încă mult timp această apăsare, dacă o împrejurare deosebită nu ‘i ar fi trezit din amorţirea lor. Archiepiscopul catolic al Transilvaniei Gheorghe Lepes, neridicînd timp de trei ani dijma pe care o percepea atît de la

[270] Hunfalvy. Ansprüche, p. 99.

[271] Rusticus, praeter mercedem suam nihil habet“. Verböczy, Ius tripartium. Pentru cele-lalte opriri, vezi: „Compilatae et approbatae constitutiones“.

ţăranii catolici, cît şi de la cei ortodoxi[272] (Romînii), ceru să i se plătească de o dată întreaga sumă datorită, cea ce ţăranii nu puteau îndeplini, din pricina însemnatei cifre la care se urca datoria. Archiepiscopul aruncă atunci interdictul asupra ţăranilor resvrătitori, oprind funcţiunile îndeplinite de biserică în sînul poporaţiunei; oamenii muriau fără a primi împărtăşenia; botezuri şi cununii nu se mai făceau. Această stare de lucruri, care, bine-înţeles, lovia de o cam dată numai pe ţăranii unguri, îi împinse la răscoală. Ţăranii romîni, cari suferiau şi mai grele neajunsuri, de vreme ce erau siliti să plătească o contribuţie pentru o biserică la care nu se închinau, apoi se aflau împreună cu Ungurii reduşi la starea cea tristă de iobagi, dau mîna cu dĕnşii, şi mişcarea ia un caracter de tot serios.

Ţăranii romîni şi unguri se întrunesc în mare numĕr pe muntele Babolna şi trimit de acolo o deputaţiune la nobili, pentru a le cere libertăţile de care se bucurau pe vremile vechilor regi ai Ungariei şi cu deosebire pe acele ale sfîntului Stefan. Stăpînii însă măcelăresc pe trimişii poporului şi în urma acestui act de cruzime neîndreptăţită, se dă o luptă crîncenă, care de şi nehotărîtă, totuşi arăta în ţărani o putere de împotrivire, care sili pe nobili să cerce o împăcare. Mai multe condiţiuni sunt impuse bisericei şi nobililor, între altele acestora din urmă învoirea ţăranilor de a se muta de pe o proprietate pe alta, după plata datoriilor, şi nobilii consimt chiar a recunoaşte ţărănilor un drept de conrol asupra modului cum ar fi aduse de ei la îndeplinire condiţiunile acestei împăcări. Aceasta se întămplă în ziua de Iulie 1437.[273]

Nobilii însă nu cedase ţăranilor de cît fiind că nu avuse timpul de a se pregăti pentru luptă. Ei se folosesc deci de armistiţiul încheiat spre a aduna noue mijloace de împotrivire şi se înţeleg în luna lui Septembrie a aceluiaş an, 1437 cu Secuii şi cu Saşii, încheind cu ei prea vestita unire, fără cuvînt numită „a celor trei naţiuni“, care determină până în zilele noastre constituţia cea monstruoasă a Transilvaniei. Se că această întălegere se ţinu ascunsă, de oare-ce chiar documentul redactat cu acest prilej nu se rosteşte de cît într'un chip îngăimat asupra scopului acestei uniri, care este arătat ca acela de a „se îndeletnici cu împrejurările cele grele ale acestor părţi“, fără a pomeni însă de ţărani prin nici un cuvînt.[274] Puţin timp după aceea se încaeră o nouă luptă, în urma căreia ambele părţi se hotăresc a se referi la arbitragiul regelui. Pănă atunci însă nobilii reînoesc legăturile lor cu Saşii şi cu Secuii, mărturisind pentru astă-dată în chip respicat scopul acestei alianţe. Fie-care din părţile contractante se obligă a ajuta pe cealaltă la nevoile sale, şi anume nobilii să ajute pe Saşi (probabil şi pe Secui, de şi actul nu spune nimic despre ei) în contra Turcilor, cînd s'ar întĕmpla să năvălească în ţara lor, şi ei primesc îndărăt făgăduinţa că Saşii le vor da sprijinul lor „spre stîrpirea resvrătirei blăstămaţilor de ţărani“.[275]

---

[272] Această nedreaptă contribuţiune a ţăranilor romîni pentru o biserică streină, fu suprimată în 1481 de către regele M. Corvin: „Schismatici ad solutionem decimae non adstringantur, et neque per comites parochiales instar aliorum ad huiusmodi decimarum solutionem compellantur. Mathiae Corvini regis decret. V. anni 1481 artic. 8.–Vezi Magazin istoric p. Dacia de Bălcescu şi Lau- rian, Bucureşti, 1846, III, p. 160. Un decret al urmaşului sĕu Vladislav reînnoieşte această disposiţie, Ibid. p. 161.

[273] Fejér, X, 7, p. 895 (adaugă Archiv fir sieb. Landesk. 1874, p. 42 şi urm.): „Quod nobiles viri Ladislaus filius Benedicti-et Paulus Magnus de Vaidahaza, vezillifer umiversitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum în his partibus Transilvaniae commorantium, tum pro eo quia reverendus pater Georgius Lepes episcopus suas decimas – (urmează cestiunea zecimelor după cum a fost expusă în text) – dein quia pro ipsorum dominos terrestres elut emtilii în gravem servitudinem fuerint redacticum enim e aliquorum possessionibus ad alia loca se transferre voluissent, rebus et bonis eorum etiam omnibus spoliatis, abire minime pertterentur et omnibus corum juribus libertatum privati penitus opressi et insuportalibus oneribus aggravatipro reaquirendis et reobmendis pristinis libertatibus, per samctos reges cumctis hujus regni Hungarorum, incolis datis et concessis–maturo inito consilio, în montem Babolna–missis nuntiis–in dictis libertatibus sanctum regum se conservari et a jugo intolerabilis servitutis colla rum exsolvi humillime et devote supplicarunt–quod litteras incti Stephani regis aut successorum ejusdem în quibus libertaes et statuta habentur ab imperiali maiestate possent impetrare, sum annalem solvere, munera dare et servitia exhibere hoc mado teneantur–tali obligatione ut şi quae partium praedictarum universitatum nobilium scilicet et regnicolarum–in praemissis omnibus –persistere nollet–fidefragus habeatur“.

[274] Arhiv 1. c. a. 1488: „arduas causas harum partium tractaturi inter praedictos Nobiles et Saxones et Siculos fraternam disposuimus unionem“.

[275] Arhiv 1. c. 1438: „Nos Lorandus Lepes, vice-vaivoda Transalpinus–una cum baronibus et Nobilibus nec non Saxonibus et– Siculorum–fuissemus congregati, inter cetera tractantibus uti protervia et rebellionem nefandissimorum rusticorum contritione et eradicatione, nec non sicuti contra insultus Turcarum saevissimorum has defensare partes, coram nobis et baronibus universi Nobiles et Saxones inter se ipsos talem fecerant unionem et fraternitatem–quod dum et quando casu contingente praefati Turci has invadere partes, tunc praefati Nobiles în succursum Saxonum– accelerare debent–praedicti etiam Saxones contra aemulos seu

D-l Zeutsch, care tratează în deosebi această materie a „uniunei celor trei națiuni din Transilvania“[276] espune lucrurile sub o cu totul altă față de cît cum reesă din documente. El găsește drept causă a apropierei nobililor, Secuilor şi Saşilor nevoia de a se apăra împreună în contra ndvălirilor otomane, şi nu vede în clausula privitoare la țărani de cît o condiție de a doua mînă a acestui tratat. Adevărata causă a alianței să fi fost apărarea neatîrnării țării, iar răscoala ţăranilor ar fi dat numai cît prilejul pentru încheierea ei.[277] Patriotul sas, care înfățișază sub nişte culori atît de frumoase această alianță infamă, menită a răpi unei clase întregi dreptul de existență, nu se sfieşte în orbirea sa a o asemăna cu rěscoala cantoanelor sviţerene contra tiraniei germane.[278]

Şi cu toate acestea pentru ori-care spririt nepărtinitor actul de uniune din 1437 este foarte lămurit: el conţine stipulațiunea din partea Saxonilor şi a Nobililor cu douě îndatoriri corelative: în favoarea celor d'întăiu, făgăduinţa nobililor de ai ajuta în contra năvălirilor otomane, cărora Saşii erau expuși din pricina aşezării lor geografice – iar Saşii se legau la rândul lor cătră nobili a le sta în sprijin în contra întreprinderilor țăranilor. Aceştia locuiau mai ales pe moşiile nobililor; de děnşii erau apăsați şi în potriva lor îndreptau ei sălbatică lor rêsbunare.

Dar cine erau oare aceşti nobili, de care vorbesc la fie ce documentele transilvane? De obiceiu se vede în ei naţiunea maghiară, care ar fi fost aşa numită, nu se prea ştie pentru ce. Iată de unde provine şi titlul de unire a celor naţiuni dat actului din 1437, căci nobilii erau priviți ca naţiune, alăturea cu Secuii şi Saşii.

Noi credem că dacă documentele ar fi vrut să desemneze naţiunea maghiară, ar fi numit'o curat *Hungar*i, după cum denumeşte pe Saşi *Sazoni* şi pe Secui *Siculi*. Cînd e vorba chiar de poporul unguresc 'l chiamă cu adevăratul sěu nume; ast-fel chiar documentul din 1437 vorbeşte de universitas *Hungarorum et Valachorum*. Fără îndoială deci, că documentele ce pomenesc despre revoluţiunea din 1437 nu pot înţêlege sub „nobiles“ naţiunea maghiară, de vreme ce se arată lămurit că şi *ţăranii unguri se revoltară contra nobililor*.

Nu este deci vorba despre *naţiunea*, nobililor, care ar fi identică cu cea maghiară, ci de clasa nobililor, de ori-ce naţionalitate din ţara Transilvaniei: Unguri, Romîni, Ruteni. Cu timpul toți aceşti nobili, aparţiněnd deosebitelor nații din Ungaria, se maghiarizară, ast-fel că abie pe la sfîrşitul veacului al XVIII-lea se poate lua espresia de nobil drept sinonim cu Ungur.[279]

Clasa nobililor Transilvaniei şi a Ungariei avea deci interes a menținea şi spori chiar apăsarea în care zăceau țăranii Transilvaniei, a căror imensă majoritate era şi pe atunci ca şi astăzi de obărşie romînă. In acest scop ceru şi obținu această clasă de privilegiați ajutorul celor douě nații asemenea privilegiate ale Transilvaniei.

Să mai luăm aminte că țăranii protestează în contra încălcărilor pe cari ei le sufereau, răzămîndu-se pe libertățile care le fusese concedate de către vechii regi ai Ungariei şi fac să se urce obîrşia acestor libertăți la domnia sfîntului Stefan (997–1038), sub care statul unguresc neatîrnat din Transilvania fu supus Ungariei. Documentul nu deosebeşte care dintre țărani, Romînii sau Ungurii obținuseră de la sfîntul rege garantarea libertăților lor; el zice din potrivă, într'un chip cu totul general: „pristinas libertates incolis datis et concessis“. Care împrejurare poate oare să îndreptățască o deosebire între locuitorii unguri cari ar fi doběndit aceste scutiri de la sf. Stefan şi Valachii cari şi le ar fi însuşit în urma îmigrărei lor în Transilvania, prin faptul că fusese asimilați cu țăranii unguri?

Se pare că sub regele Mateiu Corvin, care după cît se vede nu uitase cu totul obărşia din care se trăgea, soarta ţăranilor, şi prin urmare acea a Romînilor, se mai îmbunătăţi. Aşa 'i-am vězut mai sus scutiți de dijma

---

inimicos Nobilium, signanter autem ad conterendam nefandissimorum rusticorum proterviam venire et accellerare debent, ad quod se partes sponte obligarunt juramento coram nobis“.

[276] Archiv, 1. c.

[277] „Die unmittelbare Veranlassung dazu, gab der Aufstand der unrthănigen Bauera“. Teutsch în Archiv, p. 45.

[278] Teutsch, ibid. p. 51.

[279] In tot decursul veacului al XVII-lea se găsesc încă mobili valachi în Transilvania. Vezi colecția d-lui Aron Densuşanu citată mai sus, în Columna lui Traian pe 1882.

cătră biserica catolică, şi acest rege mai stîrpi şi alte încălcări pe care nobilii le făceau asupra țăranilor. Numai ast-fel se esplică mulțămirea nobililor Transilvaniei cu domnia acelui rege care își găsește espresiunea ei în o conjurație a acestei clase a cărei amintire s'a păstrat într'un document din 1467. Scopul conjurației era de a se opune fățiș şi chiar cu armele contra încercărilor regelui de a le răpi privilegiile consfințite prin timp.[280]

D. Teutsch vede şi în acest act o înoire a celui din 1437, căruia scop era apărarea țărei contra năvălirilor turceşti (!), cu toate că documentul întreg nu face nici cea mai mică amintire acestei împrejurări, şi însuşi d. Teutsch este silit a mărturisi că ascuțișul acestei hotărîri este îndreptat anume în potriva regelui.[281] Regele însă nu poate fi un dușman exterior, asemene Turcilor, de unde se vede prea lămurit că astă conjurație avea de țintă hotăritoare o cestiune lăuntrică acea a țăranilor, cărora regele venea să le dea sprijinul sĕu.

O a doua răscoală a țăranilor se întâmplă în 1512, de astă însă în Ungaria propriu zisă și la care ieu parte mai ales țăranii unguri. Un soiu de cruciată fiind propoveduită în acel an în potriva Turcilor, poporul se adună în mare numĕr sub steaguri, pentru a scăpa ast-fel de asupririle nobililor. Aceştia temăndu-se ca țăranii să nu se subtragă din robia în care 'i țineau, încep a împedica înrolarea lor în armată, îi silesc a se reîntoarce la locuințele lor şi întrebuintază mijloace silnice în contra celora cari voiau să se împotrivească. Țăranii adunați lîngă Pesta, avănd de conducător pe un Secuiu *Dozsa*,[282] întorc armele, pe care trebuiau să le îndrepte în contra Turcilor, asupra stăpînilor lor, măcelăresc un mare numĕr de nobili, şi umplu Ungaria cu foc şi cu sînge. Nobilii nu isbutesc de cît cu mare greutate şi cu ajutorul lui Zapolya, principele Transilvaniei, a înăbuşi răscoală şi impun pedepse înfricoşate autorilor mişcărei.

Cu toate că această revoltă n'a avut drept teatru Transilvania, ea nu încetă de a avea o înrîurire din cele mai vătămătoare asupra stărei țăranilor din acel ducat, prin urmare și asupra Romînilor. Nobilii, spre a răsbuna măcelurile suferite de dĕnşii, îngreuie şi mai mult posiția țăranilor pe care 'i biruise, şi pentru ca aceştia să nu fie atraşi prin starea mai bună de care s'ar fi bucurat acei din Transilvania, se impun și acestora legile draconice aplicate țăranilor din Ungaria propriu zisă.

Principiul, că țăranul n'are nimica afară de plata pentru munca sa, începe a-şi face calea în legislația ungurească. Cu timpul însă elementul maghiar dispare tot mai mult din aceste rescoale şi acel romîn joacă un rol din ce în ce mai pronunțat, până ce sfîrşeşte prin a domni în ele într'un chip exclusiv. Am vĕzut pe de altă parte că nobilii, care la începutul luptei erau încă în mare parte Romîni, ajung cu timpul a se maghiarisa cu toții. *Oposițiunea care la început avea loc între douĕ clase, sfîrşeşte prin a ființa între douĕ popoare*: Ungurii ca stăpîni, Romînii ca robi, cei d'întăiu ca apăsători, cei de al doilea ca apăsați.

Causele care aduseră această schimbare ne par a fi următoarele: Am vĕzut că interesul de clasă împinsese nobiliea romînă în rănduri le Ungurilor. Aceeași împrejurare aruncă pe țăranii unguri în brațele Romînilor. Nobilii romîni perdură naționalitatea lor şi adoptară pe aceea a cuceritorilor cu cari aveau aceleaşi interese. Țăranii unguri deveniră cu timpul Romîni prin faptul apăsărei comune în care trăiau. Iată pentru ce nu se găsesc astăzi de cît prea puțini țărani unguri în Transilvania, precum nu se mai află în această țară nobilime romînă, cu toate că actul din 1437 arată că țăranii unguri erau îndestul de mulți în această țară pentru a îndrăsni să intreprindă o mişcare revoluționară.

Potrivit cu aceste fapte găsim în timpurile mai noue o altă revoluție încă şi mai primejdioasă pentru Unguri, acea din 1785, care fu lucrarea esclusivă a Romînilor. Sub conducerea a trei capi energici: *Horia, Cloşca şi Crişanul*, ei măcelăriră în timp de mai multe luni pe nobilii unguri, dărămară castelurile lor, puseră

[280] Arhiv, 1. c: „Quod ipsi visis-ipsoram ac totius regni Hungariae – oppressionibus, molestiis et aerumniis, quibus ex diruitione et abolitione privilegiorum, per divos reges Hungariae concessorum, per ipsum dominum Mathiam regem paene oppressi existant et usque ad ultimam devenissent desolationem.– Et iterum quod şi contra potentiam regis fierat conflictus în campo se pugnaturos pro conservandis praefatarum partium Transilvanarum ac totius regni Hungariae libertatibus".

[281] Arhiv, 1. c. p. 55.

[282] De pe aceasta se vede că şi țăranii Transilvaniei luară parte la această înrolare, de vreme ce găsim Secui între dînşii. Deci trebue admis că erau şi Romîni, care puteau chiar să fi venit din însuş Ungaria unde şi atunci ca şi astăzi locuiau Români.

foc la averile lor şi le pustiiră moşiile. O groază ne mai pomenită cuprinsese pe stăpîni şi era cu atît mai mare, cu cît armata nu voia să intervină, în cît se bănui că această răscoală nu era reu vĕzută de locurile înalte; căci impĕratul Iosif II vroia să se folosească de dînsa pentru a face să fie primite reformele sale, prin să rădica condițiunea poporului de jos. Iată pentru ce, cu toate că el pedepsi pe capii acestei mișcări, dădu cu toate acestea dreptate țăranilor, declarîndu'i de liberi prin un decret din 22 August 1785.

Caracterul cu totul românesc al acestei revoluţiuni nu este tăgăduit de către niminea, nici chiar de d. Hunfalvy. Nouă ni se pare însă învederat că este o legătură foarte strînsă între aceste rĕscoale, întĕmplate în deosebite timpuri, ale tăranilor din Transilvania şi că dacă aceea care ne este mai bine cunoscută, ca mai apropiată de noi, ne apare ca pusă în mişcare de Romîni, trebue indus de aici cu siguranță că și în celelalte, tot ei jucară rolul de căpitenie. La început găsim şi pe țăranii unguri amestecați în aceste mişcări; mai tîrziu însă ei dispar; căci elementul țărănesc ungur el însuși mai că dispăruse în sînul Romînilor. Iată pentru ce, pe cînd revoluția din 1437 arată pe țăranii unguri ca provocatori ai mișcărei, aceea din 1785 nu este datorită de cît celor de naţionalitate romînă.

Cea de pe urmă revoluție a Romînilor din Transilvania contra constituției neomenești a acestei ţĕri, care osîndea pe poporul cel mai numeros a fi robul unei minorități privilegiate, avu loc în 1848. Fără a intra în amănunţimi asupra mersului acestei întămplări, cari nu'și pot avea locul aicea, ne vom mărgini a observa că această revoluție nu fu de cît urmarea neapărată a celei din 1785. Atunci Romînii scăpară de robie; în 1848 ei ţinteau mai sus, vroiau să dobândească şi drepturi. Dorinţele lor începeau a fi îndeplinite, cînd veni răsboiul din 1866 între Prusia şi Austria, în care aceasta de pe urmă fiind cu totul sfărămată, fu silită să primească condițiile pe cari Ungurii i le impuseră, anume cunoscutul dualism austro-maghiar, jertfindu-se Ungurilor Transilvania, pe care aceştia o încorporară în statul lor.

De atunci suferințele Romînilor au reinceput a se ascuți pe zi ce merge. Ei cer cu stăruință autonomia țărei lor, în care n'ar întîrzia a deveni elementul conducător, ca unii ce sunt cei mai numeroși. Ungurii răspund la aceste revendicări prin măsuri tot mai arbitrare, care au de țintă maghiarisarea ţĕrei. In acest moment chiar situația este din cele mai încordate, şi ar fi de ajuns o scîntee pentru a aprinde pojarul. Altă dată Romînii, cari nu aveau încă conştiinţa naţionalităţii lor, reclamau numai cît dreptul de a trăi ; astăzi ei nu se mulţămesc cît cu viaţa fisică ; le mai trebue şi cea morală şi intelectuală, fără de care un popor nu este de cît o turmă. Cînd îi vedem luptînd atît de crăncen în trecut pentru a măntui existența lor curat materială, vor sta ei oare la gînduri cînd este vorba de a apăra bunurile cele mai înalte de care este dat omului a se bucura pe pămĕnt?

Cu toate acestea nouă ne pare învederat că Ungurii au de ocrotit împreună cu Romînii interese comune, anume apărarea naționalităților lor deosebite de valul necontenit crescător al slavismului. Dar Ungurii sunt o naţiune asiatică, în care nu mintea și inteligența înfrînează patima, ci sunt dominate de dînsa. Cum s'ar putea ei hotărî a primi drept aliaţi pe acei ce le fuseră robi? Ura de moarte pe care o hrănesc ei pentru Romîni, resplătită de aceştia prin o simţire de acelaş fel, nu'şi va găsi sfîrşitul de cît în stingerea uneia din aceste douĕ rase, fapt nenorocit şi pentru unii şi pentru alții, dar fatal ca toate faptele istoriei omenești.

Dacă am expus cu oare care amănunţimi starea politică a Romînilor din Transilvania, aceasta am făcut-o numai cît fiind că din espunerea ei reesă una din dovezile cele mai puternice pentru stăruința Romînilor în Dacia, începănd de la colonisare.

Intr'adevăr am găsit că Romînii se bucurau în vremile mai vechi de drepturi pe care ei le au perdut în urmă. Ast-fel i-am văzut ascultînd de capii lor particulari, knezii şi ocărmuiți în ţinuturile lor de cătră niște seniori teritoriali, voevozii. Ei posedau apoi un drept obicinuelnic care regula nu numai cît legăturile lor dintre dînșii, dar încă şi acele cu fiscul sau cu proprietarii. Romînii posedau o nobilime numeroasă şi puternică care se punea adese ori în grevă contra autorităţii regeşti şi pe care regele căuta să o căştige prin donaţiuni însemnate. In sfîrşit Romînii atît nobili cît şi de rînd luau parte la adunările ţărei sau la acele ţinutale

ca factori politici; ei erau însărcinaţi în mare parte cu apărarea graniţelor ţărei, asemene cu Saşii şi Secuii şi se bucurau în acest cas de scutiri însemnate, care 'i puneau pe un picior deopotrivă ca popoarele cuceritoare.

Toate aceste drepturi, a căror însemnătate n'are nevoie de de a fi pusă în lumină, dispar cu timpul. Elementul principal, care alcătuia cea mai puternică apărare a drepturilor Romînilor, nobilimea lor, trecu pe nesimţite la poporul domnitor şi deveni maghiară. Knezii parte se suie în rîndurile acestei nobilimi şi se ungarizază, ear parte se cobor în condiția țăranilor. Aceștia devin prin o evoluțiune firească șerbii proprietarilor împreună cu țăranii unguri pe care ‘i absorb în sînul lor. Clasa superioară a societății, în care elementul maghiar era cel mai numeros, dă precumpenirea acestui element şi schimbă pe toţi nobilii în Maghiari; clasa de jos, unde predomeneau Romînii, înrîurește la rândul ei pe țăranii unguri pentru ai preface în Romîni. După cît-va timp se găsesc în Transilvania în loc de douě clase cu interese opuse, douě națiuni, care adaug către ura izvorită din protivnicia intereselor acea care decurge din deosebirea raselor. Apăsarea devine din zi în zi mai crudă, mai neomenească şi împinge pe apăsați la rescoale. Sîngele curge, pojarele aprind pe mormintele morților lugubrele lor flacăre şi ura se coboară tot mai adănc în inimile dușmane; ca trece pentru a zice astfel în sînge şi devine instinctivă, ereditară.

Această singură expunere ajunge pentru a resturna din temelie teoria lui Rösler. Căci cum ar fi cu putință, admițându-se că Romînii să se fi introdus în Transilvania pe nesimțitele, ca popor nomad, *să aflăm pe acest popor la începutul vieţei sale în Transilvania bucurându-se de drepturi însemnate, pe care le perde în urmă*?

Firea lucrurilor cere din potrivă ca un popor nomad, cînd se aşază într’o țară, să fie la început foarte reu tratat şi să nu ajungă de cît cu timpul a'și îmbunătăți soarta, dobîndind la urmă chiar şi oare care drepturi. Ast fel este cunoscut că Ţiganii fură redusi în robie în toate ţerile unde ei se întinseră. Evreii fură în tot timpul veacului de mijloc în o stare din cele mai ticăloase şi a trebuit să vină veacul nostru de lumini şi de civilisație pentru ca ei să fie primiți, în sanctuarul popoarelor europene.

Posiţiunile privilegiate a le coloniilor germane şi ale Secuilor din Transilvania sunt ușoare de înțeles. Aceste popoare se aşazară în ţară ca corpuri constituite, cărora trebuia dinainte să li se asigure oare care drepturi, pentru a le atrage în aceste părți. Oare așa se expune și imigrarea Romînilor, ca acea a unor colonii chemate de regii ungurești, cărora aceștia ar fi asigurat drepturi și privilegii? Nici de cît. Romînii sunt arătaţi ca un popor de păstori care s'ar fi strecurat în țară după chipul Ţiganilor. In acest caz însă cum să se explice dreturile pe de care ei se bucură de la cea d’întăi înfăţoşăre a lor în Transilvania?

Din protivă dacă admitem că Romînii a fost supuși de Unguri, esplicarea stricărei condițiunei lor devine din cele firești. Un popor supus poate păstra în primele timpuri cîte-va din drepturile sale pe care lăcomia stăpînilor sei le răpeşte mai tîrziu. Une-ori chiar cuceritorii au interes a nu face să se simtă de la început chiar toată greutatea jugului care ‘l impun poporului supus, în scopul tocmai de al face mai uşor de primit. Mai tîrziu cînd elementul dominator a prins rădăcini în țară, el aruncă masca şi devine în fie ce zi mai nesățios, mai lacom. Eată tocmai cea ce s'a întîmplat cu Romînii. Cît timp Ungurii avură înaintea lor o nobilime romînă puternică și nesupusă, ci se siliră a o atrage către dînşii, oferindu'i ca mulțămită perspectiva de a o face să trăiască tot mai deplin din munca şi sudoarea ţăranului. După ce ei absorbiră această nobilime, singura pedecă ce se opunea curentului omnipotenței lor, aceasta nu mai cunosc nici un frîu, nici o margine.

Apoi am vězut că Romînii au protestat în toate timpurile în contra apăsărei lor, invocînd o stare anterioară, în care ei se bucurau de bunuri ce le fusese răpite în urmă. Ei cer chiar de la începutul rescoalelor lor și urmează înainte până în cele de pe urmă timpuri a se referi la prerogativele și libertățile pe care le posedase în epocele de mai înainte. *Revoluțiunile lor nu au deci de scop de a dobîndi drepturi noue, dar de a restabili o stare de lucruri care ezista altă dată*. Ast fel îi vedem în actul din 1437 invocând libertățile concedate lor de către sfîntul Stefan şi succesorii sei.

Un popor nu poate avea nerușinarea de a cere ca ale sale niște drepturi pe care nu le ar fi avut nici odată și singur faptul că videm pe Romîni pretinzînd la niște asemene drepturi, dovedește îndestul că ei a trebuit

să le posedă într'un timp anterior. Aceste pretenții au fără îndoială drept basă o tradiție, o amintire păstrată din tată în fiu, care transmisă din generație în generație conștiința dreptului vătămat și 'i dădu acea putere învietoare care apropie trecutul de present și face, pentru a zice ast fel, actuale suferințele și nedreptătile timpului trecut. Conștiința dreptului încalcat a existat totdeauna la Romîni; ei nu cer ca o pomană nişte lucruri pe care nu le ar fi avut, ci revendică o posițiune pe care totdeauna au privit'o ca cuveninduli-se de drept.

Eată în ce constă dreptul istoric pe care Romînii îşi întemeează pretențiile lor la o tratare alta de cît acea ce o primesc din partea Ungurilor. Nu este numai cît faptul brut a unei vechimi mai mari pe pământul ce astăzi se stăpăneşte de Unguri. Este că această vechime era încunjurată de drepturi pe care însuși cucerirea le respectase. Popoarele însă propășind, deschizând tot mai mult mintea lor la lumină, inima lor către simţimentele omeneşti, soarta unui popor supus nu poate după rațiune să se schimbe tot în mai rău cu cît trece timpul, şi dacă o asemene stare de lucruri ființa în Transilvania în nişte vremuri barbare şi crude, a venit timpul ca ea să înceteze, ca triumful rațiunei și a omeniei să ajungă predomnitor.

VII Toponimia.

Un argument şi din cele mai hotăritoare pe care protivnicii stăruinței Romînilor în Dacia cred a'l putea invoca în favoarea tesei lor, ar fi acel al lipsei, în țările locuite astăzi de Romîni, a unor numiri geografice de obărşie romană sau dacă. Intr'adevăr se întîmpină, și nu fără cuvânt, că dacă Romînii ar fi locuit în Dacia fără întrerumpere, această țară ar fi trebuit să păstreze urmele unui asemene fapt; căci un popor lasă în totdeauna întipărirea individualității sale pe locurile care au dat adăpostire traiului seu. Dacă deci Romînii n'ar fi părăsit cu totul Dacia, la începutul năvălirei barbare, s'ar regăsi în numirile geografice a le țărilor astăzi locuite de ei, termini de obărşie romană sau dacă, cea ce nu are loc. Toate țările care au fost supuse stăpînirei romane au păstrat, pentru a zice ast fel, pecetea romanisărei lor în denumirile geografice. Dacă Dacia face singură excepție de la o asemene regulă, aceasta s'a întîmplat numai din pricină că este mai singura țară care a fost cu totul părăsită de Romani. De aceea și toate numirile geografice ce se află în vechea Dacie sunt de obărşie slavă, maghiară sau germană; terminii latini sau daci au fost cu toţii perduți, pentru că Dacia nu au păstrat pe nici unul din copii sei, care să'i transmită posterității.[283]

Intîmpinarea ar fi intr'adevăr gravă, dacă ar fi întemeetă. Noi am avut însă prilejul a desgoli sistemul urmat în espunerea tesei lor de autorii pe care-i combatem, care constă tocmai în a trece sub tăcere împrejurările care ar putea să-i contrazică, a supune textele, ce pot suferi operațiunea, unor interpretări siluite, a se feri de ori ce apropiere din care ar putea să reiasă adevărul. Ar fi oare așa de afară din cale ca ei să fi procedat tot ast fel și în privința nomenclaturei țărei locuite de Romîni, cu atîta mai mult că ei nu o cunoşteau după cît se vede cu deamăruntul, și că nu aveau de grijă a împrăştie o asemine neştiință, care slujia așa de bine ținta pe care o urmăreau.

Rösler susține că „*nu există în Transilvania și în Banat nici un singur oraș cu nume de obărşie romînă*“.[284] Această susținere este cu totul falşă. Numele romane sau dace au fost păstrate la mai multe localităţi pe care avem să le enumerăm.

În Banat la intrarea văiei Temeșului care deschide calea prin munți către lăuntrul țărei, se găseşte astăzi satul *Tapa* sau *Tapia*. Tocmai aice au existat vechea localitate numită Tapae de Dion și Iornandes,[285] unde Traian avu prima întîlnire cu armatele lui Decebal înainte de a intra în hotare Daciei. Este ştiut că Traian în prima lui expediție pătrunse către capitala Daciei prin Banat, și singura cale deschisă aice este valea Temeșului. De la Tapae a trecut prin Bersobim și Aixin către Sarmizagethusa și în drumul de astăzi de la Tapia

[283] Rösler, Rom. Stud. p. 129. Hunfaloy, din Rumänen und ihre Ansprüche, p. 89.
[284] Rom Stud. p 180
[285] Dio Casius LXVIII, 10. Iornandes 12: „Quae patria (Dacia) în corespectu Moesiae sita trans Danubium, corona montium cingitur duos tantum habens accessus, unum per Bontas alterum per Tapas”.

cătră Grădiştea se întălneşte tocmai afluentul Temeşului, *Bărsava*, care fără îndoială şi a tras numele de la vechea politice dacă, aşezată tocmai în regiunea unde astăzi curge rîul cu acelaş nume.

Lîngă Clușiu cătră nordul Transilvaniei se află astăzi satul *Pata* tabula lui Peutinger dă ca staţiune a 20-a pe drumul de Cerna, lăngă Dunărea, la Porolissum, cel de pe urmă oraş la nordul Transilvaniei, numele de *Patavissa* sau Potaisa e nu este altă ceva de cît Patavicus sau vicus *Pata*.[286] Cît despre forma acestor doue nume, ea trebuia să rămînă neschimbată, căci după regulele fonetice a le limbei romîne nu primi nici o modificare. Compară: casa=casa, barba= barba, capra=capra.

Satul *Cigmău* pe rîpa dreaptă a Mureşului la nordul Orăştiei, nu este altă ceva de cît *Zeugma* lui Ptolemeu, format după aceaşi lege care produse Cerna din Zerna. Localitatea unde se află astăzi acest sat, corespunde cu aşezarea pe care-i o dă Ptolomeu, de și acesta pune Zeugma lui ceva mai aproape Tibiscum, de cum se află astăzi Cigmăul. Dar Ptolomeu nu visitase el singur Dacia, scriea după alte lucrări mai vechi; apoi cartografia veche era departe de a fi de precisă.

Rucărul de astăzi-de lîngă Olt amintesţe Rucconium al aceluiaşi geograf, care pune în harta sa acest oraş lîngă Carpaţi şi aproape de-un-rîu.

Oraşul *Deva* nu este de cît rămăşiţă unuia din numeroasele oraşe dace a cărora finală era *dava*, probabil, după forma numelui de astăzi, vechea *Decidava*. Tot ot aşa este cu e de astăzi *Daca*, *Daia* care amintesc pe poporul de baştină a Daciei.

Vechea staţiune de băi numită de Romani *Ad-mediam* era tocmai aceaşi ce se regăseşte astăzi sub numele de *Mehadia* (în limbagiul poporan al Romînilor acelor părţi *Media*). Numeroase inscripţiuni dedicate virtuţei bine-făcătoare a apelor sale calde arată că aceste băi erau visitate încă de Romani.[287] Tabula lui Pentinger pune însă această staţiune imediat după Cerna pe Dunăre, ceea ce corespunde pe deplin cu aşezarea ei actuală, în cît este peste putinţă a nu se admite aice o continuitate a denumirei. Se ridică însă îndoeli asupra derivaţiunei numelui romîn din forma romană, pe motivul că *mediam* ar fi trebuit să dee în româneşte forma *meazǎ*, ca şi în *mediam diem=meazǎ* zi, *mediam moctem=meazǎ noapte*. La aceasta întîmpinăm că nu se ie în băgare de samă înrîurirea pe care metatesa silabei *ad* a putut să o pună în lucrare prin stremutarea din loc a accentului: Ad-mé-diam–Me-ád-diam, de unde prin contragere: Meádia, Mehádia, Media.

In sfîrşit să amintim doue oraşe ale Valachiei a căror denumire este datorită unor împăraţi romani care-probabil le întemeieră. *Caracal* aşa numit după impĕratul Caracalla[288] şi *Turnu Severinului*, după unul din cei doi Severi care domniră în Roma. Partisanii cu ori ce preţ a părăsirei Daciei vroese să vadă în acest de pe urmă nume o amintire a tribului slav al Severanilor, care însă n'au locuit nici odată în preajma acelui oraş ci în Dobrogia şi în centrul Balcanilor. Mai este de observat apoi şi genetivul singurit al cuvĕntului. In sfîrşit s'a descoperit în acel oraş mai multe inscripţiuni care dovedesc că în acel loc a fost o aşezare romană. Una din aceste inscripţiuni amintesţe chiar pe impĕratul Severus. In timpurile din urmă s'a dat tot aice peste un cimitiriu pentru oameni săraci.[289]

In Moldova oraşul *Suceava* amintesţe prea bine pe vechea *Sucidava* pe lîngă aşezarea ei pe carta lui

---

[286] Tabula lui Peutinger. Comp. Akner und Müller, Röm. Inschr. Dakien No. 708: Potaissa.

[287] Almer und Müller, 1. e. No. 19–42. No. 21: „quod a longa infirmitate virtute aquarum numinis sui revocaverunt fillam“. No. 27 : „fontibus calidis“, No. 81: „ob restitutam valetudinem bonam.“ Anonymus Ravennatis o numeşte: Medilas. Districtul limitrof al Valachiei se numeşte: Mehedinţi.

[288] Lăngă Caracal se află ruinele unei cetăţi pe care poporul din împrejurimi o numeşte *Antina*, nume pe care 'l credem derivat din *Antonina*, în cît ast fel numele impĕratului Antoninus Caracalla s'ar fi impărţit asupra oraşului şi a cetăţei zidite de dînsul. Revista ştiinţifică din Iaşi Contimpuranul sub redacţia d-lui I. Nădejde (anul 1884, p. 577) combate această derivaţiune pe motivul că *a* urmat de *n* în latineşte s'ar fi prefăcut după o lege fonetică în româneşte în *î* şi că deci Antonina ar fi trebuit să dee astăzi forma Întina, Untina, iar nici odata Antina. Ce se face însă atunci cu Anton numele propriu derivat fără îndoială de la numele latin Antonius? Trebue ştiut anume că chiar în cazurile unde se găsesc regule generale în formele limbistice, aceste nu se aplică la numele proprii, care ne avănd înţeles urmează unor regule fonetice particulare.

[289] Akner und Müller 1. c. No. 17-16: No. 14; Im. sev. Nu înțelegem pe ce motiv d-l Mommsen declară această inscripţie de apocrifă C.I LII, p. 12: „videtur ficta propter nomen oppidi“.

Ptolomeu lîngă Prutul superior, pentru că aceste doue împrejurări să fie datorite intămplărei.

Trebue să mărturisim însă că numele de *orașe* rămase din perioada romană sunt puține în Dacia. Dacă privim la Franția, Spania sau Italia găsim că numele de orașe rămase de la Romani sunt în numĕr însemnat și că fără îndoială există în aceste țeri o puternică tradițiune locală, pe cînd în Dacia ea nu este de cît slab representată. Cum să se esplice acest fapt care nu se poate tăgădui ?

Noi credem că trebue atribuit caracterului deosebit al năvălirii barbare în apusul Europei şi în răsăritul acestei părţi a lumei, cu deosebire în Dacia. In partea apusană a imperiului roman au năvălit numai popoarele germane, cel puţin aceste într'un chip mai statornic. Hunii a trecut numai cît pe aice; Avarii, și Ungurii, de și a prădat une-ori Germania, Franția și Italia, nu și-au ales în aceste țeri locul sălăşuinţei lor, ci în Panonia, în preajma Daciei. Popoarelele germane ele insăși, înainte de a se aşeza în ţerile apusene, trecuse prin acele de la răsărit, de unde venia năvălirea, și lovindu-le pe aceste cu toată furia lor, își revărsase tot focul selbătăciei lor asupra acestor părţi și în primul loc asupra Daciei, și numai cît după acea, răcoriți și înduplecați cătră civilisație, cei mai mulţi creştinisați în părţile răsăritului, treceau mai departe cătră Europa apusană.

Pe cînd deci apusul Europei primi în sînul seu popoare ce e drept barbare, dar capabile și chiar doritoare de a se civiliza, Dacia fu copleșită sau de aceste popoare la prima lor ciocnire sau de altele de neam turanic, cu neputinţă de a se polei sau civilisa,[290] care nu veniau să se pună sub umbra culturei imperiului roman ci se răpeziau cu o furie ne mai pomenită să sfărîme și se pustieze tot ce le eșia în cale. Era barbaria în toată puterea cuvĕntului, barbaria cea oarbă şi inăscută rasei, nu acea care provine numai cît din lipsa unei culturi. Dînsa nu putea fi schimbată, precum nu poți imblînzi firea lupului sau acea a tigrului.

Pe cînd în apusul Europei cei mai mai mulţi barbari se furișase în imperiul roman, se rugase să fie primiți în armatele sale şi numai cît atunci navăliră mai cu violenţă cînd simțiră la spatele lor suflarea înciumată a Hunilor, în Dacia năvălirea avu tot deauna caracterul năpustirei unor imense bande de hoţi, care dădeau foc, dărămau, pustiau, omorau, pare că ar fi vrut să stingă ori ce suflare pe pămînt. Și această năvălire nu ținu ca pentru Europa apusană vro doue sute de ani, ci aproape o mie în cît, lucru îngrozitor de gîndit, peste *trei-zeci de generaţii de oameni* nu mai putură hălădui în linişte de reul barbarilor, care păreau că curg din un izvor ce nu vroia să mai sece. Hunii, Avarii, Bulgarii, Ungurii, Pacinaţii, Cumanii, Tatarii, afară de alte oarde mai mici, a căror nume s'a confundat cu aceste lalte, eată pomelnicul cel bogat și ţnflorit al neamurilor mongolice. Și fie care din aceste năvăliri nu era de cît reproducerea celei de mai inainte, atîta numai cît că în locul celor sătui veniau alții tot mai flăminzi. Nu ne a rămas descrieri contimpurane de cît asupra celei de pe urmă din aceste năvăliri, acea a Tatarilor; dar dacă unde-va se poate aplica zicerea latină „ab uno disce omnes“ apoi fără îndoială că aice. Portretul Tatarilor lasat de Arhidiaconul Thomas și care samănă de minune cu acel al Hunilor făcut cu atîta măestrie de Marcellinus poate să slujască drept tip pentru toate rasele mongolice care au venit asupra Daciei și descrierea scenelor de cruzime înfiorătoare pe care ei le făcură în Dacia drept icoană credincioasă a tuturor celor-lalte năvăliri mongole.

„Infățoșarea Tatarilor e îngrozitoare, cu mădularele scurte şi trunchiurile mari, fața lată și pielea albă (?); obrajii lipsiți de peri și nările adînci, ochii mici şi îndepărtați unul de altul, desprețuesc hrana cu pîne, se nutresc din cărnuri atît proaspete cît și putrede, ear drept bĕutură amestecă lapte închegat cu sînge de cal“.[291] Cît puţin despre izbînzile pe care acest, cumplit neam de oameni le îndeplini în Dacia, eată în ce colori sunt ele descrise de marturi oculari ai evenimentului şi care une ori sunt atît de vii în cît lasă a pătrunde chiar frumuseți de stil prin barbara latinitate a veacului de mijloc.

„Cădeau oamenii goniți de Tatari în dreapta și în stînga ca frunzele la vîntul de iarnă; cadavrele nenorociților acopereau drumurile, curgea sîngele în șiroae groase ca niște rîuri şi mînjiau pămîntul nefericitei

[290] Dacă Ungurii s'au civilizat până la un punt, aceasta o datoresc amestecului lor cu rase civilisabile: Slavii şi Românii.

[291] Archidiaconus Thomas, Historia pontificoram Salonitarum c. XXXVIII în Schwandtner, Scriptores, vol. III Comp. Amm. Marcell. XXXI.2, 2)

patrii".[292] „Atîta era de deasă aruncarea săgeților în cît mai că acopereau cu umbră pe acei ce luptau, și săgețile ca lăcustele sau omidele lipite unele de altele sburau prin văzduh".[293] „Era o priveliște îngrozitoare de a vedea în timpul nopţei o cătime atît de mare de cadavre omeneşti, care zăceau împrăştiete ca lemnele sau ca pietrele; dar această grozăvie deveni o scăpare pentru zilele de mai apoi. Mai mulţi oameni ne îndrăsnind să fugă în timpul zilei, se tăvăliau în sîngele celor morți și ascunzîndu-se între cadavre, găseau ast fel cei vii lîngă cei morți scăpare și apărare".[294] „Pe cîmpii și pe drumuri zăceau corpurile multor morți, unele cu capetele tăete, altele sfăşiete în bucăți multe din ele arse în casele sau bisericele unde căutase adăpostire. Această nenorocire, această pedeapsă și grozăvi ţinea cale de doue zile și tot pămîntul era coperit cu sînge. Și zăceau corpurile pe fața pămîntului ca turmele la păscut sau precum stau respăndite în cariere fărămăturile de piatră"[295], și așa mai departe, file întregi pline de aceste tablouri unul mai infiorător de cît celalt și care de parte de exagera spăimântătoarea realitate erau în neputinţă a o reproduce.

O asemene năvălire căzind asupra poporațiunei daco-romane, deprinsă cu liniştea și apărarea de care se bucura sub oblăduirea romană, trebui să impingă pe oameni la fugă și anume, cum am arătat'o în mai multe rânduri, pe cei bogaţi afară din provincie, pe cei săraci în locurile tari, de care tocmai Dacia era așa de bogată. Nicăire în apusul Europei nu se vede ca poporația să fi fugit înaintea năvălirei. Din protivă moșiile și orașele Romanilor se umpleau pre zi ce merge tot mai mult cu poporație germană. In Dacia totul fu dărămat, pustiit; nu rămase piatră peste peatră din frumoa orașe a le Daciei și poporația lor umplu lumea sau munţii.

In nişte asemine condițiuni de viață create daco-romanilor, ar fi fost o adevărată minune ca să fi rămas în Dacia o terminologie geografică care să fi păstrat până astăzi numele vechilor orașe. Aceste fură prefăcute în cenușă și nu se mai ridicară; căci Romînii nu se puteau cobori ca popor din munţii unde își adăposteau existența, de vreme ce barbarii roiau necontenit la poalele lor. Paralel cu această peire a orașelor romane, mai găsim dispărută incă și o altă parte, poate mai însemnată chiar a vieței lor, care ar fi trebuit să lovească tot atît de tare pe acei ce se miară de disparițiunea numelor de orașe, dar pe care, cu toate aceste, n'au bagat'o de loc în samă. Aceasta este viața de stat romană.

Daco-Romanii erau organizați în Dacia în provincie romană, precum erau organizați bună-oară locuitorii în Spania şi Gallia. Pe cînd în aceste ţeri tradițiunea statului roman, numele dregătorilor, limba oficială și alte elemente ale vieţei organisate rămîn neatinse,[296] *ele dispar din Dacia până la cea de pe urmă rămășiță*. Nu există la poporul romîn nici un singur așezămînt politic care ar fi fost moștenit de la Romani; totul este la ei nou, totul îmbracă forma slavonă sub a căria înrîurire s'a închegat earăşi în Dacia viața de stat.

---

[292] Arh. Thomas, c. XXXVII

[293] Rogerius, Miserabile Carmen, e. XXVIII în Schwandtner, vol. 1.

[294] Arh. Thomas, c. XXXVII

[295] Rogerius, c. XXX.

[296] D-l Fustel de Coulanges, Histoire des institutions de l'ancienne France, 1, p. 481, spune: „La famille merovingienne, devenne maitrosse de la Gaule, ne songea pas à détruire les institutions politiques qu'elle y trouva établies. Elle prétendit au contraire gouverner à la maniére romaine et continuer l'empire. Si nous voulons nous faire une idee exacte de ces princes, il faut nous representer des hommes qui parlent le latin, qui s'habillent it la romaine, qui s'amusent it ecrire en latin, qui se plaisent surtout a sieger sur leur pretoire a la facon des empereurs et à y dicter des arrêts: En conservant le titre de rois des Franes ils y ajoutent volontiers les titres tout romains de *prince,* de *patrice* et d'homme *illustle.* Ils prenent les insignes imperieux, la couronne d'or, le trone d'or, le sceptre, la chlamide et la tunique de pourpre. Ils ont une cour qu'ils appelIent comme les empereurs le palais sacre. On leur voit une suite de dignitaires et de courtisans qui s'appelent comtes, domestiques, chanceliers, referendaires cameriers. Tous ces noms sont romains; toutes ces dignites sont passees du palais des empereurs dans le palais des rois francs", p. 493: "Les rois merovingiens, maîtres d'un tel pouvoir n'eurent pas it chercher des moyens nouveaux pour gouverner les hommes; ils userent de ceux dont l' empire romain s'etait servi. Les' empereurs avaient organise une administration centrale et une administration provinciale; les rois francs garderent l'une et l'autre", p. 502: "Le seul impôt romain qui ait disparu est le chrisargyre. Le principal impot direct etait, comme du temps de I'empire la contribution fonciere. Non seulement elle continua d'etre percue commme au temps des empereurs; mais encore elle fût d'apres les mèmes registres de rèpartition qui avaient ètè redigès par les fonctionnaires impèriaux" etc. Pretutindene continuitatea cea mai deplină între viaţa romană şi acea a statelor barbare. La Romîni din contra o intrerumpere completă.

Fiind că această împrejurare are însemnătatea cea mai mare pentru întrebarea pe care o tratăm, v'om căuta să o dovedim prin cîte-va cuvinte:

Lăsând la o parte noţiunile de stat ce se ţineau de centrul imperiului roman, precum acele de *senat, senator, patriciu, censor, consul, impĕrat*, – din care numai aceasta din urmă s'a pastrat în conștiința poporului, însă în haina mitică a basmului, – se trecem la analisa elementelor politice provinciale și anume la acele ce se constată a fi existat în provincia Dacia, pentru a vedea rămas-au vre una din ele încă în memoria poporului romîn ?

Capul suprem al provinciei Dacia a fost în tot timpul stăpînirei romane *legatus Augusti*,[297] şi s'a găsit în inscripţiuni, numele a 38 de aceşti înalţi ocărmuitori, ast fel că numele și ideia de legatus trebuia să fie intipărită în mintea fie cărui Daco-Roman. Tot atît de însemnaţi erau și *procuratores Augusti*, însărcinaţi cu strîngerea contribuțiilor, care erau cîte unul pentru fie care din cele trei Dacii: Apulensis, Porolissensis și Malvensis. Inscripţiunile ne au păstrat numele a 15 procuratori din care 8 în Porolisum şi 6 Apulum. Aceşti procuratores Augusti aveau și ei sub dinșii mai mulţi alţi procuratori mai mici, insărcinați cu strîngerea unor dări speciale, precum: *procurator vigesimae hereditatum* (1135),[298] *procurator a caducis*, averile fără stăpîn, moștenirile vacante (1622) *procurator vigesimae libertatum*, darea pe sclavii liberați (1135), *procurator aurariarum*, acel ce strîngea venitul minelor de aur (1312, 1313) şi alţii încă a căror caracter e mai greu de precisat. Aceşti agenţi fiscali, perceptori de dări, fiind necontenit în atingere cu publicul, trebuia ca numele pe cât și ființa lor să fie foarte cunoscute poporației din Dacia.

Ambele aceste funcţii atît de populare și de cunoscute au perit din amintirea poporului romîn. Dar dacă dregătoriile generale ale provinciei au dispărut, rămas-au cel puţin acele municipale, acele dregătorii mai apropiate de popor prin indeletnicirile lor? Nici atîta.

Centrul administrativ al municipiului sau coloniei romane în orașele Daciei ca și în acele ale întregului imperiu *ordo decurionum* sau senatul municipal compus din un număr de *decuriones*, cum am zice astăzi consiliul comunal al oraşului. Acest consiliu, care delibera și hotăria asupra afacerilor comune alegea din sînul seu patru barbaţi în municipii şi doi în colonii, *quattuorviri* şi *duumviri* din care unul *primus* era un soiu de primar, ear ceilalţi un fel de ajutoare, ce conduceau ocărmuirea zilnică a daraverilor comunale. Atît decurionii cît și duumvirii sau quatuorvirii sunt meniţi în inscripţiuni de nenumărate ori, în cît se vede că numele lor era dintre acele care veneau mai des pe buzele Daco-Romanilor. Tot aşa de populari erau însă și *defensores* sau *patroni* atît a le oraşelor cît și a le colegiilor, niște protegiuitori și apărători influenţi ai intereselor acestora, care se întălnesc iarăşi la fie ce pas în monumentele epigrafice. Se mai găsesc în sfîrșit în Dacia și alţi magistraţi atît comunali cît şi provinciali precum: *curatores viarum* inspectori ai căilor pu-blice, *quaestores* (casieri) *praetores urbani* şi *peregrini*, *tribuni*, *triumviri „aeri argenti flando feri-undo*“ (1459), *triumviri capitales* (1455), *aediles*, *magistri cannabensium*, *praefecti collegiorum, pagi* (Aquensis), și alţii mulţii a căror nume au dispărut până la cel de pe urmă din mintea și limba poporului romîn.

Mai extra-ordinară poate părea împrejurarea că și cuvintele privitoare la orîndueala armatei a dispărut din graiul Rominilor. Armata romană se compunea din *legiuni, ale* şi *cohorte.* Numai acest de pe urmă termin au ajuns până la noi sub forma de *curte*, înse nu în înțelesul de corp de armată ci numai cît în un altul pe care'l avea și la Romani, acel de ogradi (Varo, de re rustica). Militarii activi purtau numele de *milites gregarii*; cei eșiţi din slujbă acel de *veterani*, cuvènt care în limbi latină avea înțelesul special de soldat liberat din armată după implinirea slujbei. Aceasta fiind de 25 de ani, înțelegem că mai toţi cei ce eșiau din armată erau înaintaţi în vrîstă. Acest cuvènt s'a și păstrat la Romîni în acel de *bătrîn*, însamnă însă numai cît mare de ani, fără nici o amintire a slujbei militare. S'au păstrat acest cuvînt și într'un alt înțeles anume la moșiile răzăşeşti pentru a însemna un cîmp de pămînt neîmpărțit la care au dreptul mai mulţi simpartași.

[297] Legatus Augusti pro praetore trium Daciarum, era titlul seu deplin. Vezi asupra şirului şi numelui lor Goos, Untersuchung über die Innerverhaeltnisse der traianischen Dakiens în Arhiv. 1874, p. 189 ș. u.

[298] Numerile sunt acele a le inscripţiunilor din C.L L. III, pars. I

Aşa se zice că cutare răzăşi fac parte dintr'un bătrîn. Aice s'a păstrat amintirea asignaţiunei de pămînt ce se dădea veteranului la eşirea sa din armată, lucru ce s'intîmplă şi în Dacia de mai multe ori, precum ne o dovedesc mai multe diplome militare date veteranilor din Dacia după eşirea lor din slujbă.[299] Numai atîta însă ne a rămas din complexul noţiunei de veteran, din care tocmai înţelesul seu fundamental, elementul militar, a dispărut cu totul.

Pe lîngă capul armatei, care era de obiceiu legatul lui August, mai erau că ofiţeri inferiori: *praefecti, tribuni, cenfuriones, optiones*. Apoi deosebite grade mai mici, precum: *decuriones, frumentarii, duplarii, cornicularii, tesserarii, beneficiarii, vexilarii* etc. care toţi aceştia au dispărut până la unul din memoria poporului romîn. Tot aşa au dispărut şi numele dărilor romane precum *vigesima, tributum, portorium*.

Ce s'au făcut cu toate aceste noţiuni pe care fie care Daco-Roman trebuia să le aibă în mintea sa, care trebuia să se afle în fie care moment în gura poporului din Dacia? Alt respuns nu poate fi dat la această întrebare de cît că perzîndu-se noţiunile la care se referiau cuvintele aceste, cu timpul au trebuit să dispară şi ele. Se tăese rădăcina lor care le ţinea vii în conştiinţa poporului, şi trebuia deci să se usuce şi să se deslipească ca frunzele de pe un trunchiu mort.

Năvălirea barbarilor asupra Daciei avuse deci de efect de a stinge cu totul viaţa de stat roman, de a stărpi ori ce soiu aşezămînte organizătoare şi de a arunca pe poporul daco-roman earăşi în starea primitivă în care se fac injghebările societăţilor. Daco-Romanii se duseră în munţi. Acolo reduşi iarăşi în cea mai mare partela starea de păstori, ei recăzură din înalta şi complicata organisaţiune de stat romană în viaţa patriarchală, în care uitară, împreună cu toate noţiunile ce se refereau la viaţa organizată şi cuvintele ce le însemnau. Acastă disparitiune atît de complectă a ideilor privitoare la viaţa statului este cea mai vie dovadă că Romînii au trăit în munţi un lung restimp din viforoasa perioadă a năvălirii, că deci ei părăsise oraşele din cămpii că aceste s'au daramat şi n'au fost reedificate şi că împreună cu monumentele se ingropară sub ruine şi numirile lor, pe care astăzi trebue să le demorměntăm precum facem şi cu dărămăturile lor.

Eată deci esplicată pe deplin pricina lipsei de nume cetăţi din Dacia. Ea nu putea fi înţeleasă fără faptul paralel arătat de noi, disparitiunea întregei vieţi de stat a poporului roman.

Viaţa orăşănească se desvoltă tot-deauna în paralel cu cea politică. Cît timp Romînii trăisă în munţi ei fură lipsiţi şi de una şi de alta. Cînd reîncepură a injgheba viaţa organisată sub înrîurirea Slavonilor, se intemeeră, şi oraşele noue, care în mare parte poartă numiri slavone.

Dar dacă numele de oraşe sunt aşa de puţine, oare nu v'om putea noi întălni alte rămăşiţi de nume date de vechi unor elemente geografice naturale precum munţii sau rîurile?

Asupra munţilor observăm că Romanii ne-au lăsat în genere foarte puţine ştiinţi. Muntele nu-i interesa pe ei, chiar îi respingea, şi de sigur că Sviţera cea astăzi atît de visitată era încunjurată cu mare îngrijire de Romani. Din toţi munţii Daciei nu găsim pomeniţi în autorii vechi de cît numele generic al Carpaţilor care există şi astăzi, dar ca din causa întinderei lanţului lor pot tot atît de puţin ca şi Dunărea,[300] să aducă o dovadă pentru stăruinţa Romînilor în vechea Dacie. Carpaţii se mai numeau însă şi *Caucasus* şi o parte din

[299] Akner und Müller, Rom. Inschr. în Dakien, 865: "Imperator Caesar divi Nervae filius-equitibus et peditibus qui militaverunt în *alis duabus et cohortibus decent* quae appellantur I civium Romanorum, et I Augusta Ituraeorum, etc.-et *sunt în Dacia* sub Decio Terentio Scauriano *quinis et vicenis plurobusve stipendiis emeritis,* dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et connubium cum uxoribus, quas tunc habuissent cum est civitas eis data, aut si qui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulis." *Idem,* 50: "Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius equitibus et peditibus qui militaverunt în *alis III* quae appellantur etc, et cohortibus X etc,-et *sunt în Dacia* sub Statio Prisco".

[300] D-l Hasdeu deduce totuşi din numele romîn al Danubiului, *Dunărea* un argument în favoarea continuităţii Romînilor în Dacia: Samonicus scriitor roman de după Traian spune că în limba trică Danubius ar însemna *purtător de nori.* Albanejii numesc nourul *re* şi purtător se exprimă în aceaşi limbă prin *dane, dene ;* numele romîn *Dunăre,* n'ar fi deci de cît vechiul trac: *Dane-re.* Această veche însemnare a Dunării=purtătoare de nori a fost păstrată în zicătoarea poporană: *bată-te Dunărea,* şi la Daci jurămîntul cel mai sacru se făcea cu solemnitatea beutului apei din Dunărea, în cît călcătorul jurămîntului era pedepsit prin *baterea Dunării.* Numele *Dunare* însă nu poate fi de obărşie albaneză, de vreme ce nici odată Albanezii n'au locuit lăngă Dunărea. "Sau nu cum-va se va zice că Romînii plecînd peste Balcani sub Aurelian, vor fi dus cu dînşii numele dacic al Dunărei, pe care nu l'au mai uitat de atunci, ast-fel că tocmai peste 1000 de ani îl vor fi readus îndărăt în Dacia!" (Istoria Critică, p. 293).

ei purta numele, înrudit prin formă, de *Cogaeonum* sau *Cauca*. Poate că de la acest de pe urmă nume să se tragă numele de astăzi a piscului *Cocan* din județul Muscelul.[301]

Alt fel stă lucrul cu rîurile. Aceste erau cunoscute de cei vechi, care le intîlniau foarte des în drumul lor, ast-fel că au rămas mai multe amintiri despre ele în scrierile lor. Toate aceste nume, fiind de obărşie mai veche de cît Romanii, dovedesc pe de o parte, după cum am arătat'o mai sus, stăruința sub stăpînirea romană a națiunei dace, care le dăduse la început. Pe de alta însă ele existînd și astăzi, incercînd numai cît modificările schimbărilor limbistice operate în decursul veacurilor la poporul ce au locuit pe rîpile lor, trebue numai de cît să admitem o conţinuitate neîntreruptă a acestei poporații, căci o schimbare deplină a elementlui omenesc care venia în atingere cu aceste rîuri, trebuia să aibă drept rezultat neapărat schimbarea a ceea ce aparține omului în ființa unui rîu, numele seu. Acest fapt nu poate fi esplicat prin observația făcută în treacăt de d-l Hunfaloy că „rîurile ar avea o viață îndărătnică și s'ar transmite uşor de la un popor la altul".[302] Aiure d-sa mai adauge apoi că „numele Prutului și a Siretului erau necunoscute pe timpul Romanilor și puteau deci cu atîta mai puţin să fie transmise prin colonişti romani (care după cum am vĕzut nici odata nu s'au aflat în asemene regiuni), sau prin stațiuni militare".[303] Siretiul şi Prutul necunoscute pe timpul Romanilor, cînd sunt pomenite încă de Herodot! Şi apoi pentru ce oare numele acestor rîuri n'ar fi fost ele transmise posterității prin stațiuni militare, cînd tocmai intreitul val al lui Traian din Basarabia se întindea pe malurile lor?

Trebue apoi luat aminte că nu numai cursurile de apă de oare care însemnătate au păstrat vechiul lor nume; dar chiar cîte-va din cele cu totul mici, atît în volum cît şi în lungime, nişte părăe a căror maluri erau locuite de la izvor până la gura lor de aceași poporație, și a căror nume ar fi trebuit să se schimbe cu atît mai uşor că nu era nevoe de mari prefaceri etnice operate pe malurile lor, pentru a înlocui numirile lor prin altele aparţinătoare noilor locuitori. Cum se poate însă ca Maghiarii și Slavii să fi cunoscut vechile numiri ale rîurilor Daciei, dacă ele nu le-ar fi fost transmis prin o poporaţie de baştină, care le păstrase ca o moştenire strămoșască ?[304]

Incepănd cu partea răsăriteană a Daciei, Moldova întălnim întăiu rîul *Prut* a cărui nume este raportat pentru prima oară de Herodot sub forma grecească *Πυρετος*. Forma contractată romînă care se întîlneşte astăzi în gura poporului ce locueşte pe malurile sale, *Prut*, se află amintită incă de Constantin Porphyrogenitul, 952, care numeşte acest curs de apă *Βρουτος*.[305]

Îndată după acest riu curge al doilea mare afluent. al Dunării *Siretiul*. Ptolomeu îl numeşte "*Ιερατος*; Ammianus, Gerasus si Const. Porphirogenitul îi dă chiar numele ce îl poartă și astăzi *Σερετος*.

Numele unui afluent al Siretiului, *Buzeul*, ne au fost păstrat de cei vechi sub forma *Museus*,[306] în care găsim în chip invers schimbarea lui *m* în *b* care se mai întîlneşte şi la numele Tibiscum.

Herodot ne a mai păstrat vechiul nume al Argeșului pe care 'l numeşte *Ορσηοτος*.

Un alt rîu al Valachiei a cărui nume se regăseşte în isvoarele vechi este *Oltul*. Forma antică a numelui seu este *Αλουτα*, uşor de redus la acea pe care o posedă astăzi. Perderea însă a vocalii *ov* între *λ* şi *τ* se efectuase incă de pe timpul Romanilor, de oare ce o inscripţiune dă acestui riu numele de *Alt-inus*.[307]

Jiul reproduce astăzi numai cît întăia silabă din numele seu cel vechiu: *Gil-pit* după cum ne a fost păstrat

---

[301] Hasdeu, Ist. Crit. p. 282.

[302] Ansprüche, p. 39.

[303] Ansprüche, p. 43.

[304] Tomaschek: Zeitschrift für Ö. a. 1872, p. 450: „Selbst dis wenigen Spurem der Nomenclatur lassen sich nur durch ein langes Fortbestehen einer autochtonen Bevölkerung ezklären, Haben in Moesien, der cinzigen Heimat der Rumaenen nach Rösler 's Ansicht, deren mehr verhalten? Nein|!".

[305] Herodot IV, 48. Const. Porphyr. de adm. imp. Bonn. p. 171.

[306] Acta S. Sabae Gothi citat de Tomaschek, Zeit. für Ö. G, 1872, p. 150.

[307] Ptolomeu II, 8. Akner und Müller, Römische Inscriften în Dakien, Anhang No, 28: quam Drusus pater alpibus bello patefactis derivavit, munit ab *Altino usque* ad flumen Danuvium. O altă inscripţiune aduce numele de *Alutum*. Ibid No. 17: ad Alatum flumen secus mont. Caucasus". (Carpații).

acesta de Geograful Ravenat şi Iornandes.[308]

Motrul, își trage numele seu de la vechiul oraş dac *Amutria*, care era probabil şi numele acelui rîu. Oraşul dispărind, a rămas numai rîul cu numele seu cel vechiu. Stațiunea Amutria esto aratată pe tab. Peut. ca a doua după Drobetis (Turnu Severinului) prin pasul Turnu roş cătră Apulum (Karlsburg) și distanţa destul de însemnată intre Motru (Amutria), a 2-a staţiune pe această cale, şi Lotrul (Arutela) lasă pe deplin loc pentru 7 staţiuni intermediare, mai ales dacă luă în privire ca numerul total al staţiunilor intre Drobetis şi Apulum erau 15.

Transilvania care alcătuia centrul provinciei romane, păstrează și ea un numĕr din numirile vechi a le riurilor sale. Toate arterele sale principale de apă sunt și astăzi inseminate cu numiri antice și cîte-va din cele mici infăţoşează şi ele aceași particularitate.

Riul cel mai mare al Transilvaniei și cel mai mare dintre afluentele Danubiului, *Tisa*, purta în vechime un nume ce nu a suferit aproape nici o schimbare: *Tysia*, numit și *Parthiscus* și confundat une-ori de cei vechi cu Timeșul: *Tibisia*, *Tibiscus*.[309]

Printre tributarii cei mai însemnați ai Tisei găsim începînd dinspre gurile ei: *Crişul* numit de cei vechi *Grisia* sau Grissia;[310] p numit incă de Herodot Mdp:<, de cătră o Mariscus, iar de cătră Geograful Ravenat Marisia;[311] la cărui nume la cei vechi, confundat cu acel al Tie infăţoşază în forma sa cea mai obicinuită ca *Tibiscus*.[312]

Someşul confluentul cel mai nordice al Tisei își regăseşte nuu în o inscripțiune care pomeneşte rîul *Samus*.[313]

Trei nume afară de aceste aparțin unor cursuri mici de "CBE „așa numită de la colonia *Bersovia*;[314] Ompoe ge numele de la orașul *Ampelum*[315] și *Cerna* de la colonia romană *Zerna, Tierna* sau *Dierna*.[316] Acest nume nu poate sluji drept dovadă că Dacii ar fi fost Slavi, după cum vroesc Slaviștii; forma lui insă, ca acea a unui cuvin din familia limbilor arice, apropiindu-se de limbele slave, a luat cu timpul prin atingerea poporului romîn cu Slavoni forma înrudită a limbei acestor din urmă.

Pentru a sfîrşi cu numele geografice rămase din perioada romană, mai amintim nişte denumiri care de şi nu sunt conţinute în izvoarele vechi, poartă totuş în sine insăşi dovada antichităţii lor. Aceste nume sunt de origine latină; dar cuvintele latine de la care sunt derivate au dispărut din limba obicinuită a poporului, rămănind ele alipite numai cît e nume proprii, fără înțeles, de nişte elemente geografice. A fel sunt: *Vulcan*, numele pasului celui mai apusan ce conduce din Valachia în Transilvania și a unui sat ce se află în apropierea acelui pas, care nume pe timpul Romanilor semna una din zeitățile păgîne. Acuma acest cuvînt nu să află în graiul poporan. Dacă îl găsim alipit de nişte elemente geografice, această alipire trebue să dateze din perioada romană, căci nu este cu putință ca Romînii să'l fi dat pasului și satului, în ipoteza unei intoarceri a lor de peste Dunărea, peste o mie de ani, de vreme ce, ne mai avîndu'l în limbă, n'aveau de unde să'l dee. Tot așa e și cu *Lapiştea*, numele unui munte pietros ce vine de la lapis, cuvînt ce de asemene au dispărut din limba

---

[308] Iornandes XXII. Geogr. Raven. 1V, 14. D-l Hasdeu Ist. Critică I. p. 283 combate apropierea aceasta pe temeiul că Iornandes înțelege sub *Gilpit* un riu al Transilvaniei. D-sa dovedeşte prin deducţiuni filologice că rădăcina acestui nume este Sil=riu, prototip tracic. D-sa apropie de acest nume doue alte riuri ale Olteniei *Jaleşul*=Sal=riu şi *Gilortul*=Sil-ort în care Ort=brav în limbile arice (Ortoman). Conclusiunea d-sale este identică cu a noastră că Jiul este un nume vechiu.

[309] Plinitts H. N. IV, 12, 25; Iornandes, 5: Tisianus; 34: Tysia; Am. Marcel. XVII, 13: Parthiscus; Geogr. Raven: Tibisia; Gruper, Inscrip. 448, 3: Tibissus.

[310] Iornandes, 22.

[311] Herodot; IV, 48. Strabo, VII, 304.

[312] Ptolomeu, III, 8. Aceste nume toate se regăsesc în Const. Porphyr. Bonn. p. 194

[313] Akner und Müller I. c. No. 763: "Valerius Valentinus subsignavit *Samum* cum regione trans vallum imperatore domino nostro Marco-Aurelio".

[314] Tab. Peut. C. I. L. III, No. 247.

[315] C. I. L. III No. 1293, 1308. D-l Schwicker in Ausland, 1877, admite numele unguresc de *"Ompoly"* drept cel originar şi apoi de aice argumentează in contra derivărei lui din Ampelum. Numele ung. este însă format din originarul romîn, *Ompoiu,* care după toate regulele limbei romîne, derivă din Ampelum. Comp. bellum=resboiu; allium=aiu, usturoiu.

[316] Digestae, De censibus I § 8. Tab. Peut. Ptolomeu, III, 8.

poporului. Nu puţin şi cu numele *muntelui Crestianilor* care conţine cuvîntul creştin în formă mai apropiată de latinește de cît e comun, *creştin*, după legea numelor proprii care păstrează mai trainic forma lor primitive de cît acele ale graiului obicinuit.

Mai amintim în sfîrşit numele şoselei vechi romane care trece din Oltenia prin pasul Turnului roş şi care se numeşte şi astăzi în gura poporului : *Calea Traianului*;[317] de asemene un şes pe care Ungurii îl numesc *Keresztes*, iar Romînii *Pratul lui Traian*. Aceste denumiri ar rămănea neesplicabile dacă nu am admite stăruința poporației daco-romane.

Romînii însă au păstrat nu numai numiri rămase de la cei vechi. Terminologia lor geografică mai infățoșază incă și altele pe care le au lăsat în ţara lor popoarele barbare ce au năvălit peste dînsa și care nu s'ar putea afla la dînșii dacă ar fi locuit în Dacia pe timpul cînd aceste popoare s'au revărsat peste ea. Aceste nume rămase din noianul năvălirilor, samănă cu acele scoici petrificate ce se regăsesc în straturile pămîntului şi din care geologii reinviază lumi. Ast-fel Goţii au lăsat numele lor unui munte Gotul unui riu ce izvoreşte din el: *părăul Gotului* precum și un sat, *Goteşti*.[318] Numele a trebuit să rămînă neschimbat analogia lui *tot* din *totus*. Numele slav al *Ialomiţei* este atît ca esistând în ţerile noastre incă de prin veacul al VII-lea. Ialomiţa este aceaşi ca Ialoviţa=Ialovca și Theophylact, scriitor bizantin mort la 640, o amintește în Valachia sub numele de *Ηλτόαιχώα*.[319] In Dobrogia există un mic părău care poartă astăzi numele de *Peceneaga*[320] și Cinnamus amintește că pe timpul lui existau în Valachia nişte munţi în care se retrăsese Peceneghii și care se numeau Tshcv 5p astăzi rîul şi ţinutul *Teleormanului*.[321] De la Cumani a mai rămas asemene o mulţime de nume, precum: *Coman, Comana, Comarna, Comarnicul, Comănești*, etc. Cumanii însă se numeau şi *Uzi* şi au lăsat şi după acest nume al lor urme în munţii Carpaţi, unde găsim părăul *Uzului* şi părăul *Oituzului*.[322]

Nu se poate tăgădui că cele mai multe din oraşele Daciei precum și o mare parte din sate, a fost întemeete de alte popoare de cît de Romîni și anume în întăiul loc Slavoni, în al doile de Maghiari și de Nemţi. Esplicaţiunea acestui fapt reşede în împrejurarea de mai multe ori însemnată de noi că poporația daco-romană, care nu părăsi ţara, caută scăpare în munţi, unde găsi adăpostire în protiva intreprinderilor popoarelor nomade.

Eată pentru ce nu ar fi afară din cale de a nu găsi nici o urmă a poporațiunei romîne în cîmpie, ceea ce nu se întîmplă; căci am descoperit cîte-va rămăşiţi de punturi locuite care au păstrat numirile cele vechi.

Există cu toate aceste un mare numĕr de sate care poartă nume de obărşie românească, și la rîndul lor fură prefăcute de Maghiari și Nemţi pentru a le da după limba lor. Asemenea nume dovedesc deci că aceste sate datoresc întemeerea lor Romînilor şi că Maghiarii şi Nemţii sunt aşezaţi în ele la o dată posterioară.

Rösler, după sistemul lui de a aduce numai acele fapte care vin în sprijinul teoriei sale și de a trece sub tăcere pe acele ce se împrotivesc, susține că „nu ar exista în Transilvania și Banat nici un singur oraş sau sat de nume romînesc din obîrşie. Ast-fel *Alba Iulia* nu este decît traducea maghiarului Fejervar sau a germa-

---

[317] Iung, Die romanichen Landschaften des röm. Reiches, p. 379 nota 2. Duruy, Histoire des Romains IV, p. 256, nota 2. De la Berge, Essai sur le règne de Trajan, p. 49.

[318] Ignaz Lenk von Trauenfeld, Siebenbürgens Geographischer Lecon, Wien 1839, s. v.

[319] Theophylact, Bonn. p. 257. Comp. Theophanus †817, Bonn I, 423. Chronicon budense p. 829, o numeşte Honcha sau Houcha.

[320] Vezi Harta României publicată de Flemming la Glogau.

[321] Tomaschek. Zeitschr. für Ö. G. 1872, p.149: „Bin Theil der östlichen Karpathen worin sich der Petsc henegische Hospodar Lazar zurukzog hiess TEXou Bpyov (Cinammus Bonn p 196) und denselben turkischen Namen Teleorman fuhrt der walachische district; die Stadt Iasy-huban zwischen den Sarat und Burat". Cu acest prilej amintim că originea numelui Iaşilor de la un pretins municipium Dacorum Iassiorum este o iscodire neîntemeetă. Inscripţiunei a dat naştere acestei credinţi (Akner und Müller No. 157) pomeneşte un praef. M. Dacorum Iassiorum. Un „pracfectus municipii" este ceva neobicinuit; e vorba *de praefectus militum daca Iassiorum*, adecă *prefectul militarilor Iasigi din câmpia Tisei* care nu au comun cu Iaşii de cît o asemănare a numelui.

[322] Pentru diversele nume lăsate de Cumani, vezi Frunzescu, Dicţionar topografic al Romîniei, Bucureşti 1872 şi pentru Transilvania acel al lui Trauenfeld. Despre Uzi vezi Cedrenus, II, p. 582.

nului Weissenburg, Vasarhely devine pe româneşte *Osorheiu*; Ujvar, *Uioara*; Somlyó, *Simleu*; Regen, *Regin*; Hatzag, *Haţeg*; Clausenburg, *Cluşiu*; Enyed, *Aiud*; Schässburg, *Seghişoara*; Laslo, *Lăsleu*; Holdvilăg, *Holdyelag*; Udvarhely, *Odorheiu*; Kiralyhalma, *Crihulta*; Földvar, *Feldioara*; Szeplak, *Siplac*; Hahnenbach, *Hambac*, etc".[323]

Alăturea cu imitarea formată de Romîni după numele ungureşti şi nemţeşti, să punem formaţiuni inverse în care elementul de obărşie românesc a suferit o potrivire cătră dialectele streine.

Romîn	*Maghiar*	*German*
Cărpiniş	Kerpenyes	—
Daia	Dalya	—
Rece	Recse	Rätsch
Topărcea	Toporcza	Tschapertsch
Galiş	Galyis	Galisch
Săcel (Săticel)	Szecsel	--
Tilişca	Teliska	Telischen
Valea	Valya	Vallendorf
Mândra	Mundra	—
Sărata	Serata	—
Buia	Bolya	Bell
Vladeni	Vledeny	Vladein
Reşinar	Reşinár	Reschinar
Porceşti	Porcsesd	Portscheschti
Cîmp. lui Neagu	Kampolnyak	—
Porumbak	Porumbák	Bornbach
Găunoasa	Kaynosza	—
Vulcan	Volkany	Wolkendorf
Rucăr	Rukur	Ruckendorf
Adrian	Adorian	—
Buzeu	Badsa	Bodsau
etc.	etc.	etc.

Se cunoaşte uşor că popoarele streine au imitat pe Romîni în formaţiunea acestor nume, de pe faptul că pe cînd unele din ele în limba romînă insamnă ceva, în limbele germane şi maghiare, ele perd cu totul o asemene însuşire. Aşa Rece, piniş, Săcel (săticel=sat mic), Mândra, Reşinar, Porceşti, etc. Altele au evident o formă românească care sună cu totul strein în limbele celelalte, precum: Topărcea, Vlădeni, Buia; altele în sfârşit au o obărşie veche, după cum am văzut-o mai sus: Buzeu, Vulcan, Rucăr.[324]

Nu este tot-deauna uşor de a se adeveri care au fost limba originară ce au dat naştere numelui şi care din numiri sunt de cît imitaţiuni posterioare. Aşa spre exemplu s'ar putea spune care din cele trei numiri ale Pasul Turnului roş este cea originară?

Român.	*Maghiar.*	*German.*
Pasul Turnului roş,	Verestorny-Passus,	Rothentarmpass.

In unele cazuri însă putem determina succesiunea denumirilor, anume atunci cînd imitarea cade în unul din cazurile de sus.

Există un exemplu clasic despre modul cum Unguri au schimbat numirile vechi româneşti în altele ungureşti, pe care acuma învăţaţii lor le susţin cu tot deadinsul că ele ar fi cele mai vechi.

Anume am văzut mai sus că numele riuşorului *Cerna* este vechiu. Ungurii il numesc acuma *Egrüg* sau *Eger-ugy* în care *Eger* insamnă mesteacăn ear ugy=apă, părău. Eger-ugy insamnă deci părăul mesteacănului sau părăul negru, acelaşi înţeless ca şi Cerna, nume slav adaptat la vechiul *Dierna* şi care şi el se zică *negru*. Este însă inviderat că numele *Cerna* este mai vechiu şi că numele unguresc nu este de cît un soiu de transcripţiune posterioară.[325]

---

[323] Rom, Stud, p, 131.

[324] Pentru toate aceste nume şi altele ce vor mai veni in urmă consultă dicţionarul lui Trauenfeld, apoi Bieltz, Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, Hermannstadt, 1857.

[325] D-l. Hunfalvy, Ansprüche, p. 106 recunoaşte acest fapt, dar il esplică în felul d-sale: „Der slavische Name Cerna der von der früheren slavischen Bevölkerung herkam, wurde unter den ungrischen Besitzern zu Eger=ugy d. h. Erlenbach (Ezer=EFrle,

Eată la ce se reduc aserţiunile cele mai categorice ale lui Rösler, care cu toate numirile româneşti, care s'ar în ochi cu sutele la cea dintăi privire aruncată pe o hartă, are curajul a susţinea că nu s'ar afla în Transilvania şi Banat nici o singură localitate cu nume de baştină românesc!

Ce e drept adese ori trebue multă luare aminte pentru a descoperi numirile romîneşti sub haina lor germană sau maghiară, mai ales cînd sunt scrise cu ortografia particulară a acestor doue limbi. Ast-fel un ochiu nedeprins ar putea uşor lua drept germane numiri ca aceste: Vladein, Bornbach, Bodsau, Ruckendorf, şi drept maghiare următoarele: Volkany, Kerpenyes, Galys, Szescel.

Terminologia oraşelor şi satelor cu toate aceste nu poate aduce nici o lumină în chestiunea care ne ocupă, afară bine înţeles de numirile de obărşie veche pe care le am raportat mai sus. Toate numele maghiare, germane cît şi cele româneşti mai noue nu pot dovedi altă-ceva de cît că cutare sat, cutare localitate au fost întemeiată de cutare popor şi de a arăta până la un punt succesiunea straturilor de poporaţie care au venit să se aşeze unul după altul în acel loc. Nu poate însă deduce din această împrejurare nici un argument pro sau contra întăităţii aşezărei uneia din cele trei rase principale în ţara insăşi.

Pentru a găsi acest argument în nomenclatura ţerei, un argument tot atît de puternic ca şi acel ce decurge din numirile vechi, trebue să ne urcăm în partea cea inaltă a muntelui, să studiăm numirile pe care îl poartă scheletul ţărei căci după cum am arătat'o în mai multe rânduri, munţii Carpaţi adăpostiră pe poporul romîn în contra pericolelor năvălirei. Aceşti munţi care apărase adese-ori pe Daci contra atacurilor popoarelor vecine, deveniră incă odată scăparea locuitorilor ţărei aşternute la poalele lor, acuma însă pentru un restimp mult mai lung, în decursul căruia ei cercetară toate infundăturile, se suiră pe toate piscurile, se adăpară împreună cu turmele la toate şivoaele lor. Atunci căpăta Daco-Romanii o cunoştinţă aşa de deplină a muntelui; atunci dădură ei numiri până şi la cele mai mici accidente ale tărămului, asemenea Svițerilor, care şi ei adăpostise sub zăpezile munţilor, libertatea şi neatîrnarea lor. Un popor nu locueşte nici odată de bună voie, muntele unde viaţa este în totuna mai grea; numai silit vine să 'i ceară ocrotire pentru păstrarea existenţei sale.

Cu toate aceste un scriitor neam, citat şi aprobat de Rösler, observă despre Rominii care locuesc munţii Biharului (intre Transilvania şi Ungaria): „că s'ar găsi cu greu în munţii Alpi un ţăran care să nu cunoască numirile munţilor, văilor, rîpilor; în Bihar aveam tot deauna de luptat cu neştiinţa călăuzilor, chiar cînd acestia erau păstori care vin în fie-care an la păşunele din aceşti munţi. Această neştiinţă este fără îndoială productul nepăsărei pentru propria lor patrie şi arată prin urmare lipsa unui sentiment naţional. Locuitorul Alpilor nu se mai oboseşte a lăuda frumuseţa cîmpeniilor sale; el nu mai încetează în esplicări şi enumerări a tuturor numirilor. Nici o urmă a unei asemenea însuşiri nu se întălneşte în Bihar; nepăsător şi fără interes, cunoscînd de abia piscurile cele mai apropiate, deplin neştiutor de tot ce se află la oare care îndepărtare, călăuzul merge pe lîngă tine, ne având simţ de cît pentru butelcă". Din acest loc a d-lui Schmidl deduce Rösler argumentul următor: „Oare ast-fel s'ar arăta Valachul cînd el s'ar simţi ca vechiul cetăţan al acestui pămînt, cînd acesta nu i'ar fi intr'adevăr o patrie nouă şi incă nu pe deplin cunoscută?".[326]

Atît călătorul cît şi istoricul uită un fapt foarte firesc, că odată omul de munte nu apreţueşte frumuseţa ţărei pe care o are necontenit sub ochii sei, şi că inflacărarea de care par cuprinşi călăuzii svițerani trebue pusă în socoteala interesului lor profesional, cea ce nu poate avea loc în Bihar, care fiind foarte rar visitat, profesiunea de călăuz este cu totul necunoscută şi prin urmare şi însuşirile acele care o deosesc. Cît despre observaţia că Romînii n'ar avea simţ de cît pentru butelcă, nu ne miară atîta facerea ei de călător, cît aprobarea ei de istoric.

Uey=Waser, Bach); denn Erlenbach und Schvartzbach sind häufig identisch. Nun erscheinen die Walachen, denen das slavische nicht fremd war, mit te slavische Benenuung wurde erneuert. Auf diese Weise haben sich die slavischen Flussnamen auch neben den Ugrischen în Siebenirgen durch die Walachen erhalten." Dacă însă Valachii au venit după Unguri, pentru ce ar fi imprumutat ei numele de la Slavi şi nu dela Unguri?

[326] Adolph Schmidl, Das Bihargebirge in Rösler Rom. Stud. p. 142.

Să cercetăm mai cu deamăruntul nomenclatura muntelui în ţerile locuite de Romîni, începînd cu Transilvania, ţară incunjurată mai din toate părţile cu munţi care ajung mai pretutindene la mari înălţimi şi care inchid între ei un podiş, el însuş îndestul de înalt.

Plecînd de la marginea apusană sudică a ţrerei, de la hotarele Banatului găsim muntele cel mai înalt purtând numele de *Vĕrful Pietrei*[327] în jurul căruia se adună piscurile următoare de a doua mînă: *Măgura, Muntele mic, Poiana Nedjei, Dealul negru, Scărişoara, Nedja, Dealul galben, Nevoiul, Dealul părăelor.* Rîuleţele şi torentele care udă aceste dealuri poartă numirile*: Bistra Morului, Lăpuşnicul, Feneşul, Riul alb, Hidegul. Afară de Feneșul (pe ungureşte strălucitor) și Hidegul*.

Afară de Feneşul (pe ungureşte strălucitor) şi Hidegul (pe ungureşte rece) toate numele acestei regiuni sunt românești; cîteva din ele slavone.

Basenul Jiului superior, rîu ce isvoreşte din Transilvania cuprinde următoarele nume de munţi și cursuri de apă. Piscuri inalte: *Rătezatul, Lancicul, Vĕrful la boi, Sigleul mare, Straja*. Piscuri mai mici: *Vĕrful Radeş, Vĕrful Sekerilor, Dealul Slavei, Birlogelul, Iaragul, Tulişa, Zanoga, Dealul piscului, Nedja Borescului, Gidomanul, Godianul, Stîna, Frumoasa, Dealul Arcanului, D. Pleşului, D. Piua, D. Muncelui, D. Sărătura,* Ape*: Izvorul la Cute, Valea mare, V. Lazarului, Părăul negru, Zanoga, Părăul Prislopului, V. Bilagului, V. Bradei, Tulişa, Mirliasa, Scoruşa, Braja, Crivadia, Aninoasa*.

Toate numirile acestei regiuni sunt romîne sau slavone afara poate de *Sigleul*. Numai cît în partea șesului spre nord se întîlnesc cîte-va părăe cu numiri ungureşti.

Regiunea ce se întinde între Jiu și Olt este percursă de puternicul lanţ al *Paringului* a cărui piscuri mai inalte sunt: *Capra, Curşa, Cindrelul, Piatra albă, Voinagul, Reşinăul, Tihăul, Presbea*, eară din cele mai joase, toate cu numiri românești, însemnăm: *Muncelul, Secul, Păpuşa, Dealul Urdei, Ciobanul, Tatarca, Robul, Serbotele, Frumoasa, Oasa, Ostiagul, Vârful rece, Tîrnova, Nedelcul, Găncioara, D. Zimbrului, Moldovişul, Plaiul Drăgănesei, Pietrosul, Gorganul*. Dintre riuri earăşi sunt cele mai multe cu numiri romîne, cîte-va slavone, ear maghiare sau germane nu se găseşte nici unul: *Valea Şipotului, V. Sidului, Riul boalei, Stirniasa, Fetiţa, Voevodul, Izvorul Bulului, Iz. Caparinului, Ia. Kozicanului, Iz. Baruşului, Iz. Balindru, Iz. Furnica, Sadul, Sadurelul, Lotrioara, Riul Vadului, Iz. Floarei*.

Această lipsă de nume ungureşti sau germane este cu atîta mai însemnată de cît la poalele Pairingului spre nord se găseşte poporaţiune maghiară şi germană, şi multe din satele şesului poartă numiri streine. Elementele naturale însă sunt numite chiar în apropierea satelor maghiare și germane, cu numiri românești. Ast-fel lîngă oraşul *Mühlbach*, pe ungureşte *Sebeş*, întîlnim dealurile numite *Vlaicu* şi *Vĕrful Pleşei*.

Spre răsărit de Olt până în drepturile Braşovului, oraş aşezat în un şes ce intră adînc în munte și care samănă a despărţi lanţul meridional al Carpaţilor de acel ce s'intinde la răsăritul ţărei, se ridică munţii *Făgăraşului* a cărora piscuri mai inalte se chiamă: *Clăbucetul, Surul, Negoiul, Buteanul, Văcarea, Budislavul, Racoviţanul, Păpuşa, Copăul, Osticul, Boldoviştea, Comarnicul, Masgava, Vĕrful Craiului, Boiţa*. Pentru munţii mai puţin ridicaţi, toţi cu numiri românești (cîte-va slavone) cităm: *Grohotişul, Pleaşa, gura, Olanul, Mormântul, Calugăra, Zanoga, Găusanii, Foişoara, Ciocanul, Suza, Pretina, Căpăţina, Cremenea, Boldana Prislopul, Leota, Săcătura, Grinţa, Pietricica, Crăpătura.* Dintre părăe vom enumera: *Butul, Topologul, Arpaşul, Bărsa fierului, Bîrsa lui Bucur, Bîrsa Groşetului*.

Dintre aceste nume vĕrful Craiului se numeşte pe nemţeşte: *Königstein*; dar este inviderat că numele german nu este de cît o traducere a celui romînesc, întru cît el este cu totul isolat, pe cînd toate celelalte piscuri sunt numite chiar de Germani cu numele lor românești. De asemene și cu *Bîrsa* numită pe nemțește: *Burzenfluss* și care poartă în primele documente ale Transilvaniei, numele de Borza, dînd nume seu ținutului prin care curge terra Borza. Observăm aice că numele acestui rîu există și în munte, incunjurat acolo exclusiv de numiri romîneşti, unde fie care din cele trei ramuri, care intrunite dau naştere *Bîrsei*, poartă pe lîngă nu-

[327] Toate aceste denumiri a fost luate din harta statului major austriac. Compară dicţionarul lui Trauenfeld şi Geografia lui Bieltz.

mele generic de Bîrsa şi un determinativ curat românesc. Este deci mai firesc lucru de a admite că numele dat rîului de Romîni în munte s'a coborit în vale, unde a fost adoptat de Germanii aşezaţi acolo, de cît că el să fi luat naştere în cîmp din gura Germanilor şi apoi să se fi urcat la munte între Romîni.

Intre ţara Bîrsei şi rîul Buzeu se întîlnesc următoarele piscuri inalte: *Bucecea, Crestianul mare, Grohotişul, Tătarul, Ciucaş*. Afară de acest din urmă, care poartă un nume un unguresc (=ştiucă), pentru că este aproape de ținutul Secuilor, toți ceilalți sunt românești, cea ce se observă și la piscurile secundare: *Hobata, Poiana creaţă, Strunga, Obărşia, Piatra mare, Crucărul, Căpăţina porcului, Clăbucetul, Roşa, Kisiga, Musiţa, Vĕrful Turcului, Ruşca, Dobromira, Boiţa*. Rîuleţele principale din aceşti munţi sunt: *Azuga, Doftana, Valea lui Balan, Buzeul*. Numai cît în cîmpii din împrejurimile Braşovului întîlnim părăe cu nume germane, precum: *Weiden, Enrich*.

De la rîul Buzeului înainte, Carpaţii, care se intinsese spre răsărit, apucă de odată inspre nord, formînd un arc de cerc aproape de o deplină regularitate, a căruia convexitate este intoarsă către Marea neagră. Oltul care îşi are izvorul la nord, scaldă picioarele acestui lanț și pe ingusta lui vale, adese ori până adînc în fundul munților, locueşte o rasă particulară de Unguri, Secuii. Această poporațiune ungurească fiind destul de compactă izbuti a desnaționaliza ea pe Romîni, lucru ce mai nicăire aiure nu se întămplă; de aceia se nimereşte adese-ori de a intîlni în scaunele secueşti sate întregi de Romîni care şi-au uitat cu totul limba lor şi vorbesc ungureşte; cănd inse 'i întrebi ce sunt ei? îţi respund că Vlahi adecă Romîni. Se va înțelege deci uşor cum se face de terminologia muntelui în această parte a Transilvaniei s'a maghiarisat și ea, și că un mare numĕr de piscuri, și de părăe, care purtau fără indoială în vremile vechi numiri romîmănești, sunt desemnate astăzi cu termini ungureşti. Totuşi chiar în această regiune se găseşte maghiarisată mai cu deosebire partea cea mai apropiată de vale, pe când partea cea mai centrală a pastrat în mare parte incă terminologia românească.

Aşa între Buzeu şi Oituz găsim pe coastelele ce se prăvălesc înspre Olt piscurile următoare cu numiri ungureşti: *Ianovanyoshavas, Büdöskut, Iakobhavas* și multe altele; de semene și riuri care poartă numiri ca: *Zagon, Szipkes, Martonos* etc. Mai adănc în munte spre graniţa Moldovei găsim numiri de obărşie romînă precum: *Penteleu, Muşata, Gherghiul, Voidreşelul, Ruskelul, Culmea Cozii, Măgura Caşinului*. Căt despre riuri afară de *Buzeu* și *Olt* a căror nume antic s'a stabilit mai sus, întîlnim pe lîngă multe numiri ungureşti și următoarele romîne: *Bisca, Herţaga, Ghiurca, Tihuza, Lipşa, Cosa, Caşinul*. Dar se găsesc urme de numiri româneşti chiar în partea magiarisată a ţerei, cel mai sigur semn că numirile ungureşti s'au suprapus celor romîne și le-au înlocuit. Ast-fel găsim între piscurile inalte ale acestei regiuni: *Kovasnaipilis*, maghiarisare evidentă a nui romîno-slavon de *Vârful Covasnei*.

Cu cît ne urcam către izvoarele Oltului cu atîta se înmulțesc numirile ungureşti şi restrăng mai adănc în munte pe cele românești. Ba în dreptul județului Bacăului ele trec chiar şi în munții Moldovei. Ast-fel între Oituz și Trotuş găsim piscurile inalte: *Szollöshegy, Büdöshegy, Nagysandor*, acest de pe urmă numit și de Romîni după numele unguresc: *Sandrul mare*. Și aice însă întîlnim numiri românești ascunse în vestminte ungureşti, care arată că aceste sunt mai vechi; ast-fel găsim muntele și rîul *Tatros*, care nu este altă ceva de căt *Trotuşul* (pe slavoneşte=repede) și *Györgei Szed*, românescu *Gherghiul*.

Intre Trotuş şi Bistriţa se găseşte aceiaşi repartiție a numelor romîne și ungureşti. Cătră Transilvania: *Nagy Hagymas, Fekete Hagymas, Meziharas, Hoshavas* (pe românește *Hoşhăuşul*) *Ciudomir*; cătră graniţa Moldovei din protivă *Lăpoşul*. Rîurile care se scurg inspre Olt poartă cele mai multe numiri ungureşti; acele care se cobor în Moldova, nume slave sau românești: *Domuk, Corbul; Bicazul* poartă nume unguresc.

Ţara locuită de fărămătura națiunei ungureşti, Secuii se sfîrşeşte lîngă rîul Bistriţa, pe rîpa dreaptă a căreia se găsesc incă munţi care se numesc: *Bükhavas, Koszreshavas, Mezövesz, Oros Bük*. Pe malul nordic al rîului încep earăşi a predomni numirile romîne. Până la Dorna se găsesc piscuvile inalte: *Dealul negru, Izvorul Alimanului, Petrosul, Strănioara* și printre înălțimele mai mici: *Priporul Condrei, Poeana Stampei, Bucşoara, Dealul Lokureilor, Peatra Dornii, Pietrile roşii, Dealul lat, Glodul, Tihul, Cica, Leorda*. Pe ici colo inse căte un nume format din ungureşte: *Dealul Mogoşului* (ung. *Mogoş*=inalt). Ca părăe vom cita;

Tiha, *Tihuţa*, *Sărişorul, Drăgoioasa, Grinţieşul*.

Purcegând de la Dorna lanțul Carpaților ie o îndreptare apusană, inchizînd Transilvania din partea Nordului și intinzînd ramificările sale în muntosul ținut mărginaș al Maramureșului. Numele tuturor mun-ţilor mari şi mici, fără nici o escepție, sunt de obărșie romînă. Intre piscurile inalte vom cita: *Muncelul, Bălăsineasa, Ineul, Vîrful omului, Suhărzelul, Gogoşa, Ţibleşul, Gutinul*. Intre cele mai mici enumerăm: *Dealul Brezii, Vîrful Lazului, Măgura Cataramei, V. lui Dan, Poeana bătrînă, Obîrşia Rebrii, Brusturul, Ciarcânul, Prislopul, Plescuţa, Borşa, V. roş, Incuţa, Cărlibaba, Rodna, Rabla, Bârla, Scoriţa, Secul*. Dintre părăie vom aminti: *Strimba, Şuţa, Rebra, Ilva, Teşna, Kerzul, Runcul, Mara, Slatina*, *Blasa*. Cateva părăie care se cobor în vale poartă nume ungureşti: *Szaszar, Kapolnac.*

Din partea apusană Trausilvania infăţoşază de asemene nişte lanţuri de munţi destul de ridicaţi, cu toate că nu sunt de nestrăbătuţi ca acei care o inchid dinspre cele-l-alte puncte cardinal. Lanțul principal dintre Criş şi Mureş numit lanţul *Vlăghiesei* și a *Biharului*, arată pretutindene nume românești, amestecate ca de obiceiu, cu cateva numiri slavone. Ast-fel însemnăm piscurile: *Osliava, Vărvora, Muncelul, Măgura Priei, Căciulata, Meseşul, Calota, Răticelul, Bogdanul, Chelcelul, Barateul, Gorgoşata, Sigăul, Cărbunarul, Corabia, Piatra lui Arad, Rotunda, Găina, Dealul ştiubeiului, Dialul ciocului, Vulcanul, Bălămireasa, Negrileasa, Dîmbul, Detunata* și altele nenumărate. Cât despre cursurile de apă ne vom mărgini a cita următoarele: *Iada, Calota, Bisca, Sameşul* (vechiul *Samus*) *Sicul, Micul*.

Părăsind Transilvania și pătrunzind în Ungaria proprie, găsim că munţii acestei ţeri ce se află în dreapta Tisei inferioare, în Banat, poartă cu toţii numiri romăneşti. Ast-fel întîlnim în această regiune piscurile următoare: *Culmea Ferii, Cul. Bobului, Cracul roş, Peatra Nedei, Gesna, Cuca, Semenicul, Vîrful Socului, V. Brunişorului, V. Nemanului, Cucuioara, Coprivul, Ciclovaciul, Galşul, Omesnicul, Tilva Frasinului, Moşul, Pregeta, Sviniacea, Iuvernata, Belcoveţul, Bregletele, Moldovica, Balonul, Teul inalt, Domanul, Habitul, Plestra, Pleava, Cununa, Solonul, ponorul, Stupariul, Doclina, Glava*. Numai câteva dealuri mici de pe poalele lanţului, poartă nume ungureşti. Tot aşa cu rîurile.

In Maramureş găsim lanţurile *Lăstagului*, a *Călimanului*, a *Viforlatului*, a *Rodnei*, cu piscurile: *Ţibleşul, Heniul, Mamaiul, Ineul, Biscaia, Călimanul, Ouşorul, Iza, Suhărzelul, Galiţii, Verfureasa, Rebra, Cârlibaba, Virăul, Saiul, Ciribucul.* Dintre riuri v'om cita: *Iza, Apa, Cisla, Trişca, Şiopărea, Lapişţea, Tărăscăuţul, Agul mare, Vizăul*. Acest de pe urmă păreu nu'şi trage numele de la ungurescul viz=apă ci de la Slavonul *viză*, un soiu de peşte.

V'om cerceta și Carpații moldoveneşti, nu în privirea numelor ungurești, care lipsesc aproape cu totul, dar pentru a demonstra că proporţiunea de numiri slavone este departe de a fi așa de puternică după cum se admite de obiceiu. Eată numele piscurilor de căpitenie: *Clăbucul, Runcul, Nemira (u), Obrăjescul (s), Lapoşul Micruşul, Şolintoroiul, Dermoza, Aldamaşul (u), Ghimeşul, (u), Toroglejul, Ţibleşul, Păltinişul, Drăgoina (s), Călimanul, Buccinişul, Barul, Ciumerna, Clătita (s), Bunăul, Lăcăuţul, Butucii (s), Gorul (s), Hărtanul, Rarăul, Tarniţele (s), Grebenii (s), Clifele, Cărăboiul, Bărnarul (s), Găboaia, Verdele, Grinţieşul, Budacu, Creştişorul, Dobreanul (s), Măgura (s), Strimba, Tisarul, Geamalăul, Ciahlăul, Cărpinişul, Stănişoara (s).* Să aminti şi cele mai însemnate din nenumăratele părăe care se coboară pe coastele lor: *Lipşa, Cernica (s), Păscariul, Slănicul (s), Cacicăeşul (u), Nemira (u), Bărzăuţii, Ciobanaşul, Cărunta, Sulţa, Aghipioasa, Cioghieşul, Tirhoaşul (u), Bolohănuşul, Anţa (s) Ticoşul (u), Pisirigul, Frântura, Cencera, Păntieul, Voina, (s), Şuşita, Tişiţa (s), Suha (s), Frumosul, Dreptul Largul, Galul, Haita, Scafa, Serisciorul, Valea arsă, Părăul Lupului, Neagra, Parăul alb, Crucea, Lazul-Buhalniţa, Răpciunii.*

Studiul acestor numiri ne va da, după cum am observat'o, un nou și puternic argument în favoarea tesei noastre. In ănteiul loc observăm că numele munților precum și acel al lanțurilor lor este mai pretutindene de obârșie românească. Nu se intîlnesc nume ungurești de cît numai în ținuturile locuite de Secui, unde terminologia romînă a dispărut din pricina stîngerei poporului insuș. Proporția de nume slavone este mai mare la

riuri de cît la munți, căci cele mai multe din aceste ape coborîndu-se în cîmpie, ele au putut primi numirile lor de la poporațiunile care locuiau pe coastele munților. Multe numiri de munți sau riuri nu se pot reduce la nici o limbă cunoscută, precum: *Runcul, Hartanul, Lăcociul, Budacul, Bucecea, Găboaia, Voinagul, Cindrelul, Iaragul, Godianul, Balindrul, Sidul, Bîrsa* etc. Să nu fie oare aceste niște rămășiți lasate de poporul Dacilor, vechii locuitori ai țerilor românești? Este insă afară de îndoială că aceste numiri ne aparținînd nici idiomului slav nici celui unguresc, ele trebue numai de cît să fie a le Romînilor, singurul popor ce se întâlnește locuind aceste regiuni alăturea cu celelalte.

Dacă acuma apropiem această observațiune de o alta, făcută mai sus, că riurile principale a le Daciei au păstrat numirile lor cele vechi, date lor încă de Daci, v'om ajunge la conclusia, că elementele principale a ori cărei regiuni geografice, munții și riurile sale, poartă nume ce se țin prin obărșia lor de poporul românesc. Osatura țărei este românească; arteriile sale sunt denumite cu numiri românești și cu toate aceste poporul care au dat aceste nume elementelor primitive ale pămîntului, să fie mai nou în țară de cît acele ce au întipărit (și aceasta numai în parte) individualitatea lor, văilor și cîmpului?!

Pentru a esplica această anomalie ar trebui admis că Romînii venind în Dacia, nu găsiră cîmpia potrivită pentru trebuințele lor și urcară muntele unde 'și așazară locuința lor obicinuită, și chiar s'ar putea găsi și un temeiu pentru o asemene presupunere în împrejurarea că Romînii ar fi fost, atunci cînd veniră de peste Dunăre, un popor de păstori. Dar mai întăiu păstorii nu stau pe munte de cît în timpul verei; ei îl părăsesc earna, cînd ar deveni primejdios pentru turmele lor. Chiar astăzi se văd păstorii transilvaneni căutînd o adăpostire contra greutăților ernei din Carpați, în cîmpiile de dincolo de Dunăre. Muntele nu poate fi o așezare statornică pentru păstori de cît atunci cînd nu pot face alt-fel. Apoi noi găsim pe Romîni apărînd în cîmpie tocmai la începutul veacului al XIII-le, pe timpul chiar cînd ei trebuia să fi venit în Dacia de peste Dunărea, și numărul lor crește necontenit până ce ei ajung a alcătui state. Cum însă să se esplice această arătare a Romînilor în cîmpie, dacă în acelaşi timp trebue ca ei să fi implut muntele cu poporul lor?

Cînd un popor ocupă o țară, el începe prin a da nume elementelor naturei incunjurătoare; munții, riurile, pădurile, văile și alte formațiuni a le pămîntului sunt primile lucruri pe care le individualizază. Ast-fel se orientează el în țara lui dacă este autochton, sau în cea streină dacă este imigrat. Viaţa vagabondă nu încetează de odată pentru a se schimba în o viață așezată. Poporul deci ie posesiune de țara lui mai întăiu într'un chip generic, înainte de o ocupa cu deamăruntul, de a o impărţi în părticele, de a stabili în ea proprietatea individuală, care este de obiceiu contimpurană cu întemeerea orașelor și a satelor. Ast-fel pentru esemplu găsim pe Unguri incă lung timp după ocuparea Panoniei, ducînd o viață prădătoare și nestatornică. In tot timpul cît ţine viaţa nomadă locuinţa poporului este carul şi cortul mişcător. Nu pot să se ridice oraşe şi sate şi deci numiri particulare pentru nişte asemenea. Ţara cu toate aceste este percursă în toate sensurile; fie care element, mai intîi cele principale, mai tîrziu și cele de a doua mînă, primesc numiri deosebite. Ast-fel poporul pune stăpînire intelectuală pe ţara sa, prin botezul pe care'l dă tuturor elementelor sale firești. Cum și ar putea cine-va măcar inchipui că Ungurii și cu Nemţii aşezîndu-se în o ţară cu totul pustie, să nu fi dat ei numele inalților sei munți care le inchideau orizontul, rîurilor sale celor mari cu cursul lung şi cotit să aştepte se vină Romînii care să îi inveţe pe dinşii cum să le numească? Ar fi deci după firea lucrurilor că, dacă Ungurii și Nemţii ar fi fost cei d'întăi locuitori ai Daciei să se găsască măcar numele celor mai însemnați munţi celor mai mari ape de obîrșie ungurească sau germane. Le găsim din protivă românești sau dace. Ce trebue oare dedus din o asemene împrejurare dacă nu conclusiunea că atunci cînd năvălitorii ocupară Dacia, ei nu mai aveau nevoe să numească munții și riurile, căci aceste nume existau acum în gura poporului care stătuse înaintea lor pe acest colț de pămînt, și pe care nume ei nu făcură decît să le reproducă. Poporațiunea cea nouă care se aşăzâ în cîmpie dădu numiri noue creațiunilor sale, orașelor şi satelor pe care le ridică din toate părțile. Dar Romînii coborîndu-se și ei din munții lor, parte se aşezară în localitățile întemeete de străini, parte ridicară ei singuri asemene aşezări. Fie-care popor dădea cuibului intemeiat de dînsul, un nume luat din limba sa și acest nume era apoi schimbat, adese-ori schimonosit de popoarele ce se aşezau

în urmă în el. Ast-fel luă naştere acea terminologie trilimbică a ţerilor romîne de sub domnia ungurească care astăzi în multe cazuri este nedescurcabilă.

Noii veniţi se aşezau insă de obiceiu în cămpii, pe cînd muntele rămînea reservat cu Romînilor, care ‘l locuiesc chiar şi astăzi. Acesta trebuia deci să păstreze mai multe urme a poporului pe care 'l adăpostea; de aceea întălnim în munte aşa de multe nume româneşti. In deobşte se poate observa o regulă destul de statornică în impărţirea numirilor geografice; anume munţii cei inalţi şi riurile cele mari poartă mai toate nume româneşti; piscurile secundare precum şi apele de a doua mînă, sunt de asemene în mare parte romă-neşti. Munţii şi apele nu poartă numiri ungureşti de cît în apropierea cîmpului, sau, din cause particulare, în ţinuturile locuite de Secui. Oraşele poartă în cea mai mare parte nume streine; satele sunt aproape pe jumă-tate cu nume româneşti, pe jumătate cu nume streine. Cât despre numele slavone, ele sunt amestecate mai de aproape cu acele româneşti. Câte-va piscuri inalte, multe mai mici şi numeroase riuri de a doua mână poartă numiri slavone.

Această legătură mai intimă între numele româneşti şi acele slavone s'ar esplica în chipul cel mai firesc admiţând că vechiul popor al Sarmaţilor care locuia Dacia şi era de obărşie slavonă, se retrăsese în munţi înaintea cucerirei romane, unde ‘1 urmă în curênd poporaţia romană insăşi, în timpul năvălirilor. Ast-fel elementul slavon s'ar fi contopit în sînul naţionalităţei noastre chiar de la prima sa închegare ca popor şi venirea Slavonilor în veacul al V-le, ar fi dat numai cît noue puteri unei înrîuriri care se afla chiar la rădăcina naţionalităţei noastre.[328]

O de pe urmă observaţie la care ne impinge studiul nomenclaturei. Slavii care au dat un adaos aşa de însemnat de numiri ţărilor locuite de Români, au dispărut cu totul, fiind absorbiţi mai cu samă de elementul românesc şi introducând în poporul lor acea puternică dosă de elementul slavon care’i dă caracterul sĕu deosebit de fraţii sei din apusul Europei. Acest fapt se dovedeşte cu deosebire prin împrejurarea cu totul însemnată că *pretutindenea numirile date de Slavoni tuturor elementelor geografice, omeneşti pe cât şi naturale, s'au păstrat în totdeauna în gura poporului romîn*, pe cînd Maghiarii şi Nemţii întrebuinţază numiri deosebite pentru aceleaşi elemente. Ast-fel găsim că Romînii au pastrat numirile următoare slavone, alăturea cu acele date de Maghiari sau Germani.

Pentru un mare numĕr de nume, sate, ape şi munţi, care au numai numiri slavone, aceste au fost păstrate chiar şi în limbele cele-l-alte *în forma în care le-a dat’o Românii* şi în această formă le au împrumutat cele-l-alte popoare ale Transilvaniei.

Numai cât nevoile ortografiei pot să deie acestor numiri în limbele străine ce le-au împrumutat un caracter oare cum strein. Aşa spre esemplu Germanii au făcut din *Vlădeni* nume care vin de la numele propriu slavon *Vlad* sau *Vladislav*, *Vladein*; Ungurii au schimbat numele slavon al muntelui *Vîrful Covasnei* în *Kovasnaispilis*, acel al riului *Trotuş* în *Tatros*. Tot aşa au prefăcut aceste popoare numele vechi *Vulcan* în *Volkany* şi *Wolkendorf, Buzeu* în *Bodza* şi *Bodsau, Ompoiu* în *Ompoly* etc.

Romîn (Slavon)	*Maghiar*	*German*
Belgrad	Karoli Fejervar	Karlsburg
Ocna	Vizakna	Salzburg
Bran	Törczvar	Törzburg
Cetatea de Baltă	Küküllörvar	Kokelburg
Săbeniţa	Görgeny-Soakna	Salzhau
Gerla	Szamos Ujvar	Armenierstadt
Orăştia	Szaszvaros	Broos
Pleşa	Uvecsür	—
Grădiştea	Varhely	—

[328] Că Sarmaţii ocupau munţii Transilvaniei, vezi: Ammianus Marcelinus XXXI, 4 :, Atanaricus paria pertimescens abscessit ad Caucalandensem locum altitudine silvarum inacessum et montium cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis“. Mai mulţi autori vechi pomenesc pe Sarmaţi între cei dintăi năvălitori în Dacia. Spartian, Hadrian 5. „Sarmatae bellum inferebant“. Dio Cassius, LXXII, 15, numeşte pe Commod „Sarmaticul“. Herodian, VII 2 dă acelaş titlu lui Maximian.

Slavii au fost fără îndoială mai vechi locuitori ai Daciei de cît Ungurii sau Nemţii. Găsind astăzi numele lăsate de ei în gura Romînilor și nu în acea a Maghiarilor sau Nemților, este inviderat că poporul slav, care au dispărut, a fost în atingere în primul loc cu Romînii, pentru a transmite acestora asemene denumiri, de unde urmează însă neapărat că și Romînii au trebuit să fie în această țară înaintea popoarelor imigrate. Romînii deci constatîndu-se a fi fost contimpurani cu Slavonii în Dacia, nu se mai găsește nici un motiv pentru a-i aduce de aiure în această țară. Prin urmare ei sunt locuitori de baştină și nu imigrați.

Videm deci cum studiul nomenclaturei confirmă intr'un chip neîndoelnic adevărul tesei noastre.

VIII Limba.

Nu avem scopul de a trăta ex professo chestiunea limbei românești în raporturile sale cu teoria Röslerană, subiect care ar cere niște desvoltări prea amărunte. Ne va fi de ajuns insă, pentru a completa și în această privire cadrul studiilor noastre, de a cerceta numai cît intr'un chip general deosebitele intimpinări pe care protivnicii conţinuității Romînilor în Dacia le trag din limba vorbită astăzi de acest popor, lăsînd studiul amărunțit al părții filologice limbiştilor de profesiune.

Argumentele deduse din limba Romînilor împrotiva stăruinței lor în Dacia traiană, sunt de doue feliuri: mai întăi se invoacă identitatea limbei Daco-Romînilor cu acea a Romanilor din Macedonia, identitate care nu s'ar putea esplica de cît prin o desvoltare a acestor doue popoare pe acelaşi teritoriu. In al doilea loc se intimpină aflarea sau lipsa unor elemente în limba Romînilor de la Dunăre, care nu-s'ar putea înțelege de cît în ipotesa unei formațiuni sud-dunărene a naţionalității romîne.

Se cercetăm valoarea acestor doue argumente:

Identitatea limbei Daco-Romînilor cu acea a Romînilor de dincolo de Balcani, nu este considerată ca absolută nici chiar de cei mai aprinși apărători ai imigrațiunei transdanubiane. Ast-fel Rösler însuși zice: „că limba macedo-romînă se infățoşază în gramatica și vocabularul seu ca un *dialect frate* al celui daco-românesc. Acesta au rămas mai credincios consonantismului limbei latine; amestecul seu cunoscut cu elemente streine, ori cît de însemnat ar fi, este incă întrecut de idiomul meridional, căruia afară de aceasta 'i lipsește şi ori ce cultură literară".[329] D. Hunfalvy constată de asemenea că „cea mai mare deosebire ce se poate observa între dialectele limbei romine este între cel de la nord şi cel de la mează-zi".[330] Totuşi cînd d-l Hunfalvy adauge aserţiunea că Romînii de la nordul Dunărei înțeleg uşor limba macedo-romînă, el susține o părere cu totul neadevărată, căci este cunoscut că un Romîn dela nordul Dunărei nu poate fără un studiu sau o obicinuire prealabilă să înțeleagă dialectul vorbit la sudul Balcanilor și vice-versa. Despre aceasta se poate convinge ori cine punînd în asemănare cîte-va texte în ambele aceste limbi: [331]

Aceste doue dialecte sunt deci cu totul deosebite, cel puţin la prima videre. Să studiăm acuma constituirea lor lăuntrică, pentru a vedea dacă aceste doue idionuri pot fi productul aceluiaşi popor și aceluiași teritoriu.

D-l Hunfalvy pentru a proba această obărşie comună a ambelor limbi românești pune în asemănare mai multe cuvinte, a căror formă ar fi identică în ambele limbi şi deduce de aice desvoltarea lor comună: „O asemene potrivire atît în formele identice cît și în acele ce se îndepărtează de prototipul latinesc poate fi esplicată numai cît prin obărșia comună a ambelor dialecte".[332] D-l Hunfaloy deduce din faptul că întălnește în ambele „dialecte" forme identice precum, ac=ak, alb=alb, dinte=dente, aud=aud), etc. desvoltarea comună pe acelaşi teritoriu.

[329] Rom. Stud. p. 103
[330] Ansprüche, p. 197.
[331] Vangheliu Petrescu Cruşovanu, Mostre de dialectul Macedo-Romîn, Bucureşti, 1882.
[332] Cîntece de Miriologhi (Bocete) din Macedonia de Th. T. Burada, publ. în Conv. Lit. anul XVII 1883 p. 117.

Mac.-rom.	*Daco-rom.*
Amirăul de ao ariună hilliă ahăt muşată, ce care uă vede, de muşutiaţa ce are până in 24 de ori nu poate	Impăratul de aice are o fiică atît de frumoasă că cine o vede de frumuşeţa ce are până in 24 de oare nu poate
să rămînă bun; i va să glărească, i va să zurluiască, i va să vătămă de ahîta vrere ce prinde către muşuţeata a lei	să rămînă teafăr; sau o să se prostească, sau o să nebunească sau o să se omoare, de atîta iubire ce prinde către frumuşeţa ei.
La'uă 'nveastă	*La o nevastă*
Şuţă-mi-te'nveastă şuţă-mi-te!	Intoarcete nevastă intoarcete!
S'ti 'ntrebăm s'ti sburim	Să te'ntrebăm şi să'ţi vorbim
Ma s'ti duci nu te alasăm;	Dar să te duci nu te lăsăm
Pi cale ne 'nchisişi	Pe drum tu pornişi
Si curînd tine fugişi	Şi curînd tu fugişi
De soare şi lună te despărţişi	De soare şi lună te despărţişi
Ş' tinereţa localui u dedeşi!	Şi tinereţa la mormînt o dăduşi!

Această împrejurare nu probează însă absolut nimic, de oare ce se întîlnesc o mulţime de forme identice sau foarte apropiete, între limba romînă şi surorile ei occidentale, cu care n'au avut nici odată o desvoltare ci numai cît o origine comună.

Cităm spre exemplu următoarele, care s'ar putea înmulţi după plăcere:[333]

a asculta	italieneşte	ascoltare
a descoperi	„	discoperire
acru	„	acro
a ajunge	„	aggiungere
a ajuta	„	ajutare
amîndoi	„	amenduoi
apoi	„	poi
aer	provensal:	aër
altar	„	altar
alună	„	aulona
amar	„	amar
an	„	an
a desumfla	catalan	desinflar

Şi cu cît urcăm mai sus în timp, adecă ne apropiem de originea comună a tuturor limbelor romanice, latina, găsim o asemănare mai pronunţată. Aşa în limba veche franceză aflăm o mulţime de cuvinte, pe care această limbă, ce n'au avut nici odată nici cea mai mică atingere teritorială cu cea romînă, pare a le fi împrumutat de la această din urmă. Mai observăm incă că şi semnificarea cuvintelor este identic aceaşi în ambele limbi.[334]

D-l. Hunfalvy însă mai găseşte şi alt punct de asămănare în căte-va cuvinte latineşti care în ambele dialecte au aceiaşi însemnare, deosebită de acea ce o au în limba latină, precum: *barbat*, dela latinescul *barbatus* (cu barbă); *dor* de la latin. *dolor* (durere); *gura* de la *gula* (inghiţitoare), ba chiar *luare aminte*, format în chip mecanic de ambele limbi într'un mod identic, imitănd ambele forma latină deosebită *animadversio*.[335]

Dacă dl. Humfalvy şi-ar fi dat osteneala a cerceta acest fenomen asemănănd limba romînă cu surorele ei apusane, lar fi vězut reproducîndu-se pe o scară atît de intinsă, în cît nici unui om serios nu iar mai fi putut veni în gînd a deduce din această împrejurare dovada pe care vra s'o găsască domnia sa despre o desvoltare a ambelor limbi romîne pe acelaşi teritoriu. Dar dl. Humfalvy era grăbit a găsi argumente pentru tesa d-sale

[333] Aceste cuvinte sunt luate din Cihac, dictionaire d'Etymologie daco-romane, Fraukfurt am M. 1870. Cele enumerate de noi sunt luate din întăia jumătate a literei A. Se poate deci judeca despre mulţimea de cuvinte cu formă identică între limba romînă şi cele romanice apusene.

[334] Cite-va cuvinte din Rabelais de A. de Cihac, în Conv, Lit, anul al X-le, 1876 p. 36.

[335] Ansprüche, p. 209.

şi fericit de a fi aflat unul ce i se părea hotăritor nu vroia ca cercetând mai departe să fie nevoit a se despărți de dînsul.

abscons, escons	ascuns
absters, ters	șters
angust	îngust
alinter	a alinta
cest	acest
crud	crud
despriz	despreț
furt	furt
locuste	lăcustă
adiuda-my	ajută-mi
aigrest	agriș
moult	mult
moust	must
numereux	numeros
oust, ost	oaste
occire	ucide
primavere	primăvară
paulme	palmă
plasmateur	plăsmuitor
roupt	rupt
sagette	săgeată
verme	verme
issit	eșit

Eată căteva esemple despre deviațiuni de înțeles care s'ar putea înmulți după vroință:

focus latinește vatra; numai la *Vegetius*, după 350, in sensul de foc.

Rom.	Ital	Span.	Port.	Prov.	Franc.
foc	fuoco	fuego	fogo	foc	feu.

fortuna l. soartă, noroc, care dădu, prin un proces de derivare cam curios, naştere cuvintelor romane care toate insamnă: vînt mare cu ploae, uragan.

Rom.	Ital. Span. Port. Prov.	Franc. vechiu
furtună	fortuna	fortune

Cabalus l. cal de muncă, de rând, pe când numele generic al calului era equus, care s'au pastrat in cuvëntul frances *équitation*.

Rom.	Ital.	Span.	Port.	Prov.	Franc.
cal	cavalo	caballo	cavallo	caval	cheval.

Manducare l. a mesteca; in limbele romane cu insemnarea mai largă de a mănca.

Rom.	Ital.	Prov.	Franc.
a mănca	manucare, mangiare	mangiar	manger

Caldarium l. bae de aburi, étuve; ia in limbile romanice inţelesul de caldare, cazan.

Rom.	Ital.	Sp.	Port	Prov.	Franc.
caldare	caldaro	caldera	caldeira	caudiera	chaudière

Ficatum l. pentru jecur ficatum = maiu de găscă ingrăşată cu smochine, *fica* (Ars culinaria de Apicius); ia in toate limbele romanice inţelesul de maiu.

Rom.	Ital.	Sp.	Port.	Prov.	Franc.
ficat	figato	higado	figado	fetge	foie.

Hostis l. străin, duşman; primeşte in toate limbele derivate din latină inţelesul de armată:

Rom.	Ital.	Sp.	Port.	Prov.	V. franc.
oaste	oste	hueste	hueste	host	ost

Necare l. a omori; se specializază in limbele romanice pentru moartea prin apă:

Rom.	Ital.	Sp. Port.	Prov.	Franc.
ineca	annegar	anegar	negar	noyer

Tornare l. a trage la strug, a rotunzi; ia in limbele romanice inţelesul de a vărsa, turna, inturna, răsturna.

Rom.	Ital.	Sp. Port. Prov.	Franc.
a turna, a se turna	tornare	tornar	se tourner.

Se înțelege de la sine că cele douë idiomuri românești vor fi mai apropiate între ele de cum o sunt surorele lor apusene, pentru simpla pricină că pe cand limbele latine apusene au cu ele *un singur element*

comun, cel latin, între dînsele *au trei elemente comune* şi anume cele mai însemnate: cel latin, cel trac şi cel slavon. Eată cum se pot uşor esplica particularităţi ce nu se vĕd de cît la dînsele, precum schimbarea guturalelor în labiale: *apa* din *aqua*, *lapte* din *lacte*, *lemn* din *ligmun*; diftongarea lui *e* în *ea* şi *oa* cănd silaba următoare este scurtă precum: *earbă* din *herba*, *doamnă* din *domina*, *oaste* din *hostis*. etc.

Am vĕzut că asemănarea între schimbările de înţeles a aceluiaş cuvînt latinesc în cele douĕ limbi romîne, acea din Dacia şi acea din Macedonia, nu dovedeşte absolut nimic în privirea unei desvoltări a acestor douĕ limbi pe acelaş teritoriu, de vreme ce vedem reproducăndu-se acelaş fenomen pe o scară mai intinsă între toate mădulările familiei latine, care de şi au fără îndoială aceeaşi obărşie, totuş nu s'au desvoltat nici odată pe acelaşi pămănt. Argumentul acesta al d-lui Hunfalvy nu poate deci avea nici o tărie. Noi v'om atrage luarea aminte asupra unui altui fapt, care rĕmîne absolut neesplicabil în ipoteza unei desvoltări comune a ambelor limbi romine.

În această ipoteză anume ar trebui ca limbele acestor douĕ popoare să aibă pentru termenii de obărşie latinească, acelaşi cuvînt pentru aceiaşi ideie. Găsim din contra din asemăluirea acestor limbi că de şi s'au adăpat la isvorul comun al latinităţei, ele întrebuinţază adese ori termini, deosebiţi, tot de obărşie latineaseă, pentru reproducerea aceleiaşi idei. Ast-feliu găsim că:

daco-rom.	de la lat.	in mac.-rom-se numeşte	de la lat.
luna	*luna*	*mesu*	*mensis*
tener	*tenerus*	*gione*	*juvenis*
douezeci	*duo decem*	*gingiţi*	*viginti*
cugeta	*cogito*	*mintuesc*	*mens*
trimite	*transmito*	*pitrece*	*pertrajicio*
cere	*quaero*	*dimandare*	*de mandare*
săruta	*salutare*	*başare*	*basiare*
friguri	*frigus*	*hievra*	*febris*
pămînt	*pavimentum*	*loc, ţară*	*locus, terra*
strica	*striga (strix)*	*rupere, spargere*	*rumpo, spargo*

Cuvintele identice cu daco-rom. ce există în limba mac.-rom. precum *mintui* (cu i), *pitrece, loc, rumpe*, au alt înţeles de cît acela ce'l posed în mac.-rom. Prin urmare videm că aceiaşi noţiune este reprodusă în ambele limbi prin cuvinte latineşti deosebite şi că din potrivă acelaş cuvint de obărşie latină are în ambele limbi un alt înţeles. Aceste deosebiri nu se pot însă nici de cît înţelege în ipotesa unei desvoltări comune a ambelor limbi. Căci ce împrejurare ar fi putut impinge pe Romînii din Dacia trajană a forma cuvîntul de friguri după radicalul frigus pe căند acei din Macedonia să'l alcătuească după însuşi forma derivată latinească, *febra*? Pentru ce Daco-Romînul ar fi scos el cuvintul de săruta, în înţelesul de basiare, de aiurea de căt din prototipul latinesc, şi anume din salutare, şi este de observat că Daco-Romînii au trebuit să formeze acest nou cuvint după disfacerea lor de trunchiul macedono-Romîn, căند perduse de mult atingerea cu elementul roman din care eşise. Dacă acuma presupunem că au uitat cuvĕntul de *başare* al Macedono-Romînilor, ar fi natural să'l găsim înlocuit cu un altul de origină streină, slavon sau altă ceva, ear nu cu unul tot latinesc, pe care Daco-Romînii n'ar fi avut de unde să'l iee. Dl Hunfalvy nu face să reiasă decăt asemănările ce ar fiinţa între daco şi macedo-romîna; dacă s'ar urma pe aceiaşi cale cu romîna şi italiana, s'ar pute uşor dovedi o asemanare aproape tot aşa de mare între ambele limbi. De altfeliu cum s'ar putea explica forma aproape identică a vorbei *ambo*: *amendoi* în româneşte *amenduoi* în italieneşte, precum şi altor termini reproduşi mai sus?

Pentru a judeca despre gradul de afinitate a douĕ idiomuri, noue ni se pare că nu trebuie să ne ocupăm de punctele asemănătoare, fără de care nu poate exista o afinitate, ci de deosebirile pe care idiomurile comparate le infăţoşază de la unul la altul.

Dacă asemănăm gramatica ambelor limbi romîne, găsim că plusquamperfectul este format într'un cu totul alt chip în limba macedo-romînă, de cît în cea daco-romîna. In locul finalei *sem* etc. găsim în limba macedo-romînă ca şi în cea franceză imperfectul verbului ajutător şi participiul trecut a verbului conjugat: Daco-Rom.

Daco-Rom.	*Macedo-Rom.*
eu avusem	eu aveam avută
tu avuseşi	tu aveai avută
el avuse	el avea avută
noi avusem	noi aveam avută
voi avuseţi	voi aveaţi avută
ei avusă	elji avea avută

Conjuctivul este format în limba macedonică în toate timpurile sale într'un chip cu totul particular, prin ajutătorul *si furi* (fuerim) pe cînd în daco-romîna el ie naştere prin conjucțiunea *să, que* al Francezilor.

Daco-Rom.	*Macedo-Rom.*
Să am	Si furi că eu am
să ai	„ tu ai
să aibă	„ el are
să avem	„ noi avem
să aveţi	„ voi aveţi
să aibă	„ elji au.

În macedo-romîna se pune preposiția *de* după numeralele de la 10–20 pe cînd în daco-romîna numai pe la 20 înainte: „Hristos avea doisprezece di apostoli“.

Până şi vocalismul acestor doue limbi este deosebit, căci limba mac.-rom. nu posedă vocala adîncă guturală: *î* înlocuind-o pretutindene cu cea mai slabă *ă* aice deosebirea este cu totul însemnătoare, căci se referă la însăși constituirea fundamentală a limbei.

Macedo-romîna posedă în sfîrşit mai multe cuvinte a căror înțeles este mult mai apropiet de acel latinesc de cît cuvîntul identic daco-romîn. Ast-fel a *vătima=victimare* are în mac.-rom. înțelesul latinesc de ucide, pe cînd în daco-rom. are numai pe acela mai îndepărtat de a rîni, a face reu. A *spune=exponere* insamnă în mac.-rom. a arăta, pe cînd în daco-rom. are înțelesul de a zice.

Alcătuirea frasei este apoi cu totul alta în ambele limbi şi în deobşte, cu toată asemănarea ce se află între ele şi care este mai mare de cît acea care le leagă de idiomurile latine apusene, ele sunt indestul de deosebite şi alcătuesc doue feluri de a vorbi atît de deosebite în cît nu este cu putință a se admite că ele să se fi desvoltat pe acelaş teritoriu.

Daco-Romînii și Macedo-Romînii sunt deci doue popoare deosebite prin obîrșia lor, care datoresc asemănarea lor covîrşitoare împrejurărei că se trag din amestecul aceloraşi elemente. Pentru Romînii din Macedonia elementul latinesc provine de la coloniile pe care incă republica romană le trimisese în acea țară, în Epir și în Tesalia după reducerea Macedoniei în stare de provincie. Latinii se hultuiră aice pe elementul de baştină, care era de viță tracă, ca și în Dacia traiană, unde un popor tot de rasă tracă, Daco-Geţii, formau substratul pe care se răsădi floarea romană. In sfîrşit elementele slave fură aduse de poporul Slovenilor, care inecâ Europa răsăriteană din lanțul Carpaţilor până în fundul Greciei. Nu este deci de nevoe pentru a explica aflarea unui popor de viță latină la sudul Balcanilor, de al aduce aice din Dacia traiană, cînd obîrșia sa deosebită este atît de uşor de găsit în izvoarele istoriei romane.

O altă greutate și aceasta neresturnabilă, se ridică însă în protiva părerei că limba daco-romînă n'ar fi de cît un dialect al celei macedo-romîne, care luă ființă după ce o parte din acest popor se despărți de trunchiul comun pentru a merge să se stabilească pe cursul inferior al Dunărei.

Este anume un fapt recunoscut de către toți acei ce au visitat pe Romînii de la nordul Dunărei, anume că acest popor formează un tot mai pe deplin omogen. De și este împrăştiet pe un teritoriu de aproape 300,000 kilometri patrați, întindere egală cu acea a Italiei și care întrece jumătate din acea a Franției, poporul romîn nu infăţoşază mai de loc deosebiri dialectale în limba de care se slujeşte. Sunt oare care deosebiri în accent, în pronunțare, în vocabular, dar dînsele chiar sunt minime și nu se întind nici de cît asupra esenței limbei. Aceasta este din potrivă una și aceaşi și este înțeleasă fără de nici o greutate de la malurile Tisei la

acele ale Nistrului. Un atare fapt poate părea în destul de afară din cale, cînd întîlnim aiure deosebiri atît de însemnate în felul vorbirei aceluiaşi popor; ast-fel este cunoscut că Normandul nu se înțelege cu Provansalul precum și Lombardul nu poate pricepe pe locuitorul Romagnei, nici Veneţianul pe Piemontez.[336] La aceste popoare unitatea națională nu este mănținută de cît prin limba cultă care pătrunde în toate ungherele. La Romîni unitatea este firească; aceiași limbă slujeşte poporului întreg ca mijloc de împărtășire a gândirilor[337] şi apoi unitatea poporului nu este numai cît intelectuală, ci se întinde incă și la partea morală, la moravuri și la obiceiuri.

Această omogenitate atît de deplină a poporului romin ar rămănea neesplicabilă dacă s'ar admite că deosebitele sale părţi de dincoace de Dunăre s'ar fi desvoltat într'un chip separat. Pentru a ne da samă de ea, trebue numai de cît să primim părerea că deosebitele elemente din care se alcătueşte naționalitatea romînă sau fiert într'un singur tot în mijlocul Carpaților. Atunci se poate ușor găsi cheia unităţii etnice a poporului românesc.

E drept că și ipotesa sulzero-rösleriană caută să esplice în felul ei unitatea națională a neamului românesc, punênd închegarea ei în sudul Balcanilor. Dar în acest caz *această unitate ar trebui să fie tot aşa de deplină și pentru Românii din peninsula balcanică*, cea ce nu se întîmplă, după cum am vězut'o mai sus. Trebue într'adevăr luat aminte că pentru a explica diferențele (fie și numai cît dialectale) între Romînii din Macedonia şi acei din Dacia, trebue admis numai de cît că aceste doue *limbi începură a se diferenţia după dispărţirea popoarelor ce le vorbesc. Formaţiunea limbei româneşti nu era deci incă terminată cînd Românii care veniră să ocupe Dacia (in ipotesa rösleriană) se desfăcură de trunchiul lor de baştină, Românii din Balcani, cătră sfîrşitul veacului al XII-lea*. Și fiind că un dialect şi incă unul aşa deosebit nu ie ființă în cîți-va ani, eată-ne siliți de a admite că diferențarea limbei daco-romine de acea a Macedo-Romînilor se urmări incă un timp oare care după așezarea lor în Dacia, până ce ajunseră ambele idiomuri a lua forma lor definitivă.[338]

Acuma insă, dacă formațiunea limbei romţne nu era incă terminată cînd Romînii ocupară Dacia, ea ajunse a'și fixa formele după așezarea acestui popor la nordul Dunării. Carpaţii inse opuseră tot-deauna o stavilă neinvinsă popoarelor ce locuiau pe ambile lor laturi. Eată pricina primordială a desbinărei politice în care au întărziat Romînii. Partea acestui popor care ocupase Transilvania intră în curînd în sfera de întindere firească a poporului unguresc, care se stabilise în cîmpiile Tisei și a Dunărei mijlocii și de acolo putu ușor pătrunde în Transilvania prin largile văi ale Sameșulai și Mureșului. Ramura răsăriteană a neamului românesc care ocupă astăzi o parte din șesul cel mare oriental al Europei, unde se intinse puterea rusască, își văzu în curând soarta hotărită prin istoria acestui popor. Dar carpaţii n'au ridicat numai cât o stavilă politică între Romîni; ei se opuseră chiar și la atingerea fisică a poporațiunilor pe care le despărțiau. Romînii din Moldova şi Valahia trăiră cu totul deosebiți de frații lor transcarpatini. Toată istoria lor o dovedeşte cu prisosință; ast-fel pe când faptele caracteristice a le istoriei principatelor dunărene sunt aproape aceleaşi în ambele ţeri, acele ce se referă la istoria Romînilor din Transilvania sunt cu totul deosebite, ca și când sute de poşte iar fi despărțit. Este dovedit prin documentele şi prin istoricii analisaţi de noi mai sus că Romînii se aflau incă de prin secolul al XII-le de ambele părţi a le Carpaților. Puțin timp după aceasta îi videm coborîndu-se din Maramureş în Moldova și cu câți-va ani înainte îi întălnim tocmai în Oltenia. Departarea între aceste de pe urmă ţeri este însă imensă și *dacă limba Romînilor n'ar fi fost incă formată când ei au venit în Dacia, ar fi*

[336] Emile Picot, Les Roumains de la Macedoine, Paris, 1875, p. 34

[337] Emile Picot, Documents pour servir à l'étude des dialectes romains, Paris. Cf. Cihac, dictionnaire d'Etymologie daco-romane, Eléments Slaves etc. Francfort s, M. 1879, p. X.

[338] Posedăm dovezi positive că aceste doue limbi erau diferențate şi anume asupra unui punt prea important, forma articolului postpus (care la Rominii de la nordul Dunărei este *ul* ear la cei de la sud *lu*) incă de la începutul veacului al XIII-le. Ast-fel pentru Valachii din Peninsula Balcanului întălnim la scriitorii Bizantini incă de prin sccolul al X-le (Const. Porphyrogenitul) numele Serbilor sub forma curioasă: *Σέρσλότ* care nu se poate explica ast-fel de cît prin acea că Bizantinii primise numele acestui popor transmis prin Romîni: *Sirb-lu, Sirb-lii*. Daco-Romînii din potrivă in un document din veacul al XIII-lea, 1231, aveau forma *ul* pentru articolul postpus – *Buiul filio Stoje*".

trebuit ca, desvoltându-se mai departe, să dee naştere în nişte regiuni atât de indepartate prin aşezarea lor, la nişte dialecte aproape tot atăta de deosebite între ele, precum este deosebit pretinsul dialect al Macedo-Românilor şi acel al Daco-Romînilor. Aceasta însă nu s'intîmplă, ci Românii de dincoace de Dunărea vorbesc o limbă una şi aceeaşi.

Teoria lui Rösler nu poate eşi din această dilemă: sau limba românească era în stare de formaţiune când Romînii trecură Dunărea şi atunci ar trebui să aflăm dialecte între provinciile indepartate locuite de Romîni la nordul fluviului, sau limba lor era acum închegată și atunci deosebirile ei de macedo-romîna rămin o găcitoare neinţeleasă.

Să trecem acuma la elementele streine conţinute în limba romînă vorbită la nordul Dunărei și a căror fiinţare în ea se pretinde a nu putea fi esplicată de cât prin formaţiunea sud-dunăreană a acestei naţionalităţi. Limba Romînilor Daciei traiane infăţoşază câte-va cuvinte de obărşie greacă și anume vechi,[339] a căror aflare în organismul seu pare a trebui să rămână neinţeleasă pentru acei ce ca noi susţin că acest popor n'a părăsit nici odată Dacia, și care din potrivă s'ar esplica prea uşor în ipoteza zemislirei poporului românesc în apropierea naţionalităţei greceşti.

Printre aceste cuvinte vom cita: *mic, argat, camătă, martur, acum, păreu, papură, tufă,* (în înţelesul de nimic, precum în expresiunea: tufă în pungă[340]), *cimbru.*

Esplicaţiunea acestui fapt este însă cu totul firească.

Este cunoscut că o parte din coloniile stremutate de Romani în Dacia, erau de obărşie din Asia minoară, adecă din ţeri unde se vorbea greceşte și coloniştii sosiţi din aceste provincii trebuiau să vorbească și această limbă, cel puţin generaţia care fu adusă în Dacia. Ea dispăru în sînul elementului roman, dar nu fără a lăsa urme a fiinţărei sale în cîte-va cuvinte de obîrşie elină care se află astăzi în limba romînă.

Ast-fel de și limba de obştie admisă pentru inscripţiuni este cea latină, se găsesc totuși mai multe de aceste redactate în limba grecească.[341] O cohortă ajutătoare de Greci din Comagena, provincie aşezată în Asia lângă malurile Eufratului, era stabilită în Dacia, și se ştie că aceste cohorte erau compuse din străini deştăraţi, tocmai în scopul de a distruge naţionalitatea lor.

Aceste colonii greceşti trimise în Dacia aveau Dumnezeii lor, templele și preoţii lor precum și intovărăşirile lor particulare. Ast-fel întîlnim pe *Jupiter Tavianus* adorat de *collegium Galatorum la Zeugma;* aiurea aflăm pe *Galatae consistentes, collegium Asianorum* sub un *spirarcha, collegium utriculariorum Adrastae.* Tot aşa mai întâlnim inchinarea lui *Jupiter Hekiopolitanus* și a lui *J. Erisenus, a lui Zes, a lui Deus Azizus* numit și *puer bonus posphorus,* a lui *Aesculap din Pergam* a lui *Jupiter Dolichenus deus Commagenorum, etc. etc.*

Culturile *Isisei* și ale lui *Mithra*, de și împrăştiete în tot imperiul Roman, poartă în Dacia un caracter grecesc deosebit. Aşa Isis poartă numele de *Myrionyma* și Mithra sau soarele pe acela de *Hierobulos*, care nu este altă ceva de cît zeul *Ιαρίβονλος* din Palmira.

Preoţii care slujesc aceste zeităţi poartă adese ori nume de o coloare grecească neîndoelnică; aşa bună oară pentru inchinarea lui Jupiter Dolichenus găsim următoarea inscripţiune care pomeneşte nume de preoţi fără îndoială Greci:

Iovi optimo maximo dolicheno et deo Commagenorum, Aurelius Maximus et Addebar Semei et Oceanus Socratis sacerdotes, v. I. p.[342]

---

[339] Acele moderne au fost introduse mai ales în epoca Fanarioţilor.

[340] Trebuie deosebit cuvîntul in acest înţeles, care se trage evident din greceasca de celalalt cuvînt identic : *tufă* (de iarbă, flori) de la latinul *tufa*.

[341] Akner und Müller, Römische Inscriften în Dakien, No. 79, 192, 862, 541, 608, 666, 699, 850, 875, 877, 948.

[342] Akner und Müller, 1, No, 558. Pentru această chestiune vezi Goos, Untersuchungen ueber die Inneryerhiltmisse des trajanis chen Dakiens în Arhiy für siebenbürgische Landeskunde, 1874, p. 108 ş. u.

Apoi iscripţiunile amintesc uneori anumit indivizi de obîrşie din Asia. Ast-fel un *civis Bithimun*, o *Isidora domo Asiae*.[343]

Toate aceste fapte arată indestul de lămurit că Asiaticii erau destul de numeroşi în Dacia şi că ei păstrase, cel puţin în cele întăi timpuri ale petrecerei lor în noua patrie, conştiinţa individualităţei lor deosebite de restul societăţei aduse cu ei în Dacia, prin urmare caracterul lor particular, grecesc.

Faţă cu nişte asemine împrejurări ar fi cu totul afară din cale a nu găsi în limba romînă de astăzi urmele unui element constitutiv atît de însemnat al acestei naţionalităţi. Nu este deci de nevoie a recurge la teoria emigraţiunei transdunărene pentru a esplica grecismele limbei româneşti.

Dl. Hunfalvy dă o valoare cu deosebire însemnată cuvîntului *biserică*, pe care ‘l derivă din grecescul *Βασιλιχη* şi asupra căruia observă următoarele: „In toate limbele slave biserica se numeşte *cirkve*, pe cînd în toate cele romanice numele seu se trage din latinescul *ecclesia*. Dacă limba romînă ar fi luat naştere la nordul Dunărei în Transilvania sau România actuală, ar trebui ca cuvîntul pentru această idee să fie sau *ecclesia*, presupunănd stăruinţa Romînilor în Dacia, sau *circve* din pricina vecinătăţei Slavonilor. Cuvîntul biserică arată deci o obîrşie meridională, o vecinătate a naţiunei greceşti.“[344] Vom observa mai întăi că cuvîntul romînesc *biserică* nu se trage din prototipul grecesc *Βασιλιχη*, dar din derivatul seu latinesc *basilica*, după cum şi cuvîntul frances *église* îşi trage rîndul de la forma derivată latină *ecclesia* şi nu de la acea primitivă grecească *Εχχλησια* . Intr'adevăr cuvîntul romînesc posedă pe *b* iniţial latin şi nu pe *B* grecesc. Tot aşa e şi cu *botez* care vine de la latinescul *baptizo* şi nu de la grecescul *Βαπτιλώ*, căci *B* iniţial grecesc s'au pastrat în toate cuvintele împrumutate din această limbă; aşa *Văpsea*, *Vasilicale*, *varvar*, etc. Acest cuvînt *biserică*, care n’ar fi extraordinar la Romînii de la nordul Dunărei, chiar cînd s'ar trage din greceşte, a fost deci lăsat în ea de colonii romani care’l împrumutase de mai înainte din limba greacă. Cea ce dovedeşte însă într’un chip învederat că acest cuvînt n'a trebuit numai de cît să fie împrumutat de Romîni de la Greci, este aflarea lui la Ladinii din Engadin (Sviţera) sub forma *Baseitgin*=biserică, care popor de viţă romană n'a fost nici odată în atingere directă cu coborîtorii lui Temistocles. Eată la ce se reduc „puternicile“ argumente a le D-lui Hunfalvy!

Dar fiind vorba de biserică să nu uităm a aminti o altă intîmpinare, cu mult mai extraordinară a d-lui Tomaschek, ucenicul cel nou al teoriei Rösleriane, care ca toţi neofiţii imbrăţoşază cu o căldură tinerească invăţătura, a cărui adevăr, din nenorocire, nu înţelesese la prima întălnire. El se rosteşte în chipul următor asupra acestei împrejurări în cea mai nouă scrierea a sa asupra Romînilor: „Este cu totul peste putinţă de a susţinea o stăruinţă a locuinţei Valachilor în regiunea Carpaţilor cu începere de la perioada romană... Limba infăţoşază în cea mai mare parte a elementului seu roman nu caracterul lui *sermo latinus* din prima epocă imperială dar o desvoltare mult mai tîrzie, starea lui *sermo rustieus* dintre anii 400 şi 600 d. H.” Domnul Tomaschek aduce în sprijinul acestor cuvinte vorbele creştineşti de obîrşie latină care se află în limba romînă şi pe care le am reprodus şi noi mai sus, (pentru a dovedi că Romînii primise cele întăi noţiuni ale creştinismului încă din vremile stăpînirei romane). Ast-fel d-sa înşiră vorbele: lege, dumnezeu, sănt, a se inchina, a blastama, păcat, botez, păgîn, cruce, ajun, pareasime (quadragesima) etc. Apoi adauge: „Foarte însemnat pentru chestiunea valacă şi una din dovezile cele mai încheietoare pentru posiţia şi obîrşia acestui popor este şi cuvĕntul *biserică*, macedo-romîn *beserica*, istrian *baseriche*. Am rămănea foarte indatoraţi apărătorilor conţinuităţei locuinţelor romîne în Dacia traiană, dacă ar bine voi să ne spună în ce chip oare s'ar fi putut desvolta şi mănţinea acest cuvĕnt în înţelesul pe care 'l are, în regiunea Carpaţilor, fără dea pune în joc combinaţiunile cele mai peste putinţă.[345] Totuşi acelaş autor recunoaşte singur că „tot acest cuvînt de basilica s'au pastrat în sensul de biserică şi în dialectul Grisonilor sub forma *baselgia, baseigia*.[346] La rîndul

[343] C. I. L. III Nr. 1222, 1324.
[344] Ansprüche, p. 211.
[345] Tomaschek, Zur Kunde der Haemus Halbinsel, Wien, 1882, p. 54: „Venn sie nicht einen Hexentanz der abentheuerlichsten Combinationen aufführen wollen“.
[346] Ibidem, 233

nostru nu înțelegem și am ruga pe d-l Tomaschek să ne lămurească pentru ce obîrșia cuvîntului la Romîni ar cere un danţ de combinațiuni peste putință pe cînd aflarea lui la Ladini s'ar înțelege de la sine? Dar apoi *sermo rusticus* a d-lui Tomaschek care era vorbit de latinii peninsulei Balcanului, şi a cărui caracter l'ar păstra elementul romanic al limbei romîne, ni se pare că nici cel mai indrăcit „Hexentanz" n'ar putea isbuti a regăsi din el măcar o singură frasă. Cine au auzit vre odată vorbindu-se de el, dacă nu prin cele doue cuvinte din Theophylact și Theophanes: „torna fratre" ? Cel mai vechiu text în limba romanică păstrat până în zilele noastre este jurămîntul lui Carol Pleșuvul din 842 și aceasta pentru apus, unde se află o tradițiune literară puternică. Și d-l Tomaschek pretinde a recunoaște în elementul latin al limbei romîne caracterul dialectului romanic oriental din veacul al IV–VI-lea după Christ! O asemene pretenție este curat vorbind absurdă, şi numai cît chestiunea romînă în care interesul adevărului nu este singurul mobil a pretinselor cercetări științifice, putea da naștere unor asemene aiurări.

Un alt element a cărui aflare în limba romînă ar stîrni greutăți faptului stăruinței Romînilor în Dacia, este așa numitul element albanez. Este netăgăduit că limba Romînilor de la nordul Dunărei conţine cîte-va cuvinte care se apropie de albaneza și care samănă a se trage din ea. Dicţionarul d-lui Cihac numeră vr'o patru-zeci, din care însă cele mai multe se pot pune la îndoială. Poporul albanez fiind cu totul despărțit în mod geografic de acel daco-romîn, s'ar părea că infățoșarea acestui element în limba sa n'ar putea fi esplicată de cît prin formațiunea sud-dunăreană a acestui popor.

Să cercetăm această intimpinare, care pare prea însemnată la prima videre:

In rîndul întăi observăm că elementul așa numit albanez a limbei romîneşti nu se află numai cît în vocabularul seu, care din protivă pare a fi suferit numai o slabă înrîurire, dar incă în formele generale ale limbei precum în formațiunea viitorului verbelor prin ajutătorul *voi*: voi avea, vei avea, va avea, care este identică cu acea a limbei albaneze care face viitorul seu tot prin ajutătorul *voi, do*: do kem, do kes, do ket=voi avea, vei avea, va avea. De asemene este și cu articolul care se pune în românește ca și în albaneza în urma substantivului, pe cînd în limbile neolatine apusene el formează un cuvĕnt deosebit care merge înaintea numelui: omu-*l*, feme-*a*, căne-*le*; *l'*homme, *la* femme, *le* chien. In limba albaneză avem deasemene: kjen-*i*=cînele kjen-*te*=cinii. O a treia particularitate a limbelor romîne și albaneze este modul de formațiune a numeralelor între zece și doue-zeci prin interpunerea preposiției *spre* între unități și zecime:

Romîn	*Albanez*
un *spre* zece	vji *mbe* djete
doi spre zece	dn mbe djete
trei spre zece	tre mbe djete

Este inviderat că dacă vecinătatea a doue popoare poate da samă despre împrumutările mutuale ce ele își pot face în vocabularul lor, această împrejurare mu este indestulătoare pentru a esplica înrîurirea pe care o limbă o exercîtează asupra însuși constituțiunei celeilalte, asupra modificărei flexiunilor, regulelor, gramaticei sau ale sintaxei. Inriurirea în acest de pe urmă caz este cu mult mai adîncă; ea au atacat chiar esența limbei și nu numai cît partea sa cea mai puţin însemnată, comoara vorbelor sale, Pentru a esplica o asemene înrîurire vecinătatea a doue popoare nu mai ajunge; trebue să se fi întîmplat amestec, absorbire a unei rase prin cealaltă.

Insuşi d-l Hunfalvy, cu toate că nu pare a'și da bine samă despre deosebirea nemăsurată ce se află între aceste doue feluri de înrîuriri, primește teoria d-lui Tomaschek, care tocmai pentru a esplica ființarea acestor elemente albaneze, constitutive în limba romînă, le face să vină din *amestecul rasei latine* a cuceritorilor Romîni *cu poporul trac al Bessilor*, care locuiau în acel timp regiunea Balcanilor. „Cînd un popor se amestecă cu un altul, precum a făcut-'o Tracii și anume Bessii cu coloniștii Romani și cu veteranii legiunilor și 'şi perde limba, el face tot deauna să treacă în noul seu idiom, cîte-va forme gramaticale din cel vechiu".[347] Nu este oare de mirat de a găsi lîngă o gândire așa de limpede și de adevărată (care ce e drept nu este de cît

[347] Ansprüche, p. 211.

împrumutată), această-laltă care o contrazice de a totului tot: „Aceste analogii în formele gramaticale trebue să întărească presupunerea că *obârşia comună* a limbei romîne trebue să fie căutată în sud în *apropierea Albanezilor*“.[348] Originea comună a limbei romîne? şi cu ce? d-l Hunfalvy pare a se gîndi la o origine comună a romînei cu albaneza; apoi el zice anumit că această origine trebue căutată în apropierea Albanezilor.

A fi însă apropieţi este cu totul altă ceva de cît a avea o origine comună. După d-l Hunfalvy limba romînă ar avea o origine comună cu albaneza, s'ar fi desvălit însă în vecinătatea acesteia şi în acelaş timp s'ar trage din Bessii romanisaţi. Ce logică !

Vecinătatea deci a Albanezilor n'ar putea esplica elementul *tracic* (eată adevăratul seu nume) al limbei romîneşti. Protivnicii stăruinţei Romînilor în Dacia se văd ei înşii siliţi a recurge la o altă esplicaţiune. Ei admit că acest element este datorit unui popor de *viţă tracă*, ca şi Albanezii de astăzi, care fiind absorbit de înrîurirea covîrşitoare a romanisărei „făcù să treacă în noua sa limbă cîte-va particularităţi ce se aflau în cea veche“. Dacă lucrurile sunt astfel, pentru ce nu am admite oare că acest element trac din limba daco-romînă vine de la poporul Geţilor sau al Dacilor, pe care Romanii îl romanisară în Dacia traiană, întru cît astăzi este obşteşte recunoscut că Geţii şi Dacii erau popoare de rasă tracă, ca şi vechii Bessi sau Albanezii de astăzi? Eată deci că şi elementul pretins albanez din limba romînă este pe deplin esplicat şi anume earăşi fără a recurge la tesa formaţiunei naţionalităţei romîne la, sudul Dunărei.

Cîte-va consideraţiuni filologice pe care le împrumutâm de la D-l Hasdeu,[349] vor întări incă şi mai mult această esplicare a albanismelor limbei romîne.

Limba albaneză posedă şi dînsa elemente latineşti, de şi sunt mult mai puţin numeroase de cît acele ce se află în cea românească; dar aceste elemente sunt în cea mai mare parte altele de cît acele ce se află în româneşte, bună oară:

albanez	*latin*	*romîn*
tra	trabs	grindă (slavon)
mic	amicus	prieten (id)
kembe	gamba	glesnă (id)
giind	gens	neam (maghiar)
fer	infernum	iad (slavon)

Altă dată acelaş obiect e desemnat in ambele limbi tot prin un cuvînt latinesc insă deosebit.

albanez	*latin*	*romîn*	*latin*
grie	grex	turmă	turma
liume	flumen	riu	rivus
fat	fatum	soartă	sors

Aceasta nu face decît întăreşte observaţia însemnată mai sus că limba albaneză ca şi cea macedo-romînă au împrumutat elementul lor latinesc la un izvor deosebit decît acel de unde'l trase limba daco-romînă.

Sunt cîte-va cuvinte romîne înrudite cu albaneza, care dovedesc tocmai în chipul cel mai neîndoelnic că elementul aşa numit albanez al limbei româneşti n'a putut fi luat de la acest popor, dar că aparţinea unui altuia de aceaşi rasă, cea ce esplică indestul analogia ce se regăseşte între terminii româneşti şi acei albanezi.

Ast-fel cuvîntul *barză* insamnă pe româneşte cocostăre şi anume varietatea cea cu totul albă a acestui soiu de păseri. Acest cuvint îşi găseşte etimologia numai căt în albanezul *bard* care vra se zică, *alb*. Totuş Albanezii nu numesc cocostărcul cu un nume derivat din *bard*, ci cu un altul cu totul deosebit: *lelek*. Este învederat că Romînii trebuiră să împrumute terminul lor de *barză* de la o altă limbă de origine identică cu acea albaneză, care însă poseda pe cît adjectivul *bard* pe atîta şi substantivul *barză* din care Romînii nu luară decît pe acest din urmă; căci ei nu puteau doară împrumuta de la Albanezi o însemnare derivată pe care aceştia nu o posedau ei înşii, şi dacă s'ar admite că Romînii au dat ei la lumină această însemnare derivată de *barză*, ei ar trebui cu atîta mai mult să posede în limba lor cuvîntul rădăcină *bard=alb*, care nu se află,

[348] Idem, p. 212: „so muss dies die Vermuthung bestärken, dass der gemeinschafiliche Ursprung der rumänischen sprache îm Süden în der Nähe der Albanischen, gesucht werden müsse“.

[349] Istoria critică, p. 303 şi urm.

fiind înlocuit prin latinescul *alb=albus*. Albanezii posed deci cuvîntul originar bard şi nu pe derivatul seu barză. Romînii din protivă posed pe derivativul barză şi nu pe originarul bard. Ne pare inviderat că acest împrumut deosebit al aceluiaşi termin a fost făcut de ambele limbi la un izvor comun, limba trică, care era vorbită atît la nordul cât şi la sudul Dunărei. Tot ast-fel stă lucrul şi cu cuvintele următoare, care au în cele douě limbi, romîna şi albaneza însemnări deosebite de şi pleacă fără îndoială din aceaşi rădăcină.

Rom.	*Alb.*				
Mire	*mire*	(frumos)	*mireh*	(zendic)	insurat
Codru	*kodre*	(movilă)	*kod*	(celtic)	pădure
Mal	*malli*	(deal, culme)	*mala*	(scr.)	creastă de munte
Ciocărlie	*zok*	(mică pasere)	*ciakur*	(pers.)	pătărniche
Şiopărlă	*şapi*	şopărlă	σαπρα	(grec.)	şopărlă

Insemnate sunt mai ales aceste douě din urmă cuvinte intr'adevăr, de şi romănescul *ciocărlie* este identic cu albanezul *zok*, este inviderat că el a trebuit să vină în romănește din o limbă înrudită însă alta de cît albaneza, care limbă poseda acest cuvînt sub o formă mai plină, analoagă persului *ciabur* (e+k+r). Vorba *şiopărlă* care în albaneză au perdut pe *r*, *şapi* şi l'au păstrat în limba romînă pe cât şi în cea grecească, dovedeşte lămurit acelaş lucru. Terminul romănesc *mire* având în această limbă un înțeles mult mai apropiet de acel al cuvintului identic zendic, decît al celui albanez, dovedeşte încă că acest cuvînt n'a putut fi împrumutat de către Romîni din limba albaneză, dar că derivă dintr'o limbă de aceiaşi origine, de şi deosebită. Se amintim în sfîrşit numele *Dunărei* a cărui analisă am reprodus'o mai sus.

Elementul deci pretins albanez al limbei romine nu este decât acel lăsat de vechii, locuitori ai ţerii, Tracii Daco-Geţi, în idiomul pe care Romanii il impuseră. Esplicarea sa nu trebue prin urmare căutată dincolo de Dunărea.

Să trecem la elementele ce au pătruns mai tărziu în limba romînă şi în întăiul loc la acel slavon.

Elementul slavon care se găseşte în limba romînă este acel al Slavonilor sudici sau *Sloveni* şi nu acel al celor nordici sau *Ruteni*. Rösler pentru a putea împaca acest fapt cu teoria sa, susţine că Slovenii n'ar fi locuit nici odată pe rîpa nordică a Dunărei şi că regiunile aceste au fost copleşite pe timpul năvălirei de către familia slavonă a Rutenilor. „Limba romînă putea să'şi primească elementul seu slav tot aşa de bine la nordul ca şi la sudul Dunărei..., dar idiomurile slave care resunau în dosul Tisei, la nord şi la sud erau esenţial deosebite; la nord locuiau Rutenii (Ruşii) care se ţin de marea familie a Slavilor septentrionali; la sud s'intindeau Slavii Bulgari, alcătuind împreună cu Serbii ramura slovenă a acestei rase. Dacă limba valacă 'şi au luat elementul slav în ţerile nordice ea va trebui se poarte semnele caracteristice ale dialectului septentrional; dacă din potrivă ea şi l'au cules la sud, va trebui să samene cu acel sudic. Slavul însă în romîneşte apare ca sloven în loc de a fi rutean, după cum ar cere-o pretenţiunea stăruinţei Rominilor în Dacia Traiană."[350]

De mai multe ori în cursul acestui studiu am arătat că Rösler nu se prea uită la texte când are nevoie de demonstrat ceva. De astă dată însă se pune în contrazicere atît de flagrantă cu mărturisirile cele mai limpezi a atîtor autori bizantini, în cît numai cît cea mai neagră credinţă putea să'l impingă a susţinea o asemenea tesă în potriva celor mai neîndoelnice arătări.

Autorii bizantini rapoartă anume că Slavonii şi anume acea, de rasă *slovenă*, *Σχλαβινοτ*, începură a năvăli în împărăţia lor, de pe timpul stăpînirei Avarilor în Panonia.

Ast-fel Menandru ne spune că în anul 581, al patrule al domniei lui Tiberiu, Grecia fu pustiită de către Sloveni pricină pentru care Romanii (adecă Bizantinii) rugară pe Avari a intra în ţara Slovenilor, spre a sili pe aceştia a părăsi imperiul roman. Ducele Avarilor trece cu 60,000 de cavaleri din Panonia în Iliria şi de acolo se îndreptară către Sciţia (Dobrogia) *trecând earăşi Dunărea*, şi pustiind în lung şi în larg locuinţele Slovenilor. Acest popor locuia deci în acest timp la nordul Dunărei, în Valachia actuală. Această arătare este întărită şi prin alte locuri conţinute în istoricii din Bizanţ. Slovenii, aşezaţi la nordul Dunării, erau supuşi

[350] Rom. Stud. p. 127.

stăpînirei Avarilor, care le ordonă în 532 a trece Dunărea pentru a atăca imperiul.[351] Procopius pomenește chiar aflarea Slovenilor pe rîpa stîngă a Dunărei în 533. El rapoartă că generalul Chilbudius trecînd fluviul cu mulţi Romani, se prinse la luptă cu Slovenii pe care 'i bătu desevîrşit.[352]

Acelaşi istoric caracterisază ast-fel poporul Slovenilor: Slovenii (*Σχλαβινοτ*) nu ascultă de un singur cap, şi au aşezeminte de mocratice. Ei se inchină unui zeu, părintele trăsnetului și 'i aduc ca jertfă boi și alte dobitoace; recunosc destinul, dar nu'i dau nici o putere asupra muritorilor; adoră fluviile şi nimfele, făcăndule jertfă din care trag preziceri pentru viitor. Au drept locuinţi nişte corturi sermane şi schimbă din timp în timp aşezările lor. La luptă ei merg obicinuit pe jos, purtănd paveze și suliți. Limba lor este foarte barbară. Toţi sunt mari, voinici, nu au pelea foarte albă nici perii galbeni, dar aceştia nici nu sunt negri, ci au din potrivă o coloare roşietică. Spiritul lor nu este mici reu nici inşelător și fiind ei foarte simpli au multe moravuri hunice. „*Ei ocupă cea mai mare parte a celei-l-alte rîpi a Danubiului*."[353]

Acest loc arată în modul cel mai învederat că e vorba de Slavonii ce se stabiliră mai tîrziu în peninsula Balcanilor, cea ce se poate recunoaşte mai ales de pe caracteristica acestui popor, care nu ar avea părul galben (ca Ruşii) ci roșietic. Aceşti Slavoni sunt însă arătați ca locuind de cea parte a Dunărei, deci în ţerile romîne de astăzi. Procopiu repetează asemenea arătări de o mulțime de ori și nu trebuie de cît al deschide pentru a se convinge despre aceasta. Ast-fel aiure el adauge că Hunii (Avarii), Slovenii şi Anţii ar locui *nu deparie de rîpa Dunărei, de cea parte a fluviului*.[354] În 551 el rapoartă că bandele Slovenilor, trecînd Dunărea, devastară imperiul roman, înaintind până la Naissos.[355] Celebrul slavist Schafarik, după ce aduce toate aceste locuri și altele multe, închee: „până acuma a fost vorba de acei Slavi care locuiau de a stînga Dunărei în foasta Dacie sau în Moldova, Valachia, Transilvania și în Ungaria nordostică, de la Prut până la varsarea Savei și a Tisei în Dunăre. Locuința de odinioară a acestor Slavi (Bulgari sau Sloveni) în regiunile unde se află astăzi Valachii, Secuii și Saşii este mai presus de ori ce îndoială".[356]

Susținerea lui Rösler că Slovenii nu s'ar fi aflînd cu locuința pe malul stîng al Dunărei este deci de o falșitate inviderată şi Romînii puteau foarte bine să'şi dobăndească elementul sloven al limbei lor în Dacia traiană, de vreme ce Slovenii se stabilise la început aice, de unde apoi se intinseră în peninsula Balcanului.

Acest element sloven, care începu a pătrunde în naționalitatea romînă odată cu aşezarea poporului slavon în sînul ei, fu întărit mai tărziu într'un chip simțitor prin stăpănirea de aproape opt veacuri a bisericei bulgare sau slavone asupra Romînilor, care introduse limba slavonă și în organismul statului ca oficială și singură cultivată.

Rösler cu toate aceste nu se mulțămeşte a tăinui toate dovezile categorice despre atingerea Romănilor cu Slovenii la nordul Dunărei; el caută încă să sprijine demonstrarea lui că poporul romîn n'ar fi putut dobîndi elementul seu slavon de cît în sînul Bulgarilor, şi într'un alt chip.

Se ştie că Bulgarii, popor de rasă finică, neam cu Maghiarii şi Turcii, aşezîndu-se în veacul al VII-le la sudul Dunărei în mijcul Slovenilor, pe care i'am vězut ocupînd împărăția bizantină după invoirea dată lor de impărătul, perdură aice cu totul limba lor, dînd însă ţărei în care ei se aşezară numele lor, de Bulgaria. Rösler întreprinde acuma de a dovedi o tesă pe care ne abținem de a o califica. De şi cele mai amărunte cercetări n'au izbutit a descoperi rămăşiți a le vechei limbi finice ale Bulgarilor in limba lor actuală, Rösler vroeşte să afle asemenea resturi în limba românească, din causă că dînsa s'ar fi desvoltat pe acelaş teritoriu.[357] Metodă nu se poate mai extraordinară! Nu se ştie dacă se află rămăşiți a le vechei limbi bulgare în

[351] Teofilact VII c. 13.
[352] Procopius de B. G. e. 14.
[353] Idem.
[354] Idem, I c. 27
[355] Idem, III c. 40
[356] Schafarsk, Slavische Alterthümer II p. 159, Vezi capitolul asupra Slavilor Bulgari.
[357] Rom. stud. p. 253: „Vielleicht hat die Sprache der heutigen Bulgaren noch Wörter în sich die uns anf die Spur brächten was die alten, nicht slovenischen Bulgaren, für ein Volk gewesen. Ich muss es anderen überlassen das Bulgarische darauf hin zu prüfen; ich will mich anf eine kleine linguistische Streife im Romänischen beschränken".

idiomul însuş ce s'a desvoltat chiar la poporul bulgar şi se incearcă a se afla asemene elemente în limba romînă!!

Cum să se dee însă de rămăşiţi bulgaro-finice în limba romînă, dacă nu există nici o urmă a acestei limbi cu care ele să poată fi asămăluite? Rösler, pentru a ajunge la aceasta, porneşte de la părerea, ea insăşi foarte controversată, că Bulgarii ar fi o seminţie finică din Ural, şi stabileşte apoi cele mai poznaşe asemănări între cuvinte româneşti şi acele ale popoarelor de pe malurile Wolgei.

Să reproducem cîte-va din etimologiile sale: Frasa care revine ca un refren în o poesie populară foarte respîndită la Romîni: *înşiră-le mărgările*, şi care este tot ce poate fi mai latinesc, anume verbul *insero-ere* şi pronumele *te, tu* este dedusă de Rösler dintr'o zeitate samoiedică *Sirtje*![358] Românescul *noian* este derivat de Rösler de la tagwy-samoiedicul *noane*=cufundaciu, un soiu de pasere. Ce legătură însă să fie între noian şi o pasere? Rösler a uitat să ne spună; prin urmare el a necunoscut prima regulă a ori-cărei derivări filologice, analogia sau înrudirea sensului. Dar poate că s'a gândit la împrejurarea că une-ori cufundacii se cufund în abisuri! Cuvîntul *calic*, care nu este alt ceva de cît slavonul *kalike*, pelerin, sărman, s'ar trage din tagwy *kaaliku*, a căruia însemnare nici n'o mai pune, atît de deosebită este pe semne de acea a cuvîntului românesc; *deal* care este slavonul *deal* ar fi juraksamoiedicul *teal*=munte; *lopată*, vsl: *lopata*=omoplată, vruss: lopata=lopata, ar proveni din ostiak-samoiedicul *tyrieu*=a bate, cînd el îşi găseşte esplicarea sa firească în vsl. trupiti=a bate. etc. etc.

Rösler susţine că toate aceste cuvinte ar fi nişte găcitori etimologice,[359] resolvite pentru întăia oară prin metoda fecundă a asămăluirei lor cu dialectele uralice, cînd obîrşia lor este aşa de uşor de aflat în elementele constitutive ale limbei romîne, latina şi slavona.

Cea mai monstruoasă etimologie este însă fără îndoială acea a cuvîntului *curcubeu*. Derivarea sa cea mai firească şi tot-odată singura cu putinţă este din latinescul *concurvus*. Rösler crede această etimologie neadmisibilă şi propune pe cea următoare: Samoiezii numesc curcubeul *Num banu* în care *Num* insamnă ceriul prin urmare zeitatea. Ursul fiind însă adorat de acest popor, ei îl amestecă în destul de des cu zeul; ast-fel *Num ar putea* tot aşa de bine sluji pentru a însemna şi pe acest animal. Ursul fiind însă foarte de preţ pentru Samoiezi ei îi dau tot feliul de desmerdări, precum în limba fineză, ukko, aka=cel bătrîn, de unde numele curcubeului la finezi *ufkon-kaari*. Cînd Samoiezii numesc deci curcubeul *Num-banu*, înţelesul acestui termen nu poate fi altul de cît mantaua ursului sau mai bine incă tivitura mântălei ursului, căci *pan*, *bam* insamnă în această limbă tivitura unei mantale. Toate triburile samoedice au pentru urs un alt nume; aşa în dialectul karamsin se chiamă *kuerg*, la Samoiezii cursului mijlociu a fluviului Obi *kuerga, kuorga*. „Se poate deci admite ca să fi existat la aceste triburi pe lîngă forma *Numbanu* o alta *Korgabanu*, care ar fi prototipul curcubeului românesc!![360] In sfîrşit se mai amintim o de pe urmă etimologie care incununa opera lui Rösler, acea a *pisicei* (miţa) care ar proveni din jurak-samoiedicul *pisea*=şoarece.!!![361]

Dar să lăsăm fantasiile filologice a le lui Rösler, pe care le am amintit numai cît spre a intrerupe prin o pagină mai cu haz, ariditatea cercetărilor noastre.

Noue ne pare învederat că dacă Rominii ar fi trăit atîta timp în mijlocul Bulgarilor, ar trebui să se găsască în limba actuală a acestor din urmă cîte-va cuvinte de obîrşie românească. Eată însă tocmai cea ce nu se întîmplă. Domnul Pic spune asupra acestui punct: „Este în ori ce caz în destul de extraordinar că atingerea Slavonilor cu elemente străine în peninsula Balcanului să nu le fi împărtăşit o înrîurire romană.“[362] Romînii din Pind şi din Macedonia nu puteau lucra cu mai mare putere asupra limbei Bulgarilor, fiind că

[358] Rom. stud. p. 259: „Aufzefallen ist mir noch die sirte-margarite în cinem Volkslied das Murray erzählt und ich finde dass sie durchaus den Vorstellungen von der sirtje bei den Samoieden entspricht“.

[359] „Zu dem unerklärten calic“; „Román. toropi hat noch keine Etymologie gefunden“.

[360] Rom. stud. p, 258: „Bei diesen Stämmen muss neben nu panu, num banu die Bezeichnung kuerga, korga banu als die ursprüngliche angenommen werden“. Derivaţiunea această laborioasă ocupă trei pagini. Am reprodus numai esenţa ci.

[361] Rom. stud. p. 255.

[362] Abstammung der Rumaenen, p. 53.

atingerea între aceste doue popoare era foarte rară, prin faptul locuințelor lor deosebite, unul pe munte cela-l-alt în cîmpie. Eată cea ce esplică tot odată numerul cel nesfîrșit mai mic de elemente slave în limba macedo-romînă și această împrejurare întărește incă odată părerea noastră despre rolul secundar jucat de Romîni în imperiul valaho-bulgar, dincolo de Dunăre.

Rösler însă mai intimpină că: dacă Romînii au locuit în Dacia traiană după deșertarea ei de legiuni, în urma năvălirei Goților, ar trebui numai de cît ca limba lor să conţină o amintire a stăpănirei acestui popor german asupra ţărei lor, şi cu toate aceste limba romînă nu infăţoşază nici un singur cuvînt de obîrşie gotică.[363]

Goţii cînd ajunseră în Dacia erau un popor cu moravuri nomade; ei nu se aşezară nici odată în ea într'un chip statornic, ci numai cît o prădau precum făceau şi cu imperiul bizantin. Ammianus Marcellinus rapoartă că incă în anul 251, înaintea părăsirei Daciei, ei trecuse Dunărea şi devastase Moesia, cu osebire oraşul Marcianopolis.[364] Până în 270 ei trecură de 7 ori Dunăre şi ajunseră până în Grecia şi în Capadocia.

Chiar în cea de pe urmă a lor espediţie ei pleacă dela *malurile Nistrului* pentru a ataca pe mare împărăţia bizantină şi destrug întăi oraşul Tomi din Dobrogia.[365] Până la această epocă ei nu părăsise incă vechile lor locuinţi şi deci năvălirile lor, nu aşezarea lor în Dacia prilejise retragerea legiunilor. Tot în această regiune îi găseşte năvălirea Hunilor întîmplată 100 de ani după acea, în 375, căci Ammianus Marcellinus care aduce luptele incinse între Goţi şi noii năvălitori, nu-i arată ca fiind în Transilvania, unde cu toate aceste ar fi trebuit să se afle în cazul cînd Dacia ar fi fost ocupată statornic de dinşii, ci tot în regiunea Prutului, în cămpia moldovenească. Numai cît atunci cînd regele Athanarik este bătut, Goţii scapă în Caucaland, în Carpaţi, unde cu toate aceste nu stau de cît prea puţin timp şi tree Dunărea.[366] Năvălirea Goţilor avu deci de efect de a alunga pe Daco-Romani, parte afară din provincia lor, parte în munţi, unde Goţii nu'i putură urmări din pricină că popoarele nomade nu iubesc regiunile muntoase şi nu se aventurează pe ele. Goţii nu ocupară deci nici Valahia mică, nici Transilvania, nici Banatul, ţeri muntoase, pe care Goţii au putut să le pustiască, dar unde ei nu se opriră nici odată; ei au păstrat tot-deauna locuinţele lor în cămpiile care invecinau Dacia din partea răsaritului, şi de aice îşi îndreaptă toate expediţiile lor împrotiva împărăţiei bizantine.

Dar Goţii alungaţi din ţara lor, Basarabia actuală, trec în imperiul roman, unde ei lasă chiar cîte-va rămăşiţi, după ce cea mai mare parte a neamului lor merse să se aşeze în Spania. Ast-fel Iornandes ne zice că în timpul seu (cătră 550) se aflau Goţi stabiliţi în Moesia[367] şi un autor bizantin Malchus adauge că în Albania avuseră loc oare-care căsătorii între Goţi şi indigeni.[368] Dacă deci Goţii au putut lăsa unde-va în Răsărit urme a le trecerei lor, nişte asemene nu trebue căutate în Dacia traiană, ci dincolo de Dunărea, unde se regăsesc chiar astăzi rămăşiţi gotice în limba bulgară. Reproducem după Schafarjik cuvintele următoare: *vr'tograd*, bulg=grădina din goticul *autigard's*, derivat din *aurts*=earbă; *userez,* b=cercel din *aursahriggs*, derivat de la *auso* gotic=ureche; *sabota*, b=zi din *sambas*, g.=idem; *buky* din *boka*, *mbsda* din *mizdo* etc. Limba gotică conţine la rîndul ei slavisme pe care nu le au putut dobîndi de cît în sudul Dunărei unde venise cînd-va în atingere cu Slovenii: aşa goticul *klismo* vine dela slavonul *kik*=vuet; *plinsjan* de *pliasati*=a sări; *chleb* de la *chliab*.[369] Limba romînă ar putea deci mai curînd infăţoşa urme de gotică dacă s'ar fi desvoltat la sudul Dunărei.

Cit despră Gepizi, al doilea popor de rasă germană care ar fi putut lăsa germanisme în româneşte, nici acesta mai că ma locuit în Dacia; el se cobori din locuinţele sale primitive de lîngă Vistula, trecu peste partea

[363] Rom. stud. p. 123.
[364] Am. Marc. XXXI, 5.
[365] Zosimos I, 42.
[366] Am. Marc. XXXI, 4.
[367] Iornandes c. 41: „Krant siquidem et alii Gothi qui dicuntur minores, populus immensus cum pontifice suo Vulfila, qui iis discitur et litteris instituisse, hodieque sunt în Moesia regionem incolentem Europolitanam“.
[368] Malchus, Excerpta de legationibus, Bona. p. 258.
[369] Schafarjik, Slavische Alterhümer

apusană a Daciei, probabil prin cîmpia Tisei şi se aşăză dincolo de Dunăre în Dacia aureliană, care este amestecată de către autorii latini şi greci cu acea a lui Traian. Ast-fel Iornandes zice că Gepizii ocupară, „toată Dacia“;[370] dar Procopius, izvorul cel mai sigur pentru acest timp şi aceste popoare, spune anumit că Gepizii aveau în stăpînirea lor urbea *Sirmium* şi toată Dacia, cea ce el repetează în mai multe rînduri.[371] Este deci inviderat că este vorba aice de Dacia aureliană.

Această analisă pune în deplină lumină pentru ce limba românească nu infătoşază gotisme în vocabularul seu. Goţii şi cu Gepizii ne intrînd în legături cu Daco-Românii de cît în chip duşmănesc şi pe apucatele, ei nu'şi puteau împrumuta cuvinte, căci pentru ca aceasta să se întîmple se cere ca popoarele să nu se intîlnească numai cît cu sabia în mînă, ci să între în legături de afaceri, să facă schimburi între ele, să se aşeze unul lîngă altul şi să ducă în genere o viată comună.

D-l Hunfalvy crede însă a fi descoperit un nou argument tras din limba romînă, anume în raporturile ce se află între această limbă şi cea ungurească. „Dacă părerea scriitorilor romîni şi ne-romîni, că acest popor s'au închegat la nordul Dunărei, în Transilvania şi Valachia, ar fi întemeiată istoriceşte, ar trebui ca harta etnografică a Ungariei şi a Transilvaniei să arăte pe timpul ocupaţiunei maghiare, de la rîpa apusană a Tisei până în Austria existenţa unei poporaţiuni *slavone*, la răsăritul Tisei însă şi până la graniţa răsăriteană a Transilvaniei şi chiar dincolo de aceste până în Siretiu şi Prut o poporaţiune romînă. Această deosebire etnografică ar fi exercitat numai de cît o înrîurire asupra limbei maghiare. *Această limbă ar trebui în întinderea ei răsăriteană să cuprindă tot atîtea ba chiar mai multe cuvinte româneşti, pe cît conţine ca slavisme în întinderea ei apusană*. Ce găsim noi în realitate? Că limba maghiară, cît de departe se întinde ea, păstrează acelaş caracter lexical, că posedă pretutindene aceleaşi cuvinte slavone. Limba ungurească arată deci prin aceasta că ocupaţiunea maghiară întîlni în toată întinderea Ungariei şi a Transilvaniei una şi aceaşi poporaţiune de obîrşie slavă, căreia ea datoreşte slavismele de care e plină. Limba ungurească conţine ce e drept, mai ales în Transilvania, cîte-va cuvinte de obîrşie romînă, dar aceste sunt numai cuvinte ce se referă la viaţa păstorească; *nici unul nu provine din o sferă mai înaltă, politică sau religioasă*“.[372] In primul loc observăm că ar fi destul de neînţeles că pe cînd se constată că limba romînă conţine destule elemente ungureşti, acea ungurească să nu fi împrumutat absolut nimica de la Romîni, afară de cîţi-va termini ciobăneşti. Această lipsă de element românesc în limba maghiară ar trebui esplicată altfel de cît prin lipsa poporaţiunei romîne în fară la ocupaţiunea ei de către Maghiari. Romînii apar fără tagadă în Transilvania de la 1200 înainte; sunt deci aproape 700 de ani de cînd aceste douě popoare trăesc în comun pe acelaş teritoriu. Dacă în un restimp atît de lung Rominii nu ar fi fost în stare să introducă nici un singur cuvînt în limba hunică a Maghiarilor, apoi acelaş lucru s'ar fi întîmplat şi dacă Ungurii ar fi găsit pe Romîni locuind în Transilvania la aşezarea lor în aceste ţěri; căci Ungurii au ocupat Transilvania numai cît vr'o 200 de ani înaintea apariţiunei netăgăduite a Romînilor în ea. Apoi dacă în timp de 700 de ani Romînii n'ar fi fost în stare să introducă cuvinte de ale lor în limba stăpînilor lor, fără îndoială că 200 ani mai mult sau mai puţin adaoşi la un veac atît de lung n'ar fi putut schimba întru nimic raporturile acestor doue limbi. Lipsa deci de românisme în limba maghiară ar trebui explicată altfel decît prin acea a lipsei poporaţiunei româneşti în Transilvania la venirea Ungurilor, bună oară prin nobleţă şi superioritatea limbei aglutinate a Maghiarilor asupra celei latineşti flexionare a Romînilor! O aseminea explicaţiune sub pana d-lui Hunfalvy ar avea meritul de a arăta patriotismul d-sale în o frumoasă lumină, pe cînd acea pe care o dă d-sa indegetează din potrivă sub o tristă faţă destoinicia d-sale ştiinţifică.

Cum să se deslege oare această împrejurare sau trebue ea oare să rămănă o găcitoare etnografică? Intr'un chip tot atît de simplu pe cît şi de defavorabil pentru reputaţiunea de om de ştiinţă a d-lui Hunfalvy, anume

[370] Iornandes c. 12.
[371] Procopius, de B. G. III, 33, 34, I, 15; Hist. arcana c. 18; de B. Vand. 1, 2.
[372] Hunfalvy, die Rumänen und ihre Ausprüche, p, 223–235.

prin *falşitatea* susţinerei d-sale că nu ar exista românisme în limba maghiară, cînd cea întăi inspecţiune a acestei limbi ne dovedeşte contrariul.

Există anume în limba maghiară *un mare numĕr* de cuvinte de obîrşie românească, lucru de care ne putem convinge din întăiul dicţionar al acestei limbi ce ne cade sub mînă. Aceste cuvinte nu se referă de loc numai cît la viaţa păstorească, ci sunt luate din cele mai deosebite sfere ale activităţei omeneşti.

Pentru ca acest fapt să nu poată fi tăgăduit de nimene vom mărgini enumerarea noastră numai la acele cuvinte care se ţin de *elementul latin al limbei romîne*, care nu pot lasa nici o îndoială asupra originei lor. Eată o parte din ele:

vipera	viperă
uszura	usură
uszoras=usurar	
uszorel=de usură	
uskola	scoală
korda	coardă
părlug (leşie)	perlau, format din per şi lavo; insamnă cadă de ţinut leşie.
puia (om femeiatic, delicat)	puică
katrincza	catrinţă
caponya	căpăţînă
csonka	ciung
csonkas=(curăţit)	
csonkaság=tăitură	
sconkit=a tăia, a scurta	
galamb	porumb (hulub)
kofa	cofăriţă=pricupiaţă care aduce marfa ei, poamele, in *cofe*; de la grec. κούφα lat. *cupa*.
pásztor	păstor
mása	moaşă
paszuly	fasolă
mascara	masca
miora	mioară
olaj	uleiu
sors	soartă
sorsol=a trage la sorţi	
sorsos=consorte	
sor	şir
regula	regulă

recse	reţea	
recsés=impletit		
recze	raţă	
pava	păun	
szeczél	săcel=săticel=sat mic (tracic)	
berbecs	berbece	
aratni (seceriş)	ara	
alakor	alac	(latin alica)
banya	baie	(baiae Ital. bagno)
sereg	şireag	(series)
arany	aur	
anis	anison	(lat. anisum)
summa	suma	
bot	băţ	
bereck	berc	
dainolni	doina	(trac)
fustely	fust	(latin fustis; fr. fustiger)
guta	gută	(apoplecsie, lat. guta)
bordély	bordeiu	(trac)
bolt	boltă	(Ital. catal. port. volta)
lakat	lăcat	(Ital. lachetto; fr. loquet)
csatorna	cetîrnă	(lat. cisterna)
lestyan	leuştean	(lat. levisticum)
szarica	sarica	(lat. serica; fr. sarrau)
szamar	sămar	magar (It. samaro)
kapolna	căpîlna	mormînt (de la capella)
rüh	rîie rînie	(It. rogna; fr. rogne)

	rükes=riios	
rosza	rosa	
czircalom	cearcăn	(de la cerc)
menta	mintă	
mesgye	mezuină,	mejdină (loc slobod intre doue arături, de la medium)
köменy	chimin	(cumin)
szecska	secică	hrană tăiată mănunt pentru animale,de la seco-are)
szapony	săpun	(lat. sapo)
kad	cadă	(lat. cadus)
cseresnye	cireşă	
malom	moară	
eczet	oţet	
rontani	a rupe	
csalni	a inşela	
kocsi	cociă, căruţă (It. cochio, fr. coche)	
kakas	cocoş	
lakás	locuinţă	
szombat	sămbătă	

Dar limba maghiară ne va mai descoperi încă o altă particularitate la care d-l Hunfalvy este desigur departe de a se aştepta, anume că Ungurii au împrumutat de la Romîni o bună parte din terminologia lor religioasă creştină, ceea ce presupune numai decît că aceşti din urmă au avut un rol active la creştinarea lor. Este cunoscut anume că Ungurii imbrăţoşară mai întăi creştinismul răsăritean. Ast-fel Cedrenus ne repoartă că un principe unguresc din Transilvania *Gyula fiul lui Horca*, primi botezul în Constantinopole în 948. Fiica lui *Gyula, Sarolta*, hotări şi pe barbatul ei regele Ungariei *Geysa II*, să imbrăţoşeze creştinismul şi numai cât fiul acestora, *Stefan I cel sfînt*, făcu pe Unguri să treacă cătră biserica catolică. Poporul maghiar primise după cât se vede creştinismul înaintea întoarcerei oficiale la această religiune a capilor sei, şi fiinţarea de cuvinte creştineşti de obîrşie romînă în limba maghiară, dovedeşte că cele întăi noţiuni ale acestei religiuni le venise prin mijlocirea Romînilor. Eată cîte-va din aceste cuvinte:

timplom	(biserică) templă	(partea din lăuntrul bisericei lângă altar)
torany	turn	
altar	altar	
angyal	înger	
pop	popă	
kantor	cantor	
kereszt	cruce	
kereszteny	creştin	
	kerestelni = a boteza	
	keresztez = botez	(aceste cuvinte vin deadreptul din romănescul *creştin* care posedă incă pe *e* originar latin, chrestianus)
püspek	episcop	
szent	sănt	
szekreny	secriu, scriniu (raclă in România).	
pogány	păgîn	

Se mai amintim în sfîrşit şi cîte-va din numeroasele cuvinte de obărşie slavă care se află în limba maghiară, a căror formă însă arată într'un chip vederat că au intrat în acea limbă nu deadreptul din slavona ci prin mijlocirea Romînilor.

rezsnyicze	răşnită (de la slavonul zernice prin o metatesă.)
parancs	poruncă (In slavoneşte poraca fără *n*.)
parasina	prăjină (In slavoneşte numai rădăcina cuvîntului *pratu*=vargă, fără suficsul romănesc *ină*.)
pérna	perină (in slavon numai *pero*= pană.)
pecsét	pecete (in slavon pecăti = a pecetlui)
zamos	zămos (de la grecescul ζωμός)
zsumorka	zămurcă (fertură proastă).

Am putea urma aşa mai departe a alcătui lungi liste de cuvinte împrumutate de Maghiari sau deadreptul

de la Romîni sau prin mijlocirea lor de la Slavoni. Dar noi nu avem de loc scopul de a istovi partea filologică a chestiunei. Exemplele enumerate până aice vor ajunge însă pentru a caracteriza metoada urmată de d-l Hunfalvy în demonstrațiunea tesei d-sale; acuma poate ori cine judeca despre adevărul susținerilor d-sale cînd zice că limba maghiară nu conţine nici un cuvînt de obîrşie romînă, afară de cîți-va termini cari s'ar referi la viața păstorească. Exemplele aduse de noi arată tocmai contrarul că elementul românesc al limbei maghiare se întinde la toate ramurile de îndeletnicire ale vieței și că chiar religiunea creştină se infățoșază la Maghiari întăi sub o haină românească.

Trecînd acuma la elementul maghiar al limbei romîne, represintat și el prin vro 200 de cuvinte, acest element ne va sluji tocmai a dovedi într'un chip neîndoelnic că Ungurii la venirea lor în Transilvania a trebuit să găsască aice pe Romîni și că aceştia nu au putut veni de peste Dunăre. Intr'adevăr elementul maghiar se află respîndit în *limba tuturor Romînilor de la nordul Dunărei*, care după cum am aratat posedă un caracter cu totul unitar. Maghiarii însă n'au ocupat nici odată laturile exterioare a le Carpaţilor; ei nu puteau deci să comunice elementul maghiar de cît acelei părţi din Romîni, cu care ei au venit în atingere. Dacă Romînii au imigrat însă de dincolo de Dunăre, parte din ei, acei pe care îi găsim mai tîrziu în principatele dunărene, au trebuit să se oprească în cîmpia ce se aşterne la poalele munților și numai cît acei ce trecură munții se atinseră cu Ungurii. Am însemnat mai sus rolul isolator al Carpaţilor în privirea diferitelor mădulare ale naționalității romîne. Dacă deci Romînii venind din sud se opriră în parte la rădăcina munților, această parte a poporului remănând substrasă de la înrîurirea poporului maghiar n'ar trebui se infăţoşeze în limba sa atitea elemente maghiare. Pentru a esplica universalitatea elementului maghiar în limba romînă trebue admis numai de cît că întreg acest popor închegă naționalitatea sa în Transilvania sub înrîurirea maghiarismului şi că apoi coborîndu-se de la munte la cîmpie luă cu dînsul efectele neșterse ale acestei înrîuriri.

Pentru ca să împace d-l Hunfalvy teoria d-sale cu faptul că Romînii din toate părţile Daciei traiane infățoșază în limba lor elementul maghiar, ar trebui să arunce de odată pe Romîni de peste Dunăre tocmai în centrul Carpaților pentru ai cobori apoi la cîmpie. Asemene salturi mortale pot fi, insa închipuite de mintea bolnavă de patimă a unor invățaţi ca Rösler sau d-l Hunfalvy, dar nici odată intreprinse de corpul viu și palpitînd al unui popor.

Vom vedea în capitolul următor cum aflarea elementului unguresc în limba tuturor Romînilor de la nordul Dunărei corespunde pe deplin cu altă împrejurare însemnată din viața lor, întemeerea principatelor Valahiei și a Moldovei de cătră *Romîni coborîți din munţi cătră cămpii* și nu după cum ar cere-o ipoteza rösleriană, de cătră Romîni *urcați din cîmpie cătră munţi*.

IX Argumente generale.

Să expunem acuma, pentru a sfirşi această cercetare, cîteva priviri generale care vin și ele în sprijinul părerei că poporul românesc nu au părăsit pământul vechei Dacii.

Romînii de această parte a Dunărei sunt cu toții dedaţi agriculturei; ei par chiar, după cum făceau și strămunii lor Romanii, a despreţui îndeletnicirile industriale și comerciale. Această tendință s'au aflat în toate timpurile în țările romîne de la nordul Dunărei, și nici odată poporul romîn din aceste părţi nu s'au dedat la alte îndeletniciri productive de cît la lucrările agricole. Indepărtarea pe care Romînii o arată pentru ori ce alt soiu de lucrare de cît acea a pământului nu-și are temeiul seu de a fi numai cît în pricini economice; căci atunci toată poporația țărilor romîne ar trebui să fie supusă acestei înrîuriri, pe cînd noi vedem că acea de obărşie străină se dedă cu folos cătră îndeletnicirile industriale și comerciale. Poporul romîn a fost adus prin caracterul seu, sau mai bine zicînd printr'o obicinuire invechită a fugi de ori ce altă lucrare de cît de acea a cîmpului, obicinuire ce nu a putut fi introdusă în moravurile sale de cît în urma unei practice indelungate, care inrădăcină în el ideia că profesiunea strămunilor sei ar fi singura nobilă și frumoasă. Plecarea cea deosebită a Romînilor pentru agricultură arată deci că această îndeletnicire a fost tot-deauna pusă în lucrare de

acest popor.

Intr'adevăr în timpul lungilor veacuri cît ţinu năvălirea barbarilor, lucrarea pământului fu, pe lîngă creşterea turmelor, singura îndeletnicire la care s'au putut deda poporaţia romînă. Industria, afară de cea cu totul primitivă, cere pentru a putea inflori timpuri mai liniştite, pe cît şi o bună stare, care să deie poporului putinţa de a căuta îndămănările şi luxul traiului seu. Tot aşa e şi cu comerţul, întru cît el nu să mărgineşte la schimbul lucrurilor neaparate vieţei de toate zilele. Aceste douě îndeletniciri erau însă peste putinţă pentru Romînii cei retraşi în munţii lor, care numai la indulcirile vieţei nu se puteau gîndi. Totuşi Romînii, ca unii ce fuseseră popor aşazat şi agricultor, nu se puteau hotări aşa de uşor a se intoarce la viaţa nomadă a ciobanului şi nu făceau aceasta de cît cînd nevoia îi şilea. Indată ce barbarii se aşăzară în cămpia ce atingea locurile unde ei căutaseră adăpostire, Romînii se coborîră în mijlocul lor pentru a urma mai departe pe o scară mai intinsă lurările agricole, pe care ei nu le lasaseră nici odată în părăsire, nici chiar cînd se aflau pe vărfurile munţilor.[373] Mai tîrziu, după ce Romînii întocmiră state, ei urmară înainte a se deda la îndeletnicirea lor de până atuncea. Aceasta luă caracterul predominator şi exluziv a ori cărei îndeletniciri căreia se dedau în decursul unui timp indelungat puterile vii ale unei naţiuni.

Tot prin nişte cauze analoage, persecuţiunele cărora au fost expusă în decursul veacului de mijloc, se esplică cum de rasa evreiască a fost împinsă cătră specula banilor, pentru care ea dobîndi cu timpul o însuşire particulară, ca una ce era întărită prin faptul eredităţii.

Aceiaşi împrejurare dă cheia caracterului adînc religios şi militar dobîndit de poporul spaniol prin lupta sa seculară în contra Maurilor.

Această tendinţă a Rominilor de a neîngriji de toate celelalte îndeletniciri productive afară de cultura pământului au devenit chiar în zilele noastre, piedica cea mai însemnată a desvoltărei lor, fiind că în urma împărţirei neaparate a muncei care se face între popoare, Romînii, care se dedau aproape exlusiv agriculturei şi impoartă toate lucrurile fabricate din străinătate, iau asupra lor munca cea mai grea şi mai puţin folositoare şi devin prin urmare adevăraţii iloţi ai civilizaţiunei.

Ori ce îndeletnicire productivă cere pentru a se putea ivi şi mănţinea nişte condiţiuni naturale şi economice hotărite, fără de care ea nu ar fi cu putinţă. Ast-fel ar fi tot atît de peste fire ca un popor să se dedee navigaţiunei fără o mare care să scalde ţermurile ţărei sale, pe cît şi agriculturei, dacă el nu are pămănt pe care să-l poată cultiva. Dacă deci vedem pe poporul romîn de dincoace de Dunăre dedînduse cu statornicie agriculturei, trebue să inducem numai de cît că el a trebuit să aibă sub stăpînirea sa un teritoriu, pe care el să fi putut pune în lucrare această îndeletnicire. Irlandezii par a fi singurul popor din Europa care să se îndeletnicească cu agricultura fără a avea mai de loc pămînt în proprietatea lor; dar această stare anormală a fost adusă prin nişte pricini istorice în destul de cunoscute pentru ca să nu mai avem nevoe de a le reaminti. Totuşi chiar dacă istoria Irlandei ar fi necunoscută, s'ar putea induce din singurul fapt că poporul acestei ţări este alcătuit în mare parte din cultivatori de pămînt, concluziunea că el a trebuit să fie într'o epocă anterioară proprietarul aceleiaşi ţări.

Se pretinde că atunci cînd Romînii veniră în Dacia ei găsiră stabili aici pe Slavoni, Unguri şi Nemţi. Stabilirea unui popor însă începe tot-dea-una prin luarea în stăpînire a teritoriului şi este inviderat că dacă aceste popoare erau *stăpînii* ţărei, ele trebuiau se fie şi *proprietarii* ei. Cum să se explice atunci că Romînii, veniţi mai tîrziu în această ţară, se dedau agriculturei, ceia ce presupune neaparat, după cum am vězut'o, proprietatea pământului? Şi dacă mai tîrziu Romînii, mai ales în ţările ungureşti, fură despoiaţi de proprietatea lor, aceasta se făcu numai cît prin o siluire; cu toate aceste, de şi li se răpise proprietatea, ei păstrară ca şi Irlandejii, îndeletnicirea legată de dînsa, agricultura, dovada că ei fusese odinioară proprietari.

După teoria pe care o combatem, Romînii ar fi devenit proprietari după sosirea lor în Dacia, înlocuind pe celelalte popoare şi cu deosebire pe Slavi în posesiunea pământului. Dar prin ce mijloc, servitorii, după cum trebue să ne închipuim pe Romîni în ipoteza lui Rösler, ar fi expropriat ei pe stăpînii lor? Sau ar trebui

[373] Am vězut mai sus că Valachii din Balcani să îndeletniceau încă cu agricultura.

admis că Romînii au cucerit Dacia cu armele în mîni, presupunere ce nu poate avea ființă, pentru că în acest caz Romînii ar fi trebuit să alcătuiască în ea clasa domnitoare, pe cînd noi îi vedem din protivă reduşi aproape în stare de robi. Romînii sosind deci într'o țară ocupată de mai înainte, ar fi trebuit să se dedee ca și Evreii şi Țiganii la alte profesiuni de cît la acea a agriculturei, lucru ce nu se intîlneşte nicăeri.

Dacă studiăm acuma îndeletnicirele obicinuite ale Romînilor care trăesc la sudul Balcanilor le vom găsi cu totul deoscbite de acele ale Romînilor de la nordul Dunărei. Agricultura este acolo mai cu totul părăsită; cei care trăesc în munți sunt în mare parte ciobani; cei care se cobor din ei nu se opresc în cîmpie pentru a o cultiva, ci locuesc în orașe unde se dedau cu mare izbândă îndeletnicirilor industriale și comerciale. Este însă un adevăr mai presus de ori ce îndoială, anume că viața agricultorului aşazată și orânduită, este condiția ne-aparată a injghebărei unui stat, incă o dovadă indirectă că Romînii de la nordul Dunărei pe care-i vedem, în curând după pomenirea lor în aceste regiuni, constituiți în state, nu erau nomazi, precum îi place d-lui Hunfalvy ai arăta. Acei dela sudul Balcanilor din protivă nu ajunseră nici odată a alcătui un stat, căci la ei viața nomadă și vagabondă întrecuse în tot-deauna pe acea așezată. Am vězut mai sus cît rol au jucat Romînii în așa numitul stat romîno-bulgar.

Cum să se poată acuma scoate din un popor care are obiceiuri nomade pe unul aşazat și acesta anume prin emigrare; ceea ce presupune aceste obiceiuri duse la un grad extrem! Cum este cu putință de admis că trunchiul acestui popor să nu fi fost în stare de a da naștere unei vieţi organizate și aceasta să se fi putut face de către ramurile sale, cînd în o ast-fel de emigrare, care nu are caracter silit ci voluntar, intreprinsă spre a căuta mai bune pășuni pentru turmele sale, este învederat că tocmai elementele cele mai mișcătoare, cele mai vagabonde au trebuit să emigreze? Cum își poate cineva numai închipui că tocmai acești din urmă ajung a se aşeza, pe cînd frații lor care arătau dispoziţiuni mai statornice urmează înainte a duce în munții lor o viață aproape nomadă? Și nu se poate invoca pentru Romînii de dincoace de Dunăre o viață mai lipsită de primejdii, care ar fi ușurat statornicirea lor; căci dacă năvălirea muzulmană aduce în nesiguranță soarta populațiunilor de dincolo de Balcani, acea a Tatarilor, care se urmărește mai fără întrerupere până la sfîrșitul veacului trecut, nu lăsa celora care locuiau pe rîpa stîngă a Dunărei mai mult răgaz și mai multă odihnă.

Deci ipoteza unei imigraţiuni transdunărene ar lăsa ne-explicate douě fapte de căpitenie din istoria Romînilor. Intăi îndeletnicirea obicnuită a Romînilor cisdunareni, care este agricultura; al doilea împrejurarea că Romînii ajung a alcătui state la nordul Dunărei și nu la sudul Balcanilor.

Se cercetăm o altă împrejurare.

Este de netăgăduit că Slavonii s'au intins în Dacia în decursul veacului al V-lea după cum ne-o arată deosebiții scriitori Greci analisaţi mai sus. Aceşti Slavoni, care erau din familia Slovenilor dispar cu totul în urmă, fiind absorbiţi de elementul românesc al populațiunei țĕrilor Dunărei de jos, al căreia caracter etnie și resimte de această puternică înrîurire, prin însemnata doză de slavonisme pe carele cuprinde în organismul seu. Proporţiunea covărşitoare de slavonisme pe care le conține limba romînă și terminii îndestul de deşi care deseamnă localităţi, rîuri și munţi arată lămurit că elementul slavon absorbit de Romîni a trebuit să fie numeros și indegetează tot-odată puterea nu mai puţin de samă a elementului absorbant, cel românesc.

Observăm cu prilejul acestei împrejurări că susținerea lui Rösler că Romînii ar fi putut primi elementul slavon al limbei lor și la sudul Dunărei, nu se împacă incă și cu faptul că nu numai cît limba romînă infățoșază element slavon ci şi pământul locuit de ei, în numirile geografice. Cum să se poată însă esplica aceste din urmă prin un împrumut făcut dincolo de Dunăre?

Această perdere a elementului slavon în sînul celui românesc poate fi esplicată în doue moduri. In teoria röslerianǎ se admite că Slavonii locuiau în Dacia la venirea Romînilor (sec. XII) și a fost desnaţionalizaţi prin valul necontenit crescător al imigrațiunei romine. In acea a conţinuităţei Romînilor la nordul Dunării, Slavonii trebue consideraţi că supravenind în ţara locuită de Daco-Romani şi perzîndu'și naționalitatea potrivit cu aşezarea lor în sînul vechei poporațiuni.

Care din aceste doue păreri este cea mai de crezut?

Dacă cercetăm chipul cum deosebitele popoare a le istoriei şi au perdut naţionalitatea, schimbînd ţara sau stăpînirea lor, vom constata o regulă care posedă un caracter atît de general încît ar putea fi privită ca o lege, anume:

Poporul imigrant primeşte, în cele mai multe cazuri, naţionalitatea poporului năvălit. Inversul nu se întîmplă decît în urma unei cuceriri şi colonizări, făcute tocmai în scopul de a destruge fiinţa poporului supus, prin o naţiune care are deplină conştiinţă de existenţa sa. Superioritatea intelectuală sau starea de civilisaţie relativă a acelor doue popoare grăbesc sau întărzie îndeplinirea acestei legi.

Să expunem cîteva din faptele de căpitenie care vin în sprijinul principiului formulat.

Barbarii care năvăliră în imperiul roman suferiră pretutindene înrîurirea acestui element, care le era supus politiceşte.

Ast-fel în Galia, Italia, Spania, cu toate că Germanii iutrodusese o dosă indestul de puternică de element teuton în naţiunile latine sau latinizate a le acestor ţări, ei suferiră totuşi de la dînsele o inriurire mult mai însemnată decît acea pe care o exercitară asupra lor şi se prefăcură cu încetul în popoare romanice. Dacă Britania face escepţie de la o atare regulă, aceasta s'a întămplat din pricină că elementul roman nu fu nici odată puternic în această provincie şi că după retragerea legiunilor în 496, „nu rămaseră în ţară decăt femei şi copii care in curînd deveniră Cambrieni.“ Şi cu toate aceste Germanii erau pretutindene stăpîni; ei dăduse numele lor Galiei pe care o numiră Francia, şi părţei superioare a Italiei care primi numele de Lombardia; dar supremaţia lor politică nu'i putu apăra contra înrîurirei a tot puternice a mijlocului în care se stabilise.

Normanii, după ce devastară lung timp Francia, se aşază în ea în 911. De şi ei veniseră aice aproape ca cuceritori şi dădură numele lor ţărei ocupate de ei, Normandia, nu trecu un secul şi naţionalitatea lor era aşa de deplin schimbată încît cînd, în 1066, cuceriră Anglia, ei introduseră aice elementul francez pe care'l adoptase, în locul elementului de baştină (german) al poporului lor.

Cînd Bulgarii, rasă finică, veniră să se aşeze în Moesia, ei deveniră stăpinii acestei ţări, care luă numele de Bulgaria şi înfiinţară în curînd aice un stat bulgăresc (618). Totuşi, după done veacuri, Bulgarii perduse cu totul caracterul lor finic şi împrumutase naţionalitatea şi limba poporului slavon, pe care'l supusese, ast-fel că de acum înainte Bulgar şi Slavon deveniră sinonimi.

Waregii de obărşie scandinavă, se aşază în mijlocul Slavonilor din nord-estul Europei sub numele de Ruşi şi impun acest nume poporaţiunilor slave care primesc stăpînirea lor. Dar ei incearcă înrîurirea mijlocului incunjurător şi se slavonizază în curînd, ast-fel că astăzi cu greu îşi poate cineva închipui ca Ruşii să fi fost vre o-dată altă-ceva de cît Slavoni.

Tot aşa se întămplă cu toţi indivizii emigranţi care se aşază în sînul unui alt popor. Chiar cînd aceştia sunt superiori în civilizaţie, ei tot adoptă după căt va timp naţionalitatea în sînul căreia s'au stabilit. Ast-fel Francezii alungaţi prin revocarea edictului de la Nantes care căutară o scăpare în Prusia, au devenit în vremile noastre cei mai buni patrioţi germani; la rîndul lor Germanii stabiliţi în Rusia prin Petru cel Mare au devenit de mult timp Ruşi încercaţi; tot aşa cu Polonezii aşezaţi în Francia şi aşa mai departe.

Împrejurările se schimbă cu totul cănd năvălitorii în loc de a se aşeza numai cît ca rasă în sînul unei alteia, vin organizaţi ca popor, avîndu-şi aşezămintele şi ocărmuirea lor, pe care se silesc a le impune supuşilor lor; cu alte cuvinte cănd în loc de o masă numai cît pasivă, menită a suferi o înrîurire, ei apar sub forma unui corp dispus a impune o atare. Atunci rolurile sunt cu totul schimbate; poporul cuceritor este acela care face pe cel supus a primi felu seu de a fi.

Ast-fel cănd Grecii Asiei Minoare sau acei din Grecia se aşazară pe coastele meridionale a le Italiei, şi întemeiară acolo coloniile lor, ei desnaţionalizară pe Italioţi şi nu numai cît ţara luă numele de Grecia Mare, ci şi poporul care o locuia imbrăţoşă în acelaş timp limba, aşezămintele şi religiunea năvălitorilor.

Tot aşa e şi cu Grecii introduşi de Alexandru cel Mare în Egipet şi în Siria. Ei păstrară aice naţionalitatea lor şi o impuseră chiar, cel puţin în parte, supuşilor lor, pe cînd acelaş popor (la o epocă cu totul deosebită

a existenței sale) imigrat individual în principatele dunărene, perde aice naționalitatea sa și adoptă pe acea a supușilor lor, Romînii, care cu toate aceste le erau supuși politicește.

Exempul cel mai măreț a acestei înrîuriri puternice a organisărei unui popor asupra păstrărei și a întinderei naţionalităţei sale, ne a fost dat de Romani, care o impuseră atîtor popoare deosebite, cu toate că la început rasa propriu zisă romană fu foarte puțin numeroasă. Romanii nu se mulțămeau nici odată numai căt cu cucerirea materială a unui popor, ci vroiau să'l subjuge şi în chip intelectual şi aceasta era fără îndoială mijlocul cel mai sigur de a așeza stăpănirea lor pe trainice temelii. Ei iscodise un sistem întreg de măsuri potrivite pentru a desnaționaliza în cel mai scurt restimp popoarele supuse lor. Drumurile cele minunate, care uniau provinciile cu centrul împărăției, întemeerea de puternice colonii luate în Italia, sau și în celelalte provincii, însă compuse în tot-deauna din cetăţeni latinisați, înrîurirea hotăritoare a legiunilor care staționau pururea în aceași localitate și inlesniau legionarilor legături cu femeile țărei, slăbirea elementului bărbătesc indigen prin slujba cea foarte indelungată în cohortele ajutătoare ale provincielor îndepărtate – toate aceste măsuri și incă multe altele asigurau în curînd elementului roman precumpenirea sa asupra celui de baștină și am vězut mai sus repejunea extraordinară cu care popoarele supuse de Romani imbrățoșau naționalitatea stăpinilor lor. Este adevărat că cîte-va provincii romane și anume acele în care predomnea elementul grecesc s'au subtras de la această înrîurire; ast-fel sunt Grecia, apoi Egiptul şi provinciile asiatice. Pricina acestui fapt este însă ușor de esplicat. Romanii suferise ei înșii inriurirea spiritului și a civilizației grecești, influență care spori chiar după reducerea Greciei în provincie romană şi care deveni atot puternică pe timpul impăraţilor. Romanii avănd deplină cunoștiință de această superioritate intelectuală a rasei greceşti, ei nici nu intreprinseră romanisarea provinciilor de naţionalitate elenă. Ei nu trimiseră nici o singură colonie în Grecia sau în Egipet, pe cînd ei întemeese mai multe în Africa. Este de la sine înțeles că chiar dacă Romanii ar fi intreprins desnaţionalizarea Grecilor, lupta ar fi fost mult mai lungă şi mai crîncenă, căci organizarea unei rase ca popor dă precît mai multă putere pentru atac pe atîta și mai multă tărie de împrotivire; este deci inviderat că Grecii, a căror civilizație era atăt de veche şi așa de adînc inrădăcinată, s'ar fi putut apăra cu mult mai mare izbîndă împrotiva elementului năvălitor, decum puteau să o facă Celţii, Iberii, Dacii sau alte popoare de talia acestora.

Un al treile exemplu pentru a zice ast-fel clasic despre desnaționalizarea unei rase prin faptul supunerei sale sub un popor organisat este acea a Slavonilor Prusiei prin elementul german introdus aice de către cavalerii Teutoni.

Faptul că Maurii nu isbutiră în Spania, cu toată puternica lor organizare politică și religioasă, a impune naționalitatea lor Visigoţilor romanisați, nu poate fi invocat ca un argument contra tesei noastre, din pricină că deosebirea de religiune şi ura de moarte care, în urma acestei deosebiri, despărția pe ambele popoare, puse o piedică unei înrîuriri mutuale mai adînci. Tot ast-fel stau lucrurile şi cu așezarea Turcilor în Europa şi acea a Ungurilor în Transilvania.

Normanii supunînd pe Anglo-Saxoni se așazară în mijlocul lor ca popor constituit și luară chiar măsuri foarte serioase pentru a garanta naționalitatea lor, precum alungarea limbei saxone din biserică și stat, destituirea clerului anglo-saxon şi desproprietărirea vechilor locuitori: Aici fiind față în față douě popoare aproape de aceași putere, rezultatul fu o proporţiune aproape egală a ambelor elemente în constituirea poporului căruia ele dădură naștere – Englezii. Se ştie că elementul francez adus de către Normani în Anglia intră mai pentru jumatate în organismul limbei engleze. Ce deosebire nemăsurată, dacă o asemănăm cu des-naţionalisarea așa de deplină și de ușoară a Normanilor, din vremea așezărei lor în Franția sub Carol cel Simplu, în 911! Ni se pare inviderat că avînd a face în ambele cazuri cu aceași rasă, deosebirea înrîurirei nu poate fi pusă decăt pe sama organisărei.

Colonisarea Americei sudice și a Mexicului prin Spanioli aduse predomnirea rasei acestora, ca unii ce erau pe deplin conștiuți de dînșii, de și poate civilizația indigenilor din Peruviu şi Mexico nu era cu mult mai joasă de cît a lor proprie.

Această cercetare a faptelor de căpitenie privitoare la chestiunea pe care o desbatem, întăreşte principiul expus mai sus anume: *că fie-care naţionalitate imigrantă perde caracteriul ei osebitor în sînul poporului supus, afară de cît în cazul când cuceritorul intreprinde în deplină conştiinţă desnaţionalizarea acestuia*.

După ce am aşternut aceste adevăruri, să revenim la chestiunea romînă:

Am observat mai sus că Romînii în ipotesa röslerianǎ nu au venit să ocupe Dacia ca cuceritori, în care caz ar trebui să'i aflăm aice ca rasă domnitoare. Ei s'au strecurat, pentru a zice ast-fel picătură cătră picătură, în sînul popoarelor care locuiau înaintea lor Dacia traiană. Insă cum ar fi cu putință în asemene împrejurare, dacă ţinem samă de legea expusă mai sus, a explica desnaţionalizarea Slavilor şi absorbirea lor în sînul naţionalităţei romîne, când tocmai ar fi trebuit să se fi întîmplat contrarul? Alt-fel stau lucrurile dacă se admite că Slavonii au venit să se aşeze în Dacia cătră veacul al V-lea în mijlocul Daco Romanilor pe care'i găsiră aice. Desnaționalizarea lor urmează atunci legea generală espusă mai sus și nu mai infățoșază nimic extraordinar.

Mai observăm că Slavonii au trebuit numai decăt să dispară în sînul Romînilor şi nu în acel al celorlaltor popoare a le Daciei, căci, dupre cum am vězut mai sus, Romînii sunt aceia ce au păstrat pretutindenea numirile geografice lăsate de Slavoni. Ei au fost din cei mai de aproape moştenitori ai Slavonilor; în rasa lor au dispărut neamul acestora.

Tradițiunile popoarelor asupra obărșiei lor sau asupra timpului celui mai vechiu al istoriei lor, au fără tăgadă o valoare istorică, mai ales când ele raportează fapte și nu numai cît esplicarea unor fapte existente. Ori care ar fi prefacerile pe care aceste fapte le au suferit în tradițiune, prin lucrarea spiritului poporan, nu rămîne mai puţin în ele un fond de adevăr, care descurcat de toate fabulele care'l incunjură, reproduce în chipul cel mai nemijlocit întîmplările timpului trecut. Nu se poate nici de cît respinge cu totul tradiția dintre izvoarele istoriei. Trebue numai cît supusă unei analise spre a scoate din ea faptul brut, material, pe care dînsa este clădită. Tradițiile cărora li se poate aplica această operaţiune devin nişte ajutoare de mare preț pentru istorie.

Tradiţiunile româneşti privitoare la întemeerea principatelor Valachiei şi Moldovei vin și ele în sprijinul tesei noastre și aceste tradiţiuni sunt cu atîta mai vrednice de credință cu cît ele sunt identice pentru ambele principate și că una din ele, acea atingătoare de Moldova, este confirmată prin documente istorice de o autenticitate netăgăduită. Ele atribue întocmirea ambelor state, valac și moldav, unor Romîni veniţi din Transilvania. Din protivă amintirea poporului romîn n'au păstrat nici cea mai mică urmă a unei imigrațiuni transdunărene, cea ce totuș ar fi trebuit să se întîmple, dacă Romînii ar fi venit în Dacia trecînd Dunărea.

Aceste tradiţiuni a fost păstrate, ca pretutindene, de cronicele ţĕrilor şi de cănticele poporane.

„Când au fost cursul anilor de la Adam 6798 (de la Hr. 1290) Radul Vodă Negrul, care avea scaunul seu la Făgăraș, de la moșii și strămoșii Romînilor, cari veniseră de la Roma, în zile lui Traian impĕratul Romei, s'au socotit ca să'și mute scaunul dincoace peste plaiu. Pricina pentru ce, nu se găseşte scris nici de ai noştri, nici de străini... Ci dar Radul Vodă s'a așezat în cită-va vreme în Cămpulung unde și mănăstire frumoasă și mare au făcut. După aceea sau dus la Argeș de au făcut scaunul acolo, făcînd curţi domneşti și biserică, care și până astăzi este. Și au început a'și tocmi și a'și îndrepta ţara cu judeţe, cu judecători, cu boierii și altele ce era de folosul domniei şi al ţărei, lăţinduse până în Dunăre și până în Siret."[374]

Această tradiţiune este întărită prin mai multe împrejurări foarte însemnătoare. Cea întăi este repedea

[374] Istoriile ţărei româneşti scrise de Const. Căpitanul în Mag. Ist. Pp. Dacia a lui Laurian şi Balcescu, Buc. 1845, I p. 83. Comp. Istoria ţărei rom. de cînd au descălicat Romînii, ibid. IV, p. 232. O inscripţiune din anul 1636 care se află pe o biserică din Cămpulung zice: „In zilele dulcelui creştin–Matei-Basarab W. și doamna lui Elena, cu vrerea lui Dumnezeu pus a fi Domn în ţara românească–care este d'intru Ungaria descălecată, adecă începutam a zidi această sfintă dumnezeească biserică–carea s'a început și s'a zidit și s'a săvărşit de bătrînul şi prea milostivul creştin Radul Negru W. carele au fost din început descălecător ţărei româneşti și din început a fost zidit această sfintă dumnezeească biserică când a fost cursul anilor de la Adam 6727 (1215)." Chiar cînd inscripţiunea n'ar putea sluji singură a dovedi existența lui Radu Negru și data coborirei sale în Valahia, fiind posterioară întîmplărei cu 421 de ani (Hasdeu, Ist. Crit. p. 137), ea nu întăreşte însă mai puţin existența tradiţiunei într'un chip autentic.

succesiune a capitalelor care fură, pentru a nu vorbi de Cîmpulung, Argeșul, Tîrgoviștea și în sfîrșit Bucureștii și care sunt așezate tot mai inspre ses, începînd de la munte. A doua este numele de Munteni, Țara muntenească date poporului și țărei Valahiei, care nume nu se poate esplica alt-fel (avînd în videre natura cu totul plană a celei mai mari părţi a Valahiei) de cît punîndu-se obîrșia poporului ca și acea a statului în munții care o despărțese de Transilvania. In sfîrșit a treia și acea mai însemnată împrejurare se trage din însuș titlul pe care'l purtară în decurs de mai multe veacuri principii Valachiei și pe care 1 poartă incă astăzi mitropoliţii sei. Acest titlu era următorul: „*Domn al întregei țări ungro-romîne, al țărilor de peste munți, al Amlașului și Făgărașului duce*“[375], iar acel al Mitropolitului sună: „*Mitropolit al Ungro-Valahiei și exarh plaiurilor*“. Ori care ar fi obîrșia acestui titlu, sau că au slujit a aminti stăpînirea maghiară asupra Valahiei, după cum o pretind istoricii unguri şi în cele din urmă Rosler, sau că să fi însemnat stăpînirea Valahilor asupra unei părţi al țărei ungurești, Transilvania, după cum o susține, cu mai mult cuvînt, d-l Hasdeu,[376] este inviderat că acest titlu leagă obărșia principatului Valahiei cu munţii Transilvaniei și'l coboară de aice ca și legenda lui Radu Negru. Pentru ca domnul Valahiei să se poată intitula duce al Făgărașului, ținut ce se află în Transilvania, trebue admis sau că un voevod valac să'l fi cucerit prin arme – cea ce nu se poate presupune pentru cei d'întăi ani ai existenței principatului – cînd îl videm făcînd silinţi pentru a rumpe legăturile care'l reţineau de Ungaria și nu întreprinzînd cuceriri, într'acolo, sau trebue ca domnii acestei țări să-l fi stăpînit înainte incă de întemeerea principatului, păstrînd și mai tîrziu stăpînirea sa după dreptul feodal, ca vasali ai regelui unguresc, cea ce nu ar mai avea nimic extraordinar. Dar chiar pretenţiile Ungurilor la stăpînirea Valachiei nu s'ar putea explica alt-fel de cît dacă se pune leagănul acestei țări în munții Transilvaniei, unde Ungurii exercitau o dominație, care putea până la un punt să îndreptățască întinderea pretenţiilor asupra întregului principat ce se desvoltase de aici. Dacă statul valac s'ar fi format în preajma Dunărei, el ar fi rămas afară din sfera de înrîurire a poporului maghiar și ar fi ascultat mai curînd de Bulgari, care tocmai la epoca întemeierei sale (sfîrșitul veacului al XIII-le) erau în culmea puterei lor.

Tradiția privitoare la întemeerea statului valac se razămă deci pe un fapt cu totul adeverit, coborirea Romînilor din Fagaraș.

Rösler, care simția lămurit însemnătatea acestei tradiții, se silește să o restoarne, dovedind (?) că ar fi peste putință istoricește. El admite, pentru a o putea combate mai ușor, anul 1241 (luat nu știm de unde) ca data acestei întemeeri și arată că tocmai în această epocă Tatarii devastau Valahia și că prin urmare așazarea Romînilor era aice cu neputinţă. „Romînii nu puteau părăsi adăposturile lor din Făgăraș, în casul cînd se găsiau apărați acolo, pentru a merge să locuiască o țară care era cu totul expusă Mongolilor și din care Cumanii abia fugiseră“.[377] Vom aduce aminte cu acest prilej că Rösler nu găsește în Tatari o pedecă pentru reîntoarcerea Romînilor de peste Dunăre, espunînd că „Mongolul care devastase într'un chip așa de neomenos Ungaria, pare a fi cruțat Cumania orientală, Valahia și Moldova“. Rosler pare a'și bate joc de cetitorii sei. Cum? Tatarii erau să fie prietenii Romînilor dacă aceastia ar fi venit de peste Dunăre și erau să'i jăfuiască

[375] Hasdeu, Arhiva istorică a României. Buc. 1865 1, 1, p. 73, 97, 98, 118 etc.

[376] Acest titlu nu este purtat de principii Valahiei de cît în documentele interioare ale țărei și în acele ce se îndreptau către alţi suverani de cît acei ai Ungariei. Rösler recunoaște acest fapt: „Dass dis walachische Woewodschaft zuerst als Provinz der ungarischen Krone Geltung gewann, das die Herscher sich nur în Anlehnung au Ungarn erhoben, zeigt die Bezeichnung Ungrovlachin als Bezeichnung des Landes, gebraucht în den eigenen Urkunden der walachischen Wojwoden“. (Rom. Stud p. 309). Tot acest titlu este intrebuinţat de Domnii Valachiei în corespondenţa lor cu patriarchul din Constantinopole, care și el îi numește tot ast fel în respunsurile sale. (Acta patr. Const. I p. 383, 386); din potrivă el nu se intilnește nici odată în monumentele latine preschimbate cu Ungaria sau cu aliaţii sei (Vezi Doghiel, Codex diplomaticus regni Poloniae, 1758, I p. 597: „comites Miricii Woiewodae transalpine"; Battyani, Leges eclesiasticae Hungariae, Claudiopoli 1827, III p. 217: wajwoda Transalpinus et Bannus de Zewrino nec non dux de Fogaras“; Benkö, Milcovia etc. Viennae 1781, II, p. 283: „in quibus non modo totius Valachiae transalpinae dominum, sed etiam Omlasii et de Fagaras ducem sunt scribit." Fejer, Codex diplomaticus 1X, 4, p. 273: „Ladislaus wajwoda transalpinus et banus de Zewrino“). D. Hasdeu are deci deplină dreptate cînd spune: „Este comic măcar de a presupune cum că Basarabii s'ar fi lăudat mereu către Romini, către Slavi și către Greci cu posițiunea lor de domnie subalternă, ca și cînd era ceva demn de invidie, pe cînd numai în fața stăpînului lor ei luau deodată maiestosul aer de egalitate, ascunzind cu stăruință cea ce manifesta supunerea“. (Ist. Crit. p. 89).

[377] Rom, Stud. p. 272.

dacă se coboriau din Carpaţi!! Dar chiar dacă coborirea Rominilor ar fi fost cu neputinţă în 1241 este acesta un temeiu pentru a le o refusa mai tîrziu, cînd Tatarii se retrăsese, după ce alungase pe Cumani, ast-fel că țara rămăsese intr'adevăr lipsită de stăpîn? Și apoi data cea obicinuită însemnată de tradiție pentru coborirea Romînilor nu este 1241 ci 1290. Dar aici nu este vorba de a se discuta data sau numele principelui care după toate părerile era totuș acel dat de tradiții. Este vorba de faptul însuș al eșirei Romînilor din Transilvania pentru a stabili un stat în Valahia. Acest fapt are cel puţin pentru el tradiția pe cînd pentru imigrarea transdunăreană nu se poate invoca nici măcar acest argument, ori cît de slab s'ar părea la prima infățoșare.

Această tradiție privitoare la obîrșia principatului Valahiei, primește însă întărirea ei cea mai strălucită prin acea care se rapoartă la înființarea statului moldovenesc, care de și ie în credințele poporane forma tradiției, este cu toate aceste un fapt istorie positiv, dovedit prin documente autentice contimpurane. Eată ce povestește tradiția:

„Să se fi indemnat Dragos, cu oare cîţi de ai sei din Maramureș și au venit preste munți în chip de vănătoare și au găsit o feară şi gonind'o cu dulăi până la apa Moldova și obosită fiind fiara au prins'o în apa Moldovei la locul unde se chiamă Boureni. Fiara aceasta ce 'i zic bour poate că au fost zimbru și pre numele fierei se numeşte locul acela Boureni; pus'au și in pecetea domniei ţerei cap de bou ce se vede până astăzi. Eșit'au şi mai la cămp acei vănători și au nemerit la locul unde este acum mănăstirea Eţcanii; şi acolo era prisacă cu stupi; şi era la acei stupi un Rusniac anume Eaţco și întrebîndu'l ce om este de trăeşte în loc pustiu și cine stăpăneşte locurile acele, el au spus că este Rusniac din ţara leșască și cum au auzit el din bătrîni că ajunge locul până în Dunăre și până în Marea, și pe Nistru în sus până unde se începe ţara leşască şi pe numele lui Eaţco să chiamă Eţcanii; eară apei Moldovei unde au ucis feara, cum s'au pomenit mai sus, pre numele unei ţince ce o chema Molda, care de multă goană ajungînd la apa unde au ucis feara, au crăpat de apă, limbind multă; și s'au numit Moldova apa Moldovei pre numele Moldei".[378]

Această tradiție, care atribue întemeerea principatului Moldovei unei colonii romîne venită din Maramureş, este după cum am spus'o întărită prin mai multe diploame ale regelui unguresc Ludovic cel Mare, 1342–1382, care declară pe Bogdan şi pe coborîtorii sei de trădători pentru că plini de rĕutate și de veninul tradărei, ca un orb instrument al negrului lor egoismu, împinși de demon, intreprinsese de a părăsi ţara ungurească și de a înfiinţa un stat neatărnat în ţara Moldovei, ce se ține de corona Ungariei. Regele deci despoae pe Bogdan cel necredincios şi pe coboritorii sei de pămînturile pe care le poseda în Maramureş, între altele de marea proprietate Cuchnia și le dăruește Voevodului Balk fiul lui Sas tot din Maramureş, precum şi fraţilor sei Drag, Dragomir și Stefan, pentru că acestia, păzind credință coronei ungurești, s'ar fi opus la intreprinderea lui Dragoș, ar fi oferit Moldova regelui și în deobște s'ar fi purtat cu multă rîvnă şi credință, cea ce 'i ar fi făcut vrednici de o asemene mulțămită.[379]

Rösler el însuș nu poate face alt-fel decăt să recunoască acest fapt. El caută însă sĕi micşureze însemnatatea prin cuvintele: „ctitorul critic, singurul la care mă îndrept, va fi de părerea mea, că legenda lui Dragoș

[378] Letopiseţul lui Neculai Costin în Letopiseţele ţărei Moldovei publicate pentru întăiaş dată de M. Kogalniceanu. Iaşi 1852 I, p. 90.

[379] Ioan de Kikullew în Thuroez Chron. Hung. III, 49 ap. Schawandtmer, Scriptores rerum ungaricaram. vol. I. „Huius tempore (Ludovici) Bogdan Waiwoda Olachorum de Marmarusio, coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus în terram Moldaviae, coronae regi Hungariae subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum habitatoribus destitutam, clandestine recessit, ct quamvis per exercitam ipsius regis saepius impugnatus exstitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram în regnum est dilatata“. Ibidem ec. 89: „Item fere singnlis annis vel în quolibet annno (Lodovicus) movit cxercitum contra aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos et Moldavos“, Chron. Budense, cd. Podhraczky, Budae, 1858 p. 331: „In quolibet tertio anno, saepius contra Racenses et Moldavanos“. Acest fapt este întărit prin mai multe documente dintre care cităm pe următorul: Fejer IX, 3, p. 469, 1365: „Ludovicus strenuo viri Balk filio Saaz Moldavo wojwodae Maramarusiensi, quod idem adhuc în terra Moldavana regi fideliter adhacserit, ibique complura vulnera, ammissis servitoribus suis, pro rege sustinendo, terrasqne proprias et iura ibidem relinqnendo, regem în Hungariam secutus fuerit, ipsi Balgh et per eum Drag, Dragomer et Stephano fratribus uterinis possessionem Kunya vocatam cum appartinentiis-in comitatu Marmarus existenten, quas per infidili-tatem et notam Bogdan Wajwodae eiusque filiorum, qui terram regis Moldavanam occupantes clandetine în contumelian regis moliuntur conservare, ad se devolutas, salemni privilegio confert. Mai târziu găsim alţi trei Knezi, Costa Stanciul şi popa Voleul că fug în Moldova, după ce îşi pustiază proprietăţile, 1435.

sau Bogdan nu ar putea poseda valoarea unei mărturisiri istorice, (!!) tot atît de puţin ca şi tradiţia asupra lui Radu Negru. Singura trăsătură adevărată care se împacă cu istoria este alipirea Romînilor din Moldova către teritoriul Maramureşului şi care strepune obărşia Voevodatului asupra acestui popor ca afară de hotarele. ţărei."[380] Aceste cuvinte a le lui Rösler sunt un act de desperare. El nu poate face alt-fel decăt recunoaşte adevărul unui fapt care restoarnă din temelie toată teoria lui şi insoţeşte această recunoaştere de nişte reserve care par a vroi să'i restrîngă însemnătatea, dar care vădesc numai cît zădărnicia silinţelor sale cînd intră în luptă cu argumente reale şi neresturnabile. Cum! Această tradiţiune n'ar merita crezare şi cu toate aceste însuş el concede că originea principatului şi a domniei Moldovei este de căutat în Maramureş? Dar ce trebue mai mult pentru a da deplină dreptate tradiţiei decît faptul recunoscut de însuşi Rösler? Poate se îndoeşte de numele întemeetorului; dar acesta este indiferent; şi apoi documentul unguresc il numeşte Bogdan şi noi nu vedem nici un motiv care să ne impingă a pune la îndoială mărturisirea documentului. De acea şi Rösler revine el însuş mai jos asupra cuvintelor sale şi cuprinde în următoarele rînduri faptele care rezultă din izvoare positive: „Un Voevod din Maramureş, părăseşte patria sa cu un mare numĕr de tovarăşi de obărşie romînă şi incearcă a în temeia o domnie neatărnată de Unguri în o ţară mai indepărtată, care purta incă din anul 1359 numele de Moldova".[381] Pentru a slăbi însă însemnătatea acestui fapt neîndoelnic, el adauge consideraţiile următoare: „Ar fi de dorit a cunoaşte importanţa numerului emigranţilor din Maramureş şi dacă aceştia găsiră în Moldova un numer însemnat de conaţionali, cu alte cuvinte dacă poporaţia actuală romînă a Bucovinei şi Moldovei, bine înţeles acea de obărşie curat romînă şi nu Rutenii sau Cumanii romani-saţi, trebue să fie raportată numai şi numai emigrărei din Maramureş. Nu suntem în stare de a da asupra acestei întrebări un respuns positiv. Privim cu toate aceste ca *foarte aproape de crezut* că incă în cursul seculilor ai XIII-le şi al XIV-le poporaţia romînă începuse a spori şi din partea sudică, *dar nu putem aduce nici o dovadă în sprijinul acestei păreri*. De asemene ne pare permis de a presupune că emigraţiunea Vala-chilor din Maramureş către cîmpiile Bucovinei şi a Moldovei începuse de mult timp şi că întemeerea unui voivodat transcarpatin nu se stabili decît atunci cînd prin sporirea poporaţiei acesta fu în stare de a găsi o basă naţională pe care putu să se întemeeze. Ridicarea lui Bogdan nu fu deci începutul ci sfârşitul acestei emigraţiuni."[382]

Toate aceste observaţii lăturalnice ale lui Rösler pot fi foarte la locul lor; dar întru cît sgudue ele faptul netăgăduit de însuş el a unei coboriri a Romînilor din munţi pentru a întemeia Moldova? Părerea lui că poporaţia acestei ţeri a trebuit să vină şi prin sud, adecă de peste Dunărea, singur el mărturiseşte că nu poate fi sprijinită de nici o dovadă, după ce scrie o carte intreagă tocmai spre a o dovedi.

Rămîne deci demonstrat într'un chip neresturnabil că întemeerea statului moldovenesc şi colonisarea sa cu poporaţie de obărşie romînă provine din Maramureş. Se poate oare acuma găsi aşa de extraordinar ca întemeerea statului valac şi colonisarea acestuia să'şi aibă obărşia sa în Făgaraş, când Maramureşul este cu mult mai îndepărtat de Dunărea decît leagănul Valahiei? Şi apoi Rösler şi ucenicii sei sunt ei mai fericiţi cu această de pe urmă ţară? aduc ei aice nişte dovezi în sprijinul unei imigrări prin sud? Nici de căt.

Credem deci a fi îndrept de a admite că tradiţiile româneşti privitoare la întemeerea principatelor, conţin un fond de adevăr şi de a pune imboldirea pentru întemeerea acestor state în munţii Transilvaniei – acolo unde am găsit în totdeauna locuind pe poporul romîn, acolo unde au lăsat nişte urme neşterse ale existenţei sale, în numirile geografice.

Se poate uşor pătrunde pricină care împinse pe Romîni a'şi părăsi ţara. Aceasta fu tocmai cucerirea Transilvaniei de către Unguri. Se pare că din toate părţile Transilvaniei, Făgăraşul şi Maramureşul fură sin-

[380] Rom. Stud, p. 317.
[381] Rom. Stud, p. 342.
[382] Rom. Stud. p. 343: „Wir halten es, wic bereits oben ausgesprochen wurde für höchst wahrscheinlich, dass schon im Laufe des 13-ten und 14-ten Iahrhunderts auch von Süden her walachische Bevölkerung auf dem Boden der Moldau sich eingefunden, aber ein Zeugniss dafür vorzubringen verimögen wir nicht".

gurele regiuni care nu suferiră aşa de curînd jugul unguresc. Romînii tiranisaţi în chipul cel mai crud de către stăpînii lor în părţile de ţară supuse stăpînirei lor, se retrăgeau în aceste doue provincii, care păstrară incă cît-va timp o oare-care neatărnare. Poporaţia trebui să sporească în ele în o proporţie cu totul afară din cale. Cît timp Cumanii ocupară cîmpia moldovalacă, această poporaţie, cu toată ingrămădirea ei, nu indrăsnia să se împrăştie în afară din munţii unde ea trăia adăpostită. Dar cînd puterea năvălirei mongole curăţi aceste ţeri de toţi năvălitorii lor, şi după ce ei înşii se retraseră din aceste ţări în Asia, pentru a se lua la luptă între dînşii 1243,[383] bogatele văi şi şesuri care se'ntindeau la picioarele Carpaţilor şi imbieau incă de mult timp pe Romîni a veni să le locuiască, primiră în sînul lor prisosul poporaţiei româneşti.

Dar dacă tradiția asupra descălicărei principatelor este adevarată, atunci tesa lui Rösler devine absolut cu neputinţă; căci această tradiţie ne demonstră că nu principatele dunărene a fost poporate de Romîni în primul loc, ci Transilvania, de unde poporația românească se cobori în cîmpie. Această tradiție întărește în chipul cel mai strelucit faptul de atătea ori atins de noi și în sprijinul căruia am adus dovezi încheietoare, că Romînii au locuit muntele în restimpul năvălirei și că din acel adăpost rasa românească eşi cu încetul pentru a se respîndi în şes. Ea se aşeză la început alăturea cu Slavii, care copleşise Dacia în decursul veacului al V-le. Atunci fură întemeete mai multe oraşe şi sate a căror nume slav a fost pastrat de Romîni, în sînul cărora poporația slavă a dispărut. Năvălirea ungurească, care pătrunse în Transilvania în veacul al XI-le, respinse din nou o parte din poporaţia romînă în munţii Făgărașului și ai Maramureșului, de unde se coboriră mai tărziu către partea deşartă a Daciei, cîmpia moldovalacă, Romînii pe care'i întălnim astăzi în România liberă.

Dacă tesa lui Rösler ar fi adevărată, dacă poporația romînă ar fi venit în Dacia traiană trecînd Dunărea, este învederat că partea ce ar fi trebuit să fi fost mai întăi locuită ar fi fost cămpia şi că numai de aice Romînii ar fi putut pătrunde peste munţi în Transilvania. In loc de a găsi aceasta, videm pe Romînii din Transilvania că vin să poporeze Moldova şi Valahia şi am vězut mai sus că presența elementului unguresc în limba tuturor Romînilor întărește pe deplin această împrejurare. Pentru a impăca tesa lui Rösler cu faptul netăgăduit al colonisărei Valahiei şi Moldovei cu Romîni de peste munţi, ar trebui să admitem o altă imposibilitate, anume: că Romîni din Moesia trecură de a dreptul în Transilvania, fără a se opri în cămpia aşternută la poalele munţilor, şi că mai pe urmă ei s'au coborit din nou către ţările din care s'au alcătuit regatul României.

Să se însemneze ţesătura de migraţiuni peste putinţă pe care Rösler trebue să le pună în spetele nenorocitului popor romîn pentru a stabili monstruoasă lui tesă. Mai întăi Daco-Romanii părăsesc cu toţii Dacia pe timpul lui Aurelian, pentru a trece în Moesia; mai tărziu ei revin de acolo şi anume earăşi până la cel de pe urmă om, căci astăzi nu se mai întălnesc Romîni în Moesia; dar această reintrare a Romînilor în vechia lor patrie nu se face intr'un chip normal: ei trec deodată în Transilvania pentru a intreprinde în sfîrşit o a treia emigraţiune carei aşază desăvărşit acolo unde'i întălnim incă în zilele noastre.

Numai cît fantasia poate să facă pe un popor să intreprindă asemene preumblări; în realitatea lucrurilor un popor nu se hotăreşte a'şi părăsi ţara de cît la cea de pe urmă nevoe.

Încheere.

Toate faptele cercetate în acest studiu concurg a stabili unul şi acelaş adevăr, imposibilitatea în care s'au găsit Daco-Romanii de a părăsi patria lor, prin urmare stăruința neîntreruptă a locuinţei lor la nordul Dunărei.

Rösler cu ucenicii sei susţin contrarul acestei tese, care pare cu toate aceste cea mai firească. Ei fac se plece toată poporația daco-romană din Dacia pentru a nu o pune să revină aici de cît o mie de ani mai tîrziu.

Chiar de la început trebue luat aminte că dacă se găseşte un motif cel puţin putincios, pentru a face pe Daco-Romani să-şi părăsască ţara strebunilor lor, nu se găseşte absolut nici unul pentru ai readuce înapoi, şi aceasta ori la ce epocă s'ar pune reîntoarcerea lor în Dacia. Ei nu sau putut intoarce în întăii secoli după pretinsa lor fugă, căci aceasta ar însemna a readuce pe fii la năvălirea dinaintea căreia fugise părinţii lor. Şi nu trebue uitat că pentru Europa răsăriteană năvălirea se urmează incă lung timp după ce ea încetează în

[383] Eudoxiu von Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, I, p. 182.

apus şi că tocmai Dacia, ear cu deosebire cîmpia moldo-valacă, fu teatrul cel mai visitat de oardele popoarelor nomade, dintre care cele de pe urmă fură cele mai cumplite, o altă rasă de Maghiari de o cruzime și sălbătăcie fără seamăn în istorie, Peceneghii 950, Cumanii 1050 şi Tatarii 1241. Teoria lui Rösler cu toate prefacerile ce au incercat în mînile d-lor Tomaschek și Hunfalvy, trebue numai de cît să pună reintrarea Romînilor în Dacia în timpul stăpînirei unuia din aceste trei popoare asupra cîmpiei de la Dunărea de jos. Romînii însă pentru a fi readuşi în Dacia sunt infățoșați ca un popor nomad de păstori, care posedau ca avere numeroase turme de dobitoace; aşezarea lor în mijlocul unor barbari earăşi nomazi, care priveau tocmai turmele ca bogăția cea mai de dorit, era în toată puterea cuvîntului peste putință, căci ar fi însemnat ai aduce din bun placul lor în gura lupului.

Nu era deci nici un motiv care să fi atras pe Romîni în Dacia. Afla-vom poate altele care să-i fi silit fără voia lor a părăsi peninsula Balcanului unde se pretinde că ei trăiau, pentru a căuta scăpare în Dacia? Nişte asemene se află tot aşa de puțin. Emigrările către nord care şi au obîrşia lor în sudul Dunărei, precum acele ale Serbilor și a le Bulgarilor, şi întîmplă la o epocă mai apropiată de timpul nostru şi 'şi găsesc esplicarea în propăşirea năvălirei otomane. Tot acestei năvăliri atribue Rösler și mai cu osebire d-l Hunfalvy sporirea poporaţiei româneşti la nordul Dunărei; dar această causă este inviderat falşă, căci Otomanii apar în Europa către jumătatea veacului al XIV-lea 1356 și tocmai 1365 sub Amurat I ei trec peste Balcani. In acest timp însă poporația romînă era acum numeroasă în Dacia traiană; statele Valahiei și al Moldovei erau acum înființate și susțineau chiar cu multă energie și izbîndă lupte contra crailor ungureşti. Poporul romîn venise deci în Daoia înaintea năvălirei musulmane. Dacă această causă, singura care ar fi putut pe deplin da samă despre o emigrare a Romînilor din peninsula Balcanilor în vechea Dacie, lipseşte, care alta ar putea-o înlocui? Asuprirea din partea împărăției bizantine nu poate fi invocată, căci această asuprire impinge tocmai la rescoală pe Valachii şi pe Bulgarii din peninsula Balcanului și 'i face să întemeeze un stat neatărnat. Dacă Valachii se revoltă, ei fac aceasta tocmai fiind că nu vroia să fugă, ci să se împotrivească asuprirei. Cît despre părerea lui Rösler că tocmai cu prilejul acestei rescoale, Valachii fură siliți a trece de mai multe ori Dunărea, pentru a se pune în siguranță și că în acest chip ar fi reinvățat ei drumul către vechea lor patrie, ea nu poate fi serioasă, fiind că faptele pe care se razămă nu sunt exacte. Valachii nu trecură de cît o singură dată Dunărea, la începutul resvrătirei lor; mai pe urmă, fiind tot-deauna învingători, nu mai avură nevoe a o face. Apoi ar fi cu totul afară din cale ca Valachii să'și părăsască ţara lor de dincolo de Dunăre tocmai în momentul cînd dobîndind neatîrnarea, ei puteau să se bucure de toate drepturile, și aceasta, pentru a merge la Cumani şi la Tatari care 'i aşteptau pentru a'i despoia.

Dar unde putea oare să trăiască o masă atăt de însemnată ca poporaţia daco-romană la sudul Dunărei? Am vězut că o asemene poporație n'au locuit nici odată în Moesia. Ea n'ar fi putut deci imigra decît din regiunile aşăzate la sudul Balcanilor. In acest caz însă cum să se esplice deosebirea care exista până către jumătatea veacului al XVII-le între limba liturghiei a Romînilor din Macedonia și acea a celor din Dacia, deosebire care se întindea până la caracterele cu care se scrieau aceste doue idiomuri – greceşti și bulgăreşti? Dacă Romînii au venit în Dacia din țările aşezate la sudul Balcanilor, ei ar trebui să fi slujit în biserica lor în limba grecească și nu în cea bulgărească. Și dacă se cearcă a se esplica aflarea limbei bulgăreşti în biserica şi statul daco-roman, prin imigrarea acestui popor din Bulgaria actuală (vechea Moesie) – cea ce am vězut că nu este cu putință din causa lipsei de poporațiune romînă în această ţară în toate epocele – se mai dă incă şi peste o altă greutate, acea că Romînii în acest caz ar fi trebuit să fi fost supuși canoniceşte autorităţei patriarchului statului valaho-bulgar, care'și avea reşedința în Tărnowo, pe cînd noi aflăm pe Romîni ascultănd în toate timpurile de patriarchul de Ohrida.

In afară de aceasta, limba Romînilor din Dacia, care nu infățoșază mici un dialect, arată o deosebire indestul de însemnată de acea vorbită de Romînii din Macedonia. Dacă această diferențare a limbei romîneşti s'a făcut după despărțirea lor, limba Romînilor era incă în stare de formațiune cănd ei imigrară în Dacia. Ea ar fi putut da naştere şi la nordul Dunărei la dialecte, între nişte provincie despărțite prin munți inalți

precum sunt acele a le Daciei traiane, între care comunicarea este grea și anevoioasă. Dacă nu întâlnim aice nici un dialect, aceasta provine din pricină că această limbă era formată, cînd după cum să pretinde, ei revenură în Dacia; dar atunci ea ar trebui se posedă forme comune cu macedono-romîna, ceia ce nu este.

Această teorie a imigrațiunei Trasdunărene a Romînilor se lovește deci din toate părțile de niște greutăți care nu pot fi nici într'un chip inlăturate. Ea lasă ne-esplicate mai multe fapte generale ale istoriei Romînilor, și noi credem că tocmai în esplicarea unor asemene considerațiuni se află piatra de incercare a ori-cărei teorii istorice.

Această părăsire însă a Daciei de cătră poporația sa era tot atăt de puţin firească pe cît este cu neputinţă istoricește. Un popor, stabilit părăsește el vre-odată țara sa? Chiar cînd bogaţii ar putea se-o facă, cum ar putea să o intreprindă clasa saracă și prin urmare numeroasă a poporației ? Nici odată în tot cursul istoriei nu s'au întălnit un asemenea fapt şi numai cît pentru Dacia cată să se afle o escepție de la legea care vrea ca sîngure poporale nomade să se strămute înaintea unei năvăliri, pe cînd cele așazate pleacă capul și se supun. Romînii în particular au fost expuși chiar mai tărziu în cursul istoriei lor la niște năvăliri care se repetau intr'un chip periodic, acele ale Tatarilor, ast-fel că cu deosebire la ei să pot studia efectele unei năvăliri asupra greului poporației. Ce făceau ei pentru a se feri de primejdiile cărora erau expuși? părăseau ei țara? nici de căt. Ei căutau mînturire în preajma locuinţelor lor, în adăposturile firești ale munților și pădurilor, și eșiau de aice pentru a se re-intoarce la locurile lor de îndată ce șivoiul trecuse. Pentru ce să admitem că lucrurile să se fi petrecut alt-fel pe timpul Romanilor de cît cum s'ar întămpla ele în zilele noastre ? Istoria omenească se compune din douě serii de fapte deosebite. Acele care se schimbă necontenit, anume fenomenele inteligenţei care se asamănă din ce în ce mai puțin, potrivit cu propășirea vremilor, și acele mai mult stătătoare, care să repetează subt aceiași formă și care să rapoartă mai ales la viața sa morală, la simțimintele și patimele sale. Efectele care sunt datorite acestor de pe urmă puteri sufleteşti se reproduc tot-dea-una în acelaş chip.

De aceia pentru a ajunge la esplicarea acestei retrageri a poporației daco-romane înaintea barbarilor cîte presupuneri ne-intemeiate nu trebue să admitem! Mai întăi slăbăciunea elementului roman în Dacia care ar fi numarat abia cîteva zecimi de mii de oameni, cînd noi am vězut tocmai contrarul; apoi lipsa de poporație de baştină, dacă, pe care să se fi putut hultui elementul cuceritor, presupunere pe care am vězut'o căzînd înaintea unor fapte netăgăduite. Insfărșit să mai adauge că de și Dacia ar fi pastrat după cucerire o rămășiță din poporația ei de baştină, elementul roman ar fi rămas străin de dînsa; că nu s'ar fi amestecat cu ea. Dacii nu s'ar fi romanizat şi, cînd năvălirea se întîmplă, coloniștii se retraseră fără a lasa nici o urmă a existenței lor pe pămîntul provinciei. Noi am dovedit din protivă că elementul național dac dispăru mai cu totul în acel a Romanilor, lăsînd totuși niște urme neșterse ale existenței sale de altă dată în elementul trac ce să regăsește incă astăzi în limba romînă.

Am vězut în adevăr că elementul pretins albanez al limbei romîneşti nu poate fi esplicat prin singura vecinătate a poporului albanez, și că chiar cînd Valahii de la sudul Dunărei s'ar fi desvălit în apropierea Albanezilor, la sudul Balcanilor, această împrejurare nu ar putea da samă decît de aflarea unor cuvinte împrumutate din vocabularul albanez în limba romînă, nu însă și de înrîurirea mult mai adîncă care se întinde la însuși țesătura limbei romăneşti. Apărătorii imigrațiunei trans-dunărene trebue ei însuși să recurgă la amestecul Romanilor cu un popor de obărşie tracă, *altul decît Albanezii*, Bessii, pentru a esplica acest fenomen. Ei recunosc deci că elementul așa numit albanez al limbei romîne nu a fost împrumutat la Alba-nezii propriu zișí prin niște legături de vecinătate între aceştia și poporul roman, ci provine din amestecul altui popor de aceiaşi rasă cu Albanezii cu cuceritorii Romani. Dacă lucrurile stau ast-fel atunci esplicarea elementului, – numit fără cuvěnt albanez – al limbei romînești, este găsită fără a impune acestui popor călătoria Balcanilor. Este o rămășiță a limbei Dacilor care erau și ei un popor de rasă tracă.

Cît despre elementele grecești vechi ce să află în limba romînă, am vězut că ele își găsesc esplicarea în aflarea unui mare numěr de Greci aduși din Azia minoară pentru a coloniza Dacia; tot așa, ar fi şi pentru

elementele celtice ce s'ar putea descoperi în idiomul Romînilor din Dacia şi care ar proveni din coloniile tranplantate din Galia.

Trebue observat că Rösler şi cu ucenicii sei sunt siliţi în faţa faptelor positive lasate de istorie, a admite că poporația romană din Moesia ea insăși caută scapare în munții din sudul acestei ţeri, Balcanii, pentru a se feri de năvălirea care acoperea toată peninsula. Ei fac să se coboare Valahii Haemului, după dînșii stirpea întregului neam, mai ales din poporația romană care imbrățoșă în acei munți viața de păstori. Insă, dacă se găseşte de nevoe a se admite o asemenea esplicare chiar pentru Valahii din sudul Dunărei, pentru ce nu s'ar admite ea de *plano* pentru acei de la nordul fluviului, dînduli-se și lor muntele (şi anume Carpaţii) ca loc de scapare, în loc de ai face să treacă Dunărea pentrua scapa existența lor tot în munți ?

Toată aceasta țesătură de contraziceri și imposibilități, fără de care teoria lui Rösler nu ar putea exista, își are originea într'un singur fapt: spusele istoricilor romani asupra părăsirei Daciei. Noi am cercetat însă mai sus gradul de crezare ce se cuvine tuturor acestor izvoare care toate sunt copiete unul după altul dintr'o expunere oficială întocmită după ordinele şi sub ochii imparatului Aurelian, care avea tot interesul a da părăsirei unei provincii atît de frumoasă un caracter mai puţin compromițător. Dacă acești autori latini nu ar existat, sau n'ar fi povestit faptele în chipul cunoscut, această teorie nu ar fi văzut nici odată lumina zilei, atîta este ea în contra firei lucrurilor. Dar se poate judeca despre seriositatea ei și despre trăinicia temeliei pe care ea să razămă, cînd să ştie că aceasta nu este altă ceva de cît un soiu de proclamație oficială a imperiului roman.

In tot cursul acestui studiu ne am silit a pune în lumină cu deosebire un fapt însemnat, care face ca teoria lui Rösler să fie fără scop precum am văzut că este fără causă: acesta este adăpostirea poporației daco-romane, ce nu părăsi Dacia, în munții care incunjură această țară din toate părțile, Acest fapt a fost observat pretutindene unde poporația, obicinuită cu viața liniştită și pacinică a imperiului roman, fu expusă la cele întăi lovituri ale năvălirei barbare, care erau tot odată cele mai violente. Ast-fel el se întîlneşte în Alpi ca și în Balcani; şi Carpaţii n'au putut face escepție de la această regulă. Retraşi în munții lor, Romînii fură uitați de istorie, care nu vorbeşte de ei de cît atunci cînd vr'un mare stat vine în atingere cu dînșii. Eată esplicația tăcerei pe care o păstrează asupra Romînilor scriitori veacului de mijloc. Valachii din sudul Dunărei sunt pomeniți de autorii bizantini şi acei de la nordul fluviului de cronicarii și documentele ungurești. Am văzut că unele din aceste amintiri se urcă în destul de sus atît pentru Romînii din Dacia cît și pentru acei din Pind. Cronica lui Anonymus notar, întărită prin alte izvoare ungurești contimpurane, arată pe Romîni ca vechi locuitori ai Daciei; cronicarul rus Nestor şi cîntecul Nibelungenilor vin în sprijinul acestor mărturisiri. In sfîrşit am văzut că documentele infățoșază acest popor ca aşezat, proprietar, constituit chiar în state, avînd o biserică organisată și oare-care civilizație. Studiul documentelor ne au descoperit însă un alt punt cu mult mai însemnat, anume că Romînii din Transilvania se bucurau în vremile mai vechi de mult mai multe drepturi de cît în timpurile din urmă, că ei posedau o nobleță, care au dispărut cu totul astăzi în sînul poporului cuceritor, Maghiarii; că ei erau ocărmuiți după normele unui drept obicinuelnic valac, care era recunoscut de statul unguresc; că mai tîrziu Romînii fiind pe fie ce zi mai greu apăsați de cătră naţiunile privilegiate a le Transilvaniei, ei se resculară în mai multe rînduri pentru a scutura jugul de fer care le căzuse după gît, și că aceste rescoale năbuşite în foc şi în singe, ingreuieră tot mai mult soarta Romînilor, care deveniră cu timpul adevarații iloți ai Maghiarilor şi Nemților. Dar dacă poporația romînă ar fi fost imigrată în Dacia după venirea Nemților și a Ungurilor, ar fi lucru firesc de a o găsi la începutul existenței sale în Transilvania lipsită de drepturi și supusă bunului plac al stăpînilor sei, și de a o vedea apoi emancipîndu-se încetul cu încetul, precum s'a petrecut aceasta cu toate poporațiile imigrate în ţeri streine, precum Evreii și Ţiganii. Contrarul restoarnă insăși rațiunea; căci cum este cu putinţă ca la începutul imigrărei Romînilor să-i aflăm ascultind de voevozii lor, posedind o nobilime numeroasă și puternică, luînd parte la adunările ţerei și că toate aceste drepturi să le fi perdut în curgerea timpului? Apăsarea din ce în ce mai grea în care căzură

Romînii se esplică din potrivă în chip foarte firesc, dacă se privește poporul romîn ca supus prin arme în loc de a fi imigrat, şi istoria poate cita mai multe esemple în care un popor supus, care la început păstra incă oare-care drepturi, le perdu mai tîrziu pentru a cădea față cu poporul cuceritor în o adevarată sclăvie.

Romînii deci n'au fost nici-odată nomazi în Dacia traiană, afară de clasa cea tot mai restrinsă a păstorilor. Limba lor dovedește aceasta intr'un chip inviderat, căci mai mulţi termini privitori la agricultură sunt de obîrșie latină şi acei ce au fost adauși mai în urmă sunt fără escepţie slavoni, pe cînd nu se află nici unul singur maghiar sau nemțesc. Din protivă Ungurii au împrumutat de la Romîni cîte-va cuvinte atingătoare de agricultură. Aceasta dovedește că Romînii au locuit în comun cu Slavonii un timp indelungat înaintea venirea Ungurilor în țară. Dar agricultura este îndeletnicirea cea mai plăcută a Romînilor, căreia ei se dedau în toate ţările locuite de ei la nordul Dunărei. Această îndeletnicire însă presupune numai de cît proprietatea pămîntului. Dacă se admite că Rominii veniră în Dacia după ce alte popoare apucase aice posesiunea pămîntului, ar trebui să'i aflăm practicînd ori-ce alt soiu de îndeletniciri de cît acele agricole, precum comerciul sau industria, ramuri pe care le-am găsit din protivă cu totul părăsite de ei, și lasate streinilor, pe cînd la Valachii din sudul Balcanilor tocmai aceste sunt îndeletnicirile cele mai căutate și agricultura este neingrijită de ei. Dacă Romînii ajungînd în Dacia, au găsit pămîntul impărţit între acei ce-l ocupaseră de mai înainte, ne întrebăm cum ar fi putut ei ajunge în stăpînirea pămîntutui, fără de care cu toate aceste agricultura este peste putință? Prin deposedarea vechilor locuitori? Dar aceasta nu s'ar fi putut pune în lucrare de cît numai de un popor cuceritor și nu de către unul ce se furișa în țară pentru a'și cerșetori existența, după cum vra ipotesa rösleriană. Către aceasta se mai adauge incă și împrejurarea că Romînii, introducăndu-se treptat şi grupe în nişte regiuni ocupate de Slavoni, nu ar fi putut nici odată sĕi desnaționaliseze pe aceştia, căci o lege generală, formulată de noi, cere în asemene caz ca poporul imigrat să adoapte naționalitatea acelui în sînul căruia se așază și această lege nu se schimbă de cît atunci cînd poporul imigrant este un popor cuceritor ce are deplină conștiință despre individualitatea sa şi vra s'o impună celui cucerit.

Dintre barbarii care copleșiră Dacia singurii care infăţosau oare-care înrudire cu Romînii erau Slavonii, pe cînd ceilalţi erau mai toți de obîrşie mongolă. Acești de pe urmă apoi, cu singura escepție a Ungurilor de la 955 înainte, aveau și obiceiuri nomade, ceia ce-i impiedecâ de a se amesteca cu poporația romînă. Slavonii, din protivă se aşazară statornic în mijlocul Romînilor și se amestecară cu ei, ceia ce explică desnaționalizarea lor.

Aceşti Slavoni erau de obîrşie slovenă și deci nu este de nevoe a căuta explicarea elementului sloven a limbei românești la sudul Dunărei, cînd se găsește acel popor respîndit pe toată rîpa stîngă a fluviului. Este cunoscut că limba ungurească cuprinde și ea un mare numĕr de cuvinte de obîrșie slovenă; dar fiind că Maghiarii nu au locuit nici-odată de cît rîpa nordică a Dunârei, cum s'ar putea esplica această înrîurire a Slovenilor asupra Maghiarilor, dacă nu s'ar fi aflat Sloveni în Panonia și în Dacia? Acest element sloven al limbei românești primi puteri noue, cînd Bulgarii, care devenise și ei Sloveni în urma aşăzării lor în Moesia, intinseră stăpînirea lor pe vechia Dacie traiană. Aceasta esplică tot odată și introducerea ritului bulgăresc la Romînii de pe malul stîng al Dunărei. O asemene împrejurare trebui să sporească înrîurirea elementului sloven asupra celui românese, cu atît mai mult că limba bisericei, devenind ne-aparat și acea a statului, ea se impuse în toate relațiile oficiale.

Mai tîrziu veniră și Ungurii, care nu se putură uni cu mai nici unul din popoarele supuse de dînșii, din pricina adîncei deosebiri a rasei lor, către care se adause în curând și deosebirea de religiune, după ce Ungurii primiră Catolicismul. Aceasta însă nu impiedică o înrîurire – ce e drept cu totul exterioară – a limbei ungurești asupra celei românești și vice versa, ceia ce se vede în împrumuturile mutuale pe care aceste doue limbi și le-au făcut în vocabularul lor. Limba ungurească conţine cuvinte românești, luate atît de a dreptul din acest idiom cît şi de la cel sloven prin mijlocirea sa. Limba romînă numĕră la rîndul ei în destul de multe cuvinte de obîrşie ungurească. Acest element unguresc al limbei românești există în toată întinderea Daciei, în toate provinciele locuite astăzi de Romîni, până pe malurile Nistrului ale Dunărei sau ale Mărei Negre, în

Dobrogia. Insă fiind că Ungurii nu au trecut nici-odată Carpaţii de cît doară în grupe foarte mici (precum acei ce locuesc astăzi în ţinutul Bacăului), atare universalitate a elementului unguresc în limba romînă de dincoace de Dunărea ar rămînea neesplicabilă dacă s'ar admite că poporul românesc, venind de dincolo de Dunărea, s'ar fi oprit în mare parte în cîmpia care se întinde la picioarele Carpaţilor. Căci cum ar fi putut Ungurii, care nu s'au aşazat acelei o dată în afară de Carpaţi, se inriurească asupra unei poporaţii romîne care ar fi fost subtrasă de la atingerea cu dinşii? Romînii au trebuit să primască elementul unguresc în munţii Transilvaniei, unde năvălirea maghiară îi ajunse. Fiind necontenit respinşi de către aceasta, ei să coborîră către cîmpia moldo-valacă, pe care o impoporară în curând, ducând cu ei terminii de obîrşie maghiară pe care îi împrumutase de la stăpinii lor.

Tot acestei desvoltări comune a Romînilor în Carpaţi este de atribuit şi unitatea cea extraordinară a limbei româneşti, care nu posedă nici un dialect la nordul Dunărei. Căci dacă Rominii s'ar fi stabilit de la început de ambele părţi ale munţilor, cele douě grupe ale acestui popor care n'ar mai fi fost în atingere regulată, ar fi trebuit numai decît să fi dat naştere la douě dialecte deosebite, cu atît mai mult că partizanii teoriei lui Rösler sunt nevoiţi de a admite că limba Rominilor, la venirea lor în Dacia, era incă în stare de formaţiune, spre a putea ast-fel esplica desvoltarea ei ulterioară deosebită la nordul Dunărei şi la sudul Balcanilor, care dădu naştere celor douě dialecte, cel macedono şi cel daco-romîn.

Locuinţa indelungată a Romînilor în Carpaţi dă samă şi despre faptul însamnat de noi că toată terminologia muntelui în Transilvania şi în ţěrile vecine, este românească; că în partea cea mai inaltă a ţărei ea conţine cel mult cîte-va elemente slavone, care se esplică prin faptul că Sarmaţii, popor de origină slavonă, fură găsiţi de Daco-Romani în munţii unde ei căutară adăpostire; că terminii maghiari sau germani nu încep decît în cîmpie, întălnindu-se cu deosebire la. oraşe şi la sate. Ţinuturile ocupate de Secui fac singure exepţie de la o asemene regulă; dar noi am cercetat cauza acestei împrejurări şi am găsit că aceste ţinuturi erau şi ele la început locuite de o numeroasă poporaţie romînă, care fără îndoială era mai veche în ţară de cît Secuii, dar că atare poporaţie romînă fu în decursul timpurilor absorbită de elementul unguresc, care maghiariză nu numai cît poporaţia românească ci şi terminologia muntelui.

Unirea mai strînsă a Romînilor cu Slavonii este dovedită prin mai multe fapte caracteristice. Mai întăi Slavii sunt aceia care au inriurit până la un punct terminologia muntelui; al doilea: Maghiarii au împrumutat mai multe cuvinte de la Slavoni, în forma pe care le-o dăduse Romînii; al treilea: terminologia agricolă a Romînilor, care este în parte latinească, nu au făcut împrumuturi de cît la Slavoni şi nu au luat nici un singur cuvěnt de la Maghiari, pe cînd din contra aceştia au imbogăţit limba lor cu mai multe cuvinte slavone şi romîne privitoare la agricultură; insfărşit în gura poporului romîn s'au păstrat numirile geografice de obărşie slavă date de acest popor, care a dispărut. Unirea mai strînsă a Romînilor cu Slavii dovedeşte că aceste douě popoare au trebuit să aibă o comunitate de existenţă pe pământul Daciei, şi fiind că este în deobşte recunoscut că Slavii au venit în Dacia înaintea Maghiarilor, rezultă din chiar o atare împrejurare că Romînii care sunt cei mai de aproape moştenitori ai Slavonilor, sunt cel puţin mai vechi de cît popoarele ce au venit în Dacia după aceşti din urmă.

In sfîrşit să amintim o de pe urmă împrejurare care dovedeşte în modul cel mai neîndoelnic existenţa primitivă a poporului romîn în Carpaţi, anume coborirea acestui popor, împins de năvălirea ungurească, către cîmpia moldo-valacă, coborire ce este nu numai cît în deobşte admisă de tradiţia naţională a Romînilor, dar se găseşte incă întărită prin documente autentice. Din protivă nu se găseşte nici cea mai mică amintire în toate tradiţiile naţionale despre o imigrare transdunăreană, afară de cea privitoare la colonisarea Daciei de impěratul Traian, care nu poate fi însă nici odată amestecată cu reimigrarea poporului romîn în Dacia, pe care teoria lui Rösler o arată că ar fi avut loc în veacul al XII-le. Cronicele ţărei, care raportează ambele aceste tradiţii în fiinţă asupra obirşiei poporaţiei Moldovei şi a Valachiei, deosebesc într'un chip lămurit şi precis dovedesc descălecări, una făcută de Romani sub impěratul Traian, venind bine înţeles prin sud şi trecînd peste Dunăre, cealaltă pusă în socoteala lui Radu Negru şi Bogdan Dragoş, care vine de la nord şi 'şi

are obîrşia în munții Transilvaniei și ai Maramureșului. Această coborire a statelor romîne din partea ridicată a țărei este incă întărită prin pretențiile pe care Ungurii le au manifestat în tot-deauna asupra unui drept de stăpînire în Moldova şi Valahia, pretenţii ce ar rămînea neințelese în cazul cînd obirşia poporației și a statelor românești ar trebui să fie căutată pe malurile Dunărei. In această ipotesă ar trebui să găsim Valahia mai cu osebire, pusă sub autoritatea regatului bulgăresc, care tocmai la epoca constituirei statului romîn era în culmea puterei sale şi care deci ar fi trebuit să păstreze supremația asupra unui stat eşit din sînul seu, după cum susține Rosler.

Pentru toate aceste temeiuri teoria lui Rösler nu poate fi sprijinită cu temeiu. Eată pentru ce acei care o susțin au fost nevoiți a recurge la mijloace nedemne de ştiinţă pentru a stabili cea ce ei numesc adevărul. I-am vězut punînd în lucrare toate mijloacele sofisticei celei mai ghibace cînd este vorba de a combate dovezile cele mai inviderate care ar resturna tesa pe care o susţin, şi primind din potrivă fără nici un control mărturisirile care i vin în ajutor; i-am aflat ciuntind locuri din autori, pentru a scoate din ele un înțeles cu totul altul de cît acel cel au în realitate, sau chiar trecînd sub tăcere documente sau acte importante. Ei tăgăduesc apoi faptele cele mai inviderate precum presența Slovenilor pe malul nordic al Dunărei sau acea a elementului romîn în limba maghiară, pentru a putea apoi deduce din asemene premise încheeri potrivite cu dorințele lor. Acest chip de a procede nu este acel al unor invățați care au de scop stabilirea. adevărului ci acel a unor advocaţi ce au de apărat o causă. Este a degrada ştiinţa cînd ea este pusă în slujba altor interese de cît acele ale adevărului şi cea ce ne au lovit mai mult în studiul faptelor expuse nu au fost atîta rezultatele la care au ajuns contrazicătorii noştri cît metoda întrebuințată întru întemeerea lor. Ştim că sunt mulți invăţaţi de bună credință care au admis această teorie pe renumele ştiinţific a celor ce au pus'o înainte.

Să sperăm că acest studiu îi va desamăgi şi 'i va face să se reîntoarne la adevărul istoric, care este simplu ca tot ce este firesc.

Romînii deci n'au părăsit nici odată Dacia traiană; ei pot fi incă lung timp martirizați de Unguri, şi vor avea incă poate multă vreme de suferit jugul lor apăsător. Aceasta însă nu le poate răpi dreptul de a protesta contra asupritorilor lor, nici speranța că se va ridica odată o zi asupra Daciei, cănd această țară va fi reintrat în stăpînirea adevăraților sei copii, a celor ce pot invoca în favoarea lor dreptul istoric.

De acelaşi autor

Desocietatum publicanorum historia ac natura judiciali, Dissertatio inauguralis Berolini 1870 schade.

Cuvântare festivă rostită la serbarea națională pe mormântul lui Ștefan cel Mare in 27 August 1871 Iași Tipografia Junimei.

Cronologie raționată a istoriei universale prelucrată cu privire la examenele de bacalauriat. – Iași 1878 Goldner.

Resboaele dintre Ruşi şi Turci şi inriurirea lor asupra ţerilor romîne, *2* vol. – Iaşi 1880 Goldner.

Istoria universală partea I. Istoria antică pentru gimnasii și licee. – Iași 1881 Daniil.

Studii economice – Craiova 1882 Samitca.

Istoria Românilor pentru clasele primare, – Ed. V-a București 1883 Socec.

Programul cursului de Istoria Romînilor ținută la Universitatea din Iași anul I 1883–1884. – Iași Tipografia Națională

Preţul 8 lei sau 3½ florini